

**WYBRANE PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA
DZIEDZINY BEZPIECZEŃSTWA**

**Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego**

**WYBRANE PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA
DZIEDZINY BEZPIECZEŃSTWA**

**Redakcja naukowa
Andrzej Urbanek**

**Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego**

Słupsk 2013

Recenzje:

dr hab. **Jacek DWORZECKI**

pracownik naukowy Katedry Bezpieczeństwa Narodowego
Akademii Pomorskiej w Słupsku

Doc. PhDr. **Samuel UHRIN**, CSc.

pracownik naukowy
Akademii Policyjnej w Bratysławie

Redakcja językowa i korekta

Grażyna Szot

Redakcja techniczna

Tomasz Pączek

Projekt okładki

Andrzej Urbanek, Tomasz Pączek

© Copyright by Andrzej Urbanek

Zadna część tej publikacji nie może być powielana w jakiegokolwiek formie za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich.

Ryciny na okładce pochodzą z ogólnodostępnych zasobów Internetu.

ISBN 978-83-933767-3-6

Wydawnictwo Społeczno-Prawne

76–200 Słupsk, ul. Banacha 7/96

tel. 59 843-61-36; 728-888-133

www.wspslupsk.pl; wydawnictwo@wspslupsk.pl

Nakład 100 egz.

Drukarnia PPHU TOTEM s.c. M. Rejnowski, J. Zamiara

ul. Jacewska 89, 88–100 Inowrocław

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	9
------------	---

Rozdział 1 – Andrzej Urbanek

Państwo jako podmiot bezpieczeństwa narodowego – ujęcie dziedzinowe 11

1.1. Państwo i jego rola w kształtowaniu bezpieczeństwa narodowego.....	11
1.2. Klasyfikacja dziedzin bezpieczeństwa narodowego	21
1.3. Ogólna charakterystyka poszczególnych dziedzin bezpieczeństwa narodowego.....	24
1.4. Podsumowanie	38

Rozdział 2 – Andrzej Urbanek

Ludzki wymiar bezpieczeństwa 41

2.1. Zmiana paradygmatu bezpieczeństwa – od racjonalizmu i teorii liberalnych do konstruktywizmu i teorii krytycznych	41
2.2. Podstawowe założenia koncepcji <i>human security</i>	47
2.3. Koncepcja <i>human security</i> w polityce europejskiej.....	53
2.4. Podsumowanie	58

Rozdział 3 – Marek Stefański

Kształtowanie bezpieczeństwa publicznego jako priorytet

funkcjonowania państwa 61

3.1. Istota bezpieczeństwa.....	61
3.2. Pojęcie bezpieczeństwa publicznego	62
3.3. Analiza bezpieczeństwa i porządku publicznego.....	64
3.4. Badania nad bezpieczeństwem	66
3.5. Socjologia bezpieczeństwa	69
3.6. Podsumowanie	76

Rozdział 4 – Wiesław Smolski

Bezpieczeństwo militarne państwa.....77

4.1. Podstawy teoretyczne bezpieczeństwa militarne państwa.....	77
4.2. Siły zbrojne w systemie bezpieczeństwa militarne.....	83
4.3. NATO i Unia Europejska	90
4.4. Koncepcje strategiczne bezpieczeństwa militarne.....	95
4.5. Podsumowanie	99

Rozdział 5 – Janusz Gierszewski

Pojęcie i uwarunkowania bezpieczeństwa politycznego.....101

5.1. Pojęcie bezpieczeństwa oraz bezpieczeństwa politycznego	101
--	-----

5.2. Uwarunkowania polityki bezpieczeństwa w wymiarze zewnętrznym	104
5.3. Bezpieczeństwo polityczne państwa w wymiarze wewnętrznym	110
5.4. Uwarunkowania bezpieczeństwa politycznego Polski	115
5.5. Podsumowanie	119

Rozdział 6 – Małgorzata Plecka, Anna Rychły-Lipińska

Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa – aspekty teoretyczne.....	121
6.1. Wprowadzenie	121
6.2. Współczesne rozumienie pojęcia bezpieczeństwa.....	122
6.3. Definicja bezpieczeństwa ekonomicznego	123
6.4. Rola bezpieczeństwa ekonomicznego.....	130
6.5. Determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego	131
6.6. Mechanizmy nacisku ekonomicznego	136
6.7. Podsumowanie	142

Rozdział 7 – Małgorzata Plecka, Anna Rychły-Lipińska

Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego – wybrane zagadnienia.....	145
7.1. Wprowadzenie	145
7.2. Zagrożenia wynikające z globalizacji.....	146
7.3. Środki agresji gospodarczej	148
7.4. Wywiad gospodarczy	150
7.5. Podsumowanie	160

Rozdział 8 – Małgorzata Plecka, Anna Rychły-Lipińska

Bezpieczeństwo informacyjne	163
8.1. Wprowadzenie	163
8.2. Bezpieczeństwo informacji.....	164
8.3. Walka informacyjna	172
8.4. Zagrożenia cybernetyczne/cyberwar	176
8.5. Cyberterroryzm.....	179
8.6. Manipulowanie przekazem	180
8.7. System bezpieczeństwa informacyjnego państwa	181
8.8. Społeczeństwo informacyjne	187
8.9. Podsumowanie	187

Rozdział 9 – Zbigniew Witaszek

Bezpieczeństwo społeczne.....	191
9.1. Wstęp	191
9.2. Aspekt społeczny bezpieczeństwa	193
9.3. Zagrożenia społeczno-ekonomiczne bezpieczeństwa.....	194
9.4. Dobrobyt atrybutem bezpieczeństwa społecznego	197

9.5. Kwestie sprawiedliwości społecznej.....	201
9.6. Różne wymiary polityki społecznej.....	203
9.7. Współczesne problemy polityki społecznej.....	209
9.8. Wpływ kultury na wzrost gospodarczy i dobrobyt społeczny	222
9.9. Podsumowanie	225

Rozdział 10 – Andrzej Urbanek

Bezpieczeństwo kulturowe	227
10.1. Kultura a cywilizacja – konceptualizacja pojęć i istota	227
10.2. Istota i uwarunkowania bezpieczeństwa kulturowego.....	234
10.3. Wyzwania i zagrożenia o charakterze kulturowym	242
10.4. Ochrona dóbr kultury	249
10.5. Podsumowanie	253

Rozdział 11 – Stanisław Kozdrowski

Bezpieczeństwo ekologiczne	255
11.1. Elementy środowiska naturalnego	255
11.2. Zagrożenia ekologiczne o charakterze globalnym.....	258
11.3. Zagrożenie ekologiczne w Polsce.....	266
11.4. Ochrona środowiska w świetle aktualnych przepisów prawnych.....	274
11.5. Polityka ekologiczna państwa na lata 2010–2025	279
11.6. Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych.....	281
11.7. Podsumowanie	283

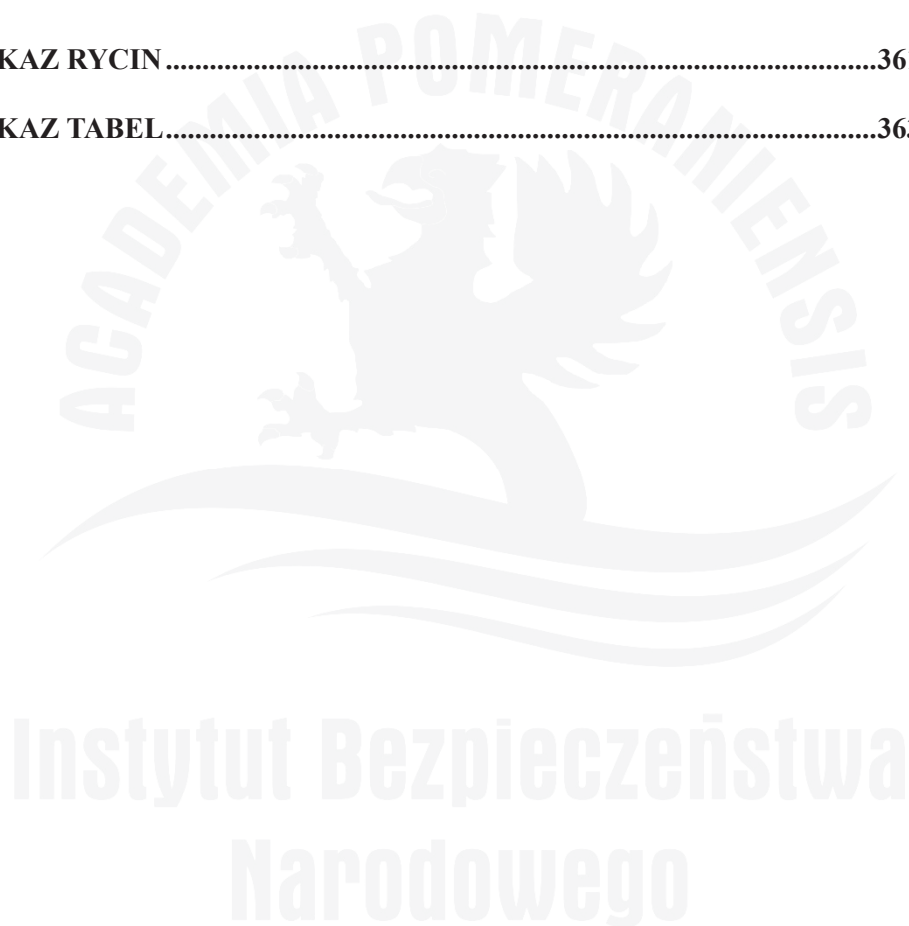
Rozdział 12 – Krzysztof Rogowski

Bezpieczeństwo energetyczne.....	287
12.1. Wstęp	287
12.2. Bezpieczeństwo energetyczne Polski.....	290
12.3. Samowystarczalność energetyczna Polski	293
12.4. Zagrożenia i wyzwania dla bezpieczeństwa energetycznego	297
12.5. Związek pomiędzy bezpieczeństwem energetycznym a ochroną klimatu ziemi	302
12.6. Polityka energetyczna państwa	304
12.7. Polska wobec zagrożeń energetycznych	307

Rozdział 13 – Adam Szulczewski

Bezpieczeństwo morskie	311
13.1. Bezpieczeństwo morskie – definicje pojęcia	311
13.2. Zagrożenia bezpieczeństwa morskiego.....	312
13.3. Wybrane aspekty bezpieczeństwa morskiego	315
13.4. Podsumowanie	327

Rozdział 14 – Tadeusz Kasperek	
Bezpieczeństwo ekologiczne Morza Bałtyckiego.....	329
14.1. Wprowadzenie	329
14.2. Charakterystyka Morza Bałtyckiego.....	331
14.3. Zanieczyszczenia Morza Bałtyckiego.....	335
14.4. Przeciwdziałanie degradacji środowiska naturalnego morza	340
14.5. Podsumowanie	343
BIBLIOGRAFIA.....	345
WYKAZ RYCIN	361
WYKAZ TABEL.....	363

WSTĘP

Bezpieczeństwo należy do tych kategorii współczesnych pojęć, które przeżywają obecnie swoisty renesans. Żywe zainteresowanie tą problematyką wynika przede wszystkim z faktu, iż nauki o bezpieczeństwie uzyskały wreszcie status samodzielnej dyscypliny naukowej, zakwalifikowanej do dziedziny i obszaru nauk społecznych. Podejmowane są przez to liczne, udane i mniej udane próby usystematyzowania wiedzy o bezpieczeństwie, co jest niezmiernie ważne z perspektywy budowania tożsamości tej nowej dyscypliny nauki.

Kadra Katedry Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku oraz sympatyzujący i współpracujący z nią przedstawiciele innych ośrodków akademickich, zarówno polskich, jak i słowackich, podjęli się realizacji projektu, którego celem jest próba spojrzenia na problematykę bezpieczeństwa narodowego w sposób kompleksowy, pozwalający ukierunkować dalsze prace związane tworzeniem solidnych teoretycznych podstaw nauk o bezpieczeństwie. Niniejsza książka jest wynikiem kolejnych¹ przemyśleń, dociekań i naukowych dyskursów prowadzonych w ramach projektu, a jej problemy skupiają się wokół ogólnych i szczegółowych – jak w przypadku bezpieczeństwa morskiego – zagadnień dziedzin bezpieczeństwa narodowego.

Strukturę merytoryczno-logiczną książki tworzy czternaście rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiono problematykę państwa jako podmiotu bezpieczeństwa z uwzględnieniem jego analizy dziedzinowej. W drugim zaprezentowano drugi z podmiotów bezpieczeństwa narodowego, jakim jest człowiek i reprezentujące go zbiorowości ludzkie w kontekście koncepcji *human security*. Trzeci rozdział obejmuje z kolei problematykę bezpieczeństwa publicznego z perspektywy bezpieczeństwa społeczności lokalnych.

Kolejne cztery rozdziały charakteryzują dziedziny bezpieczeństwa narodowego zaliczane do jego wymiaru „twardego” (*hard security*). Stąd w rozdziale czwartym zaprezentowano problematykę bezpieczeństwa militarnego, w piątym politycznego, a w szóstym i siódmym bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

Rozdziały od ósmego do jedenastego to próba przybliżenia dziedzin bezpieczeństwa zaliczanych do jego wymiaru „miękkiego” (*soft security*). Scharakteryzowano w nich m.in. zagadnienia bezpieczeństwa informacyjnego (rozdział ósmy), bezpieczeństwa społecznego (rozdział dziewiąty), bezpieczeństwa kulturowego (rozdział dziesiąty) oraz bezpieczeństwa ekologicznego (rozdział jedenasty).

---

¹ W 2012 r. ukazała się pierwsza z monografii przewidzianych do opracowania i wydania w ramach projektu realizowanego w Katedrze Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku: Urbanek A. (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Teoria. Strategia. System*, Słupsk 2012.

Rozdział dwunasty zawiera problematykę bezpieczeństwa energetycznego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na aspekty polityki energetycznej Polski, a trzynasty i czternasty podejmują problemy bezpieczeństwa morskiego, z uwzględnieniem aspektów zagrożenia Morza Bałtyckiego, będącego głównym punktem zainteresowania polityki morskiej Polski.

Żywię głęboką nadzieję, że niniejsza książka stanie się obiektem studiów i analiz ludzi świata nauki zajmujących się problematyką bezpieczeństwa. Jest to również ciekawa lektura dla studentów, która może być wykorzystana przy realizacji wybranych przedmiotów na kierunkach studiów: bezpieczeństwo narodowe oraz bezpieczeństwo wewnętrzne.

Na koniec pragnę podziękować recenzentom niniejszej książki dr. hab. Jackowi Dworzeckiemu oraz prof. Samuelowi Uhrinowi za cenne uwagi, które pozwoliły, aby niniejszej publikacji nadać obecny kształt.

Słupsk, 10.06.2013 r.

dr Andrzej Urbanek

ROZDZIAŁ 1

PAŃSTWO JAKO PODMIOT BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO – UJĘCIE DZIEDZINOWE

1.1. Państwo i jego rola w kształtowaniu bezpieczeństwa narodowego

Do zakończenia okresu zimnej wojny państwo było traktowane jako główny podmiot i punkt odniesienia do wszelkich działań podejmowanych w zakresie bezpieczeństwa narodowego. Wpływała na to głównie sytuacja geopolityczna panująca wówczas w międzynarodowym środowisku bezpieczeństwa. W dwubiegunowym świecie, w którym dominującą rolę odgrywały dwa mocarstwa: USA i ZSRR, prezentujące odmienne, wręcz sprzeczne ze sobą ideologie, w świecie zdominowanym przez retorykę siły i przemocy, w którym nakreślona została spirala zbrojeń, państwo było jedyną siłą zdolną do przeciwstawienia się zagrożeniom bezpieczeństwa, definiowanym wówczas głównie w kategoriach polityczno-militarnych. Dzisiaj, gdy punkt zainteresowania nauk o bezpieczeństwie koncentruje się wokół człowieka i reprezentujących go grup społecznych, państwo zaczyna być postrzegane nie tylko jako podmiot bezpieczeństwa, ale przede wszystkim jako narzędzie będące gwarantem suwerenności, niepodległości, wolności, dobrobytu i rozwoju społeczeństwa.

Państwo jest wytworem naszej cywilizacji, a jego geneza sięga jeszcze okresu starożytności. Na przestrzeni wieków termin „państwo” nie był rozumiany jednoznacznie. Starożytni Grecy określali swoje państwa-miasta mianem *polis*. Rzymianie przyjęli z kolei dla określenia państwa terminy *civitas* lub *res publica*, a po upadku republiki i utworzeniu cesarstwa stosowali termin „imperium”. W wieku XVI zaczęto używać w Europie uniwersalnego terminu do określenia państwa, wywodzącego się od łacińskiego słowa *status* (wł. *la statio*). W Polsce pojęcie państwo było znane już w XII wieku i oznaczało władanie ziemią, a także władzę i panowanie, jakkolwiek do przełomu XVIII i XIX wieku dla określenia państwa używano terminów: republika, rzeczpospolita, królestwo czy korona².

Również dzisiaj istnieje wiele definicji państwa, nawiązujących najczęściej do koncepcji Arystotelesa, G. Jellinka, katolickiej nauki społecznej czy też filozofii marksistowskiej.

Arystoteles określał państwo jako pewną wspólnotę (organizację społeczną), gru-

---

²Por.: *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, K. A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), Warszawa 2003.

pę ludzi niezbędną dla ich istnienia³ i jak twierdził w swoich dziełach, państwo jest wspólnotą równych, mającą na celu doskonałe życie⁴. W ówczesnych realiach wspólnota równych obejmowała tylko obywateli pełniących służbę wojskową i uczestniczących w życiu politycznym, mimo że dla istnienia państwa, zdaniem Arystotelesa, niezbędni byli także ludzie nie będący obywatelami: chłopci, rzemieślnicy i robotnicy, przy czym byli oni tylko narzędziem dla zrealizowania przez państwo jego celu głównego – zapewnienia doskonalszego życia obywatelom.

Ważną z perspektywy współczesnego postrzegania państwa była koncepcja Georgra Jellinka (1851–1911). Stworzył on trójelementową definicję państwa, wskazując na jego trzy zasadnicze atrybuty (elementy): ludność, terytorium i władzę najwyższą. Państwo – jego zdaniem – jest korporacją osiadłego na danym terytorium ludu, wyposażoną w bezpośrednią, samorodną władzę zwierzchnią lub też wyposażoną w bezpośrednią, samorodną władzę korporacyjną, terytorialną⁵.

Definicja Jellinka ma dzisiaj duże znaczenie w prawie międzynarodowym, gdyż służy jako podstawa rozróżnienia państwa od innych organizacji uczestniczących w życiu społeczności międzynarodowej. Zgodnie z postanowieniami *Karty Narodów Zjednoczonych* państwami są suwerenne jednostki geopolityczne (mogące być podmiotem stosunków międzynarodowych)⁶. Uzupełnieniem powyższego sposobu traktowania państwa są jego atrybuty określone w *Międzypanamerykańskiej Konwencji o Prawach i Obowiązках Państw* z 26 grudnia 1933 r., wśród których wymienia się⁷:

- ludność,
- określone terytorium,
- rząd,
- zdolność do utrzymywania stosunków z innymi państwami.

Zatem podmiotowość prawnomiędzynarodowa państwa obejmuje jego zdolność do realizacji następujących przedsięwzięć: zawierania umów międzynarodowych, utrzymywania stosunków dyplomatycznych i konsularnych z innymi państwami, uczestniczenie w organizacjach międzynarodowych, odwoływanie się do pokojowych sposobów załatwiania sporów międzynarodowych oraz podejmowania samoobrony⁸.

Współczesne definicje państwa wskazują na jego zasadnicze cechy, odróżniające

---

³Arystoteles, *Polityka*, Wrocław 1958, s. 16.

⁴Arystoteles, *Polityka*, t. 7, Warszawa 1964, s. 303.

⁵Por.: G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa 1921, s. 50.

⁶*Karta Narodów Zjednoczonych* została podpisana w San Francisco 26 czerwca 1945 r. na zakończenie Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Organizacji Międzynarodowej i weszła w życie 24 października 1945 r.

⁷Konwencja była efektem VII konferencji panamerykańskiej, która odbyła się w dniach 3–26 grudnia 1933 r. w Montevideo.

⁸*Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. cyt., s. 196.

je od innych organizacji społecznych. Podkreśla się w nich, że państwo jest polityczną organizacją społeczeństwa, wyposażoną w suwerenną władzę, jest też organizacją terytorialną, hierarchiczną i przymusową. O politycznym charakterze państwa decyduje przede wszystkim fakt, iż jego działalność i aktywność koncentrują się wokół problemów zarządzania⁹. Jako przykład może posłużyć tu sposób ujęcia państwa w encyklopedii multimedialnej PWN, gdzie przyjęto, iż jest to „(...) suwerenna organizacja polityczna społeczeństwa zamieszkującego terytorium o określonych granicach, której głównym składnikiem jest hierarchiczna władza publiczna, dysponująca aparatem przymusu wobec jednostek i grup społecznych nieprzestrzegających obowiązującego prawa oraz dążąca do monopolu w jego stosowaniu”¹⁰. Definicja ta wskazuje na trzy zasadnicze elementy państwa: suwerenność, terytorialność i władzę dysponującą aparatem przymusu.

Państwo jest przede wszystkim organizacją polityczną. Władza państwowa jest szczególnym rodzajem władzy politycznej. Państwo jako najwyższa w hierarchii i dysponująca środkami przymusu organizacja społeczeństwa zapewnia przywileje, w tym przywilej władzy jednym, ograniczając je drugim, przez co decyduje w konsekwencji o sposobie zaspokojenia interesów różnych grup społecznych i jednostek¹¹.

Państwo jest też organizacją hierarchiczną, bowiem dysponuje stosunkowo rozbudowanym aparatem władzy politycznej. Tworzą go z reguły osoby podejmujące decyzje w imieniu wspólnoty (społeczeństwa czy w mniejszym zakresie społeczności lokalnej). Ich kompetencje są rozdzielone i zróżnicowane w zależności od ich miejsca w hierarchii¹².

Państwo jest wreszcie organizacją suwerenną. Suwerenność państwa zdaniem L. Erlicha oznacza jego samowładność, czyli prawną niezależność od jakichkolwiek czynników zewnętrznych, oraz całowładność, czyli kompetencje do normowania wszystkich stosunków wewnątrz państwa¹³. Podobnie podchodzi się do problemu suwerenności również dzisiaj, przyjmując w ujęciu encyklopedycznym, że termin ten oznacza „(...) niezależność państwa (od momentu jego powstania) od wszelkiej władzy w stosunkach z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi (suwerenność zewnętrzna) oraz samodzielność w regulowaniu spraw wewnętrznych (suwerenność wewnętrzna); na współczesne rozumienie suwerenności składa się: zwierzchność terytorialna, niepodległość i wolny od ingerencji ustrój polityczny, społeczny i ekonomiczny oraz możliwość współzycia z innymi narodami na zasa-

---

⁹Tamże.

¹⁰<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3953945/panstwo.html> (dostęp: 10.12.2012).

¹¹T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1999, s. 31.

¹²Tamże.

¹³L. Erlich, *Prawo narodów*, Kraków 1947, s. 104–105. Zob. też: T. Łoś-Nowak, *Wstęp do teorii stosunków międzynarodowych*, Poznań 1999, s. 127.

dach równości i obopólnych korzyści”¹⁴. Podobną w treści definicję można znaleźć w *Słowniku terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, gdzie suwerenność rozumiana jest jako „(...) zwierzchność terytorialna, niepodległość oraz zdolność prawna do działania w stosunkach międzynarodowych na zasadach równości i wzajemnych korzyści”¹⁵.

Z powyższych definicji wynika, że możemy mówić o dwóch kategoriach (rodzajach) suwerenności: wewnętrznej i zewnętrznej. Suwerenność wewnętrzna oznacza, że władza państwowa jest władzą najwyższą na terytorium zajmowanym przez dane państwo i sama też decyduje o zakresie swojego działania. Natomiast suwerenność zewnętrzna oznacza, że państwo jest organizacją niezależną w podejmowaniu decyzji od innych państw i w środowisku międzynarodowym działa, opierając się na zasadach równości i wzajemnych korzyści¹⁶.

Należy jednakże zauważyć, że suwerenności nie można traktować jako synonimu niezależności państwa. Suwerenność jest terminem prawnym i albo występuje, albo nie. Niezależność jest z kolei swoistą formą stosunków między podmiotami prawa międzynarodowego, ale nigdy nie występuje w czystej postaci. Zawsze pomiędzy podmiotami środowiska międzynarodowego występują większe lub mniejsze zależności, co jest szczególnie widoczne w dobie globalizacji. Przynależność Polski do ONZ, Unii Europejskiej czy NATO w mniejszym lub większym stopniu spowodowała przekazanie niektórych kompetencji powyższym organizacjom, zatem jej niezależność jest ograniczona¹⁷.

Kolejną cechą państwa jest jego terytorialność. Państwo jest organizacją terytorialną, co oznacza, że obejmuje ludzi zamieszkujących terytorium posiadające wyraźnie nakreślone i uznane przez społeczność międzynarodową granice. Terytorium państwa w rozumieniu prawnym ma charakter wielowymiarowy. W jego skład wchodzi następujące elementy:

- łąd ze wszystkimi wodami wewnętrznymi;
- przestrzeń pod powierzchnią ziemi;
- obszar powietrzny;
- wydzielony obszar oceaniczno-morski.

Za terytorium państwa uważa się także (w aspekcie prawnym) pokłady statków morskich i powietrznych, przedstawicielstwa dyplomatyczne i konsularne, które korzystają z tzw. eksterytorialności.

Największe znaczenie dla poszczególnych państw ma przestrzeń lądowa (łącznie z tą pod powierzchnią ziemi) będąca z jednej strony środowiskiem życia człowieka, a z drugiej podstawowym źródłem pożywienia i surowców, od których jest uzależ-

---

¹⁴<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3981623/suwerennosc.html> (dostęp: 10.12.2012).

¹⁵*Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 1996, s. 75.

¹⁶Por.: *Spółeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. cyt., s. 197.

¹⁷Szerzej: T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, wyd. cyt., s. 34.

niony rozwój gospodarczy państwa. Biorąc pod uwagę wielkość terytorium państwa, świat można podzielić na następujące grupy państw¹⁸:

- wielkie, o powierzchni powyżej 2,5 mln km², np. Rosja, Chiny;
- duże, o powierzchni od 350 tys. do 2,5 mln km², np. Francja, Meksyk;
- średnie, o powierzchni od 150 do 350 tys. km², np. Wielka Brytania, Polska;
- małe, o powierzchni od 30 do 150 tys. km², np. Holandia, Liberia;
- bardzo małe, o powierzchni do 30 tys. km², np. Burundi, Monako.

Znamienne jest to, że grupę największych państw tworzy zaledwie dziewięć krajów (Rosja, Kanada, Chiny, Stany Zjednoczone, Brazylia, Australia, Indie, Argentyna i Sudan), ale zajmują one łącznie 55,8 proc. całej powierzchni lądowej świata.

W skład terytorium danego państwa wchodzi również wydzielone obszary oceaniczno-morskie. Obszary te, według regulacji zawartych w prawie morza z 1982 r.¹⁹, są obecnie dzielone na:

- wchodzące w skład terytorium państwowego;
- podlegające w ograniczonym stopniu jurysdykcji suwerennego państwa;
- znajdujące się poza granicami jurysdykcji państwowej.

Obszary morskie wchodzące w skład terytorium państwa dzieli się na morskie wody wewnętrzne i morze terytorialne. Morskie wody wewnętrzne obejmują wody znajdujące się między lądem a wewnętrzną granicą morza terytorialnego, z kolei morze terytorialne to pas wód morskich położonych między linią wybrzeża albo wodami wewnętrznymi a morzem otwartym. Specyfikę stanowią dzisiaj morskie strefy ekonomiczne. Strefa ekonomiczna nie stanowi terytorium danego państwa, ale znajduje się w jego jurysdykcji. Jest to obszar, w stosunku do którego państwo ma uprawnienia gospodarcze, a więc staje się on głównym obszarem połowu ryb czy też wydobywania ropy naftowej. Według konwencji ONZ strefa ekonomiczna rozciąga się do 200 mil od linii wybrzeża oraz jest ewentualnym przedłużeniem szelfu kontynentalnego na odległość do 500 mil od linii brzegowej (do głębokości 200 m).

Trzecim zasadniczym obszarem zaliczanym do terytorium państwa jest przestrzeń powietrzna. Przynależna danemu państwu przestrzeń ta rozciąga się nad jego terytorium i podlega jego całkowitej suwerenności. Oznacza to, że żadne statki powietrzne nie mają prawa jej naruszać bez zgody państwa, do którego przynależy. Kwestie te są obecnie regulowane przepisami prawa międzynarodowego, m.in.

---

¹⁸Zob.: S. Otok, *Geografia polityczna*, Warszawa 2004, s. 75, Z. Lach, J. Skrzyp, *Geopolityka i geostrategia*, Warszawa 2007, s. 85.

¹⁹*Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza (Konwencja jamajska, Konwencja o prawie morza*, ang. *United Nations Convention on the Law of the Sea*) – umowa międzynarodowa wypracowana podczas obrad III Konferencji Prawa Morza ONZ, podpisana 10 grudnia 1982 r. w Montego Bay na Jamajce. Obecnie stanowi podstawowy dokument prawny w dziedzinie prawa morza. Ratyfikowana przez Polskę w 2002 r. (Dz.U. z 2002 r. Nr 59, poz. 543).

konwencją chicagowską z 1944 r.²⁰, układem o tranzycie międzynarodowych służb powietrznych²¹ oraz układem o międzynarodowym transporcie lotniczym²². Istnieje też zainteresowanie państw przestrzenią kosmiczną, przy czym zgodnie z układem o zasadach prowadzenia badań i wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej wraz z księżycem i innymi ciałami niebieskimi z 1967 r.²³, przestrzeń kosmiczna jest otwarta dla wszystkich, nie może podlegać zawłaszczeniu i można ją wykorzystywać tylko w celach pokojowych.

Ważnym atrybutem państwa jest władza dysponująca aparatem przymusu. Władza jest określonym stosunkiem między ludźmi, a więc ma charakter społeczny. W ramach tego stosunku wyszczególnia się podmiot i przedmiot władzy:

- podmiotami stosunku władzy są wyłącznie ludzie, tj. jednostki tworzące różnorodne grupy społeczne, a warunkiem zaistnienia tego stosunku jest faktyczna lub prawna podmiotowość stron;
- przedmiotem stosunku władzy są natomiast realne zachowania społeczne, uchwytnie zewnętrznie, dokonywane w związku z istnieniem konkretnego stosunku władzy powstałego z racji niejednakowego dostępu do dóbr społecznie pożądaných. Rodzaj i forma tych zachowań określone są poprzez systemy normatywne ustalające normy prawne, zwyczajowe, moralne, organizacyjne, religijne itd.

Przymus jako cecha władzy i państwa przejawia się tym, iż przynależność do niego ma charakter sformalizowany i określa ją obywatelstwo. Ważne jest to, że osoby przebywające na terytorium danego państwa są zobowiązane do zaakceptowania i przestrzegania obowiązujących w nim reguł prawnych pod sankcją kary, którą można wymierzać zgodnie z procedurą obowiązującą w danym kraju²⁴.

Państwo rozpatruje się nie tylko z perspektywy charakteryzujących je cech, ale również przez pryzmat pełnionych przez nie funkcji. Współczesne państwo ma do spełnienia kilka istotnych funkcji²⁵. Najczęściej wymienia się ich dwie kategorie: zewnętrzną i wewnętrzną. Funkcja wewnętrzna sprowadza się do zapewnienia porządku i bezpieczeństwa w kraju, natomiast funkcja zewnętrzna obejmuje działalność prowadzoną w zakresie stosunków międzynarodowych z innymi państwami

---

²⁰ *Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym*, podpisana w Chicago 7 grudnia 1944 r. (Dz.U. z 1959 r. Nr 35, poz. 212 z późn. zm.).

²¹ *Układ o międzynarodowym tranzycie służb powietrznych*, podpisany w Chicago 7 grudnia 1944 r. (Dz.U. z 1959 r. Nr 35, poz. 213).

²² *Układ o międzynarodowym transporcie lotniczym*, zwany też Układem o Pięciu Wolnościach, podpisany w Chicago 7 grudnia 1944 r.

²³ *Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi z 27 stycznia 1967 r.*, sporządzony w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie.

²⁴ Por.: *Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. cyt., s. 197.

²⁵ Przez funkcję państwa rozumie się całokształt jego działalności w określonej sferze życia społecznego. *Spółczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. cyt., s. 233.

i organizacjami, ukierunkowaną na ochronę interesów danego państwa. Wśród innych funkcji państwa wymienia się najczęściej (systematyzację i typologię funkcji państwa przedstawia tabela 1)²⁶:

- funkcję gospodarczo-organizatorską (państwo jest głównym organizatorem gospodarki i sposobu jej funkcjonowania w kraju);
- funkcję socjalną (państwo podejmuje działania zmierzające do zapewnienia minimum egzystencji jednostek i grup społecznych);
- funkcję adaptacyjną (państwo podejmuje działania pozwalające na przystosowanie się do zmieniających się uwarunkowań geopolitycznych i cywilizacyjnych);
- funkcję regulacyjną (państwo wpływa na sposób unormowania zasad życia społecznego i na kierunek zmian zachodzących w społeczeństwie);
- funkcję innowacyjną (państwo inicjuje i pobudza nowe procesy i przeobrażenia społeczne).

Tabela 1

Klasyfikacja i charakterystyka funkcji państwa

Kryterium podziału	Rodzaj funkcji państwa	Treść funkcji państwa
Zasięg przestrzenny (terytorialny) działania państwa	funkcja zewnętrzna	– różne formy działania państwa w stosunkach międzynarodowych
	funkcja wewnętrzna	– regulowanie stosunków wewnątrzpaństwowych – organizowanie wybranych dziedzin życia społecznego
Dziedziny działalności państwa	funkcja zewnętrzna	– utrzymywanie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi w celu ochrony interesów państwa
	funkcja wewnętrzna	– zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego wewnątrz państwa
	funkcja gospodarczo-organizatorska	– wpływanie na procesy i zjawiska ekonomiczne poprzez prowadzenie polityki gospodarczej
	funkcja socjalna	– zapewnienie minimum egzystencji jednostek i grup społecznych

²⁶Szerzej: *Spółeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, wyd. cyt., s. 233–234.

Kryterium podziału	Rodzaj funkcji państwa	Treść funkcji państwa
Cele działania	funkcja adaptacyjna	– podejmowanie działań przystosowawczych (państwa i społeczeństwa) do zmieniającej się sytuacji geopolitycznej i uwarunkowań cywilizacyjnych
	funkcja regulacyjna	– wpływanie na normy i zasady życia społecznego i zachodzące w państwie procesy społeczne
	funkcja innowacyjna	– inicjowanie nowych procesów i przemian społecznych w państwie

Źródło: Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych, K. A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski (red.), Warszawa 2003, s. 233–234.

Państwo ma do spełnienia określone funkcje, ale na sposób ich wypełniania wpływa panujący w państwie reżim polityczny, czyli styl rządzenia, na który składa się ogół metod, jakimi posługuje się aparat państwowy, kierując zachowaniami wielkich grup społecznych²⁷. Uwzględniając powyższe kryterium, możemy wyróżnić trzy zasadnicze typy państw: demokratyczne, autorytarne i totalitarne. Polska od końca XX wieku wkroczyła na drogę przemian, wprowadzając ustrój państwa oparty na zasadach demokratycznych. Współczesne demokratyczne państwo konstytucyjne jest państwem prawa, które funkcjonuje na podstawie trzech podstawowych zasad:

- suwerenności narodu;
- pluralizmu (politycznego, społecznego, ekonomicznego i ideologicznego);
- podziału władzy (w krajach demokratycznych władzę dzieli się z reguły na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą).

Istotnym z perspektywy bezpieczeństwa narodowego jest fakt, iż państwo demokratyczne utrzuca takie podstawowe wartości, jak: wolność, równość, sprawiedliwość i porządek, leżące u podstaw bezpieczeństwa państwa i jego obywateli. Ponadto w państwie demokratycznym każdy obywatel ma prawo współdecydowania o losach państwa i narodu, a także zabierania głosu w publicznej debacie w sprawach istotnych dla interesów narodowych, w tym sprawach związanych z bezpieczeństwem narodowym.

Znając pojęcie, atrybuty i funkcje współczesnego państwa, można zastanowić się głębiej nad jego rolą w kształtowaniu bezpieczeństwa narodowego. Z dotychczasowych rozważań wynika, że państwo odgrywa w dziedzinie bezpieczeństwa trzy zasadnicze role:

1. Jest podmiotem bezpieczeństwa w środowisku międzynarodowym, repre-

²⁷Tamże, s. 267.

zentując swoje społeczeństwo.

2. Jest „strażnikiem” praworządności, podstawowych praw i wolności przysługujących jednostce i grupom społecznym, leżących u podstaw budowania współczesnych systemów bezpieczeństwa.
3. Jest organizatorem bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego, w tym życia społecznego i gospodarki.

Państwo, o czym wspomniano wyżej, jest zgodnie z przepisami prawa międzynarodowego podmiotem uprawnionym m.in. do zawierania umów międzynarodowych, utrzymywania stosunków dyplomatycznych i konsularnych z innymi państwami, uczestniczenia w organizacjach międzynarodowych oraz podejmowania militarnych działań w ramach samoobrony. Zatem państwo jest jedyną instytucją zdolną do zapewnienia odpowiednich warunków ochrony i obrony interesów państwa i jego obywateli przed wszelkimi zagrożeniami zewnętrznymi.

Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa obywateli wiąże się również z przestrzeganiem przez państwo zasady praworządności. W państwie demokratycznym przyjmuje się prymat obywatela wobec instytucji państwa. Tworzy się przez to swoista więź między państwem a jego obywatelami, co w praktyce oznacza, że z jednej strony państwo i jego działalność są podporządkowane interesom obywateli, ale z drugiej strony na obywateli nakłada się określone obowiązki: lojalności wobec państwa, partycypacji w jego utrzymaniu (m.in. poprzez płacenie podatków) czy też stawiania w jego obronie w przypadku wystąpienia zagrożeń zewnętrznych²⁸. Zatem tylko demokratyczne państwo, które cechuje uznanie zasad wolności, równości, pewności i zaufania wobec instytucji prawa jest w stanie zapewnić swoim obywatelom korzystanie z przysługujących im praw i wolności, budować poczucie bezpieczeństwa wśród społeczeństwa i stworzyć mechanizmy, które pozwalają na aktywne włączenie obywateli w realizację zadań na rzecz bezpieczeństwa narodowego.

Wreszcie państwo jest organizatorem bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego. Państwo jest uprawnione do tworzenia prawa, zdrowych zasad i norm współżycia społecznego i stoi na straży ich przestrzegania. Powołuje do życia, utrzymuje i określa kompetencje odpowiednich instytucji zajmujących się bezpieczeństwem i porządkiem publicznym. Tworzy też gospodarcze i społeczne podstawy do funkcjonowania państwa oraz jego obrony i ochrony jego interesów, dobrobytu i godnego życia swoich obywateli, a także stwarza odpowiednie warunki do rozwoju państwa i społeczeństwa, budując przez to jego silną pozycję na arenie międzynarodowej.

Analizując rolę państwa w kształtowaniu bezpieczeństwa narodowego, warto zwrócić uwagę na jego funkcje w tym zakresie. W. Kitler analizując powyższy

---

²⁸ W Polsce obowiązki obywateli wobec państwa reguluje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483) w art. 82–86. Nakłada ona na każdego obywatela obowiązek wierności i dbałości o dobro wspólne, przestrzegania prawa, ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, obrony ojczyzny i ochrony środowiska naturalnego.

problem, zauważył, że funkcje państwa o charakterze ogólnym zawierają w sobie czynnik bezpieczeństwa, zatem funkcje państwa w zakresie bezpieczeństwa są szczególnym przypadkiem nadrzędnych wobec nich funkcji państwa w ogóle. Do zasadniczych funkcji państwa w dziedzinie bezpieczeństwa zaliczył²⁹:

- dbałość o pozycję państwa na arenie międzynarodowej;
- ochronę porządku konstytucyjnego, w tym ochronę państwa jako organizacji prawnej i politycznej, a także ochronę wolności i praw człowieka i obywatela;
- ochronę informacji niejawnych i danych osobowych swoich obywateli;
- zapewnienie akceptowalnych warunków jakości życia obywateli;
- zapewnienie bezpieczeństwa kulturowego;
- zapewnienie sprawności i efektywności działania wymiaru sprawiedliwości;
- dbałość o kondycję społeczeństwa;
- edukację na rzecz bezpieczeństwa;
- zapewnienie funkcjonowania organów władzy i administracji w warunkach pokoju, kryzysu i wojny;
- zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego;
- ochronę systemu wartości ogólnospołecznych;
- ochronę zdrowia i życia obywateli (w tym w warunkach zagrożeń naturalnych i katastrof wywołanych działalnością człowieka);
- zapewnienie materialnych i duchowych podstaw przetrwania ludności w warunkach zagrożeń bezpieczeństwa;
- zapewnienie integralności terytorialnej i nienaruszalności granic;
- ochronę interesów gospodarczych oraz zapewnienie warunków rozwoju gospodarczego i konkurencyjności gospodarki narodowej,;
- ochronę granicy państwowej;
- ochronę obszarów, obiektów, urządzeń ważnych dla obronności, interesów gospodarczych państwa, bezpieczeństwa publicznego i innych interesów narodowych.

Przedstawiona powyżej lista nie wyczerpuje problematyki działalności państwa na rzecz bezpieczeństwa, ale wskazuje jej zasadnicze kierunki i obszary. Warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że obecnie przywiązujemy dużą wagę do ochrony środowiska naturalnego, co znajduje odzwierciedlenie zarówno w naszym systemie prawnym, jak i w strategii bezpieczeństwa narodowego, stąd warto by o to zagadnienie uzupełnić powyższą listę. Musimy ponadto pamiętać, że państwo ma obowiązek stworzyć skoordynowany wewnętrznie system bezpieczeństwa, powołać do życia i utrzymywać w gotowości do działania struktury zarządzające bezpieczeństwem

---

²⁹W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 76–77.

i wszystkie systemy wykonawcze zdolne do podjęcia określonych działań w warunkach wystąpienia zagrożeń o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym.

Reasumując, należy podkreślić, że współczesne państwo, szczególnie państwo o ustroju demokratycznym, pomimo prymatu człowieka w rozważaniach o bezpieczeństwie, pozostaje nadal jego istotnym podmiotem, bowiem tylko ono może skutecznie przeciwstawić się wszelkiego rodzaju zagrożeniom i ma osobowość prawnomiędzynarodową. Ale państwo jest także narzędziem, które jest w stanie zapewnić właściwe warunki do zabezpieczenia podstawowych potrzeb swoich obywateli, w tym ochraniać ich przed wszelkimi negatywnymi skutkami zagrożeń. Przez te uwarunkowania państwo odgrywa kluczową i podstawową rolę w systemie bezpieczeństwa narodowego.

1.2. Klasyfikacja dziedzin bezpieczeństwa narodowego

Bezpieczeństwo narodowe traktowane jest dzisiaj jako najważniejsza wartość, potrzeba i priorytetowy cel działalności państwa. Jest przez to procesem, który pozwala w konsekwencji na zachowanie przez państwo suwerenności, niezależności, nienaruszalności granic. Pozwala ponadto likwidować ograniczenia w korzystaniu z praw, swobód i wolności przez swoich obywateli, a przede wszystkim stwarza warunki do niezakłóconego rozwoju. Osiągnięcie zadowalającego stanu bezpieczeństwa wymaga jednak podejmowania zintegrowanych działań, w które zaangażowane są wszystkie podmioty i które obejmują wszystkie dziedziny funkcjonowania państwa.

W *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* podkreśla się wyraźnie, że „(...) warunkiem osiągnięcia celów strategicznych [w dziedzinie bezpieczeństwa – wtrącenie autora] jest wykorzystanie całego zakresu dostępnych instrumentów i działań politycznych, gospodarczych, wojskowych i dyplomatycznych”³⁰. Dziedzinowa analiza bezpieczeństwa jest przez to ważnym zabiegiem, który pozwala na szczegółową analizę wzajemnych zależności pomiędzy wszystkimi podmiotami i obszarami działalności państwa, niezbędnymi do zapewnienia bezpieczeństwa.

W okresie zimnowojennym analiza bezpieczeństwa była ograniczona do sfery militarno-politycznej. Rozszerzona koncepcja bezpieczeństwa skryształizowała się dopiero pod koniec lat 90., w klasycznym już dzisiaj dziele uczonych skupionych wokół szkoły kopenhaskiej pt. *Security. A New Framework for Analysis*, w którym wyróżniono pięć podstawowych obszarów (dziedzin) bezpieczeństwa i odpowiadających im pięć kategorii podstawowych zagrożeń, a mianowicie: bezpieczeństwo militarne (zagrożenia związane z sektorem wojskowym i stosowanym przez niego przymusem siłowym), bezpieczeństwo polityczne (zagrożenia związane z funkcjo-

---

³⁰ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, Warszawa 2007, s. 10.

nowaniem władzy i aparatu zarządzania), bezpieczeństwo ekonomiczne (zagrożenia wynikające ze związków między handlem, produkcją i sferą finansową), bezpieczeństwo społeczne (zagrożenia wspólnej tożsamości) oraz bezpieczeństwo ekologiczne (zagrożenia związane z degradacją ziemskiej biosfery w związku z działalnością człowieka)³¹.

Nie ulega wątpliwości, że dokonania szkoły kopenhaskiej mają kluczowe znaczenie dla rozwoju nauk o bezpieczeństwie, a przede wszystkim dla dziedzinowej analizy bezpieczeństwa.

W naukach o bezpieczeństwie nie ma dzisiaj jednomyślności, jeżeli chodzi o klasyfikację poszczególnych rodzajów (dziedzin) bezpieczeństwa narodowego³². Jak podkreśla W. Kitler, przyczyn takiego stanu rzeczy jest kilka i zaliczyć do nich można³³:

- sposób formułowania definicji, które są albo zbyt wąskie, albo za szerokie, część z nich jest zbyt ogólna, a inne z kolei są niezrozumiałe;
- definiowanie bezpieczeństwa bez powiązania jego wymiaru przedmiotowego z podmiotowym;
- opieranie definicji na klasycznym, realistycznym ujęciu bezpieczeństwa państwa;
- wiązanie bezpieczeństwa z taką samą kategorią zagrożeń;
- pojawianie się nowych kategorii, które do niedawna nie znajdowały dostatecznego zainteresowania teoretycznego i praktycznego;
- podporządkowanie wszelkich rodzajów bezpieczeństwa wyłącznie jednemu podmiotowi – państwu;
- brak definicji określonych pojęć w systemie prawnym;
- różnorodność związków i zależności pomiędzy poszczególnymi kategoriami bezpieczeństwa.

Współczesne klasyfikacje nawiązują z reguły do koncepcji bezpieczeństwa przedstawicieli szkoły kopenhaskiej i są uzupełniane przez inne kategorie, które z reguły doczekały się już w miarę szczegółowego opisu. Punktem wyjścia do analiz dziedzin bezpieczeństwa są próby ich klasyfikacji przedmiotowej. B. Balcerowicz klasyfikując bezpieczeństwo według kryterium przedmiotowego, dzieli je na polityczne, wojskowe, społeczne, gospodarcze, kulturowe, ekologiczne i informacyjne³⁴. J. Zając

---

³¹ Zob.: B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder-London 1998.

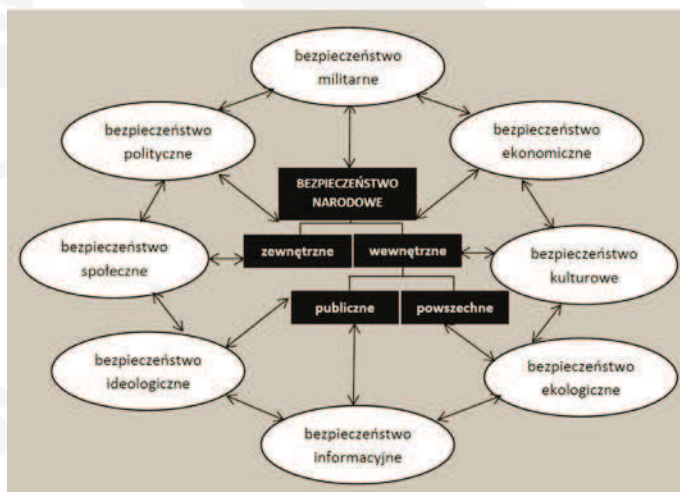
³² Szerzej: A. Urbanek, *Bezpieczeństwo narodowe – podstawowe kategorie terminologiczne i ich systematyzacja*, [w:] A. Urbanek (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Teoria, strategia, system*, Słupsk 2012.

³³ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 4–45.

³⁴ B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007, s. 7.

wyróżnia z kolei takie przedmiotowe rodzaje bezpieczeństwa, jak: bezpieczeństwo polityczne, bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo ideologiczne, bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo informacyjne i bezpieczeństwo ludzkie³⁵. Najbardziej rozbudowaną klasyfikację bezpieczeństwa według kryterium przedmiotowego przedstawił R. Zięba³⁶. Jego zdaniem poszczególne rodzaje bezpieczeństwa i środki jego realizacji w wymiarze przedmiotowym można klasyfikować według czterech kryteriów:

- przedmiotowego, w ramach którego wyróżnia się bezpieczeństwo: polityczne, militarne, ekonomiczne, kulturowe, ekologiczne itp.;
- kształtu systemu bezpieczeństwa, w ramach którego można wyróżnić następujące systemy: równowagi sił, blokowy, bezpieczeństwa kooperatywnego i bezpieczeństwa zbiorowego;
- prowadzenia polityki, w ramach którego można mówić o polityce unilateralnej i multilateralnej;
- przestrzennego, w którym można wyróżnić: bezpieczeństwo globalne, bezpieczeństwo ponadregionalne, bezpieczeństwo regionalne, bezpieczeństwo subregionalne i wreszcie bezpieczeństwo lokalne.

Ryc. 1. Dziedziny bezpieczeństwa narodowego i powiązania między nimi

Źródło: opracowanie własne.

³⁵J. Zając, *Bezpieczeństwo państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa*, K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red. nauk.), Warszawa 2008, s. 18–19.

³⁶Zob.: R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.

W *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* wymienia się osiem sektorów (dziedzin) bezpieczeństwa, kluczowych w kontekście działań podejmowanych w tym zakresie przez państwo. Są to: bezpieczeństwo zewnętrzne, bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo obywatelskie, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo ekologiczne oraz bezpieczeństwo informacyjne i telekomunikacyjne³⁷. Waldemar Kitler wymienia dziewięć dziedzin bezpieczeństwa narodowego i są to: bezpieczeństwo polityczne, bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo ideologiczne, bezpieczeństwo powszechne oraz bezpieczeństwo publiczne. Z kolei E. Nowak i M. Nowak wymieniają osiem kategorii bezpieczeństwa narodowego, w dużym stopniu zbieżnych z przedstawioną powyżej klasyfikacją, a mianowicie bezpieczeństwo: polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ekologiczne, informacyjne i technologiczne³⁸.

Prezentowane w naszej rodzimej literaturze klasyfikacje są do siebie zbliżone, stąd reasumując dotychczasowe rozważania, można przyjąć, że podstawowymi rodzajami (dziedzinami) bezpieczeństwa narodowego są: bezpieczeństwo polityczne, bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo ideologiczne, bezpieczeństwo informacyjne, bezpieczeństwo powszechne i bezpieczeństwo publiczne. Należy zauważyć, że powyższe dziedziny bezpieczeństwa nie stanowią tylko luźnego zbioru różnych kategorii i rodzajów, ale są ze sobą ściśle związane i wywierają istotny wpływ na bezpieczeństwo narodowe i jego zasadnicze podmioty, czyli państwo oraz człowieka i reprezentujące go grupy społeczne (rycina 1).

1.3. Ogólna charakterystyka poszczególnych dziedzin bezpieczeństwa narodowego

Dziedzinowa analiza bezpieczeństwa przeżywa dzisiaj swoisty renesans. Ukazuje się coraz więcej publikacji odnoszących się do bezpieczeństwa militarnego, politycznego czy społecznego. Nie wszystkie jednak dziedziny doczekały się na tyle szczegółowych opracowań, aby stanowiły rzetelny materiał do analiz i strukturyzacji zagadnień związanych z bezpieczeństwem narodowym. Brak chociażby monografii poświęconych bezpieczeństwu ideologicznemu, a wiedza na temat ludzkiego wymiaru bezpieczeństwa jest rozproszona w różnych publikacjach. Stąd też warto

---

³⁷ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, wyd. cyt.

³⁸ Szerzej: E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.

zająć się tymi zagadnieniami, jeżeli chcemy tworzyć solidne teoretyczne podstawy nauk o bezpieczeństwie.

Charakterystykę poszczególnych dziedzin bezpieczeństwa narodowego warto rozpocząć od tradycyjnych kategorii, które zdominowały rozważania nad bezpieczeństwem w okresie zimnowojennym, czyli bezpieczeństwa politycznego i militarnego.

Bezpieczeństwo polityczne jest, zdaniem W. Kitlera, „(...) procesem obejmującym różnorodne działania (środki) w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, których zasadniczym celem jest zapewnienie suwerenności (niezależności politycznej) państwa i warunków niezakłóconego funkcjonowania podmiotów jego systemu politycznego, a jednocześnie stanem, w którym organizacje i instytucje uczestniczące w życiu politycznym i organizujące je mogą realizować swoje funkcje w sposób niezagrożony”³⁹. Z powyższej definicji wynika, że bezpieczeństwo polityczne dotyczy głównie zagrożeń godzących w suwerenność państwa na arenie międzynarodowej. Dotyczy zatem państwa jako organizacji politycznej i systemu międzynarodowego, a pośrednio również i człowieka, stąd bezpieczeństwo polityczne można rozpatrywać w trzech wymiarach: międzynarodowym (zewnętrznym), narodowym (wewnętrznym) i ludzkim.

Wymiar międzynarodowy (zewnętrzny) obejmuje kompleks problemów natury politycznej związanych głównie z funkcjonowaniem systemu międzynarodowego, w tym jego stabilnością oraz efektywnością działania organizacji międzynarodowych czy też sposobem rozstrzygania sporów między podmiotami społeczności międzynarodowej. Zatem dotyczy przede wszystkim sfery polityki zagranicznej państwa⁴⁰.

Wymiar narodowy (wewnętrzny) dotyczy całości problemów związanych ze stabilizacją wewnętrzną państwa i jego ustroju, do których zaliczyć można stabilność i skuteczność działania struktur państwa, jakość systemu politycznego, przyjęte uregulowania prawne, fundamenty ustrojowe itp.⁴¹

Wreszcie ludzki wymiar to całokształt problemów związanych z zapewnieniem przestrzegania praw człowieka w państwie, gwarantowanych w jego ustroju i przyjętych regulacjach prawnych. Obejmuje on działania zmierzające do stworzenia człowiekowi możliwości rozwoju i wpływania przez niego na przestrzeń społeczno-polityczną, w której funkcjonuje, m.in. poprzez posiadanie przez niego takich praw, jak prawo do współtworzenia własnej przyszłości, wybierania elit rządzących, udziału w tworzeniu historii i kultury czy chociażby prawo do posiadania własnych dóbr, ojczyzny i państwa.

---

³⁹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 46.

⁴⁰ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 48.

⁴¹ Tamże.

Wymienia się dzisiaj cały szereg czynników i zjawisk mogących stanowić zagrożenie bezpieczeństwa politycznego, odwołując się najczęściej do listy zagrożeń przyjętej w 1996 r. przez OBWE. Wśród powyższych zagrożeń wymienia się najczęściej⁴²: niepodporządkowanie się rezolucjom ONZ; łamanie umów i prawa międzynarodowego; brak chęci współpracy przy rozwiązywaniu sporów i konfliktów; zastraszanie innych państw; konflikty między mocarstwami o podział strefy wpływów; niezazębnianie konfliktów wewnętrznych i z innymi państwami; agresywne ideologie; dążenie do zmiany granic; ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa; trudną sytuację gospodarczą państwa, która wymusza ustępstwa polityczne wobec innych państw oraz podmiotów stosunków międzynarodowych; agresję zbrojną i okupację; przenikanie świata przestępczego do struktur władzy, w tym korupcję, wywieranie wpływu na procesy legislacyjne oraz dostęp do informacji prawnie strzeżonych; tworzenie warunków sprzyjających działalności terrorystycznej; brak tolerancji i dyskryminację mniejszości narodowych, a także nieprzestrzeganie praw i wolności człowieka i obywatela; niski poziom jakości sprawowania władzy w państwie; masowe migracje obywateli czy czystki etniczne; przerost biurokratyczny; upartyjnienie aparatu i organów władzy; naruszenie równowagi między sferą państwową i samorządową.

Reasumując dotychczasowe rozważania, można przyjąć, że bezpieczeństwo polityczne to z jednej strony stan, w którym organizacje i instytucje uczestniczące w życiu politycznym czy też organizujące to życie mogą realizować swoje funkcje w sposób niezagrożony, a z drugiej proces polegający na usuwaniu zagrożeń i tworzeniu warunków sprzyjających realizacji interesów politycznych państwa oraz poszczególnych podmiotów struktury jego systemu politycznego, a także zagrożeń godzących w suwerenność i niezależność państwa⁴³ i jego pozycji na arenie międzynarodowej.

Kolejnym rodzajem bezpieczeństwa jest **bezpieczeństwo militarne**. Tradycyjnie utożsamiane było z wojną i potęgą militarną państwa, ale również i dzisiaj przyjmuje się, że o bezpieczeństwie państwa w bardzo dużej mierze decyduje siła militarna⁴⁴. Zdaniem W. Kitlera, bezpieczeństwo militarne jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego „(...) jest procesem obejmującym różnorodne działania (środki) w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, których zasadniczym celem jest przeciwdziałanie

---

⁴² Por.: J. Czaputowicz, *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górską-Winter (red.), Warszawa 2003, s. 22, B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne. Pojęcia, formy i rodzaje zagrożeń politycznych oraz uwarunkowania i badania bezpieczeństwa politycznego*, [w:] *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd. cyt., s. 13–94, W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 46–47.

⁴³ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 49.

⁴⁴ Por.: W. Grygolec, L. Kościuk, *Bezpieczeństwo militarne państwa, pojęcie, uwarunkowania, polityka*, Warszawa 1998, s. 19.

nie zagrożeniom zewnętrznym i wewnętrznym, mogącym doprowadzić do groźby użycia siły militarnej w celu opanowania terytorium i ograniczenia suwerenności państwa, a jednocześnie stanem uzyskiwanym w wyniku zorganizowanej ochrony i obrony przed tymi zagrożeniami⁴⁵.

Bezpieczeństwo militarne należy rozpatrywać, podobnie jak bezpieczeństwo polityczne, w trzech wymiarach: zewnętrznym (międzynarodowym), wewnętrznym (narodowym) i ludzkim, bowiem z jednej strony jego zagrożenia mogą tkwić w otoczeniu międzynarodowym, a z drugiej w jego wewnętrznej strukturze i zagrażać w ten sposób podmiotom międzynarodowym, państwu i człowiekowi, który w warunkach zmagania wojennych zawsze jest narażony na utratę zdrowia, życia oraz swoich praw i wolności. Jest to zatem kompleks działań zmierzających w konsekwencji do wyeliminowania zagrożeń o charakterze militarnym, tkwiących w międzynarodowym środowisku bezpieczeństwa lub wewnątrz państwa, tworzących solidne podstawy obrony interesów narodowych z wykorzystaniem siły militarnej oraz podstawy ochrony ludności cywilnej w warunkach wystąpienia konfliktów zbrojnych⁴⁶.

Wśród zagrożeń bezpieczeństwa militarnego wymienia się najczęściej⁴⁷: atak terrorystyczny wykonany z użyciem wojskowych środków walki, prowokację militarną, zbrojny incydent graniczny, dywersję militarną, demonstrację siły, blokadę militarną, szantaż militarny (zastraszanie z użyciem siły militarnej), interwencję zbrojną, agresję na dużą skalę, powstanie zbrojne, zamieszki wewnętrzne przy użyciu siły, metod wojskowych i środków walki, przewrót wojskowy, napaść zbrojną przy użyciu grup nieformalnych.

Bezpieczeństwo militarne jest dzisiaj uzależnione w dużym stopniu od środowiska międzynarodowego i funkcjonujących w nim organizacji bezpieczeństwa, sojuszy polityczno-wojskowych i innych powiązań na arenie międzynarodowej (np. powiązań ekonomicznych), co mimo wszystko nie umniejsza roli sił zbrojnych w jego zapewnieniu. Zatem podsumowując, można przyjąć tezę, że bezpieczeństwo militarne to relacja, jaka zachodzi między państwem a środowiskiem międzynarodowym, w której istotną rolę odgrywa czynnik militarny, mogący być z jednej strony źródłem zagrożenia państwa⁴⁸, a z drugiej czynnikiem odstraszającym potencjalnego agresora.

Bezpieczeństwo ekonomiczne, jako kolejna dziedzina bezpieczeństwa narodowego, jest dzisiaj najczęściej definiowane jak stan, „(...) gdy zapewnione są wa-

---

⁴⁵ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 47.

⁴⁶ Dotyczy to m.in. zadań obrony cywilnej.

⁴⁷ Zob.: W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 47-48, A. Urbanek, *Wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Teoria, strategia, system*, wyd. cyt., s. 82.

⁴⁸ W. Grygolec, L. Kościuk, *Bezpieczeństwo militarne państwa, pojęcie, uwarunkowania, polityka*, wyd. cyt., s. 22-23.

runki gospodarcze konieczne do przetrwania, dobrobytu oraz zrównoważonego rozwoju społeczeństwa zamykającego się w granicach danego państwa, jak również sprawnego funkcjonowania jego instytucji⁴⁹. Jest też definiowane jako stan rozwoju krajowego systemu gospodarczego, który zapewnia „(...) wysoką sprawność jego funkcjonowania oraz zdolność do przeciwstawiania się zewnętrznym naciskom, mogącym doprowadzić do zaburzeń rozwojowych”⁵⁰.

Bezpieczeństwo ekonomiczne wpływa na kondycję finansowo-gospodarczą państwa, a tym samym na warunki ekonomiczne, w jakich żyje społeczeństwo, dlatego można je rozpatrywać w trzech wymiarach: międzynarodowym, narodowym i ludzkim.

Należy zauważyć, że dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego w dobie globalizacji nie jest zabiegiem prostym. Globalna gospodarka tworzy bowiem sieć powiązań ekonomicznych, które mogą ograniczać suwerenność (niezależność) państwa. Mogą również wywierać negatywny wpływ na jego kondycję ekonomiczną. Mimo to ta sieć powiązań i zależności powoduje, że zmniejsza się ryzyko konfliktu zbrojnego, który w tej sytuacji przyniósłby straty obydwu stronom⁵¹. Stąd też coraz więcej państw europejskich w swojej zagranicznej polityce ekonomicznej opowiada się za rozszerzeniem współpracy ekonomicznej na partnerskich zasadach, odrzucając dążenie do uzyskania przewagi ekonomicznej nad innymi państwami.

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest procesem złożonym, warunkowanym przez szereg czynników natury wewnętrznej i zewnętrznej. Wśród wewnętrznych uwarunkowań można wymienić chociażby⁵²: dostępność do zasobów naturalnych, racjonalność polityki gospodarczej państwa, a także umiejętne wykorzystanie kapitału ludzkiego. Z kolei wśród uwarunkowań zewnętrznych istotne znaczenie mają⁵³: stabilność międzynarodowego systemu gospodarczo-finansowego, korzystna międzynarodowa koniunktura gospodarcza, pozycja państwa w międzynarodowym systemie stosunków gospodarczych, stopień uzależnienia surowcowego od podmiotów zewnętrznych oraz stopień uzależnienia od zewnętrznych podmiotów międzynarodowych stosunków gospodarczych.

Istnieje całe spektrum różnego rodzaju zagrożeń w dziedzinie bezpieczeństwa

---

⁴⁹R. Włoch, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, A. Materka-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, Warszawa 2009, s. 95.

⁵⁰Zob.: J. Płaczek, *Miejsce i rola bezpieczeństwa ekonomicznego w systemie bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem narodowym*, T. Jemiolo (kier. nauk.), Warszawa 2006, s. 113, W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 49.

⁵¹Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, [w:] *Ekonomika obrony*, W. Stankiewicz (red.), Warszawa 1994, s. 189.

⁵²Szerzej: R. Włoch, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, wyd. cyt., s. 96–100.

⁵³Tamże, s. 100.

ekonomicznego, do których zaliczyć można⁵⁴: blokadę i dyskryminację gospodarczą; przestępczość gospodarczą; powstawanie „rajów finansowych” i warunków korzystnych dla „prania brudnych pieniędzy”; niestabilność i spekulacje na międzynarodowym rynku walutowym, zakłócenia bilansu płatniczego państwa, rosnący dług publiczny i deficyt budżetowy; rozwój „szarej strefy” gospodarki i spadek nakładów na inwestycje; dysproporcje rozwojowe; niekontrolowany przepływ towarów i usług; brak dostępu do nowoczesnych technologii; niski poziom nakładów na badania naukowe, prace rozwojowe i działalność badawczo-rozwojową.

Bezpieczeństwo ekonomiczne to ważny element polityki państwa w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego. W warunkach zglobalizowanej gospodarki państwo zyskuje szanse na wyjście z ograniczeń tworzonych przez uwarunkowania wewnętrzne, ale uczestnictwo w zglobalizowanym systemie gospodarczym niesie ze sobą ogromne zagrożenia w postaci kryzysów gospodarczych, zwłaszcza finansowych, stąd też przed państwem stoi duże wyzwanie i konieczność prowadzenia polityki gospodarczej opartej na umiejętnym wykorzystaniu własnych zasobów naturalnych, a przede wszystkim kapitału ludzkiego.

Bezpieczeństwo społeczne to dziedzina, która w ostatnim czasie spotyka się z dużym zainteresowaniem specjalistów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. Zdaniem K. Żukrowskiej, „(...) istnieją ścisłe związki między bezpieczeństwem a warunkami tworzenia współzależności, dobrobytem, liberalizacją gospodarki oraz wzmocnieniem demokracji. Inaczej mówiąc, bezpieczeństwo ściśle wiąże się z tym, co dzieje się w gospodarce. Im gospodarka silniejsza, bezrobocie mniejsze, społeczeństwo bogatsze, tym bardziej dany kraj przejawia zainteresowanie czynnikami stabilizującymi gospodarkę innych krajów”⁵⁵.

Bezpieczeństwo społeczne jest często utożsamiane z warunkami umożliwiającymi trwanie, przetrwanie oraz rozwój społeczeństwa i tworzących go jednostek i zbiorowości ludzkich, stąd zdaniem K. Lorantego, „(...) jako składowa bezpieczeństwa narodowego, definiowane jest jako stan społeczeństwa zapewniający nie trwanie oraz przetrwanie narodu, ale również jego rozwój”⁵⁶. Podobnie traktuje je W. Kitler, podkreślając, że jego celem jest przetrwanie, dobrobyt oraz zrównoważony rozwój społeczeństwa, który osiąga się m.in. poprzez zapewnienie wysokiej jakości życia obywateli, rodziny i osób wymagających szczególnej troski, ich warunków bytowych, pracy, wypoczynku, dostępu do dóbr powszechnego użytku, a także poprzez przeciwdziałanie bezrobociu, rozwarstwieniu społecznemu i konfliktom społecznym⁵⁷. Do powyższych działań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa moż-

---

⁵⁴ Por.: W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 50.

⁵⁵ K. Żukrowska, *Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, K. Żukrowska, M. Grącik (red.), Warszawa 2006, s. 32.

⁵⁶ K. Loranty, *Bezpieczeństwo społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 18.

⁵⁷ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. Sys-*

na również zaliczyć walkę ze społeczną marginalizacją i jej wszelkimi przejawami (bezdumnością, patologiami społecznymi), walkę ze słabą kondycją współczesnej rodziny czy walkę z niskimi wskaźnikami demograficznymi.

Bezpieczeństwo społeczne jest też przedstawiane w węższym znaczeniu jako bezpieczeństwo socjalne, które rozumie się najczęściej jako „(...) stan, w którym określona jednostka lub grupa społeczna jest wolna od zagrożeń o charakterze bytowym, stan, w którym jednostka bądź grupa może liczyć na pomoc finansową w razie potrzeby”⁵⁸.

Ta stosunkowo pobieżna analiza pojęciowa pokazuje, że bezpieczeństwo społeczne jest procesem złożonym i może być rozpatrywane w różnych perspektywach: szerokiej (ogólnospołecznej i państwa) oraz węższej (najczęściej z perspektywy rodziny czy jednostek narażonych na społeczną marginalizację i wykluczenie).

Analizując powyższe zjawisko z perspektywy bezpieczeństwa narodowego, należy pamiętać, że to ono decyduje w dużym stopniu o kondycji społeczeństwa, która stanowi istotę istnienia i rozwoju państwa. Niezadowolenia społeczne, wywołane chociażby niskim poziomem płac i wysokimi kosztami utrzymania, mogą przybierać na sile i prowadzić w konsekwencji do poważnych zakłóceń bezpieczeństwa i porządku publicznego, do zmiany elit władzy, a nawet ustroju państwa, stąd bezpieczeństwo społeczne jest ważnym elementem polityki państwa.

Wymienia się dzisiaj wiele zagrożeń o charakterze społecznym, mających wpływ na bezpieczeństwo państwa. Do najważniejszych zaliczyć można: masową migrację ludności, starzenie się społeczeństwa, bezrobocie, ubóstwo, bezdumność, wykluczenie społeczne, patologie społeczne oraz korupcję i nepotyzm⁵⁹.

Blisko związane z bezpieczeństwem społecznym jest **bezpieczeństwo kulturowe**. W. Kitler traktuje je jako dziedzinę bezpieczeństwa narodowego, której „(...) zasadniczym celem jest utrwalenie i pielęgnowanie wartości decydujących o tożsamości narodowej oraz czerpanie z doświadczeń i osiągnięć innych narodów, a jednocześnie przeciwdziałanie obcym wpływom osłabiającym spójność wewnętrzną”⁶⁰.

Nie możemy zapominać, że szeroko rozumiana kultura jest jednym z głównych wyznaczników identyfikacji narodu i stanowi przez to ważny element bezpieczeństwa państwa. Doświadczenia historyczne związane z okresem zaborów pokazują, jak ważnym elementem jest tożsamość narodowa oparta na kulturze, języku i pamięci wspólnych losów historycznych czy chociażby znajomość narodowych dzieł

---

tem, wyd. cyt., s. 50–51.

⁵⁸P. W. Zawadzki, *Bezpieczeństwo społeczne*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, wyd. cyt., s. 119.

⁵⁹Tamże, s. 126.

⁶⁰W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 53, G. Michałkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, D. B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), Warszawa 1997, s. 132.

literackich. To ona stała się gwarantem naszego przetrwania w sytuacji, gdy Polska zniknęła z mapy świata. To dzięki niej byliśmy w stanie przetrwać jako naród i odrodzić strukturę państwa polskiego na początku ubiegłego wieku.

Bezpieczeństwo kulturowe ma również wymiar międzynarodowy, za który można uznać „(...) zespół norm, warunków i mechanizmów międzynarodowych, które zapewniają grupom społecznym (narodom, grupom etnicznym i religijnym) i jednostkom poczucie pewności i niezagrożonego rozwoju ich tożsamości oraz ich przetrwania, na podstawie aktywnej współpracy i wzajemnej tolerancji”⁶¹. Do uwarunkowań bezpieczeństwa kulturowego w jego międzynarodowym wymiarze zaliczyć można⁶²:

- wzrost dynamiki życia społecznego w wymiarze wewnątrzpaństwowym i międzynarodowym, który prowadzi w konsekwencji do większego uświadomienia różnic i wzmocnienia tożsamości narodowych, etnicznych i lokalnych;
- dysproporcję rozwojową (głównie między krajami Północy i Południa) oraz asymetryczność przepływu wartości kultury (państwa spoza zasięgu cywilizacji zachodniej pozostają w zależności kulturowej od państw tradycyjnie dominujących w sferze politycznej, gospodarczej i kulturowej);
- uwarunkowania historyczne, takie jak pozostałości polityki kolonialnej, które utrudniają uniezależnienie oświatowe byłych kolonii od metropolii;
- system polityczno-społeczny funkcjonujący w państwie (uprzywilejowane są państwa demokratyczne, w których jednostka ma prawnie zapewnioną wolność myśli, sumienia i słowa, dostęp do dóbr i wartości kultury);
- strukturę i zasięg umownych powiązań międzynarodowych państwa, które oddziałują zarówno na jego sferę państwową, jak i społeczną.

Należy zauważyć, że istotnym zagrożeniem bezpieczeństwa kulturowego staje się proces globalizacji. Do istotnych problemów związanych z globalizacją zaliczyć można⁶³: uniwersalizację kultury, kryzys tożsamości, problemy związane z asymilacją imigrantów, konflikty narodowościowe, etniczne i religijne, zjawisko „wędrówki idei” i propagandę. W Polsce istotnymi zagrożeniami kulturowymi są⁶⁴: spadek poczucia więzi kulturowych, ograniczenie suwerenności państwa, niektóre zagrożenia natury społecznej (np. dyskryminacja, nacjonalizm), kultura masowa, gloryfikacja przemocy w mediach i Internecie, ograniczanie środków wydatkowanych na kulturę, kryzys tradycyjnych wartości.

---

⁶¹ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, wyd. cyt., s. 23.

⁶² Szerzej: A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, A. Materka-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, wyd. cyt., s. 150–152.

⁶³ Tamże, s. 153–158.

⁶⁴ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 54.

Zagadnieniem związanym z bezpieczeństwem kulturowym jest ochrona dóbr kultury (dobra ruchome – obrazy, rzeźby itp. oraz nieruchome – zabytki architektury, kościoły itp.). Powyższy problem dotyczy ochrony dóbr kultury zarówno w czasie pokoju (głównie ochrona przed kradzieżą i aktami wandalizmu), jak i w czasie konfliktów zbrojnych (kwestie te regulują przepisy prawa międzynarodowego, np. *Konwencja haska* z 1954 r.).

Bezpieczeństwo ideologiczne, jako kolejna dziedzina bezpieczeństwa narodowego, związane jest z kwestiami społeczno-politycznymi i kulturowymi, stąd też często jest traktowane jako element bezpieczeństwa politycznego, a czasami i kulturowego. Zdaniem W. Kitlera, bezpieczeństwo ideologiczne jest „(...) procesem obejmującym różnorodne działania (środki) w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, których zasadniczym celem jest utrwalanie i kształtowanie wspólnoty światopoglądów w dążeniu do realizacji interesów narodowych, a także przeciwdziałanie ideologiom skrajnym (m.in. faszyzm, nacjonalizm, konserwatyzm, liberalizm, komunizm) oraz ochrona przed koncepcjami uzasadniającymi działania negatywne dla interesu narodowego”⁶⁵.

Bezpieczeństwo ideologiczne można rozpatrywać z perspektywy zewnętrznej (działalność państw szerzących skrajne ideologie i starających się o zmiany ustrojowe państw, głównie w swoim regionie) oraz wewnętrznej (działalność partii politycznych, grup społecznych, grup nacisku ekonomicznego, religijnego szerzących ideologie niezgodne podstawami ustrojowymi państwa i często realizujących swoje partykularne interesy).

Ważnym z perspektyw bezpieczeństwa narodowego staje się dzisiaj **bezpieczeństwo ekologiczne**. Jest to pierwsza z dziedzin bezpieczeństwa, która zaczęła się pojawiać w studiach nad bezpieczeństwem w ich poszerzonej agendzie tuż pod koniec okresu zimnej wojny. Rozwój cywilizacyjny, oprócz niezaprzeczalnych korzyści, jakie przyniósł ludzkości, przyczynił się niestety do zachwiania stanu równowagi ekologicznej i daleko idących zmian w środowisku naturalnym. Powoduje to, że ochrona środowiska naturalnego staje się jednym z priorytetowych celów działalności państwa w dziedzinie bezpieczeństwa, bowiem w przeciwnym wypadku grozi nam totalny kryzys ekologiczny, a nawet zagłada środowiska naturalnego.

Bezpieczeństwo ekologiczne definiowane jest jako „(...) stan uzyskany w rezultacie uwzględnienia szeregu uwarunkowań chroniących człowieka i środowisko oraz takie kształtowanie stosunków naturalnych i społecznych w biosferze ziemi, które tworzy właściwe warunki życia dla całej ludzkości, nie podważając zarazem podstaw życia na naszej planecie, głównie poprzez wdrożenie i realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju”⁶⁶. Analizując bezpieczeństwo ekologiczne z perspektywy bezpieczeństwa narodowego, W. Kitler proponuje traktować je jako proces, któ-

---

⁶⁵Tamże.

⁶⁶*Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008, s. 14.

regu zasadniczym celem jest zachowanie środowiska naturalnego (ogółu elementów przyrody ożywionej i nieożywionej) w stanie niezakłóconym (równowagi), ponieważ jest to niezbędny warunek dla sprawnego funkcjonowania człowieka, jego życia i zdrowia⁶⁷.

Lista zagrożeń ekologicznych jest bardzo długa. Stosując kryterium przedmiotowe, zagrożenia te można podzielić na naturalne (klęski i katastrofy żywiołowe) i cywilizacyjne (zanieczyszczenie powietrza, awarie i katastrofy techniczne, itp.). Zagrożenia ekologiczne są groźne, złożone, występują z reguły na dużych obszarach, są niezmiernie dynamiczne w sytuacji ich pojawienia się i występowania, zagrażają nie tylko zdrowiu i życiu człowieka, ale całej biosferze występującej na danym terenie⁶⁸.

Realizując politykę bezpieczeństwa ekologicznego, państwo stosuje najczęściej następujące metody i środki:

- dążenie do zachowania równowagi w systemie przyrodniczym;
- zarządzanie dostępem do zasobów naturalnych;
- likwidację negatywnych dla środowiska naturalnego skutków działalności gospodarczej i zapobieganie ich powstawaniu;
- racjonalne użytkowanie zasobów przyrodniczych⁶⁹.

Bezpieczeństwo ekologiczne staje się dzisiaj problemem o zasięgu globalnym. Okazuje się, że pomimo znanych metod i środków stosowanych przez państwa w dziedzinie ochrony środowiska naturalnego niewiele z nich jest w stanie samodzielnie zapewnić sobie bezpieczeństwo ekologiczne, a niektóre wymagają wręcz zdecydowanej pomocy zewnętrznej. Jest to poważny problem, gdyż pomoc międzynarodowa nie zawsze jest w stanie wspomóc potrzeby biednych państw na tyle, aby zapobiec dalszej degradacji środowiska naturalnego, a przecież wynikające stąd zagrożenia mają charakter transgraniczny. Musimy już dzisiaj przyjrzeć się bliżej takim zjawiskom, jak zmiany klimatyczne, konflikty zbrojne (szczególnie te, w których może być użyta broń masowej zglady) czy zanieczyszczenia środowiska, ich bagatelizacja bowiem może wpłynąć w negatywny sposób na stan bezpieczeństwa narodowego.

Bezpieczeństwo informacyjne to następna dziedzina, której znaczenie wzrasta w wyniku rozwoju cywilizacyjnego, opartego na wiedzy i wykorzystującego w szerokim zakresie nowoczesne technologie informatyczne, oraz przekształceń społecznych zmierzających do konstytuowania się społeczeństwa informacyjnego.

Bezpieczeństwo informacyjne jest najczęściej ujmowane jako „(...) ochrona informacji przed niepożądanym (przypadkowym lub świadomym) ujawnieniem,

---

⁶⁷W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 52.

⁶⁸E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 127–128.

⁶⁹K. M. Krężopolski, *Bezpieczeństwo ekologiczne*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, A. Materka-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, wyd. cyt., s. 179–180.

modyfikacją, zniszczeniem lub uniemożliwieniem jej przetwarzania. Środki bezpieczeństwa podejmowane są w celu zapewnienia poufności, integralności i dostępności informacji⁷⁰.

W dobie rozwoju społeczeństwa informacyjnego ten rodzaj bezpieczeństwa nabiera zupełnie nowego znaczenia. Decyduje o tym przede wszystkim powszechny dostęp do informacji chociażby przy użyciu Internetu, ale nie możemy zapominać, że w zakresie dostępu do informacji pojawiała się swoista konkurencja i nowy rodzaj walki, w której jedna ze stron dąży do zdobycia informacji, a druga stara się jej to uniemożliwić. Walka ta nazywa się walką informacyjną i rozgrywa się w cyberprzestrzeni⁷¹.

1. Zagrożenie bezpieczeństwa informacyjnego można podzielić na cztery zasadnicze grupy⁷²:
2. Zagrożenia ogólne (kradzież zasobów, niewłaściwe wykorzystanie zasobów, bezprawne ujawnianie informacji osobom nieupoważnionym, podsłuchiwanie rozmów, projektowanie wadliwej infrastruktury informacji).
3. Zagrożenia wynikające z aspektów psychologicznych (ludzkie błędy i pomyłki, nieuczciwi pracownicy, działania niezawodowych pracowników, działalność intruzów komputerowych).
4. Zagrożenia środowiskowe i kryminalne (kataklizmy, przestępczość, terroryzm).
5. Zagrożenia wynikające z nieuczciwej konkurencji (wywiad gospodarczy, opinie branży, weryfikacja dokumentów).

W dobie intensywnego tempa zmian i przechodzenia do nowej epoki rozwojowej, określanej też jako epoka cyfryzacji, wzrasta rola państwa jako organizatora procesów społecznych i gwaranta interesów narodowych, nakładająca na nie jednocześnie obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego ze względu na łatwość przeprowadzenia ataków na systemy informacyjne.

Kolejnym pojęciem z zakresu dziedzinowej analizy bezpieczeństwa jest pojęcie **bezpieczeństwa publicznego** oraz często z nim wiązanego **porządku publicznego**. Pojęcia bezpieczeństwa i porządku publicznego występują najczęściej razem i nawzajem się uzupełniają. Bezpieczeństwo publiczne odnosi się zazwyczaj do określonego stanu, umożliwiającego normalne funkcjonowanie państwa i jego obywateli, czyli stanu, który jest związany z zagrożeniami publicznymi skierowanymi przeciw państwu, jego celom, interesom, ustrojowi czy systemowi prawa⁷³, lub też stanu ro-

---

⁷⁰K. Liedel, *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, Toruń 2008, s. 19.

⁷¹Szerzej: *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa (identyfikacja, analiza zagrożeń i ryzyka)*. Raport z badań, Warszawa 2004, t. 2.

⁷²P. Potejko, *Bezpieczeństwo informacyjne*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, wyd. cyt., s. 196–197.

⁷³Por.: M. Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne*

zumianego jako brak zagrożenia dla funkcjonowania organizacji państwowej i realizacji jej interesów, umożliwiającego normalny, swobodny jej rozwój⁷⁴. Definicje te znajdują swoje odzwierciedlenie również w ujęciach encyklopedycznych. W *Encyklopedii multimedialnej PWN* można przeczytać, że bezpieczeństwo publiczne to „(...) ogół warunków i instytucji chroniących życie, zdrowie i mienie obywateli oraz majątek ogólnonarodowy, ustrój i suwerenność państwa przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego”⁷⁵, a w *Encyklopedii popularnej* definiuje się je jako „(...) całość porządku i urządzeń społecznych chroniących państwo i obywateli przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego”⁷⁶. Porządek publiczny jest z kolei odnoszony do wszelkich zadań i działalności organów administracji publicznej, dotyczących przestrzegania norm oraz utrzymywania sprawności urzędów publicznych⁷⁷. Można go najogólniej przyjąć jako stan, w którym nie są popełniane wykroczenia⁷⁸. Powyższymi pojęciami posługujemy się w polskim ustawodawstwie, określając nimi m.in. działania podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa; niestety ich nieprecyzyjność powoduje, że są w praktyce różnie rozumiane i interpretowane.

Zdaniem W. Kitlera bezpieczeństwo publiczne jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego oznacza proces obejmujący różnorodne działania (środki), których celem „(...) jest ochrona porządku prawnego w państwie przed działaniami zabronionymi oraz takimi, które godzą w życie i zdrowie ludzi lub porządek publiczny, normy i obyczaje społeczne, a także instytucje i urzędy publiczne”⁷⁹. Instytucje publiczne to m.in. szpitale, pogotowia, szkoły, domy pomocy społecznej, obiekty kultury, obiekty sportowe, sądy, więzienia czy instytucje administracji państwowej i samorządowej. Z kolei urzędy publiczne to drogi, sieci kolejowe, instalacje i sieci energetyczne, ujęcia i sieci wodno-kanalizacyjne, oczyszczalnie ścieków, cmentarze, infrastruktura telekomunikacyjna itp. Są to zatem instytucje i urzędy decydujące w dużym stopniu o normalnym funkcjonowaniu społeczeństwa, a których uszkodzenia czy zniszczenia wpływają destrukcyjnie na normalne warunki życia człowieka.

Bezpieczeństwo powszechne określa się jako stan zapewniający ochronę ży-

---

państwa. *Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), Warszawa 2009, s. 40.

⁷⁴ Por.: A. Misiuk, *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Warszawa 2008, s. 17.

⁷⁵ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3876790/bezpieczenstwo-publiczne.html> (dostęp 14.01.2013).

⁷⁶ *Encyklopedia popularna*, B. Petrozolin-Skowrońska (red.), Warszawa 1998, s. 81.

⁷⁷ Zob.: M. Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, wyd. cyt., s. 40.

⁷⁸ Zob.: J. Widacki, *Konieczny drugi etap reformy policji*, [w:] *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, J. Widacki, J. Czapska (red.), Lublin 1998, s. 167, A. Urban, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, Warszawa 2009, s. 15.

⁷⁹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 56.

cia i zdrowia obywateli oraz majątku publicznego i infrastruktury krytycznej przed skutkami klęsk żywiołowych i katastrof technicznych. Pojęcie bezpieczeństwa powszechnego jest zbliżone do pojęcia bezpieczeństwa ekologicznego i różni się w praktyce przedmiotem zainteresowań, bowiem o ile bezpieczeństwo ekologiczne zajmuje się szeroko rozumianym środowiskiem naturalnym, o tyle punktem zainteresowań bezpieczeństwa powszechnego jest zdrowie i życie obywateli⁸⁰.

Z perspektywy bezpieczeństwa narodowego jest traktowane jako proces obejmujący „(...) szereg różnorodnych działań (m.in. w dziedzinach: zdrowotnej, ekologicznej, edukacyjnej, społecznej, gospodarczej, prawnej, psychologicznej, weterynaryjnej i sanitarnej), którego zasadniczym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa ludności cywilnej, a zarazem stanem uzyskanym w wyniku zorganizowanej ochrony życia i zdrowia ludzi, także dóbr materialnych i kulturalnych oraz środowiska naturalnego – w zakresie niezbędnym do przetrwania ludzi”⁸¹. Kluczową dziedziną bezpieczeństwa powszechnego jest ochrona ludności i system ratownictwa, za które odpowiedzialnych jest wiele podmiotów. W wymiarze międzynarodowym obejmuje też różnego rodzaju misje o charakterze humanitarnym.

Lista zagrożeń bezpieczeństwa publicznego i powszechnego jest bardzo długa. Zaliczamy do nich zarówno destrukcyjne działania, których sprawcą jest człowiek, jak i czynniki destrukcyjne wynikające z oddziaływania sił natury. Można je klasyfikować chociażby w kategoriach zagrożeń politycznych, militarnych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych czy ekologicznych⁸². Wpływ na powyższe dziedziny bezpieczeństwa mają również zagrożenia asymetryczne, takie jak: terroryzm międzynarodowy, transnarodowa przestępczość zorganizowana, możliwość użycia broni masowego rażenia przez przedmioty państwowe i pozapaństwowe, cyberterrorizm itp.

Istotny we współczesnych analizach jest **ludzki wymiar bezpieczeństwa**. Człowiek i reprezentujące go zbiorowości to obok państwa jeden z głównych podmiotów bezpieczeństwa narodowego. Pojęcie ludzki wymiar bezpieczeństwa pojawiło się w *Karcie Bezpieczeństwa Europejskiego*, przyjętej 19 listopada 1999 r. Uczestnicy konferencji wyrazili w niej następujące postanowienie: „(...) *wzmocnimy nasze wysiłki, aby zapewnić poszanowanie praw człowieka i podstawowych swobód, w tym praw osób należących do mniejszości narodowych*”. W dokumencie wyeksponowano koncepcję kompleksowego bezpieczeństwa, na które składają się wymiary: ludzki, ekonomiczny, polityczny i militarny, stanowiące nierozzerwalną całość⁸³.

---

⁸⁰Zob.: *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), Bielsko-Biała 2006, s. 32–33.

⁸¹W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 56.

⁸²Por.: *Niemilitarne zagrożenia bezpieczeństwa publicznego* (red.), S. Kowalkowski, Warszawa 2011.

⁸³Zob.: A. Urbanek, *Koncepcja human security a kształtowanie środowiska bezpieczeńst-*

Punktem wyjścia do współczesnych rozważań nad bezpieczeństwem człowieka jest koncepcja *human security*. Termin *human security* (bezpieczeństwo jednostki) upowszechnił Raport Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) z 1994 r.⁸⁴, jakkolwiek genezy samej koncepcji możemy doszukiwać się w okresie bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej. Już bowiem w czerwcu 1945 r. – jak zresztą zasygnalizowano w raporcie UNDP – Sekretarz Stanu USA podczas konferencji w San Francisco stwierdził, że bitwa o pokój musi być toczona na dwóch frontach. Pierwszy z nich prowadzi do wolności od strachu (*freedom from fear*), drugi zaś do wolności od niedoli (*freedom from want*)⁸⁵. Powyższa myśl została skonkretyzowana w Raporcie UNDP z 1994 r., który stanowi kluczowy dokument dla studiów nad *human security*⁸⁶.

Autorzy Raportu wyróżnili siedem podstawowych kategorii bezpieczeństwa, istotnych z perspektywy życia i zdrowia człowieka⁸⁷:

- bezpieczeństwo ekonomiczne, które wiąże się z zapewnieniem człowiekowi podstawowego dochodu zwykle z pracy zawodowej lub w ostateczności ze środków publicznych sfery socjalnej,
- bezpieczeństwo żywnościowe, którego zapewnienie wymaga stworzenia ekonomicznych podstaw powszechnego dostępu do żywności,
- bezpieczeństwo zdrowotne, którego zasadniczym celem jest zapewnienie minimalnej ochrony przed chorobami i ograniczenie niezdrowego stylu życia,
- bezpieczeństwo ekologiczne, którego istota sprowadza się do minimalizacji skutków degradacji środowiska naturalnego,
- bezpieczeństwo osobiste (fizyczne), które ma na celu ochronę przed wszelkimi formami i przejawami przemocy i marginalizacji,
- bezpieczeństwo społeczne (socjalne), które ma na celu ochronę przed utratą własnej tożsamości i zabezpieczenie przed różnymi formami patologii w życiu społecznym, bezpieczeństwo polityczne, które dotyczy ochrony przed wszelkimi formami patologii władzy.

Zgodnie z założeniami koncepcji bezpieczeństwo jednostki jest możliwe do zapewnienia dwoma, ściśle ze sobą powiązаныmi sposobami⁸⁸:

---

wa społeczności lokalnej, [w:] *Zarządzanie kryzysowe. Wybrane problemy*, A. Peplowski, G. Kędzierska, Z. Siemak (red.), Białystok 2013.

⁸⁴ *United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, New York 1994.

⁸⁵ Tamże, s. 24.

⁸⁶ Koncepcji *human security* poświęcony został drugi rozdział Raportu zatytułowany *New dimensions of human security*.

⁸⁷ *United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, wyd. cyt., s. 24–25.

⁸⁸ Szerzej: A. Urbanek, *Koncepcja human security a kształtowanie środowiska bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, wyd. cyt.

1. Przez przesunięcie głównego punktu zainteresowania z bezpieczeństwa państwa na bezpieczeństwo jednostki.
2. Przez powiązanie koncepcji i działań w dziedzinie bezpieczeństwa z podstawowymi założeniami koncepcji i działaniami w zakresie zrównoważonego rozwoju.

Zaprezentowana w niniejszym opracowaniu lista dziedzin (rodzajów) bezpieczeństwa nie ma charakteru enumeratywnego i pozostaje sprawą otwartą. To tylko kwestia czasu, gdy swojego opracowania doczekają się inne dziedziny życia społeczno-kulturowego mające istotny wpływ na współczesne bezpieczeństwo w wymiarze międzynarodowym, narodowym oraz ludzkim.

1.4. Podsumowanie

1. We współczesnych rozważaniach nad bezpieczeństwem narodowym pojawia się coraz częściej teza, że dotyczy ono dwóch zasadniczych podmiotów: państwa oraz człowieka wraz z reprezentującymi go grupami i organizacjami społecznymi.
2. Państwo jest przede wszystkim organizacją polityczną, posiadającą trzy atrybuty: suwerenność, terytorialność i władzę dysponującą aparatem przymusu. Państwo jest organizacją prawnomiędzynarodową traktowaną jako podmiot stosunków międzynarodowych, zdolną i uprawnioną do ochrony swoich granic, niezależności i tworzenia dogodnych warunków do rozwoju dla ludności zamieszkującej jego terytorium. W dobie globalizacji obserwujemy jednakże dwa niepokojące zjawiska: ograniczanie niezależności państw poprzez delegowanie przez nie części swoich kompetencji dla instytucji międzynarodowych oraz daleko posuniętą ewolucję tradycyjnego państwa narodowego, głównie wskutek migracji ludności i tworzenia się społeczeństw wielokulturowych.
3. Państwo realizuje szereg funkcji ważnych z perspektywy zamieszkującej jego terytorium ludności, głównie w aspekcie ochrony jej interesów i zapewnienia jej warunków do normalnej egzystencji i rozwoju. Nie wyodrębnia się dzisiaj odrębnych funkcji państwa akcentujących jego zadania w zakresie bezpieczeństwa, bowiem czynnik ten znajduje swoje odzwierciedlenie we wszystkich funkcjach o charakterze ogólnym. Można jednakże wyodrębnić trzy zasadnicze role, jakie odgrywa państwo w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego: po pierwsze jest podmiotem bezpieczeństwa w środowisku międzynarodowym, reprezentując swoje społeczeństwo, po drugie jest „strażnikiem” praworządności, podstawowych praw i wolności przysługujących jednostce i grupom społecznym, leżących u podstaw budowania współczesnych systemów bezpieczeństwa, wreszcie po trzecie

jest organizatorem bezpieczeństwa i porządku wewnętrznego, w tym życia społecznego i gospodarki.

4. W zapewnienie bezpieczeństwa narodowego zaangażowane są siły i środki pochodzące ze wszystkich dziedzin działalności państwa, stąd wyróżnia się dziedziny (rodzaje) bezpieczeństwa, a analiza dziedzinowa pozwala lepiej poznać istotę zagrożeń i mechanizmy umożliwiające skuteczne przeciwdziałanie ich destrukcyjnym skutkom. Wśród tych dziedzin wymienia się dzisiaj najczęściej bezpieczeństwo: polityczne, militarne, społeczne, ekonomiczne, kulturowe, informacyjne, ekologiczne, ideologiczne, informacyjne, publiczne, powszechne i ludzki wymiar bezpieczeństwa.
5. Wszystkim dziedzinom bezpieczeństwa można przypisać trzy wymiary funkcjonalne: międzynarodowy (zewnętrzny), narodowy (wewnętrzny) i ludzki.
6. Poszczególne dziedziny bezpieczeństwa narażone są na szereg różnych zagrożeń. Rolą państwa staje się przez to podejmowanie działań o charakterze kompleksowym, które nie tylko pozwalają na skuteczne rozpoznanie i stały monitoring zagrożeń, ale również skuteczne im przeciwdziałanie. Działania te muszą mieć charakter działań zintegrowanych i systemowych, gdyż istnieją ścisłe zależności pomiędzy poszczególnymi dziedzinami bezpieczeństwa.

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

ROZDZIAŁ 2 LUDZKI WYMIAR BEZPIECZEŃSTWA

2.1. Zmiana paradygmatu bezpieczeństwa – od racjonalizmu i teorii liberalnych do konstruktywizmu i teorii krytycznych

Analizując współczesne podejście do problematyki bezpieczeństwa, nie sposób pominąć kwestii zmiany jego paradygmatu, który ewoluował od klasycznych teorii realizmu poprzez teorie liberalne do rozwijających się w okresie pozimnowojennym – teorii konstruktywistycznych i krytycznych studiów nad bezpieczeństwem. Stąd też możemy dzisiaj wyróżnić dwa główne podejścia filozoficzne do kwestii bezpieczeństwa. W pierwszym z nich bezpieczeństwo jest synonimem akumulacji potęgi, swoistym rodzajem towaru, który musi posiadać aktor na arenie stosunków międzynarodowych. Składają się na nie takie czynniki, jak własność, pieniądze, armia czy broń. W drugim bezpieczeństwo jest tożsame z emancypacją, taktowaną w naukach krytycznych jako wyzwalenie się od zagrożeń, i dotyczy takich kwestii, jak sprawiedliwość czy prawa człowieka, przejawiających się głównie w relacjach między ludźmi. Bezpieczeństwo może mieć przez to charakter negatywny (brak zagrożeń) oraz pozytywny (umożliwienie realizacji innych celów poprzez aktywną działalność podmiotu)¹.

Realizm jest konstruktem teoretycznym, na którym budowano koncepcje bezpieczeństwa w okresie zimnowojennym, jakkolwiek ma swoich zwolenników również i dzisiaj. Realistyczny paradygmat rozwija się wokół pojęcia suwerenności państwa oraz jego logicznej konsekwencji, jaką jest międzynarodowa anarchia². W konsekwencji realisci szukają odpowiedzi na pytanie, dlaczego konflikt i wojna pojawiają się w historii ludzkości niezależnie od czasu, miejsca czy kultury. Przyjmują tezę, że państwa „(...) stale przygotowują się do wojny, uczestniczą w wojnie lub leczą się po wojnie”³.

---

¹Por.: P. D. Williams, *Security studies: An Introduction*, [w:] P. D. Williams (red.), *Security studies: An Introduction*, London, New York: Routledge 2008, s. 6, J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa 2012, s. 8. Anarchiczność systemu międzynarodowego oznacza brak jednego centrum decyzyjnego czy też rządu światowego, który uregulowałby stosunki między państwami i koordynowałby współpracę.

²J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2008, s. 58.

³H. J. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New

Realizm zakłada ponadto, że ludzie jawią się innym ludziom nie jako osobne jednostki ludzkie, lecz jako członkowie grupy związanej ze sobą poprzez więzi lojalności. Przez to aktorzy w stosunkach międzynarodowych definiowani są przez pryzmat posiadanej suwerenności, czyli uznanej państwowości i sprawowania kontroli nad terytorium i ludnością⁴. Zdaniem realistów państwo jest jedynym podmiotem, któremu bezpieczeństwo ma być zapewnione. Państwa cenią zatem potęgę – głównie potęgę polityczno-militarną – ponieważ to ona daje im bezpieczeństwo i ochronę przed ewentualną agresją oraz umożliwia realizację własnych celów i interesów. Stanowi też zasadniczy punkt odniesienia do podejmowanych decyzji i działań na arenie międzynarodowej. Potęga ekonomiczna za to umożliwia zbudowanie odpowiednich zdolności militarnych⁵. Państwa odstraszały ewentualny atak, demonstrując swoje zdolności i potencjał militarny, a pole rywalizacji między nimi wyznacza system równowagi sił, którego podstawową zasadą jest niedopuszczenie do hegemonicznej przewagi przez jedno państwo kosztem pozostałych.

Taki sposób podejścia do bezpieczeństwa implikuje też sposób uprawiania polityki na arenie międzynarodowej. Jak twierdzą realisci, w systemie anarchicznym zagrożenia bezpieczeństwa są liczne i nie zawsze możliwe jest przeciwstawienie się im indywidualnie. Państwa mogą w swej polityce dążyć do sojuszy i wyścigu zbrojeń, co może być postrzegane jako zagrożenie wymagające właściwej reakcji. Państwa nie mogą być pewne intencji innych państw, dlatego kierują się w swojej polityce zasadą ograniczonego zaufania⁶. Zlekceważenie zagrożeń mogłoby mieć katastrofalne skutki, gdyż wojna może przyjść w każdej chwili jak deszcz, a utrzymanie armii w czasie pokoju jest jak noszenie parasola w czasie niepogody⁷.

Paradygmat realistyczny, wyrosły na postwestwalskiej wizji stosunków międzynarodowych, dominował w okresie zimnej wojny. Konsekwencją tego było państwowocentryczne podejście do powyższego pojęcia, a także przyjęcie terminu „bezpieczeństwo narodowe” jako podstawowej kategorii pojęciowej na gruncie nauk o bezpieczeństwie. Bezpieczeństwo odnoszono prawie wyłącznie do sfery militarnej (polityczno-wojskowej), a zagrożenie rozumiano przede wszystkim jako niebezpieczeństwo agresji zbrojnej ze strony innych państw, stanowiącej najbardziej realne zagrożenie dla przetrwania danego państwa w jego dotychczasowym kształcie⁸.

York 1967, s. 36, podają za: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, wyd. cyt., s. 58.

⁴ Por.: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, wyd. cyt., s. 58.

⁵ Szerzej: A. Wojciuk, *Dylemat potęgi. Praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010, s. 27–35.

⁶ Szerzej: J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, wyd. cyt., s. 104–105.

⁷ J. S. Nye Jr., *Konflikty międzynarodowe. Wprowadzenie do teorii i historii*, M. Madej (tłum.), Warszawa 2009, s. 26.

⁸ Zob.: M. Pietraś, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nuscendi*, [w:] „Sprawy międzynarodowe” 1997, nr 2.

W polityce międzynarodowej dominowało przekonanie, że państwa mogą uzyskać określony stan bezpieczeństwa poprzez działania samodzielne, polegające na rozwoju własnej potęgi militarnej i rozbudowie potencjału wojskowego⁹. W późniejszym okresie zimnej wojny koncepcja ta uległa modyfikacji i w pracach neorealistów pojawiło się twierdzenie, że podstawowym sposobem zwiększenia potęgi jest agregacja sił kilku państw w drodze zawierania sojuszy militarnych¹⁰, nie mniej jednak nie wpłynęło to w zasadniczy sposób na istotę podejścia do problematyki bezpieczeństwa, głównie w jego sferze teoretycznej.

Zmiana sposobu podejścia do bezpieczeństwa stała się możliwa dzięki rozwojowi teorii liberalnych i teorii krytycznych. Wśród teorii konstruktywistycznych na uwagę zasługują dokonania szkoły kopenhaskiej. Termin „szkoła kopenhaska” wszedł do powszechnego użycia w ramach nauk o bezpieczeństwie w 1994 r., gdy został zaproponowany na spotkaniu Kopenhaskiej Grupy Badań nad Bezpieczeństwem przez Billa Mc Sweeney. W pracach tej grupy uczestniczył ze strony polskiej profesor Wojciech Kostecki, dzięki czemu już w połowie lat 90. dokonania szkoły kopenhaskiej zostały rozpowszechnione w środowiskach akademickich w Polsce¹¹.

Rozszerzona koncepcja bezpieczeństwa skryształizowała się pod koniec lat 90., w klasycznym już dzisiaj dziele uczonych skupionych wokół szkoły kopenhaskiej pt. *Security. A New Framework for Analysis*, w którym wyróżniono pięć podstawowych obszarów bezpieczeństwa i odpowiadających im pięć kategorii podstawowych zagrożeń, a mianowicie: bezpieczeństwo militarne (zagrożenia związane z sektorem wojskowym i stosowanym przez niego przymusem siłowym), bezpieczeństwo polityczne (zagrożenia związane z funkcjonowaniem władzy i aparatu zarządzania), bezpieczeństwo ekonomiczne (zagrożenia wynikające ze związków między handlem, produkcją i sferą finansową), bezpieczeństwo społeczne (zagrożenia wspólnej tożsamości) oraz bezpieczeństwo ekologiczne (zagrożenia związane z degradacją ziemskiej biosfery w związku z działalnością człowieka)¹².

Nie mniej ważne dla rozwoju współczesnego podejścia do bezpieczeństwa są dokonania uczonych skupionych wokół nurtu liberalnego. Liberalizm w odróżnieniu od realizmu koncentruje się nie na państwie, ale na relacji państwo – społeczeństwo. Centralne miejsce zajmuje w nim polityka wewnętrzna, indywidualne prawa czło-

---

⁹Por.: B. Buzan, *People, States and Fear: the National Security Problem in International Relations*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1991, s. 249.

¹⁰Zob.: S. P. Sałajczyk, *Wizje rzeczywistości międzynarodowej*, [w:] E. Holizak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2001, E. Saraz, *The New Dimensions of Security*, [w:] „Foreign Policy Review” 2003, t. 2, nr 1.

¹¹Zob.: W. Kostecki, *Europe after the Cold War. The security complex theory*, Warsaw 1996, K. P. Marczyk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), Warszawa 2009.

¹²Zob.: B. Buzan, O. Wæver, J. de Wilde, *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder – London 1998.

wieka czy też zapewnienie bezpieczeństwa własności prywatnej. Głównymi aktorami polityki są przez to nie państwa, a autonomiczne jednostki ludzkie, które mają różne interesy i różne możliwości ich realizacji. W polityce zagranicznej liberałowie opowiadają się za stosowaniem standardów etycznych i prawa międzynarodowego, które ogranicza użycie siły militarnej do realizacji własnych interesów. Uznając istnienie anarchiczności w stosunkach międzynarodowych, liberałowie przyjmują jednakże, że anarchia nie musi wcale prowadzić do konfliktów i wojen, a zapobiegać jej może współpraca międzynarodowa¹³. Zdaniem niektórych przedstawicieli nurtu liberalnego liberalizm jest postępowy, a stosunki międzynarodowe ewoluują w kierunku większej moralności, tworzenia warunków do wolności, dobrobytu, pomyślności i sprawiedliwości, zatem świat zmierza ku lepszemu¹⁴.

W liberalnej nauce o bezpieczeństwie można wyodrębnić dzisiaj trzy nurty: liberalizm handlowy, liberalizm społeczny i liberalizm instytucjonalny. Przedstawiciele liberalizmu handlowego głoszą tezę, że handel zmienia sposób postrzegania przez państwa interesów narodowych i w ten sposób przyczynia się do pokoju. Państwa mogą zwiększać swoją potęgę nie przez rozwój potęgi militarnej, ale poprzez rozwijanie wymiany handlowej. Rozwój gospodarczy może odbywać się wyłącznie w ramach otwartego systemu ekonomicznego, możliwego do wprowadzenia w warunkach pokoju¹⁵. Zdaniem przedstawicieli liberalizmu społecznego kontakty międzyludzkie przez granice państw sprzyjają wzajemnemu rozumieniu się społeczeństw. Utrudnia to budowanie obrazu potencjalnego wroga i tym samym przyczynia się do ograniczenia konfliktów zbrojnych. Z kolei liberalizm instytucjonalny głosi tezę, że instytucje międzynarodowe, otwartość, współpraca międzynarodowa i wymiana informacji między państwami przyczyniają się do łagodzenia dylematów bezpieczeństwa i budowania pokoju¹⁶.

Konsekwencją ścierania się koncepcji wyrosłych na gruncie realizmu, liberalizmu i teorii krytycznych jest współczesne podejście do paradygmatu bezpieczeństwa. Dzisiaj w sposobie ujęcia i definiowania bezpieczeństwa możemy wyróżnić cztery zasadnicze tendencje. Po pierwsze, poszerzył się zakres przedmiotowy bezpieczeństwa, obejmując zarówno istotę, jak i treść powyższego procesu, a tym samym i zbiór wartości chronionych w ramach bezpieczeństwa oraz dziedziny życia międzynarodowego i narodowego, w których mogą rozwijać się zagrożenia tych wartości¹⁷. W związku z powyższym możemy dzisiaj wyróżniać, oprócz tradycyj-

---

¹³ Szerzej: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, wyd. cyt., s. 104.

¹⁴ Por.: J. Gray, *Liberalism*, Mineapolis 1986, University of Minnesota Press, s. X.

¹⁵ Por.: R. Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, New York, Basic Books, 1986.

¹⁶ Por.: J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, wyd. cyt., s. 134.

¹⁷ Zob.: M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne państw obszaru transatlantyckiego*, wyd. cyt., s. 28.

nego ekonomiczno-militarnego wymiaru bezpieczeństwa, jego aspekty społeczne, kulturowe, ekologiczne, technologiczne czy demograficzne¹⁸. Po drugie, rozszerzeniu ulega zakres podmiotowy pojęcia bezpieczeństwo i wyraźnie odchodzi się traktowania państwa jako jedynego podmiotu bezpieczeństwa, uznając z jednej strony jako odrębne podmioty instytucje międzynarodowe, a z drugiej strony podmioty pozarządowe funkcjonujące w ramach struktur narodowych, określone zbiorowości ludzkie czy pojedyncze jednostki. Po trzecie, widoczne staje się akcentowanie subiektywnego wymiaru bezpieczeństwa i znaczenia jego percepcji u zainteresowanego podmiotu, co jest z kolei charakterystyczne dla wszystkich koncepcji wyrosłych na gruncie postmodernistycznej wizji świata i stosunków międzynarodowych¹⁹. Wreszcie po czwarte, obserwuje się obecnie dalszą internacjonalizację i uwspólnotowanie pojęcia bezpieczeństwo, wskazując na ścisłe zależności bezpieczeństwa wszystkich uczestników stosunków międzynarodowych, a tym samym brak możliwości samodzielnego osiągnięcia przez podmiot zadowalającego poziomu poczucia bezpieczeństwa²⁰.

Należy zauważyć, że tradycyjnie pojęcie bezpieczeństwa narodowego było utożsamiane przede wszystkim z państwem jako jedynym gwarantem bezpieczeństwa swoich obywateli oraz siłą militarno-wojskową zdolną do przeciwstawienia się wszelkim zagrożeniom, które w okresie zimnej wojny sprowadzono do zagrożeń militarnych. Jednakże w rzeczywistości bezpieczeństwo narodowe podlegało oddziaływaniu szeregu innych czynników, takich jak sprawy społeczne, ekologia, demografia, o których zaczęto mówić oficjalnie dopiero po upadku żelaznej kurtyny. W ostatnich latach zyskał na znaczeniu ludzki wymiar bezpieczeństwa i przyjęcie tezy, że to właśnie człowiek i zbiorowości ludzkie stają się głównym podmiotem bezpieczeństwa, stąd też definiując pojęcie bezpieczeństwa narodowego, zwraca się uwagę na szerokie spektrum zagrożeń, na konieczność zapewnienia przez państwo warunków niezbędnych do egzystencji narodu, przetrwania jego tożsamości, wartości narodowych, obrony interesów narodowych czy zagwarantowania podstaw ustrojowych decydujących o jego autonomii i sposobie funkcjonowania w środowisku międzynarodowym.

---

¹⁸Por.: M. E. Brown, *Security Problems and Security Policy in a Grave New World*, [w:] tenże (red.), *Grave New World: Security Challenges in the 21st Century*, Georgetown University Press, Washington 2003, K. Żukrowska, *Kryteria bezpieczeństwa ekologicznego*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górka-Winter (red.), wyd. cyt.

¹⁹Zob.: J. Czaputowicz, *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górka-Winter (red.), wyd. cyt.

²⁰Zob.: A. Dudek, T. Łoś-Nowak, *Bezpieczeństwo państwa w środowisku międzynarodowym*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górka-Winter (red.), wyd. cyt., M. Pietraś, *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nascendi*, wyd. cyt.

Współcześnie bezpieczeństwo jest konceptem dualnym, który dotyczy z jednej strony państwa i ochrony jego terytorium i suwerenności, a z drugiej człowieka oraz jego wolności od zewnętrznej i wewnętrznej przemocy i innych rodzajów zagrożeń. Właściwym przez to podejściem jest, zdaniem S. Lodgaard, synergiczne połączenie bezpieczeństwa narodowego i ludzkiego, które powinny się nawzajem uzupełniać i wzmacniać²¹.

Takie stanowisko prezentuje W. Kitler. Jego zdaniem bezpieczeństwo narodowe „(...) stanowi wartość nadrzędną pośród innych celów narodowych”²², dotyczy wartości narodowych mierzonych w trzech podstawowych kategoriach²³:

1. Interesów życiowych (kluczowych), czyli wartości decydujących o trwałości państwa, jego tożsamości, integralności, dobrobycie narodowym.
2. Interesów ważnych, czyli wartości nie mających bezpośredniego wpływu na losy państwa i narodu jako całości, zmiennych pod względem historycznym, sytuacyjnym, przedmiotowym i podmiotowym, ale których realizacja wpływa na osiągnięcie celów narodowych.
3. Interesów innych (drugorzędnych), czyli wartości nie mających większego wpływu na bezpieczeństwo państwa.

Ponadto, zdaniem W. Kitlera, bezpieczeństwo narodowe określa poziom swobody w osiąganiu celów (interesów) i jako proces obejmuje m.in. różne zabiegi w obszarze stosunków międzynarodowych i wewnętrznych oraz przedsięwzięcia o charakterze obronnym i ochronnym, które mają na celu stworzenie korzystnych warunków funkcjonowania państwa zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wewnętrznej oraz przeciwstawienie się wszelkiego rodzaju zagrożeniom²⁴. Sądzi on, że możemy wyróżnić dzisiaj dwa podmioty kluczowe dla bezpieczeństwa narodowego: państwo i jednostkę (grupę społeczną), ściśle ze sobą powiązane poprzez często współzależne wartości (ilustruje to rycina 2). Zatem w tym ujęciu bezpieczeństwo narodowe jest nadrzędne w stosunku do bezpieczeństwa państwa, bowiem rozszerza tradycyjne rozumienie bezpieczeństwa związane dotychczas głównie z wypełnia-

---

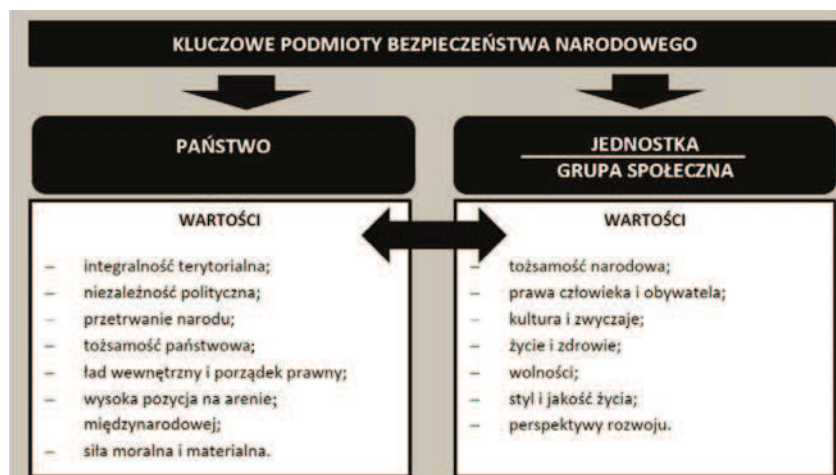
²¹ Por.: S. Lodgaard, *Human Security: Concept and Operationalisation*, paper present at the Export Seminar of Human Rights, Palais Wilson, Geneva, 8–9 December 2000, podaje za: J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, wyd. cyt., s. 164.

²² W. Kitler, *Obrona narodowa III RP. Pojęcie. Organizacja. System*, [w:] „Zeszyty Naukowe AON”, Warszawa 2002, s. 48.

²³ Zob.: W. Kitler, *Istota bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *Edukacja obronna społeczeństwa*, B. Wiśniewski, W. Fehler (red. naukowa), Białystok 2006, s. 18. Powyższe rozróżnienie znalazło swoje odzwierciedlenie w polskiej strategii bezpieczeństwa narodowego, w której wyróżniono trzy grupy interesów narodowych: żywotne, ważne, inne istotne, por.: *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, Warszawa 2007, s. 4–5.

²⁴ Por.: W. Kitler, *Istota bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 18, W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 27–28.

niem przez państwo jego podstawowych funkcji w tym zakresie²⁵.

Ryc. 2. Kluczowe podmioty bezpieczeństwa narodowego i ich wzajemne powiązania

Źródło: W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 28.

2.2. Podstawowe założenia koncepcji *human security*

Human security – bezpieczeństwo osobiste czy inaczej bezpieczeństwo ludzkie – jest obecnie koncepcją, która obok dokonań szkoły kopenhaskiej przyczyniła się w znacznym stopniu do rozwoju pozimnowojennego paradygmatu i praktyki bezpieczeństwa.

Termin *human security* upowszechnił Raport Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) z 1994 r.²⁶, jakkolwiek genezy samej koncepcji możemy doszukiwać się w okresie bezpośrednio po zakończeniu drugiej wojny światowej. Już bowiem w czerwcu 1945 r. – jak zresztą zasygnalizowano w raporcie UNDP – Sekretarz Stanu USA podczas konferencji w San Francisco stwierdził, że bitwa o pokój musi być toczona na dwóch frontach. Pierwszy z nich prowadzi do wolności od strachu (*freedom from fear*), drugi zaś do wolności od niedoli (*freedom from want*)²⁷. Powyższa myśl została skonkretyzowana w raporcie UNDP z 1994 r., który stanowi kluczowy dokument dla studiów nad *human security*²⁸. Autorzy raportu, doświadczając osobi-

²⁵ Por.: tamże, s. 28.

²⁶ *United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, New York 1994.

²⁷ Tamże, s. 24.

²⁸ Koncepcji *human security* poświęcony został drugi rozdział Raportu zatytułowany *New*

ście zmian, jakie zaczęły zachodzić w międzynarodowym środowisku bezpieczeństwa po zakończeniu zimnej wojny, przyjęli słuszną poniekąd tezę, że bezpieczeństwo zbyt długo było traktowane za wąsko, jako ochrona interesów narodowych na gruncie polityki międzynarodowej czy też ochrona przed nuklearną zagładą. A przecież dla większości ludzi na świecie brak poczucia bezpieczeństwa jest częściej wynikiem zmartwień i trosk o codzienny byt niż strachu przed globalnymi katastrofami. Ludzie częściej martwią się tym, czy nie będą głodni, czy nie utracą pracy, czy nie staną się ofiarami pospolitych przestępstw albo obiektem prześladowań. Spojrzenie na bezpieczeństwo przez pryzmat jednostki, a nie państwa i globalnych zagrożeń, a także zainteresowanie się w większym stopniu życiem człowieka i jego godnością stanowi punkt wyjścia do sformułowania głównych założeń koncepcji. W raporcie UNDP przyjęto, że:

1. *Human security* jest koncepcją uniwersalną, dotyczy bowiem wszystkich ludzi na świecie.
2. Wszystkie wymiary *human security* są współzależne i ściśle ze sobą powiązane.
3. Bezpieczeństwo jednostki jest łatwiejsze do zapewnienia przez wcześniejszą prewencję niż późniejszą interwencję.
4. *Human security* koncentruje się na bezpieczeństwie człowieka, a nie państwa²⁹.

W samym raporcie nie znajdziemy jednoznacznej definicji bezpieczeństwa jednostki, ponieważ jak twierdzą jego autorzy, *human security* tak jak inne podstawowe konstrukty teoretyczne, chociażby pojęcie wolności człowieka, jest łatwiejsze do zrozumienia i zinterpretowania w sytuacji jej braku niż występowania. Nie mniej jednak bezpieczeństwo jednostki należy rozpatrywać w dwóch jego ważnych aspektach: jako wolność od strachu (przemocy) i jako wolność od niedoli³⁰, które w toku rozwoju ogólnej koncepcji bezpieczeństwa ukształtowały się jako dwa podstawowe nurty koncepcji, mające swoich zwolenników i oponentów³¹.

Zgodnie z założeniami koncepcji bezpieczeństwo jednostki jest możliwe do zapewnienia dwoma, ściśle ze sobą powiązаныmi sposobami:

1. Przez przesunięcie głównego punktu zainteresowania z bezpieczeństwa państwa na bezpieczeństwo jednostki.

---

dimensions of human security.

²⁹Zob.: *United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, wyd. cyt., s. 22–23.

³⁰Tamże, s. 23–24.

³¹ W okresie zimnowojennym dominował pierwszy z powyższych nurtów, czyli *freedom from fear* (wolność od strachu), z kolei od początku lat 90. więcej zwolenników ma drugi nurt – *freedom from want* (wolność od niedoli), ale jak podkreślają autorzy raportu, zapewnienie człowiekowi zarówno wolności od strachu, jak i wolności od niedoli jest niezbędnym warunkiem pełnego wdrożenia w życie założeń koncepcji *human security*.

2. Przez powiązanie koncepcji i działań w dziedzinie bezpieczeństwa z podstawowymi założeniami koncepcji i działaniami w zakresie zrównoważonego rozwoju.

Szczególnie ważnym problemem z perspektywy *human security* jest powiązanie bezpieczeństwa z rozwojem. W artykule z 2004 r. pt. *Development and Security* Frances Stewart twierdzi, że bezpieczeństwo i rozwój są głęboko ze sobą powiązane, gdyż³²:

- bezpieczeństwo stanowi istotną część dobrego samopoczucia człowieka, a zatem staje się ważnym celem jego indywidualnego rozwoju;
- brak poczucia bezpieczeństwa wśród większych zbiorowości ludzkich wywiera negatywny wpływ na wzrost gospodarczy, a tym samym i rozwój indywidualny człowieka oraz zbiorowości ludzkich, z którymi jest związany;
- niezrównoważony rozwój staje się źródłem konfliktów i eskalacji przemocy.

Autorzy raportu poszli jeszcze dalej niż przedstawiciele szkoły kopenhaskiej i wyróżnili siedem podstawowych kategorii bezpieczeństwa³³:

- bezpieczeństwo ekonomiczne, które wiąże się z zapewnieniem człowiekowi podstawowego dochodu zwykle z pracy zawodowej lub w ostateczności ze środków publicznych sfery socjalnej;
- bezpieczeństwo żywnościowe, którego zapewnienie wymaga stworzenia ekonomicznych podstaw powszechnego dostępu do żywności;
- bezpieczeństwo zdrowotne, którego zasadniczym celem jest zapewnienie minimalnej ochrony przed chorobami i ograniczenie niezdrowego stylu życia;
- bezpieczeństwo ekologiczne, którego istota sprowadza się do minimalizacji skutków degradacji środowiska naturalnego;
- bezpieczeństwo osobiste (fizyczne), które ma na celu ochronę przed wszelkimi formami i przejawami przemocy i marginalizacji;
- bezpieczeństwo społeczne (socjalne), które ma na celu ochronę przed utratą własnej tożsamości i zabezpieczenie przed różnymi formami patologii w życiu społecznym;
- bezpieczeństwo polityczne, które dotyczy ochrony przed wszelkimi formami patologii władzy,
- które są ważnym uzupełnieniem koncepcji Buzana i wytyczają dzisiaj główne kierunki działań podejmowanych przez państwa dla zapewnienia

---

³² Zob.: F. Stewart, *Development and Security*, Centre for Research on Inequality, Human Security, and Ethnicity (CRISE), Working Paper 3, London, University of Oxford, 2004.

³³ *United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, wyd. cyt., s. 24–25.

bezpieczeństwa i godnego życia swoim obywatelom.

W raporcie oprócz wymienionych powyżej kategorii bezpieczeństwa przedstawiono sześć podstawowych kategorii zagrożeń o charakterze globalnym, mających istotny wpływ na bezpieczeństwo całej ludzkości. Zaliczyć do nich można:

- niekontrolowany przyrost demograficzny;
- niezrównoważony poziom rozwoju gospodarczego;
- nadmierne migracje ludności;
- degradację środowiska naturalnego;
- produkcję i handel narkotykami;
- międzynarodowy terroryzm³⁴.

Koncepcji *human security* nie można rozpatrywać jako alternatywy dla teorii i praktyki bezpieczeństwa narodowego. Te dwa pojęcia, na co zresztą zwrócono uwagę w raporcie, nie wykluczają się, a jedynie uzupełniają. Trudno bowiem mówić o bezpieczeństwie państwa, gdy brak poczucia bezpieczeństwa u jego obywateli i odwrotnie³⁵.

To wielowymiarowe i szerokie ujęcie bezpieczeństwa jednostki zasygnalizowane w raporcie UNDP podsumowała w 1995 r. profesor Emma Rothschild w głośnym wówczas artykule pt. *What is security?* Genezy bezpieczeństwa jednostki doszukała się ona w procesie rozszerzania się ogólnej koncepcji bezpieczeństwa narodowego, potwierdzając poniekąd tezę, że koncepcja *human security* jest konsekwencją ewolucji koncepcji Buzana i jednym z ważnych elementów bezpieczeństwa narodowego postrzeganego w poszerzonej agendzie³⁶.

Koncepcję bezpieczeństwa jednostki rozwijano nadal nie tylko w teorii, ale i w praktyce głównie poprzez działania podejmowane przez ONZ. Bardzo ważnym dokumentem dla rozwoju koncepcji jest niewątpliwie *Raport Milenijny* przedstawiony na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ w dniach 6–8 września 2000 r. przez jego Sekretarza Generalnego Kofiego Annana³⁷. Cały raport to swoista próba podsumowania działań ONZ na rzecz pokoju i poszanowania praw człowieka. W raporcie wyraźnie przebrzmiewa echo koncepcji *human security*, a bezpieczeństwo jednostki potraktowane zostało w nim z należytą powagą. Już na pierwszych kartach raportu pojawiają się ważne deklaracje wygłoszone przez Kofiego Annana, w których przyjmuje, że w działaniach ONZ „(...) musimy zawsze stawiać na pierwszym planie dobro ludzi. To najważniejsza zmiana, jaka musi nastąpić w naszym myśleniu i postępowaniu. Nie ma bardziej szlachetnego i odpowiedzialnego zadania niż tworzenie warunków umożliwiających mężczyznom, kobietom i dzieciom w miastach i wio-

---

³⁴Tamże, s. 35.

³⁵Zob.: Human Security Centre. *What is Human Security*, <http://www.humansecurityreport.info/index.php> (dostęp: 21.11.2012).

³⁶Zob.: E. Rothschild, *What is Security?*, „Deadalus”, vol. 124, nr 3, Summer 1995.

³⁷*Millennium Report of the Secretary General: We the peoples: the role of the United Nations in the 21st century*, New York 2000.

skach całego świata poprawę standardów życiowych³⁸”.

Powyższy dokument stał się podstawą do sformułowania milenijnych celów rozwoju, przyjętych jako Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych we wrześniu 2000 r.³⁹ Wśród celów milenijnych wskazane zostały działania, które w konsekwencji pozwolić mają na⁴⁰:

1. Zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa, w tym eliminację strachu przed użyciem broni masowej zagłady.
2. Stworzenie warunków dla zrównoważonego rozwoju gospodarczo-społecznego i eliminację ubóstwa.
3. Ochronę środowiska naturalnego przed dalszą degradacją.
4. Ochronę praw człowieka, popieranie demokracji i praktyki dobrego rządzenia.
5. Ochronę słabszych (dzieci i ludności cywilnej), szczególnie narażonych na niebezpieczeństwo klęsk żywiołowych.
6. Zaspokojenie szczególnych potrzeb Afryki, kontynentu, który wyraźnie pozostaje na marginesie globalnej społeczności.
7. Wzmocnienie roli ONZ w walce o rozwój wszystkich ludów świata, w walce z ubóstwem, ignorancją i chorobami, w walce z niesprawiedliwością, przemocą i przestępczością oraz w walce z degradacją i niszczeniem środowiska naturalnego.

Jak słusznie zauważa Christopher Hughes, *human security* to wyzwalamie człowieka i ochranianie go przed wszelkimi formami potencjalnych bądź realnych zagrożeń⁴¹ według siedmiu wymiarów bezpieczeństwa zasygnalizowanych w raporcie UNDP z 1994 r., które w czasach współczesnych mają charakter transnarodowy.

Teorię *human security* dzieli się aktualnie na dwie szkoły: japońską oraz kanadyjską (norweską). Japonia zaadoptowała w pełni koncepcję bezpieczeństwa jednostki w 1997 r. Szkoła ta koncentruje się na kwestiach rozwoju i poszanowania praw człowieka, które odpowiadają nurtowi *freedom from want*. Wytoczne japońskiej polityki zawiera przyjęta przez japoński rząd w Tokio w 2000 r. *Niebieska Księga Dyplomacji*. Ponadto Japonia była pomysłodawcą i orędownikiem powołanego w ramach ONZ Funduszu Powierniczego ds. Human Security (UN Human Security Trust Fund), w ramach którego finansowane są projekty związane z promocją bezpieczeństwa jednostki. Z kolei podejście kanadyjskie (popularyzowane również przez Norwegię) nawiązuje do koncepcji neorealistycznej i skłania się w kierunku drugiego nurtu *human security*, a mianowicie *freedom from fear*, bowiem kładzie duży nacisk

---

³⁸ Tamże, s. 5.

³⁹ *United Nations Millennium Declaration*, New York 2000.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Zob.: Ch. W. Hughes, *Japan's economic Power and security: Japan and North Korea*, London – New York 1999, s. 32.

na wojskowe interwencje humanitarne w celu ochrony życia i praw jednostek. Kanada była jednym z pierwszych państw, które już w 1997 r. wdrożyły do swojej polityki założenia koncepcji *human security*. Podstawowym dokumentem wytyczającym kierunek dla kanadyjskiej polityki zagranicznej jest dokument pt. *Wolność od zagrożeń. Polityka zagraniczna Kanady w obszarze human security*, w którym określono główne wskazówki związane z działalnością Kanady na arenie międzynarodowej w myśl koncepcji *human security*. Wytyczne te uwzględniają m.in.: ochronę ludności cywilnej, udział w operacjach pokojowych, zapobieganie konfliktom, zarządzanie oraz odpowiedzialność za stabilizowane tereny i bezpieczeństwo publiczne⁴². Obecnie teorią *human security* interesują się Stany Zjednoczone Ameryki oraz Unia Europejska, co w szczególnie drugim przypadku nie pozostaje obojętne dla teorii i praktyki bezpieczeństwa w Polsce.

Tabela 2

Kategoryzacja studiów nad bezpieczeństwem

Bezpieczeństwo dla kogo? (podmiot bezpieczeństwa)	Co jest źródłem zagrożeń dla bezpieczeństwa? (charakter zagrożeń)	
	zagrożenia militarne	zagrożenia militarne lub niemilitarne (lub obydwa rodzaje)
Państwa	Bezpieczeństwo narodowe (paradygmat zimnowojenny) (tradycyjne, realistyczne podejście do bezpieczeństwa – ujęcie wąskie)	Bezpieczeństwo w ujęciu szerokim (paradygmat pozimnowojenny) (np. ochrona środowiska, bezpieczeństwo ekonomiczne – ujęcie wielowymiarowe)
Spoleczeństwa, grupy, jednostki	Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa (np. wojny domowe, konflikty etniczne, akty ludobójstwa)	Bezpieczeństwo jednostki (human security) (zagrożenia związane z degradacją środowiska naturalnego czy ekonomiczne istotne dla życia społeczeństwa, grup i jednostek)

Źródło: R. Paris, *Human Security. Paradigm Shift Or Hot Air?*, „International Security”, vol. 26, nr 2, Fall 2001, s. 88, K. P. Marczuk, K. P. Marczuk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), Warszawa 2009, s. 74.

W Stanach Zjednoczonych koncepcja *human security* rozwija się przede wszystkim w oparciu o działalność Amerykańskiego Instytutu Pokoju (*United States Institute of Peace*) funkcjonującego w Waszyngtonie od 1984 r., czy też prowadzony na Uniwersytecie w Harvardzie *Program badań nad polityką humanitarną i konfliktem*

⁴² Szerzej: K. P. Marczuk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, wyd. cyt., s. 72–73.

(*Program on Humanitarian Policy and Conflict Research*)⁴³.

Reasumując rozważania na temat podstawowych założeń koncepcji *human security*, należy zastanowić się nad jej usytuowaniem w obrębie *security studies*. Próby takiej dokonał Roland Paris w artykule pt. *Human Security. Paradigm Shift Or Hot Air?* (w zmodyfikowanej przez autora artykułu formie ilustruje ją tabela 2).

Roland Paris twierdzi, że wielość sposobów definiowania „bezpieczeństwa człowieka” jest związana z określonym zestawem wartości branych pod uwagę przy jego definiowaniu (zasadniczy podmiot bezpieczeństwa) oraz uwzględnianiem przy jego opisie różnego rodzaju zagrożeń⁴⁴. Stąd też w studiach nad bezpieczeństwem można wyróżnić cztery podstawowe obszary badań. Dwa górne pola w tabeli 2 przedstawiają główne obszary studiów nad bezpieczeństwem, w których przyjmuje się, że państwo jest podstawowym podmiotem *security studies*, przy czym jeden jest oparty na paradygmacie zimnowojennym (szkoła realistyczna) i uwzględnia jako podstawowe źródło zagrożeń zagrożenia militarne, a drugi jest oparty na paradygmacie pozimnowojennym (szkoła kopenhaska) i uwzględnia szerokie spectrum zagrożeń bezpieczeństwa. Kolejne dwa obszary biorą pod uwagę jako podstawowy podmiot *security studies* społeczeństwo, grupy i jednostki, przy czym jeden z nich koncentruje się nad badaniem bezpieczeństwa wewnętrznego państwa (nurt ten wyodrębnił się po 2001 r., a impulsem dla niego stał się atak terrorystyczny na World Trade Centre), z kolei drugi koncentruje się na bezpieczeństwie jednostkowym, czyli jest zgodny z podstawowymi założeniami koncepcji *human security*. Jak twierdzi K. P. Marczuk, „(...) Zaproponowany podział pozwala znaleźć właściwe miejsce dla koncepcji *human security* w relacjach między bezpieczeństwem w jego tradycyjnym, realistycznym ujęciu oraz bezpieczeństwem postrzeganym kompleksowo⁴⁵”.

2.3. Koncepcja *human security* w polityce europejskiej

W Europie problematyką bezpieczeństwa w skali międzynarodowej zajmują się trzy podstawowe instytucje: Rada Europy, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Unia Europejska.

Rada Europy, funkcjonująca na podstawie statutu podpisanego 4 maja 1949 r., należy do najstarszych europejskich organizacji międzynarodowych zajmujących

---

⁴³ Jest to międzynarodowy program obejmujący trzy kluczowe zagadnienia: *human security*, zarządzanie konfliktem oraz międzynarodowe prawo humanitarne. Szerzej na oficjalnej stronie internetowej informującej o programie: <http://www.hpcrresearch.org> (dostęp: 15.11.2012).

⁴⁴ Zob.: R. Paris, *Human Security. Paradigm Shift Or Hot Air?*, „International Security”, vol. 26, nr 2, Fall 2001, s. 87–102.

⁴⁵ K. P. Marczuk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, wyd. cyt., s. 74.

się problematyką bezpieczeństwa. Jej głównym, statutowym zadaniem jest kreowanie i upowszechnianie standardów w zakresie demokracji, samorządności i ochrony praw człowieka, stąd jej związki z koncepcją *human security* są oczywiste.

Rada Europy w swojej działalności dąży do upowszechnienia i wdrożenia do praktyki polityki europejskiej idei bezpieczeństwa demokratycznego. Bezpieczeństwo demokratyczne oznacza budowanie zaufania między rządem a obywatelami, gwarantuje otwartość politycznych procesów i rozwoju społecznego oraz umożliwia rozwiązywanie trudnych problemów w ramach wspólnie podejmowanych wysiłków⁴⁶. Co istotne dla realizacji koncepcji *human security* w warunkach europejskich, wśród licznych przesłanek demokratycznego bezpieczeństwa znajdują się m.in.: cywilna kontrola nad armią, przestrzeganie praw człowieka, właściwie funkcjonujący system rządów prawa i niezależność władzy sądowniczej. System ten sprzyja zatem budowaniu pokoju społecznego oraz przeciwdziałaniu różnego rodzaju konfliktom, które mogą w ostateczności prowadzić do konfrontacji i wojen⁴⁷.

Cel w postaci osiągnięcia bezpieczeństwa demokratycznego został wyeksponowany na Szczycie Szefów Państw i Rządów Rady Europy w 1993 r.⁴⁸ i stał się implikacją do działań podejmowanych przez Radę na rzecz budowania demokratycznego porządku i bezpieczeństwa w Europie. Pomoc przy kształtowaniu podstaw instytucjonalnych demokracji, a także we wdrażaniu zasad demokratycznych do praktyki ustrojowej stała się istotnym czynnikiem budowy demokracji i solidnych podstaw bezpieczeństwa w Europie Środkowej i Wschodniej⁴⁹, co należy niewątpliwie uznać za duży sukces Rady Europy.

Mówiąc o związkach działalności Rady Europy z założeniami koncepcji *human security*, nie sposób pominąć kwestii jej roli w promowaniu praw człowieka. To właśnie z inicjatywy Rady Europy opracowano *Europejską konwencję praw człowieka*, wprowadzającą w życie *Powszechną deklarację praw człowieka*. Od chwili podpisania powyższej konwencji w 1950 r. zawartą w niej ochronę praw i wolności rozszerzano już kilkakrotnie w kolejnych protokołach. Rada Europy jest też inicjatorem utworzenia Europejskiej Komisji Praw Człowieka, która łącznie z Europejskim Trybunałem Praw Człowieka ma zapewnić przestrzeganie przez państwa przyjętych w tym obszarze zobowiązań⁵⁰.

---

⁴⁶Zob.: J. Jaskiernia, *Bezpieczeństwo demokratyczne jako wymiar bezpieczeństwa europejskiego*, [w:] *Polityka bezpieczeństwa na Starym Kontynencie*, T. Jarocki, W. Sokała (red.), Toruń 2010, s. 88–89.

⁴⁷Por.: tamże, s. 89, H. P. Furrer, J. Gützkow, *The Concept of Democratic Security and Its Implementation by the Council of Europe*, „Romanian Journal of International Affairs” 1996, vol. II, s. 27–28.

⁴⁸Szczyt odbył się w Wiedniu w dniach 8–9 października 1993 r.

⁴⁹Zob.: D. Pinto, *From Assistance to Democracy to Democratic Security: Co-Operation and Assistance Program for Central and Eastern Europe*, Strasbourg 1996.

⁵⁰Zob.: *Bezpieczeństwo zewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej*, T. Jemioło, K. Malak (red.), Warszawa 2002, s. 86.

Z uwagi na swoje statutowe uwarunkowania Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie również nie pozostaje obojętna wobec podstawowych założeń koncepcji *human security*. Jako przykład tej tezy mogą posłużyć zapisy *Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*, podpisanego w Helsinkach 1 sierpnia 1975 r.⁵¹ Możemy w nim przeczytać m.in., że „(...) Państwa uczestniczące będą szanować prawa człowieka i podstawowe wolności, włączając w to wolność myśli, sumienia, religii lub przekonań każdego bez względu na różnicę rasy, płci, języka lub religii. Będą one popierać i zachęcać do efektywnego korzystania z obywatelskich, politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych i innych praw i wolności, które wynikają wszystkie z przyrodzonej godności ludzkiej osoby i mają podstawowe znaczenie dla jej swobodnego i pełnego rozwoju.”. I dalej: „(...) Państwa uczestniczące uznają powszechne znaczenie praw człowieka i podstawowych wolności, których poszanowanie jest istotnym czynnikiem pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu, niezbędnych do zapewnienia rozwoju przyjaznych stosunków i współpracy między nimi, jak również między wszystkimi państwami”⁵². Poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności jest podstawową zasadą, na podstawie której działa dzisiaj OBWE.

Istotnym dla dalszego rozwoju nowego spojrzenia na problematykę bezpieczeństwa w Europie z wyraźnym zaakcentowaniem bezpieczeństwa człowieka było spotkanie wiedeńskie, zainspirowane zmianami w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r., w ramach którego zarysowane zostały kontury nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego⁵³. Dokument wiedeński oficjalnie wprowadził do terminologii KBWE/OBWE pojęcie „wymiar ludzki” jako określenie zbiorcze dla problematyki praw i wolności człowieka. W ten sposób zaakcentowano wyjątkowy status człowieka jako podstawowego podmiotu bezpieczeństwa, któremu żadne państwo nie może tworzyć przeszkód w drodze do ich realizacji⁵⁴.

Powyższa myśl została rozwinięta w ramach KBWE w *Paryskiej Karcie Nowej Europy*, przyjętej w Paryżu 21 listopada 1990 r. W dokumencie zawarte zostało ważne zobowiązanie dotyczące ludzkiego wymiaru bezpieczeństwa. Uczestnicy konferencji oświadczyli bowiem, że „(...) nasze poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności ma charakter nieodwracalny. Będziemy w pełni wdrażać w życie

---

⁵¹ Zob.: *Deklaracja zasad rządzących wzajemnymi stosunkami między Państwami uczestniczącymi Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Helsinki, 1 sierpnia 1975 r.*, [w:] *Prawo w stosunkach międzynarodowych. Wybór dokumentów*, S. Bielen (opracowanie), Warszawa 2004.

⁵² Zob.: *Bezpieczeństwo zewnętrzne* ....., T. Jemioło, K. Malak (red.), wyd. cyt., s. 254.

⁵³ Zob.: A. D. Rotfeld, *Spotkanie wiedeńskie a zarys nowego systemu bezpieczeństwa europejskiego*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 7–8, s. 20.

⁵⁴ Zob.: P. Gruzicki, *KBWE/OBWE wobec problemów pokoju i bezpieczeństwa regionalnego*, Warszawa 2002, s. 212.

i rozwijać postanowienia dotyczące ludzkiego wymiaru KBWE⁵⁵.

Ważnym z punktu widzenia rozwoju nowego myślenia o bezpieczeństwie już w ramach OBWE był Szczyt Lizboński w 1996 r. W *Deklaracji Szczytu Lizbońskiego* przyjętej 3 grudnia 1996 r. uznano, iż poszanowanie praw człowieka jest fundamentalne dla demokracji i procesów demokratyzacyjnych zagwarantowanych w *Karcie Paryskiej*. Usankcjonowano w niej również szersze podejście do bezpieczeństwa, obejmując nim dodatkowo sprawy społeczne, gospodarcze i sprawy ochrony środowiska. OBWE, w myśl przyjętej deklaracji, powinna skoncentrować się na rozpoznaniu zagrożeń i określeniu problemów, jakie stwarzają one dla bezpieczeństwa, co stanowić ma podstawę do budowy nowej architektury bezpieczeństwa w Europie⁵⁶.

Nie mniej ważnym dokumentem dla rozwoju koncepcji *human security* w ramach OBWE jest *Karta Bezpieczeństwa Europejskiego*, przyjęta 19 listopada 1999 r.⁵⁷ Uczestnicy konferencji postanowili w niej, że wzmocnią swoje wysiłki, „(...) aby zapewnić poszanowanie praw człowieka i podstawowych swobód, w tym praw osób należących do mniejszości narodowych”. W dokumencie wyeksponowana została ponadto koncepcja kompleksowego bezpieczeństwa, na które składają się: ludzki, ekonomiczny, polityczny i militarny wymiar, stanowiące nierozzerwalną całość.

Również Unia Europejska staje się w ostatnich latach gorącym zwolennikiem koncepcji *human security*. Już w *Traktacie o Unii Europejskiej*, przyjętym w Maastricht 7 lutego 1992 r. Unia Europejska potwierdziła swoje przywiązanie do zasad wolności, demokracji i poszanowania praw człowieka. W dokumencie przyjęto też, że zasadniczym celem Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii ma być rozwijanie i umacnianie demokracji i państwa prawnego, a także poszanowanie praw człowieka.

Podstawowe założenia, wynikające z raportu UNDP z 1994 r., a także kwestie poruszone w *Raporcie Milenijnym* znalazły odzwierciedlenie w kolejnym ważnym dla europejskiej polityki bezpieczeństwa dokumencie, jakim jest *Europejska strategia bezpieczeństwa*⁵⁸. W *Strategii* nakreślono ogólne zasady włączenia Unii Europejskiej do działań w zapewnienie globalnego bezpieczeństwa, zgodnie zresztą z wytycznymi określonymi przez ONZ. Analizując wyzwania i zagrożenia, twórcy

---

⁵⁵Zob.: *Bezpieczeństwo zewnętrzne Rzeczypospolitej Polskiej*, T. Jemiolo, K. Malak (red.), wyd. cyt., s. 261.

⁵⁶Por.: J. Jaskiernia, *Bezpieczeństwo demokratyczne jako wymiar bezpieczeństwa europejskiego*, wyd. cyt., s. 93, G. Aragona, *Lisbon and Beyond: the OSCE in an Emerging European Security*, „NATO Review” 1997, nr 2, s. 8.

⁵⁷Zob.: *Prawo w stosunkach międzynarodowych. Wybór dokumentów*, S. Bieleń (opracowanie), wyd. cyt., s. 439.

⁵⁸Chodzi tu o dokument o nazwie *Bezpieczna Europa w lepszym świecie – Europejska strategia bezpieczeństwa*, Bruksela, 12 grudnia 2003 (oryginalny tytuł dokumentu opublikowanego w języku angielskim i dostępnego w sieci internetowej na oficjalnych stronach UE brzmi: *A secure Europe in a better world – European security strategy*, Brussels, 12 December 2003).

dokumentu doszli do wniosku, że Europa może czuć się bezpieczna tylko w sytuacji stabilizacji w globalnym środowisku bezpieczeństwa, zatem Unia Europejska swoje działania powinna ukierunkować na kształtowanie ładu międzynarodowego, i to nie tylko w swoim najbliższym otoczeniu, bo tylko wtedy jest w stanie zapewnić bezpieczeństwo obywatelom wszystkich krajów członkowskich.

W dokumencie widoczna jest troska o losy ludzi na całym świecie. Analizując globalne wyzwania, autorzy *Strategii* zaznaczają, że „(...) od roku 1990 niemal cztery miliony osób zginęło w wojnach, z czego 90% to ludność cywilna. Ponad 18 milionów ludzi na całym świecie opuściło swoje domy w wyniku konfliktu. W wielu krajach rozwijających się ubóstwo i choroby powodują niewymowne cierpienia i stają się źródłem poważnych zagrożeń dla bezpieczeństwa. Prawie 3 miliardy ludzi – połowa ludności świata – musi wyżyć za mniej niż 2 euro dziennie. 45 milionów umiera co roku z głodu i niedożywienia. Obecnie AIDS jest jedną z najbardziej niszczących pandemii w historii ludzkości i staje się przyczyną rozpadu społeczeństw”⁵⁹.

W *Strategii* określono główne zagrożenia bezpieczeństwa we współczesnym świecie, a wśród nich terroryzm, rozpowszechnianie broni masowego rażenia, konflikty regionalne, rozpad państw czy transgraniczną przestępczość zorganizowaną, które nawiązują do diagnoz zagrożeń przedstawianych corocznie w raportach UNDP. Wśród celów strategicznych polityki bezpieczeństwa Unii Europejskiej na czoło wysuwają się dwie kwestie: budowanie bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu Europy oraz tworzenie porządku międzynarodowego opartego na skutecznym multilateralizmie, bowiem jak twierdzą autorzy *Strategii*, „(...) rozpowszechnianie dobrych rządów, popieranie reform społecznych i politycznych, walka z korupcją i nadużywaniem władzy, ustanawianie państwa prawa i ochrona praw człowieka są najlepszymi sposobami umacniania porządku międzynarodowego. Świat postrzegany jako przynoszący wszystkim sprawiedliwość i możliwości będzie bezpieczniejszy dla Unii Europejskiej i jej obywateli”⁶⁰.

Ważnym dokumentem, który wyraźnie wskazuje na przyjęcie w swojej polityce przez Unię Europejską założeń koncepcji *human security*, jest *A Human Security Doctrine for Europe*, który został opublikowany w 2004 r.⁶¹ Autorzy *Doktryny* jednoznacznie określili, że w swojej polityce Unia Europejska uznaje prymat bezpieczeństwa jednostki nad bezpieczeństwem państwa. W dokumencie przeczytać możemy, że „(...) w nowym kontekście globalnym polityka bezpieczeństwa Unii Europejskiej powinna być budowana przede wszystkim w oparciu o bezpieczeństwo człowieka, a nie bezpieczeństwo państwa. Ludobójstwo, powszechne stosowanie tortur, nieludzkie i poniżające traktowanie, porwania, niewolnictwo i zbrodnie prze-

---

⁵⁹Tamże, s. 2.

⁶⁰Tamże, s. 10.

⁶¹*A Human Security Doctrine for Europe. The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities*, Barcelona, 15 September 2004.

ciw ludzkości (...) to czynniki wpływające dzisiaj bezpośrednio na bezpieczeństwo człowieka”⁶². W dokumencie określono ponadto siedem podstawowych zasad, które pozwolą na realizację celów nakreślonych w *Europejskiej strategii bezpieczeństwa*. Zaliczyć do nich można⁶³:

1. Prymat praw człowieka.
2. Władzę opartą na zasadach demokratycznych.
3. Multilateralizm w polityce międzynarodowej.
4. Wykorzystywanie inicjatyw oddolnych.
5. Zacieśnianie współpracy.
6. Oparcie działań na narzędziach prawnych.
7. Odpowiedzialne i adekwatne do zagrożenia użycie siły.

Doktryna ma dzisiaj duże znaczenie dla Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony i jednocześnie jest jednym z dokumentów źródłowych pozwalających na analizę ewolucji koncepcji *human security*.

Działania natury formalnej podejmowane przez Unię Europejską w zakresie polityki bezpieczeństwa i obrony, uwzględniające wdrażanie do praktyki podstawowych założeń koncepcji *human security*, znalazły również swoje odzwierciedlenie w nowelizacji założeń strategicznych wprowadzonych w życie w 2009 r. W *Rezolucji Parlamentu Europejskiego* poświęconej powyższej problematyce przyjęto m.in., że Unia Europejska „(...) opowiada się za koncepcją »odpowiedzialności za ochronę« przyjętą przez ONZ w 2005 r. oraz koncepcją »bezpieczeństwa ludzi« opartą na primacie jednostki, a nie państwa; podkreśla, że koncepcje te pociągają zarówno konsekwencje praktyczne, jak i zdecydowane wytyczne polityczne dla orientacji strategicznej europejskiej polityki bezpieczeństwa, aby umożliwić skuteczne działanie w sytuacjach kryzysowych”⁶⁴.

2.4. Podsumowanie

1. W okresie pozimnowojennym obserwujemy wyraźny rozwój nowych koncepcji i teorii bezpieczeństwa. Realizm polityczny, który zdominował retorykę i metodologię bezpieczeństwa w okresie zimnej wojny, ustępuje miejsca teoriom liberalnym i wyrosłym na gruncie postmodernistycznych wizji współczesnego świata koncepcjom konstruktywistycznym i teoriom krytycznym. Ten swoisty pluralizm powoduje widoczne zmiany współcze-

---

⁶²Tamże, s. 9 (tłumaczenie autora).

⁶³Zob.: tamże, s. 14–20 (tłumaczenie autora).

⁶⁴Zob.: *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 19 lutego 2009 r. w sprawie europejskiej strategii bezpieczeństwa i europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony* (2008/2202 (INI)), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 76 E/61.

snego podejścia do paradygmatu bezpieczeństwa, w którym obserwujemy wyraźne rozszerzenie jego zakresu podmiotowego i przedmiotowego oraz sposobu analizy bezpieczeństwa z uwzględnieniem jego aspektu obiektywnego i subiektywnego. Stąd państwo nie jest dzisiaj głównym podmiotem bezpieczeństwa, a staje się nim człowiek i reprezentujące go grupy i zbiorowości społeczne. Wpływa to na wyraźną redefinicję pojęcia bezpieczeństwa narodowego, w którym wyróżnia się dwa podmioty: państwo i człowieka, przez co terminy bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo personalne stają się kluczowe dla zrozumienia jego istoty.

2. Na fali zmian zapoczątkowanych upadkiem żelaznej kurtyny zrodziła się koncepcja *human security*, która tworzy zupełnie nową perspektywę dla nauk o bezpieczeństwie. W koncepcji tej człowiek traktowany jest jako podstawowy podmiot bezpieczeństwa, a samo bezpieczeństwo jest rozpatrywane w dwóch wymiarach: jako wolność od przemocy i jako wolność od niedoli.
3. W koncepcji *human security* wskazuje się na siedem dziedzin (rodzajów) bezpieczeństwa istotnych z perspektywy podmiotu, jakim jest człowiek. Mowa tu o bezpieczeństwie: ekonomicznym, żywnościowym, zdrowotnym, ekologicznym, fizycznym, społecznym (więzi społecznych) i politycznym.
4. Koncepcja *human security*, szczególnie na przełomie wieków, odgrywała znaczącą rolę w kreowaniu działalności ONZ, która była jej inicjatorem i gorącym zwolennikiem. Egzemplifikacją tej tezy jest *Raport Milenijny*, którego konstrukcja logiczna i zakres merytoryczny całkowicie był związany z koncepcją bezpieczeństwa współczesnego człowieka określoną w raporcie UNDP z 1994 r.
5. *Human security* odgrywa dzisiaj dość istotną rolę w kreowaniu polityki bezpieczeństwa na kontynencie europejskim. Widać to wyraźnie w działalności takich instytucji, jak Rada Europy, Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy Europejskiej oraz Unia Europejska. Rada Europy jest m.in. wielkim propagatorem praw człowieka, które leżą przecież u podstaw koncepcji *human security*. OBWE zredefiniowała bezpieczeństwo i rozszerzyła jego zakres przedmiotowy, przyjmując, że do jego wymiarów militarnego, politycznego i ekonomicznego zaliczyć można wymiar ludzki, nie mniej ważny z perspektywy kreowania współczesnej polityki bezpieczeństwa. W przypadku Unii Europejskiej istotnym dokumentem jest doktryna *Human Security Doctrine for Europe*, która określa główne zasady prowadzenia polityki bezpieczeństwa przez kraje członkowskie.
6. Pomimo licznych głosów krytyki koncepcja bezpieczeństwa personalnego jest ważnym konstruktem teoretycznym, którego nie można pomijać przy analizie współczesnego bezpieczeństwa i wytyczaniu kierunków rozwoju i wizji bezpieczeństwa XXI wieku.

ROZDZIAŁ 3

KSZTAŁTOWANIE BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO JAKO PRIORYTET FUNKCJONOWANIA PAŃSTWA

3.1. Istota bezpieczeństwa

Człowiekowi od zarania dziejów towarzyszą różnego rodzaju zagrożenia związane z jego bliskim i dalszym środowiskiem, a także sytuacjami kryzysowymi, zdrowiem czy życiem. Samo pojęcie bezpieczeństwa w języku polskim oznaczało sytuację czy stan *bez pieczy*, co może wskazywać, że zagrożenie jest bardziej pierwotnym pojęciem niż bezpieczeństwo¹. W języku łacińskim *sine cura* znaczy tyle, co sytuacja „bez troski, bez baczenia, bez uwagi”², natomiast słowo *securitas* tłumaczone jest jako pewność, bezpieczeństwo.

Samo pojęcie bezpieczeństwa nie jest jednoznacznie definiowalne, ponieważ zależy od kontekstu, w jakim jest określane, zakresu rozważań, sytuacji i okoliczności³. Natomiast można określić pewne cechy, które powinno się uwzględniać w definiowaniu bezpieczeństwa:

1. Bezpieczeństwo jest wielowymiarowym pojęciem odnoszącym się do „różnych dziedzin życia, od indywidualnego do ogólnoludzkiego; ma charakter podmiotowy, dotyczy sytuacji podmiotu, rzeczy, jakiegoś podmiotu lub obiektu, o którego bezpieczeństwo chodzi”⁴. Należy precyzyjnie określić kontekst, w jakim występuje (ponieważ można mówić o bezpieczeństwie militarnym, publicznym, socjalnym itd.).
2. Musi występować w relacji do otoczenia, wobec innych, środowiska, które jest przedmiotem naszego zainteresowania. Podejmowanie decyzji wobec siebie czy innych może mieć wymiar bezpieczeństwa lub zagrożenia.
3. Postrzeganie bezpieczeństwa powinno się odbywać w wymiarze zagrożeń rzeczywistych lub potencjalnych ich źródeł, rodzaju, zasięgu czasu i obszaru. Musi odnosić się do stanu zagrożenia bezpieczeństwa jednostki, za-

---

¹W. Fehler, *O pojęciu bezpieczeństwa państwa*, [w:] W. Śmiałek, J. Tymanowski, *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*, Toruń 2002, s. 165.

²*Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1982, s. 137.

³S. Kwiatkowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem w sytuacjach kryzysowych. Szkice socjotechniczne o mądrości przed szkodą*, Pułtusk 2011, s. 20–21.

⁴Tamże, s. 21.

spokajania potrzeb, tożsamości, motywów działania oraz ról społecznych.

4. Bezpieczeństwo jest zmienne w czasie i stopniowalne, czyli można je zmniejszać lub zwiększać. Zapobieganie zagrożeniom jest możliwe w zależności od kontekstu, okoliczności, sytuacji, terenu, czasu.
5. Analizując bezpieczeństwo, musimy założyć, że jest „obiektywne i subiektywne (chodzi o percepcję zagrożeń przez dany podmiot), zewnętrzne i wewnętrzne (zależy skąd pochodzą zagrożenia, z otoczenia i/lub z procesów zachodzących wewnątrz struktury podmiotu czy zjawiska)”⁵.

A. Misiuk stwierdza, że „(...) zakres rozumienia istoty bezpieczeństwa ściśle wiąże się z problemami zagrożeń. Można przyjąć założenie, że występuje między nimi koherencja powodująca, że charakter i skala zagrożeń mają wpływ na stan bezpieczeństwa danego podmiotu (człowieka, grupy społecznej, narodu, państwa)”⁶.

3.2. Pojęcie bezpieczeństwa publicznego

Bezpieczeństwo publiczne jest priorytetem polityki wewnętrznej każdego państwa demokratycznego. Polska, która buduje struktury demokratyczne, wykazuje duże zaangażowanie w kierunku wielopłaszczyznowego zainteresowania się obywatelom w kontekście jego bezpieczeństwa. Zjawisko to szczególnie zauważalne jest podczas kampanii wyborczych i dotyczy wszystkich ugrupowań politycznych pretendujących do objęcia władzy, przy czym poszczególne rządy wybrane w sposób demokratyczny podejmują wysiłki, aby służyć poprawie bezpieczeństwa publicznego.

Bezpieczeństwo obejmuje wszystkie możliwe elementy przestrzeni życiowej w wymiarze mikro-, mezo- i makrospołecznym, czyli dotyczy np. bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, ekonomicznego, finansowego i bankowego, prawnego, turystycznego, edukacyjnego, modelowania i projektowania, interpersonalnego, intrapersonalnego, psychologicznego, regionalnego, ekologicznego, agrarnego, cywilnego, osób i mienia, publicznego, państwowego, obronnego, socjologicznego, międzynarodowego, mniejszości narodowych i obcokrajowców, socjalnego, zdrowotnego i sanitarnego, informacyjnego i danych, przestrzeni powietrznej i morskiej, surowców, medialnego, transportu i komunikacji, żywnościowego, energetycznego, sytuacji kryzysowej i terroryzmu, higieny pracy, określenia wartości etycznych i moralnych, podejmowania trafnych decyzji, urzeczywistniania tożsamości⁷.

---

⁵Tamże.

⁶A. Misiuk, *Rozważania o bezpieczeństwie*, [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk (red.) *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały*, t. 1, Szczytno 2011, s. 20.

⁷E. Moczuk, *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, Rzeszów 2009, s. 21–26. Por. P. Tyrała, *Zarządzanie kryzysowe. Ryzyko – bezpieczeństwo – obronność. Dla*

Definiując bezpieczeństwo publiczne, należy wziąć pod uwagę całe społeczeństwo, jego interesy, dobrostan, satysfakcję z realizowania jego potrzeb. Natomiast państwo musi podejmować działania związane z zapobieganiem wszelkim zagrożeniom, które mogłyby przyczynić się do szkodenia obywatelowi lub społeczeństwu zarówno w wymiarze personalnym, jak i społecznym. S. Kwiatkowski określa bezpieczeństwo publiczne jako „(...) sferę prawno-administracyjną, która dotyczy klasycznych zadań organów administracji publicznej. Stanowi główne zadanie resortu spraw wewnętrznych (policji, służb, straży, inspekcji), ma na celu ochronę lub przywrócenie naruszonego porządku, ładu i spokoju społecznego, a w szczególności życia, zdrowia i mienia obywateli”⁸.

Bezpieczeństwo publiczne można określić również jako „(...) stan gwarantujący niezakłócone i zgodne z wolą obywateli funkcjonowanie instytucji państwowych, samorządowych i społecznych oraz urządzeń publicznych, a także bezpieczeństwo życia, zdrowia i mienia ludności w wyniku przestrzegania akceptowanego przez obywateli porządku prawnego. Zagrożenie bezpieczeństwa publicznego o wielkich rozmiarach może spowodować zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa”⁹. Bezpieczeństwo publiczne w najogólniejszym rozumieniu można określić jako ochronę i obronę społeczeństwa przed negatywnymi działaniami, w tym sytuacjami doprowadzającymi do wykluczenia społecznego. To również przedsięwzięcia państwa w ramach prawa i norm życia społecznego w celu zagwarantowania bezpieczeństwa obywatelom przed różnego rodzaju ryzykiem wykluczenia społecznego¹⁰.

W *Leksykonie policyjnym* bezpieczeństwo publiczne definiuje się następująco: „(...) ogół warunków i instytucji chroniących życie, zdrowie i mienie obywateli oraz majątek ogólnonarodowy, ustrój i suwerenność państwa przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego; obowiązek ochrony bezpieczeństwa publicznego spoczywa na wszystkich organach państwowych, społecznych i na obywatelach; we wszystkich państwach istnieją specjalne organy powołane do ochrony bezpieczeństwa publicznego (i porządku publicznego); w Polsce od 1990 funkcję tę spełnia m.in. Policja i Urząd Ochrony Państwa »obecnie Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego«, nad którymi nadzór sprawuje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych »i Administracji«”¹¹. W prawodawstwie polskim „(...) uważa się, że bezpieczeństwo publiczne jest wyższym stopniem porządku publicznego. W doktrynie przyjmuje się więc, że między pojęciami bezpieczeństwo a porządek publiczny zachodzi różnica rodzajowa”¹².

---

menedżerów administracji, polityki, wojska, policji, gospodarki i edukacji, Toruń 2001, s. 14.

⁸S. Kwiatkowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem w sytuacjach kryzysowych. Szkice socjotechniczne o mądrości przed szkodą*, wyd. cyt., s. 42.

⁹T. Serafin, S. Parszowski (red.), *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2011, s. 33.

¹⁰Tamże, s. 33–34.

¹¹W. Pływaczewski, G. Kędzierska (red.), *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001, s. 32.

¹²Tamże.

Natomiast zagrożenie bezpieczeństwa publicznego oznacza, „(...) że może ono negatywnie oddziaływać na warunki życia zbiorowego, bez względu na to, czy bezpośrednio naraża na niebezpieczeństwo większą zbiorowość, czy też tylko jednostki”¹³. Również państwo, społeczeństwo oraz każdy indywidualnie musi podejmować przedsięwzięcia, które eliminują zagrożenia związane z wykluczeniem społecznym. Zatem patologia społeczna, w tym przestępczość, staje się przedmiotem zainteresowania ze strony wszystkich instytucji administracji rządowej, samorządowej oraz podmiotów pozarządowych.

3.3. Analiza bezpieczeństwa i porządku publicznego

Analizując zagadnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego z policyjnego punktu widzenia, należy o nim mówić jako o sumie „(...) informacji o zdarzeniach, zjawiskach i czynnikach bezpośrednio naruszających lub wpływających na bezpieczeństwo i porządek publiczny, które tworzą obraz rzeczywistych zagrożeń i potrzeb wytyczających przedsięwzięcia organizacyjne jednostki policji. Wnioski wynikające z analizy są punktem wyjścia i podstawą właściwego planowania i koordynowania działań służby patrolowej oraz racjonalnego wykorzystania innych sił i środków policyjnych pozostających w dyspozycji jednostki. Analiza na potrzeby dyslokacji służby powinna zawierać ocenę stanu zagrożenia i poszczególnych czynników mających wpływ na ten stan, w tym: liczbę oraz rodzaj zaistniałych przestępstw i wykroczeń; miejsca i czas popełnionych przestępstw i wykroczeń; okoliczności i warunki sprzyjające dokonywaniu przestępstw i wykroczeń; natężenie ruchu kołowego i pieszego w określonych miejscach, punktach miasta lub na wsi, stwarzające zagrożenie niezależnie od zanotowanych tam zdarzeń; wyniki rozpoznania osób podejrzewanych o popełnianie przestępstw i wykroczeń; prawidłowość i efektywność dotychczasowego rozmieszczenia sił i środków; rozpoznanie obiektów strzeżonych oraz posiadających urządzenia alarmowe, sygnalizacyjne. Za opracowanie analizy na potrzeby dyslokacji służby jest odpowiedzialny komendant jednostki policji”¹⁴. Dlatego można stwierdzić że „(...) system społeczny poprzez swoje podsystemy, w tym system bezpieczeństwa publicznego (w którego skład wchodzi między innymi policja), jest zobowiązany do utrzymania porządku społecznego jako naczelnej wartości systemu”¹⁵. Czyli wszystkie możliwe zabiegi dotyczące m.in. zagadnień prawa, walki z przestępczością, przeciwdziałania patologii społecznej, sprawnego

---

¹³B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006, s. 32.

¹⁴W. Pływaczewski, G. Kędzierska (red.), *Leksykon policyjny*, wyd. cyt., s. 31–32.

¹⁵E. Bilińska-Suchanek, *Poczucie bezpieczeństwa jako (nie)redukowalny element tożsamości*, [w:] A. Jaworska, M. Stefański, *Teoria i praktyka prewencji kryminalnej*, Słupsk 2008, s. 25.

działania organów ścigania karnego i wymiaru sprawiedliwości, zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, podnoszenia jakości życia społecznego, prewencji kryminalnej mieszczą się w pojęciu bezpieczeństwa publicznego.

Podsumowując analizę pojęcia bezpieczeństwa publicznego, należy stwierdzić, iż jest „(...) to stan przejawiający się ochroną porządku prawnego, życia i zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami”¹⁶. Natomiast poczucie bezpieczeństwa nosi w sobie elementy wewnętrznego stanu lub zjawisk i okoliczności świata zewnętrznego, które mają ogromne znaczenie na całościowe funkcjonowanie człowieka. W. Szewczuk stwierdza, iż określenie psychologicznego stanu „poczucia” jest trudne do zdefiniowania, ale pisze, że „(...) jest to stan świadomościowy, w którym wiemy, że coś jest, coś zachodzi, ale nie potrafimy tego bliżej określić”¹⁷. Inaczej można powiedzieć, że jest to „(...) uświadomienie sobie czegoś, co istnieje jako fakt obiektywny lub stan subiektywny, wewnętrzny, świadomość, czucie”¹⁸. W *Słowniku psychologicznym* definiuje się poczucie bezpieczeństwa jako „(...) poczucie wolności od strachu i lęku, szczególnie w kontekście zaspokajania obecnych (i przyszłych) potrzeb jednostki”¹⁹. W innym opracowaniu czytamy, że jest to „(...) spokój ducha wywołany przekonaniem, że nie należy się niczego obawiać. Stanowi jedną z podstawowych potrzeb człowieka, zasadniczy warunek jego zdrowia psychicznego. Dziecko odnajduje poczucie bezpieczeństwa dzięki pełnej spokoju i miłości obecności rodziców, stabilności warunków swego życia, wychowania w systematyczności i umiarkowanej dyscyplinie. W takim otoczeniu dziecko szybko odnajduje swą pozycję, łatwo mu się dostosować do swojej roli, a czując się bezpieczne, rośnie pełne ufności wobec ludzi. W okresie dorastania trudniej odnaleźć poczucie bezpieczeństwa, gdyż nie będąc już dzieckiem ani jeszcze dorosłym, nie posiada się określonego statusu. U człowieka dorosłego konformizm społeczny jest środkiem zachowania poczucia bezpieczeństwa. Wielu ludzi np. dostosowuje się do wymagań mody, by nie odróżniać się od innych. Osoba dojrzała psychicznie nie obawia się podkreślać swojej indywidualności”²⁰.

Bezpieczeństwo to również: satysfakcja z życia, zadowolenie z dobrego zdrowia, realizowanie swoich życiowych planów, urzeczywistnianie indywidualnego rozwoju; pozytywna relacja człowieka z otaczającą rzeczywistością, która przyczynia się do realizacji potrzeb związanych z rozwojem tożsamości; zadowolenie z funkcyjono-

---

¹⁶ B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, wyd. cyt., s. 34.

¹⁷ W. Szewczuk (red.), *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985, s. 209.

¹⁸ Por. hasło poczucie bezpieczeństwa [w:] *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.

¹⁹ Por. hasło poczucie bezpieczeństwa [w:] A. S. Reber, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 2000.

²⁰ Por. hasło poczucie bezpieczeństwa [w:] N. Sillami, *Słownik psychologiczny*, Librairie Larousse 1989.

wania społecznego, a także działania prewencyjne związane z zapobieganiem niepożądanym zjawiskom, takim jak: przemoc w rodzinie, wypadki drogowe, narkomania, alkoholizm, agresja w szkole i na ulicach²¹.

3.4. Badania nad bezpieczeństwem

Odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo publiczne są i kreatorzy, i odbiorcy (w tym także sami policjanci występujący w podwójnej roli). Wynika z tego, że cała wspólnota lokalna tworzy poczucie bezpieczeństwa, czyli: każdy z osobna – dzieci, młodzież, dorośli, grupy społeczne, takie jak sąsiedzkie, rówieśnicze, towarzyskie, zawodowe, wyznaniowe, sportowe; rodziny zamieszkałe na danym terytorium, ludzie starzy, chorzy, samotni, ubodzy; instytucje rządowe i samorządowe, a także edukacyjne, religijne, usługowe, socjalne, gospodarcze, opieki zdrowotnej; infrastruktura ekonomiczna, kulturalna, architektoniczna danego terytorium.

Z metodologicznego punktu widzenia wydaje się, iż badania nad bezpieczeństwem należy zawęzić do miejsca, czasu, określonej przestrzeni, czyli „tu i teraz” ze względu na obiektywizm, różne epoki i uwarunkowania historyczno-polityczne i społeczne. Charakter badań nad bezpieczeństwem może dotyczyć teraźniejszości, przeszłości szczególnie, jeśli dokonujemy analizy historycznej, ale również przyszłości, gdy analizujemy tendencje rozwoju pewnych zjawisk.

Badania nad bezpieczeństwem ukierunkowane są na różne sfery życia społecznego, które są oczekiwane, oraz rozwój teoretycznych i praktycznych aspektów bezpieczeństwa. Natomiast unika się kontrowersyjnych zagadnień bezpieczeństwa związanych np. z tajnymi działaniami służb specjalnych kraju. Badania nad bezpieczeństwem przeprowadzane są przez ludzi bezpośrednio zajmujących się powyższą problematyką i ludzi, którzy używając właściwej metodologii naukowej, analizują powyższe zagadnienia. Bezpieczeństwo powinno badać się pionowo, zwracając szczególną uwagę na doświadczenia życiowe, aspekty historyczne, pokoleniowe i poziomo, uwzględniając oczekiwania poszczególnych społeczności lokalnych, miejscowości, krajów, kultur. Osoby zajmujące się badaniem nad bezpieczeństwem muszą właściwie poznać i ocenić zjawisko, mieć swoje podejście do badanego zagadnienia, jak również postrzegać go jako problem badawczy ze wszystkimi tego konsekwencjami²².

Badania epistemologiczne, a przede wszystkim empiryczne w zdecydowanej większości realizowane przez samą policję nie dają wystarczającej gwarancji obiektywności, raczej służą potwierdzaniu słuszności podejmowanych decyzji przez kierownictwo policji. Nauka policyjna jest nadal drugorzędna w konfrontacji z do-

---

²¹ *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 2000, t. 3, s. 160–163.

²² Tamże, s. 77–79.

świadczeniem zawodowym funkcjonariuszy policji, które zawsze ma duży stopień subiektywizmu. Brak teoretycznych podstaw, jak również klarownej wizji policji powodują, iż każda zmiana w kierownictwie ma przełożenie na dydaktykę policyjną, przepisy prawne, wykonywanie zadań służbowych, dużą fluktuację kadr, co w konsekwencji przekłada się na bezpieczeństwo. Nigdy nie ma gwarancji, iż przeprowadzane zmiany będą dobrze służyły całej formacji w usprawnianiu jej działania.

Każda dyscyplina naukowa ma swoją określoną metodologię badawczą opartą na teoretycznych podstawach specyfiki badanego obszaru rzeczywistości. Różnią się one ze względu na dyscyplinę naukową. Psychologia badając bezpieczeństwo, zastosuje inną metodologię badawczą niż prawo. Dlatego jeśli założymy, iż bezpieczeństwo jest nauką interdyscyplinarną, to wymaga wypracowania swojej metodologii badawczej.

Nową perspektywę rozumienia badań nad bezpieczeństwem przedstawia E. Moczuk, wskazując, iż bezpieczeństwem zajmuje się nie tylko nauka, ale również politycy, dziennikarze, stratedzy, rozważając je w różnych aspektach teoretycznych i praktycznych. W ustawach szczegółowych występuje szereg pojęć bezpieczeństwa, które odnoszą się do bardzo wielu instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo obywateli, problemem jest ich rozumienie odnośnie do zakresu czy struktury. Bezpieczeństwo w swojej wewnętrznej strukturze należy badać jako fakty społeczne, a to wymaga, aby powstała nowa subdyscyplina naukowa. Zdaniem E. Moczuka wielość literatury i badań nad bezpieczeństwem wymaga stworzenia odpowiedniego aparatu badawczego i uporządkowania nauk interdyscyplinarnych zajmujących się bezpieczeństwem w różnych aspektach. Możemy zatem przyjąć, iż ukonstytuowała się nowa dyscyplina wśród nauk społecznych – nauka o bezpieczeństwie²³.

Termin bezpieczeństwo publiczne występuje w wielu aktach prawnych administracji państwowej.

Jedną z instytucji państwa jest policja, która w swojej ustawie jako najważniejsze zadanie ma wpisane dbanie o bezpieczeństwo i porządek publiczny. W tej trosce o bezpieczeństwo niejednokrotnie zapomina się o roli społeczności lokalnej i jej współpracy na rzecz kształtowania poczucia bezpieczeństwa publicznego oraz znaczenia badań naukowych dotyczących bezpieczeństwa publicznego.

Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015, którą zatwierdziła Rada Ministrów 29 listopada 2006 r., w punkcie *Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny* zwraca szczególną uwagę na usprawnienie wymiaru sprawiedliwości oraz policji, jak również programów prewencyjnych, które zapewnią większe bezpieczeństwo społeczności lokalnej. Działania te powinny być skoncentrowane na ruchu drogowym, systemie ratownictwa i odpowiedniego reagowania na sytuacje kryzysowe. Państwo w kształtowaniu bezpieczeństwa publicznego musi przyjąć jako priorytet stworzenie systemu bezpieczeństwa swoim obywatelom. Czyli należy wypracować

---

²³E. Moczuk, *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, wyd. cyt., s. 77.

system ratownictwa, bezpieczeństwa państwa i jego obronności. Jednocześnie państwo powinno stworzyć podsystem przeciwdziałania przestępczości i patologiom społecznym we współpracy ze służbami publicznymi oraz organizacjami międzynarodowymi. W *Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007–2015* podkreśla się także dużą rolę systemów bezpieczeństwa funkcjonujących w społeczności lokalnej, które są w stanie zapewnić taki poziom poczucia bezpieczeństwa, aby obywatele mogli realizować swoje plany życiowe i zaspokajać potrzeby²⁴.

Badania nad bezpieczeństwem są zatem wielowątkowym zagadnieniem i wymagają właściwych podstaw epistemologicznych oraz pragmatycznych. Kwestią, która powinna być rozstrzygnięta, jest – co badać w obszarze bezpieczeństwa.

Do powstania nowej subdyscypliny naukowej, jaką jest socjologia bezpieczeństwa, „konieczne jest podjęcie prac teoretycznych, które nie tylko nadadzą rangę tej nauce, ale także doprowadzą do określenia zakresu teoretycznego tej subdyscypliny oraz przedstawią jej problematykę, przedmiot i zakres badań”²⁵. E. Moczuk dość precyzyjnie określił obszary badawcze socjologii bezpieczeństwa, wskazując, iż badania te powinny być ściśle związane z kształtowaniem i rozwijaniem bezpieczeństwa jako faktu i elementu rozwoju społecznego oraz uwzględniać:

- bezpieczeństwo w kontekście rozwoju społeczeństw postprzemysłowych;
- znaczenie bezpieczeństwa w tworzeniu się coraz wyraźniejszych różnic społecznych na poziomie socjalnym, cywilizacyjnym, kulturowym, religijnym, polaryzowania się społeczeństw;
- relacje między bezpieczeństwem a rozwojem technicznym (kształtowanie poczucia bezpieczeństwa w wymiarze zbiorowości, grup społecznych, jednostki; zmiany ilościowe oraz jakościowe w dokonywaniu przestępstw; techniczne sposoby ochrony poczucia bezpieczeństwa zbiorowości, społeczności lokalnych czy w końcu jednostki);
- rozwiązania systemowe w zakresie ochrony bezpieczeństwa w wymiarze świata, kontynentu, regionu, państwa, wydzielonej jednostki administracji państwa od największej do najmniejszej, społeczności lokalnej, podmiotu.

Obejmować one powinny również zagadnienia związane z rolą instytucji i wszystkich podmiotów zajmujących się bezpieczeństwem w życiu społecznym. Przedmiotem badawczym powinny być wszystkie instytucje zajmujące się kształtowaniem polityki bezpieczeństwa z zaznaczeniem ich roli społecznej oraz bezpieczeństwo w aspekcie polityki społecznej, kulturalnej, prewencyjnej, socjalnej czy oświatowo-wychowawczej. Nie do przecenienia jest także wpływ bezpieczeństwa na życie społeczne w szerokim słowa rozumieniu z uwzględnieniem zbiorowości, społeczności lokalnej i rozwoju jednostki.

---

²⁴ *Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015*, którą zatwierdziła Rada Ministrów 29 listopada 2006 r., s. 39.

²⁵ Tamże, s. 241.

Muszą odnosić się do pozycji społecznej osób, które ze względu na swój zawód i stanowisko odpowiadają za kształtowanie bezpieczeństwa. Takimi podmiotami bez wątplenia są:

- Policja i firmy ochraniarskie;
- prokuratura i sąd;
- wojsko;
- administracja rządowa i samorządowa – straż gminna/miejska, służby specjalne i inne grupy dyspozycyjne zajmujące się bezpieczeństwem społecznym.

Powinny obejmować opinię, ocenę i kondycję społeczną pod kątem szeroko rozumianego bezpieczeństwa publicznego, szczególnie biorąc pod uwagę: postawy obywatelskie i postawy osób zajmujących się bezpieczeństwem, zakres pojęciowy i teoretyczny.

Bez wątplenia muszą dotyczyć zagadnień związanych z potrzebą utrzymania bezpieczeństwa. Należy zatem zwrócić uwagę na bezpieczeństwo publiczne, społeczne, ekonomiczne, polityczne, prewencyjne. Jednocześnie odnieść się do samej jednostki, społeczności lokalnej, regionu, kraju, subregionu w wymiarze globalnym²⁶.

3.5. Socjologia bezpieczeństwa

W ramach socjologii bezpieczeństwa można odnieść się do teorii zapobiegania przestępczości, która określa kierunki badań dotyczących łamania prawa, antyspołecznych zachowań, zagrożeń ze strony aktów przemocy. Jednocześnie teoria ta znajduje swoje zainteresowanie w innych dyscyplinach naukowych z zakresu prawa, nauk społecznych, przyrodniczych, technicznych czy medycznych. Zapobieganie przestępczości jest pojęciem z jednej strony złożonym ze względu na bardzo szeroką problematykę związaną z uwarunkowaniami społecznymi, politycznymi, kulturowymi, religijnymi, różnicami cywilizacyjnymi. Jest przedmiotem zainteresowania wielu rządów i środowisk naukowych. Z drugiej strony znajduje swoje miejsce niemal we wszystkich teoriach socjologicznych, psychologicznych czy kryminologicznych i kryminalistycznych. O tym, że teoria zapobiegania przestępczości jest złożona, świadczą nowe kierunki rozwoju kryminologii. Nurt powszechnie obo-

---

²⁶Tamże, s. 243–244, A. A. Aronowitz, *Crime Prevention in the Netherlands: A Government's Approach to Crime Prevention in the Netherlands Four Largest Cities*, „Caliteit en Sociale Rechtaardigheid”, *Ars Aequi* 1998; A. A. Aronowitz, *Progress in Community policing*, „*European Journal on Criminal Policy and research*” 1997, vol. 4–5, S. Babl, J. Bassmann, *Kriminalpravention in Deutschland und Europa – Akteure, Modelle und projekte, Ausgewahlte Dokumente aus dem Infopool Pravention, Bundeskriminalamt*, Wiesbaden 1998, A. Baładynowicz, *Praca policji w środowisku miejskim*, „*Przegląd Policyjny*” 2001, nr 1, A. Baładynowicz *Przestępczość i problemy społeczne a praca Policji w środowisku miejskim*, „*Prokuratura i Prawo*” 2004, nr 7–8.

wiążący ma wymiar pozytywistyczny o charakterze terapeutycznym. Istnieje dość powszechna zgodność, iż odbiciem prawa są potrzeby, normy, wartości, zachowania w ramach całego społeczeństwa. W tak rozumianym modelu osobą dysfunkcyjną społecznie jest jednostka odbiegająca od powszechnie przyjętych i obowiązujących zasad, która narusza normy społeczne, etyczne czy prawne. Najczęściej zachowanie dewiacyjne jest wypadkową oddziaływań zewnętrznych w stosunku do jednostki. Otwartym pytaniem zostaje, w jakim stopniu podmiot ma wpływ na swoje patologiczne zachowanie. Już sama logika takiego rozumowania wskazuje na dużą rolę oddziaływań społecznych (resocjalizacyjnych, terapeutycznych, opiekuńczych). Jeśli system społeczny jest dobry i sprawiedliwy dla wszystkich, a jednostka swoim zachowaniem odbiega od powszechnie przyjętych standardów (związanych z normami społecznymi i preferowanymi wartościami), to określa się ją jako niedostosowaną społecznie, wymagającą resocjalizacji.

Natomiast przedstawiciele „nowej kryminologii” (inaczej krytycznej albo radykalnej) zwracają uwagę na wolną wolę człowieka, jego świadomy wybór. Czyli akt przestępczy jest świadomym wyborem wobec wielu alternatyw. Może to być np. bunt, sprzeciw, protest, świadome działanie wobec niesprawiedliwego systemu. System kapitalistyczny nie daje równości ekonomicznej oraz równości w możliwościach podejmowania decyzji. System kapitalistyczny może być zatem w pewnym sensie źródłem przestępczości. Przestępstwem według „nowej kryminologii” będą raczej czyny naruszające podstawowe prawa człowieka, i to niezależnie, czy mają swoje odbicie w kodeksach karnych. Jest to kierunek, który budzi wiele kontrowersji, sami autorzy nie do końca wypracowali swoją teorię²⁷.

Od zarania dziejów człowiek chce stanowić o sobie, realizować swoje potrzeby, posiadać poczucie bezpieczeństwa – wszystko to można realizować poprzez podnoszenie jakości standardu życia społecznego. Nie jest to łatwe, ponieważ wymaga odpowiedniej polityki społecznej, zaangażowania wielu instytucji państwowych i podmiotów pozarządowych, jak również społeczności lokalnych i indywidualnej aktywności. Niewątpliwie system socjalizacji społecznej musi być na wysokim poziomie uspołecznienia, należy stworzyć odpowiedni system wychowawczy, który musi iść w kierunku internalizacji (uzewnętrznienia) zasady, iż indywidualne dążenia, aspiracje nie są jednolite z potrzebami ogółu społeczeństwa. Zaspokajanie potrzeb musi dokonywać się równoległe z nowoczesnym systemem edukacyjnym. Społeczeństwo musi znać swoje prawa i obowiązki obywatelskie, mieć umiejętności krytycznego myślenia, aby kreować i rozwijać swoją osobowość z uwzględnieniem wartości społecznych²⁸.

---

²⁷B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 999–1002, por. P. Walton, J. Young, *The New Criminology*, Londyn 1973.

²⁸B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 1246–1250, por. K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1991, Z. Cesarz, E. Stadtmuller, *Problemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 2002, E. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, War-

Należy wyraźnie zaznaczyć, że działalność pomocowa jest wręcz niezbędna w demokratycznych strukturach państwa. Na przykład sytuacje przemocy w rodzinie wymagają odpowiednich działań centrów zarządzania kryzysowego, ale również pomocy materialnej, finansowej czy duchowej. Zagrożeni wykluczeniem społecznym wymagają pomocy ośrodków pomocy społecznej, ale również solidarności społecznej. Również doradztwa, wstawiennictwa, usług, empatii, więzi społecznej, szczególnie w państwie, gdzie obywatel jest traktowany podmiotowo. Dlatego wsparcie społeczne staje się priorytetowe w sytuacjach kryzysowych. Jest podstawową wartością humanitarną z zachowaniem ochrony praw człowieka i podstawowych jego wolności. Struktury państwowe powinny wspierać tak jednostki, jak i grupy społeczne w sytuacjach kryzysowych, zwłaszcza w sytuacjach, w których poszczególne jednostki czy grupy społeczne nie są w stanie przezwyciężyć trudności. Centra zarządzania sytuacjami kryzysowymi, komisje bezpieczeństwa i porządku oraz wszystkie podmioty odpowiedzialne za bezpieczeństwo publiczne powinny udoskonalać swoje przedsięwzięcia związane nie tylko z realną pomocą, ale z działaniami, które zapobiegałyby zjawiskom społecznie niekorzystnym.

Policja obok innych instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo publiczne musi dostosowywać się nie tylko do wymogów zmieniającej się rzeczywistości, stosunków międzyludzkich, polityki, struktur administracji państwowej i podmiotów pozarządowych, ale przede wszystkim do potrzeb i oczekiwań społeczności lokalnych. Służby prewencyjne policji w sposób bezpośredni przyczyniają się do kształtowania bezpieczeństwa publicznego, natomiast pośrednio do podnoszenia jakości życia społecznego. Ważny jest współdziałanie w inicjowaniu działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń w ramach prewencji kryminalnej, działanie w ramach *community policing*, tworzenie policji społecznej/wspólnotowej, uczynienie jej bardziej prospołecznej. Zmiany w ustawie o policji zmierzające w kierunku jej uspołecznienia oraz współpracy w ramach społeczności lokalnych są nowym wyzwaniem polskiej policji na XXI wiek.

Ale jako instytucja bez wsparcia społecznego nie jest w stanie zagwarantować obywatelom życia bez zagrożeń. „Od najdawniejszych czasów bezpieczeństwo publiczne urasta do najważniejszych problemów społecznych. Myśliciele okresu oświecenia, a zwłaszcza przedstawiciele koncepcji umowy społecznej, przywiązywali wielką wagę do tych pojęć jako podstawowej przesłanki inicjującej powstanie państwa w ogóle”²⁹. Kreowanie bezpieczeństwa publicznego jest zatem zadaniem

---

szawa 2000, B. Sprengel, *Służby mundurowe ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego. Zarys problematyki*, Toruń 2008, T. Cielecki (red.), *Międzynarodowa konferencja – bezpieczeństwo lokalne – wyrazem wielostronnej współpracy*, Lublin 2005, R. Clarke, J. Hough, *Crime and Police Effectiveness*, H.M.S.O., London 1994, E. L. Cohen, M. Felson, *Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach*, „American Sociological Review” 1979.

²⁹B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, wyd. cyt., s. 28.

wszystkich, którym zależy na bezpieczeństwie, dotyczy to administracji rządowej, samorządowej, instytucji pozarządowych, stowarzyszeń i fundacji oraz podmiotów, które w swoim statusie odpowiadają za bezpieczeństwo publiczne i za każdego obywatela indywidualnie.

Dnia 22 lipca 1999 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej odrzucił raport rządowy *Ocena stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce*³⁰, ale we wstępie stwierdza, że „(...) za stan bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego w Państwie odpowiada z mocy Konstytucji Rada Ministrów. Zadaniem Rady Ministrów w tym zakresie jest m.in. ocenianie aktualnego stanu bezpieczeństwa publicznego oraz formułowanie polityki w dziedzinie bezpieczeństwa, a zwłaszcza długo- i krótkoterminowych programów działań dla parlamentu, rządu, samorządu terytorialnego oraz stowarzyszeń i innych instytucji obywatelskich”. Z powyższego wynika, że bezpieczeństwo publiczne jest sprawą państwa i wszystkich podmiotów pozarządowych. Brak planów instytucji rządowych i samorządowych w zakresie zapobiegania przestępczości, brak określonej strategii w ograniczaniu przestępczości, rzetelnej diagnozy i odpowiednich programów na przyszłość³¹. Sejm wyraźnie zasygnalizował, iż oczekuje od wojewodów większego zaangażowania na rzecz bezpieczeństwa i porządku publicznego, i dał impuls do opracowania rządowego programu we współpracy z samorządem gminnym i powiatowym oraz do podjęcia wysiłków dla stworzenia strategii obywatelskiej współodpowiedzialności za bezpieczeństwo. W wyniku nowelizacji ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną z dnia 27 lipca 2001 r.³² utworzono komisję bezpieczeństwa i porządku, która jest organem starosty. Komisja ta ma specjalny charakter, ponieważ ma swoje ustawowe umocowanie. Została utworzona również w celu zapobiegania przestępczości, ochrony bezpieczeństwa obywateli i zachowania porządku publicznego. Należałoby w praktyce rozważyć, czy komisje starostwa i urzędu miasta nie powinny ściśle ze sobą współpracować, jeśli „graniczą ze sobą”. Komisja bezpieczeństwa i porządku sporządza plan pracy, za który jest odpowiedzialna, a starosta składa coroczne sprawozdanie z tej działalności. Sprawozdanie jest publikowane w dzienniku urzędowym województwa³³. Plan pracy komisji starostwa może obejmować takie zagadnienia, jak:

- analiza stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego na terenie powiatu

---

³⁰ *Raport w sprawie stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce z 22 lipca 1999 r.* (Dz.U. Nr 26, poz. 390).

³¹ T. Cielecki, *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*, Opole 2004, s. 141.

³² *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o Policji, ustawy o działalności ubezpieczeniowej, ustawy – Prawo bankowe, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną* (Dz.U. Nr 100, poz. 1084).

³³ T. Cielecki, *Prewencja kryminalna...*, wyd. cyt., s. 148–149.

- w zakresie: poprawy na rynku pracy, działalności prewencyjno-edukacyjnej wśród młodzieży powiatu, przeciwdziałania narkomanii, alkoholizmu, prostytucji i innym groźnym patologiom społecznym, budżetu Policji i ewentualnego udzielenia pomocy potrzebującym, poprawy oświetlenia ulic, boisk sportowych, placów zabaw, parków czy obiektów użyteczności publicznej, oceny minionego sezonu wakacyjnego oraz przygotowania się do następnego, oceny stanu zabezpieczenia ratownictwa medycznego itp.;
- analiza aktualnych zagrożeń z zakresu bezpieczeństwa w powiecie;
  - analiza stanu zagrożeń na terenie powiatu, np. powodzią, pożarem lub innymi klęskami żywiołowymi; ocena zagrożenia związanego z terroryzmem;
  - analiza stanu bezpieczeństwa sanitarnego i ochrony środowiska w zakresie jakości wody do picia, czystości powietrza, bezpieczeństwa sanitarnego obiektów kolonijno-wczasowych, czystości kąpielisk, pomieszczeń użyteczności publicznej, gospodarki ściekami i odpadami itp.;
  - analiza bezpieczeństwa weterynaryjnego na terenie powiatu;
  - analiza podejmowanych czynności prokuratorskich na terenie powiatu lub innych działań prawnych;
  - analiza finansów przeznaczanych na bezpieczeństwo i porządek publiczny;
  - analiza poczucia bezpieczeństwa obywateli powiatu;
  - podejmowanie innych administracyjnych działań związanych ze sprawozdawczością, mianowaniem członków komisji, zatwierdzaniem sprawozdań itp., ocena pracy komisji.

W zasadzie plan działania komisji rzadko obejmuje programy spotkań z obywatelami dotyczących zagrożeń i patologii społecznej czy szerokiego współdziałania. Komisje te powinny bardziej uaktywnić swoje działania na rzecz społeczności lokalnych. Być może Policja i inne podmioty powinny w większym stopniu współpracować w tworzeniu wspólnych programów zapobiegania przestępczości?

Ustawa o samorządzie powiatowym z dnia 5 czerwca 1998 r. reguluje skład komisji bezpieczeństwa i porządku, który przedstawia się następująco:

- starosta przewodniczący,
- dwóch radnych delegowanych przez radę powiatu;
- trzy osoby mające autorytet i powołane przez starostę;
- dwóch przedstawicieli delegowanych przez komendanta powiatowego/miejskiego Policji (jeśli chodzi o Warszawę, delegowani są przez komendanta stołecznego Policji);
- prokurator wskazany przez właściwego prokuratora okręgowego³⁴.

³⁴ *Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym*, Dz.U. 2001 nr 142, poz. 1592, art. 38a–38c. Art. 38a. (97):

1. W celu realizacji zadań starosty w zakresie zwierzchnictwa nad powiatowymi służba-

Starosta może jednak powołać inne osoby do komisji z głosem doradczym, np. pracowników naukowych, funkcjonariuszy straży pożarnej.

Jednostki samorządu terytorialnego również odpowiedzialne są za zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty lokalnej. Dotyczy to głównie gminy, która jako podstawowa jednostka społeczności lokalnej powinna odpowiednio zdiagnozować najistotniejsze problemy, ocenić środki i możliwości zaradcze, przygotować program naprawczy w zakresie wspólnego bezpieczeństwa, podjąć jego realizację i w określonym czasie dokonywać ewaluacji. Powiat wykonuje zadania o charakterze ponadgminnym, o szerszym zasięgu, po zdiagnozowaniu najpoważniejszych problemów społecznych, natomiast samorząd wojewódzki podejmuje działania w zakresie województwa³⁵.

Otwarta współpraca Policji z jednostkami samorządu terytorialnego w kształtowaniu lokalnej polityki bezpieczeństwa jest możliwa dzięki „usytuowaniu Policji w administracji zespolonej pod zwierzchnictwem wojewody oraz starosty”³⁶. Obecnie współpraca Policji z samorządami na rzecz społeczności lokalnej pozostawia wiele do życzenia, np. komisje bezpieczeństwa i porządku powinny ściślej ze sobą współdziałać na rzecz podnoszenia poziomu jakości życia. Policja powinna koncentrować się na wspólnych działaniach z samorządami, społecznością lokalną, podmiotami pozarządowymi, współuczestniczyć w programach gminnych, powiatowych i wojewódzkich. Jej zadanie to stworzenie kreatywnej koalicji w następujących aspektach³⁷:

---

mi, inspekcjami i strażami oraz zadań określonych w ustawach w zakresie porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, tworzy się komisję bezpieczeństwa i porządku.

2. Do zadań komisji należy:

- 1) ocena zagrożeń porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli na terenie powiatu,
- 2) opiniowanie pracy Policji i innych powiatowych służb, inspekcji i straży, a także jednostek organizacyjnych wykonujących na terenie powiatu zadania z zakresu porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli,
- 3) przygotowywanie projektu powiatowego programu zapobiegania przestępczości oraz porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli,
- 4) opiniowanie projektów innych programów współdziałania Policji i innych powiatowych służb, inspekcji i straży oraz jednostek organizacyjnych wykonujących na terenie powiatu zadania z zakresu porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli,
- 5) opiniowanie projektu budżetu powiatu – w zakresie, o którym mowa w pkt 1,
- 6) opiniowanie projektów aktów prawa miejscowego i innych dokumentów w sprawach związanych z wykonywaniem zadań, o których mowa w pkt 1, 2 i 4,
- 7) opiniowanie, zleconych przez starostę, innych niż wymienione w pkt 2 i pkt 4–6 zagadnień dotyczących porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli,
- 8) sprawozdanie z działalności komisji za rok ubiegły. Sprawozdanie starosty ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

³⁵B. Hołyst, *Kryminologia*, wyd. cyt., s. 1349.

³⁶Tamże, s. 1351.

³⁷Tamże.

- „rozpoznania stanu zagrożeń i sytuacji w danym terenie,
- ścisłego współdziałania z administracją samorządową,
- informowania o faktycznym stanie zagrożenia i porównywania go z odczuciami społecznymi,
- doradzania w zakresie rozwiązań organizacyjno-technicznych zwiększających stopień bezpieczeństwa,
- organizowania działań zapobiegawczych – zarówno w sferze technicznej i organizacyjnej, jak i budowy klimatu oraz zainteresowania społecznego problematyką bezpieczeństwa,
- współdziałania ze środkami masowego przekazu, na rzecz kształtowania polityki informacyjnej w zakresie bezpieczeństwa sytuacyjnego”.

Należy wyraźnie zaakcentować, iż Policja nie powinna być do końca głównym organizatorem, wykonawcą ani jednostką oceniającą realizowany program. Funkcje te powinny należeć do tych podmiotów, na których w pierwszej kolejności spoczywa odpowiedzialność merytoryczna za powierzone zadanie. W Polsce zdarza się sytuacja, że Policja przekazuje realizowane programy innym podmiotom, które z dużą odpowiedzialnością i dużym zapałem kontynuują dzieło, nadal przy wsparciu Policji. Policja staje się wtedy uczestnikiem większej koalicji na rzecz np. bezpieczeństwa muzeów, zabytkowych kościołów. Zadania samorządu terytorialnego powinny koncentrować się na³⁸:

- koordynowaniu wszelkich działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa i porządku w społeczności lokalnej i w danym czasie; powinny to być planowe przedsięwzięcia, w miarę możliwości z wypracowanymi algorytmami postępowania,
- bezpieczeństwie indywidualnym i zbiorowym oraz na organizacji życia zbiorowego, reagowaniu na sytuacje zagrożenia przy uwzględnieniu monitoringu w miejscach szczególnego zagrożenia i innych nowych rozwiązań architektoniczno-urbanistycznych, które należałoby konsultować z kryminologami i Policją,
- różnego rodzaju zagrożeniach oraz na umiejętnej współpracy ze środkami masowego przekazu i rzetelnym informowaniu społeczeństwa o niebezpieczeństwach,
- odpowiedzialności za wypełnianie wolnego czasu dzieci i młodzieży, np. poprzez odpowiednie zagospodarowywanie boisk, sal sportowych, klubów.

Tworzenie zintegrowanego systemu bezpieczeństwa w państwie zmusza odpowiednie podmioty do współpracy. W systemie tym bardzo ważną rolę odgrywa Policja, która winna współpracować z samorządem i z innymi podmiotami aktywnie uczestniczącymi w zapewnianiu bezpieczeństwa. Samorządy terytorialne powinny

---

³⁸Tamże, s. 1351–1352.

mieć rozeznanie co do potrzeb i oczekiwań społeczności lokalnych. Powinny realizować wszelkie zadania na rzecz obywateli, na co w pełni pozwala art. 38a–38c ustawy o samorządzie powiatowym³⁹.

3.6. Podsumowanie

Reasumując, można przyjąć, że kształtowanie bezpieczeństwa publicznego jest podstawowym zadaniem administracji rządowej oraz samorządowej oraz wszystkich możliwych podmiotów pozarządowych zajmujących się statutowo bezpieczeństwem. W tej dziedzinie również wszystkie instytucje oświatowe, sportowe oraz sami obywatele powinni ze sobą ściśle współpracować, tworząc wspólną politykę bezpieczeństwa publicznego. Nie do przecenienia jest kreatywność podmiotów pozarządowych, w tym stowarzyszeń i fundacji na rzecz bezpieczeństwa. Każda indywidualna inicjatywa w społeczności lokalnej na rzecz bezpieczeństwa publicznego powinna być odpowiednio wykorzystywana. Szczególną odpowiedzialność za bezpieczeństwo publiczne odpowiada policja, sądownictwo. Również w kształtowanie porządku publicznego na terytorium gminy, powiatu, urzędu miasta powinna bardziej angażować się komisja bezpieczeństwa i porządku.

---

³⁹Tamże, s. 1358.

ROZDZIAŁ 4

BEZPIECZEŃSTWO MILITARNE PAŃSTWA

4.1. Podstawy teoretyczne bezpieczeństwa militarnego państwa

W XX wieku panujące stosunki międzynarodowe opierały się głównie na systemie równowagi sił, którego podstawową zasadą było ciągłe dążenie do zwiększenia siły poszczególnych państw, jednocześnie z uwzględnieniem możliwości sojuszków w celu równoważenia siły państw o przeciwstawnych interesach. W szczególności dotyczyło to dwóch obozów państw: postsowieckiego i zachodniego – demokratycznego.

Nieustanna gra interesów, zwłaszcza wielkich mocarstw (np. Rosja sowiecka, USA), oraz świadomość osiągalności zamierzonych celów politycznych i gospodarczo-ekonomicznych na drodze wojny miały bardzo umiarkowany wpływ na stabilizację ładu międzynarodowego i kształtowanie się trwałego poczucia bezpieczeństwa. Niemniej jednak podstawy budowy obecnego systemu bezpieczeństwa międzynarodowego wypracowano w okresie zimnej wojny, opierając się na zakazie stosowania siły w prawie międzynarodowym i załatwianiu sporów w sposób pokojowy oraz na założeniu, że siła państw nastawionych pokojowo w sposób zasadniczy przeważa nad siłą potencjalnego agresora lub agresorów, którzy zamierzaliby naruszyć zasady bezpieczeństwa zbiorowego.

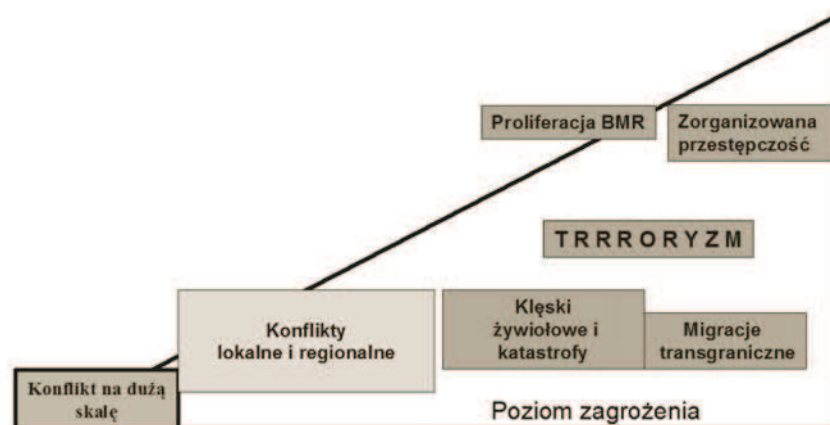
Bezpieczeństwo jednostek, narodów, państw oraz wspólnot międzynarodowych jest wartością gwarantującą istnienie, przetrwanie, tożsamość, niezależność, godność, posiadanie i pewność rozwoju podmiotów. Wartości te mogą być zagrożone przez czynniki destrukcyjne, takie jak: samowola, rozbój, zniewolenie, anarchia, terror i pogwałcenie wolności. Zatem przez wszystkie te zjawiska, które negują ludzkie cnoty osobowe i moralne służące dobrej organizacji w życiu zbiorowym społeczeństwa czy społeczności międzynarodowej. Treści tego zjawiska głównie dotyczyły problematyki militarnej i wynikały z dotychczasowego myślenia o stosunkach międzynarodowych. Obecnie problematyka bezpieczeństwa została poszerzona i obejmuje cały wachlarz problemów politycznych, kulturowych, ekonomicznych, społecznych, ekologicznych i demograficznych¹.

Współcześnie analiza bezpieczeństwa nie może być ograniczona do tradycyjnych

---

¹J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo militarne RP*, Warszawa 2006, s. 7.

zagrożeń suwerenności i integralności terytorialnej państw, wynikających z sytuacji wewnętrznej lub źródeł zewnętrznych. Nie oznacza to, iż klasyczne zagrożenia minęły i należy o nich zapomnieć. Nie, one nie minęły, natomiast w istotny sposób zmieniły się i doszły kolejne, które stanowią współczesne nowe wyzwania dla bezpieczeństwa (rycina 3).

Ryc. 3. Środowisko bezpieczeństwa państwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Strategii obronności RP*.

Istota zmian w środowisku bezpieczeństwa polega na przesuwaniu się punktu ciężkości z zagrożeń klasycznych, głównie agresji zbrojnej, których znaczenie się zmniejsza, na zagrożenia niemilitarne, których źródłem stają się trudne do zidentyfikowania podmioty. Zagrożenia te mogą dotyczyć m.in. bezpieczeństwa ludzi, obiektów oraz służb istotnych dla sprawnego funkcjonowania państwa.

Do zakończenia zimnej wojny problemy bezpieczeństwa międzynarodowego były utożsamiane głównie z aspektami militarnymi, co znalazło swoje odzwierciedlenie w poglądach teoretycznych reprezentowanych przez szkołę realistyczną. Takie postrzeganie problemów bezpieczeństwa było manifestowane przez dwie największe potęgi ówczesnego świata: USA i ZSRR. W dążeniu do zapewnienia równowagi sił akcentowano przede wszystkim aspekty wojskowe, a istniejące zagrożenia wiązano z użyciem siły militarnej. Narastanie potencjałów militarnych po obu stronach nie powodowało konieczności ich użycia. Potencjały te stały się doskonałym środkiem odstraszenia i politycznego oddziaływania na swoich przeciwników. „Równowaga strachu” stała się jedną z metod zapewnienia własnego bezpieczeństwa².

Od początku lat 90. ubiegłego wieku zagadnienia te zaczęto traktować szerzej, dostrzegając inne zagrożenia bezpieczeństwa poszczególnych państw czy regionów. Zwrócono uwagę, że na poziom bezpieczeństwa wpływają także aspekty ekono-

²Tamże.

miczne (jakość życia, dobrobyt, możliwości rozwoju), ekologiczne czy społeczne. Doprowadziło to do swoistego wyodrębnienia dwóch wymiarów bezpieczeństwa: twardego (*hard security*), obejmującego aspekty militarne (często powiązane z problemami ekonomicznymi), oraz miękkiego (*soft security*), skupiającego się na problemach związanych z wymiarem społeczno-kulturowym, ekologicznym, technologicznym, humanistycznym czy demograficznym.

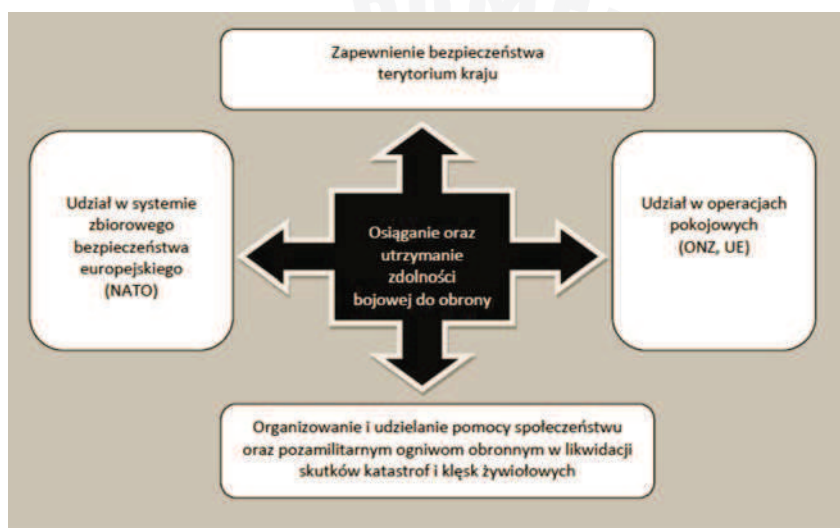
Zakończenie zimnej wojny istotnie miało znaczący wpływ na redukcję poziomu zagrożeń militarnych (wojskowych). Niemniej jednak początek XXI wieku przyniósł wiele dramatycznych wydarzeń (ataki terrorystyczne w USA, Madrycie, Tokio i Londynie, wojna w Iraku, Afganistanie, Libii i Syrii, zwiększenie aktywności piratów). Wydaje się więc, że aspekty militarne w dalszym ciągu są istotne i w znaczący sposób wpływają na postrzeganie problemów bezpieczeństwa międzynarodowego.

Tradycyjnie państwa postrzegają swoje bezpieczeństwo militarne przez pryzmat zagrożeń wojskowych, wiążąc je przede wszystkim z niebezpieczeństwem agresji przeprowadzonej przez inne państwo. Może nim być kraj sąsiedzki lub państwo niegraniczące z terytorium kraju podbitego. Na przestrzeni lat kierunki zagrożeń ulegały zmianom, co ma związek m.in. z rozwojem potencjałów militarno-obronnych poszczególnych państw oraz globalizacją powiązań gospodarczych i politycznych. Wprowadzenie nowych rodzajów uzbrojenia (nowe typy samolotów, pociski balistyczne, broń ABC) sprawia, że zmienia się wrażliwość poszczególnych obszarów na możliwość ataku z zewnątrz. Należy też zauważyć, że naturalne bariery (góry, położenie wyspiarskie) nie stanowią obecnie praktycznie żadnego zabezpieczenia. Bardzo istotny wpływ na postrzeganie zagrożeń mają procesy globalizacji. Rozwój gospodarczy, tworzenie międzynarodowych powiązań ekonomicznych oraz współpraca polityczna sprawiają, że wiele krajów staje się bardziej przewidywalnych i stanowi mniejsze zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego.

Należy jednak zwrócić uwagę, że zagrożenia militarne oznaczają nie tylko bezpośrednią agresję ze strony innego państwa, ale także mogą być związane z atakiem ze strony podmiotów niepaństwowych (ugrupowania terrorystyczne, nacjonalistyczne, religijne, prywatne armie, nielegalni handlarze bronią) oraz obroną państwa przed zagrożeniami typu niemilitarnego (nielegalni imigranci, działalność zorganizowanych grupy przestępczych czy piratów). W stosunku do takich działań mówi się o zagrożeniach asymetrycznych. Należy pamiętać, że zagrożenia asymetryczne mogą wiązać się również z działaniami państw. Amerykański raport *Strategie Assessment* z 1998 r. wymieniając podstawowe opcje asymetryczne (użycie broni masowego rażenia, wysoko zaawansowanej broni konwencjonalnej oraz technologii informatycznych), odnosił je do działań państw. Natomiast zagrożenia niepaństwowe obejmowały takie zjawiska, jak terroryzm, przestępczość zorganizowana, piractwo czy masowe migracje ludności.

Mimo zmieniającej się sytuacji międzynarodowej priorytet bezpieczeństwa militarnego pozostaje nadal ważny. Choć we współczesnych uwarunkowaniach na

świecie możliwości wykorzystania siły militarnej zmniejszają się, to jednak jeśli chodzi o zasadnicze interesy narodu, brana jest ona pod uwagę jako podstawowy środek ich zapewnienia. Obecnie uznaje się, że w celu zapewnienia bezpieczeństwa terytorialnego i narodowej niezależności posiadanie siły militarnej jest niezbędne. U podstaw tego przekonania leży brak wiary w skuteczność innych metod zapewnienia bezpieczeństwa terytorium państwa bądź jej odzyskania. Aspekty wojskowe nie wyczerpują istoty sprawy i same w sobie nie są w stanie skutecznie zapewnić bezpieczeństwa. Natomiast porównywanie potencjałów wojskowych państw nie jest podstawą do orzekania o stanie ich bezpieczeństwa (rycina 4).

Ryc. 4. Rola Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Wojnarowski, J. Babuła, *Bezpieczeństwo militarne RP*, Warszawa 2006.

Państwom przyznaje się prawo do zachowania siły wojskowej na potrzeby narodowej obrony. Jednak należy wziąć pod uwagę, że państwa prowadzące politykę bezpieczeństwa opartą na umacnianiu własnej siły wojskowej i wąskich interesach narodowych mogą stać się poważnym destabilizatorem bezpieczeństwa międzynarodowego³.

Historyczne doświadczenia dowodzą, że wielokrotnie bezpieczeństwo jednych państw oznaczało zagrożenie dla innych. Współcześnie szereg państw dążąc do trwałego bezpieczeństwa, pragnie tworzyć je przez eliminację faktycznych lub domniemanych zagrożeń głównie w sferze militarnej. Jak wskazuje się, brak poczucia bezpieczeństwa państwa ma dwa główne źródła: rywalizację polityczną między pań-

³Tamże.

stwami oraz postęp techniki i technologii zbrojeniowej⁴. Bezpieczeństwo jest często utożsamiane z siłą lub słabością. W rzeczywistości siły zbrojne (ich wielkość, stosunek między ludnością w wieku poborowym a rozmiarami tych sił, jakość uzbrojenia i zaopatrzenia itp.) stanowią tylko jedno z wielu kryteriów siły bądź słabości państwa⁵.

Uwzględnianie czynnika siły militarnej w stosunkach międzynarodowych wynika z powstania relacji między państwami pozwalającymi jednemu państwu na narzucenie innemu takiego sposobu postępowania, jakiego nie podjęłoby ono, gdyby miało pełną swobodę postępowania. Wymienia się trzy determinanty siły militarnej państwa⁶:

- potencjał militarny tzn. wielkość środków, jakie państwo może przeznaczyć na siły zbrojne;
- znaczenie przywiązywane do siły wojskowej przez państwo, wyrażające się w wielkości środków, jakie jest ono gotowe przeznaczyć na utrzymanie sił zbrojnych i uzbrojenia;
- efektywność wykorzystania powyższych środków, umiejętności polityczne i wojskowe dysponowania tymi siłami.

Chociaż powszechnie mówi się o zmniejszeniu się politycznego znaczenia aspektu wojskowego bezpieczeństwa na rzecz aspektów ekonomicznych, społecznych, kulturalnych, to jednak bardziej trafne będzie stwierdzenie, że obecnie następuje redefinicja pojęcia „siła”. Dzisiaj, a będzie to jeszcze ważniejsze w przyszłości, siła zależy w dużym stopniu od tego, które państwo przoduje w rewolucji informacyjnej. Wynikająca z wielkich inwestycji, ale także otwartości tego społeczeństwa, dominująca rola Stanów Zjednoczonych w najnowocześniejszych technologiach komunikacyjnych i przetwarzania danych umożliwia obserwację z kosmosu, bezpośrednie komunikowanie się i zdolność do integracji niezwykle złożonych systemów informacyjnych. Pozwala to Stanom Zjednoczonym na osiągnięcie „przewagi informacyjnej” i odparcie tradycyjnych zagrożeń o charakterze militarnym. W efekcie doprowadziło to do poprawy bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych, państw Unii Europejskiej, Japonii i innych państw wysoko uprzemysłowionych oraz zwiększenia stabilizacji międzynarodowej raczej przez zachętę niż przez przymus. Przeszkodą, by wykorzystać ten potencjał, jest tradycyjne, głównie militarne pojmowanie bezpieczeństwa i przywiązywanie wagi do takich wyznaczników bezpieczeństwa, jak: produkt narodowy brutto, liczba ludności, zasoby energii, ziemi, bogactw natural-

---

⁴Por.: W. Multan, *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, Warszawa 1991, podają za: J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt, s. 11.

⁵Zob. J. Stefanowicz, *Rzeczypospolitej pole bezpieczeństwa*, Warszawa 1993, podają za: J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt, s. 11.

⁶Por. W. Multan, *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, wyd. cyt., podają za: J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt, s. 11.

nych⁷.

Bezpieczeństwo militarne państwa ma również wymiar narodowy i międzynarodowy. Wymiar narodowy bezpieczeństwa militarnego związany jest z oceną własnych zagrożeń, jakiej dokonuje każde państwo. Z perspektywy historycznej i współcześnie państwo identyfikuje się przez stosunek do innych państw, określając jego egzystencję i granice użyciem bądź groźbą użycia siły. Dopóki społeczność międzynarodowa będzie się składać z suwerennych państw, wojna między nimi pozostawać będzie wciąż możliwością, którą wszystkie rządy muszą brać pod uwagę.

Międzynarodowy wymiar bezpieczeństwa militarnego traktuje tę problematykę szerzej i wszechstronniej. Źródło tego stanu rzeczy tkwi w pełniejszym traktowaniu bezpieczeństwa militarnego, niż wyznaczać to mogą dwustronne porozumienia państw. Wszechstronność koncepcji bezpieczeństwa militarnego proponowanych i realizowanych w ramach zinstytucjonalizowanych struktur sprawia, że współcześnie użycie sił zbrojnych daleko wykracza poza ramy suwerennej decyzji państwa. Koncepcje te należy wymienić choćby hasłowo: „równowaga siły”, „odstraszanie”, „równe bezpieczeństwo”, „pokojowe współistnienie”, „minimalna wystarczalność obronna” i wiele innych. Aktualna do niedawna alternatywa: uczestnictwo w sojuszu czy neutralność zmienia obecnie swój charakter odnośnie do kwestii bezpieczeństwa militarnego. Podstawową sprzecznością jest uzyskanie zgody poszczególnych państw na ograniczenie ich praw do suwerenności w celu rozszerzenia możliwości bezpieczeństwa (w tym również militarnego) społeczności międzynarodowej⁸.

Określenie bezpieczeństwa militarne wymaga umiejscowienia go w ogólnym pojęciu bezpieczeństwa i bezpieczeństwa państwa (narodowego) jako jeden z jego składników. Na początek przytoczę kilka wybranych definicji dotyczących niniejszego rozważania, i tak:

1. **Bezpieczeństwo** – to stan, który daje poczucie pewności (istnienia i przetrwania oraz warunków rozwoju i aktywności) i gwarancje jego zachowania oraz szansę na doskonalenie. Jedną z podstawowych potrzeb człowieka; sytuacja odznaczająca się brakiem ryzyka utraty czegoś, co człowiek szczególnie ceni, np. zdrowia, pracy, szacunku, uczuć, dóbr materialnych⁹. A zatem bezpieczeństwo to wolność od wszelkich zagrożeń, strachu i zniewolenia.
2. **Bezpieczeństwo państwa** – stan uzyskany w rezultacie odpowiednio zorganizowanej obrony i ochrony przed wszelkimi zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi, tak zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi, przy użyciu sił

---

⁷J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt., s. 11-12.

⁸R. Kuźniar, *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*, Warszawa 2001, podają za: J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt., s. 13.

⁹J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt., s. 13.

i środków pochodzących z różnych dziedzin działalności państwa¹⁰.

3. **System bezpieczeństwa państwa** – to skoordynowany wewnętrznie zbiór elementów organizacyjnych, ludzkich i materiałowych, ukierunkowanych na przeciwdziałanie wszelkim zagrożeniom państwa, a w szczególności politycznym, gospodarczym, psychospołecznym, ekologicznym i militarnym¹¹.
4. **Bezpieczeństwo militarne** – to stan uzyskany w rezultacie utrzymywania odpowiednio zorganizowanych i wyposażonych sił zbrojnych oraz zawartych sojuszków wojskowych, a także posiadania koncepcji strategicznej wykorzystania będących w dyspozycji sił, stosownie do zaistniałej sytuacji¹².

Z powyższego wynika, iż głównymi elementami bezpieczeństwa militarne go m.in. są:

- siły zbrojne, ich organizacja i wyposażenie;
- zawarte sojusze wojskowe;
- koncepcja strategiczna wykorzystania wszelkich sił i środków.

4.2. Siły zbrojne w systemie bezpieczeństwa militarne go

Siły zbrojne to podstawowy element systemu obronności państwa, służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic, wykorzystywane są jako czynnik odstraszania, wymuszania i utrzymania pokoju lub w razie konieczności do prowadzenia walki zbrojnej. Mogą brać udział w zwalczaniu klęsk żywiołowych, działaniach antyterrorystycznych, akcjach poszukiwawczych, a także ratowania życia ludzkiego. Biorą też udział w oczyszczaniu terenów z materiałów niebezpiecznych pochodzenia wojskowego i unieszkodliwiają je.

Rodzaje sił zbrojnych to wojska lądowe, siły powietrzne, siły specjalne i marynarka wojenna. Ponadto, w skład sił zbrojnych wchodzi organa planowania wykorzystania sił zbrojnych (np. Sztab Generalny), a w czasie wojny Naczelne Dowództwo wraz ze zmobilizowanymi jednostkami.

Siły Zbrojne RP są zasadniczym instrumentem państwa, przeznaczonym do skutecznego wspierania jego polityki bezpieczeństwa.

Ze względu na przyjętą w *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* ocenę zagrożeń bezpieczeństwa państwa oraz cele strategiczne w dziedzinie obronności Siły Zbrojne RP utrzymują gotowość do realizacji trzech rodzajów misji:

- zagwarantowania obrony państwa i przeciwstawienia się agresji;

---

¹⁰ Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, Warszawa 2002, s. 16.

¹¹ Tamże, s. 139.

¹² J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt., s. 13.

- udziału w procesie stabilizacji sytuacji międzynarodowej oraz w operacjach reagowania kryzysowego i humanitarnych;
- wspierania bezpieczeństwa wewnętrznego i pomocy społeczeństwu.

Zapewnienie zdolności państwa do **obrony i przeciwstawienia się agresji** obejmuje:

- utrzymanie gotowości do realizacji zadań związanych z obroną i ochroną nienaruszalności granic RP;
- udział w działaniach antyterrorystycznych w kraju i poza nim;
- udział w rozwiązywaniu lokalnego lub regionalnego konfliktu zbrojnego na obszarze odpowiedzialności NATO lub poza nim;
- udział w operacji obronnej poza obszarem kraju odpowiednio do zobowiązań sojuszniczych w ramach art. 5 *Traktatu Waszyngtońskiego*;
- prowadzenie strategicznej operacji obronnej na terytorium RP.

Współuczestnictwo w **misji stabilizacji sytuacji międzynarodowej oraz w operacjach reagowania kryzysowego i operacjach humanitarnych** obejmuje:

- utrzymywanie przez Siły Zbrojne RP sił i zdolności do udziału w operacjach pokojowych i operacjach reagowania kryzysowego prowadzonych przez NATO, Unię Europejską, ONZ oraz innych operacjach wynikających z porozumień międzynarodowych;
- udział w operacjach humanitarnych prowadzonych przez organizacje międzynarodowe, rządowe i inne;
- współpracę wojskową w zakresie rozwoju i stosowania środków budowy zaufania i bezpieczeństwa.

Natomiast, w obszarze **wspierania bezpieczeństwa wewnętrznego i pomocy społeczeństwu** Siły Zbrojne RP utrzymują zdolność do realizacji zadań polegających na:

- monitorowaniu i ochronie przestrzeni powietrznej oraz wsparciu ochrony granicy lądowej i wód terytorialnych;
- prowadzeniu działalności rozpoznawczej i wywiadowczej;
- monitorowaniu skażeń promieniotwórczych, chemicznych i biologicznych na terytorium kraju;
- oczyszczaniu terenu z materiałów wybuchowych i przedmiotów niebezpiecznych pochodzenia wojskowego;
- prowadzeniu działań poszukiwawczo-ratowniczych;
- pomocy władzom państwowym, administracji publicznej oraz społeczeństwu w reagowaniu na zagrożenia.

W celu realizacji ww. zadań Siły Zbrojne RP utrzymują w gotowości niezbędny potencjał środków wojskowych do przeciwdziałania lub usuwania przyczyn i skutków zewnętrznych oraz wewnętrznych zagrożeń bezpieczeństwa państwa.

Siły Zbrojne RP wydzielają również określony (przez odrębne porozumienia) potencjał do zintegrowanej struktury wojskowej NATO.

Będą też uczestniczyć w operacjach kryzysowych Unii Europejskiej, zgodnie z deklaracjami politycznymi państwa. Komponenty Sił Zbrojnych RP przewidywane do użycia w operacjach NATO mogą być włączone do operacji wojskowych Unii Europejskiej. Każdorazowo jednak akt tego rodzaju wymaga oddzielnej decyzji Prezydenta RP.

Wspólny wysiłek zbrojny państw sojuszniczych i Unii Europejskiej jest podstawowym narzędziem kształtowania i stabilizowania międzynarodowego bezpieczeństwa europejskiego, euroatlantyckiego i globalnego. Wspiera on działania dyplomatyczne społeczności międzynarodowej zmierzające do przeciwdziałania powstawaniu lokalnych i regionalnych konfliktów oraz do ich pokojowego rozwiązywania.

W przypadku wyczerpania możliwości i środków pokojowych w rozwiązywaniu zarzewia konfliktu wydzielone komponenty Sił Zbrojnych RP, na podstawie odrębnych decyzji politycznych kierownictwa państwa, mogą uczestniczyć w interwencji zbrojnej poprzez podjęcie działań prewencyjnych, działań reagowania kryzysowego, obronnych lub stabilizacyjnych w ramach ONZ, OBWE, NATO, Unii Europejskiej bądź doraźnie organizowanych koalicji.

Siły Zbrojne RP są przygotowywane do skutecznego przeciwdziałania określonym zagrożeniom zewnętrznym i wewnętrznym godzącym w narodowy interes bezpieczeństwa państwa oraz do uczestniczenia w operacjach reagowania kryzysowego i operacjach wojennych¹³.

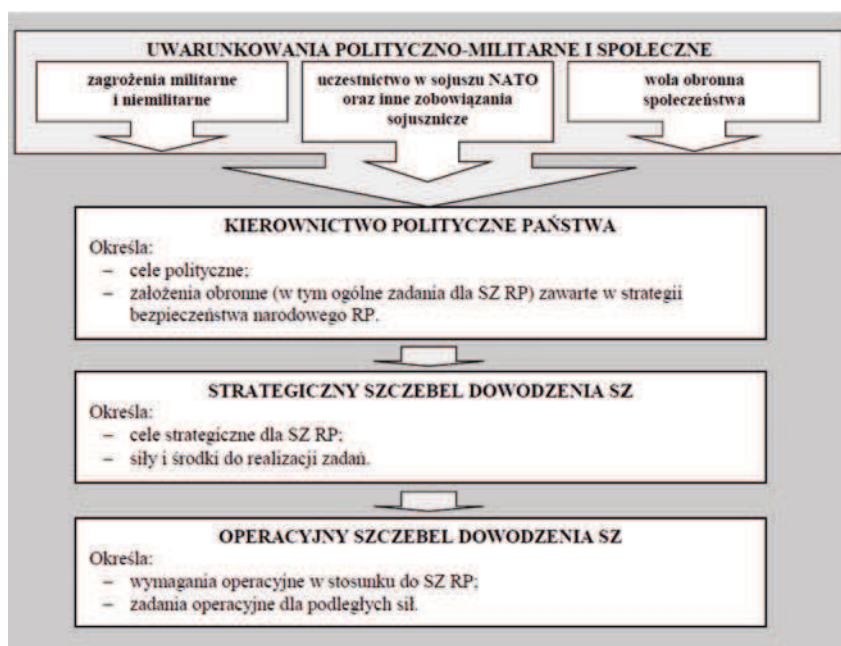
Punktem wyjścia ustalenia modelu Sił Zbrojnych RP (struktur organizacyjnych, systemu dowodzenia oraz uzbrojenia i wyposażenia) powinno być określenie dla nich zadań (teraźniejszych i przewidywanych) w systemie obronnym państwa, ale także w systemie sojuszniczym.

Ogólne zadania dla Sił Zbrojnych RP są określane przez czynniki polityczne, w związku z tym kierownictwo polityczne państwa (mając cały czas na względzie bezpieczny byt i rozwój państwa) winno je wygenerować na podstawie realizowanych interesów państwa, przewidywanych zagrożeń, misji do wypełnienia oraz zobowiązań międzynarodowych, czyli uogólniając – na podstawie uwarunkowań politycznych, społecznych i militarnych. Z prowadzonych analiz wynika, że spośród tych uwarunkowań podstawowe znaczenie dla określenia zadań będą miały: zagrożenia, uczestnictwo w sojuszu, wola obrony wartości narodowych przez społeczeństwo. Następnie wojskowe dowództwo (strategiczne i operacyjne) na podstawie określonych zasadniczych zadań polityczno-wojskowych dla sił zbrojnych precyzuje bardziej szczegółowe zadania i wymagania operacyjne dla podległych wojsk (rycina 5)¹⁴.

---

¹³ *Strategia wojskowa RP*, Warszawa 2003, podają za: J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt., s. 16.

¹⁴ J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo .....*, wyd. cyt., s. 16-17.

Ryc. 5. Ogólny algorytm określania zadań dla Sił Zbrojnych RP
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Wojnarowski, J. Babuła,
Bezpieczeństwo militarne RP, Warszawa 2006.

W *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* przewiduje się gotowość Sił Zbrojnych RP do wykonania czterech rodzajów zadań strategicznych:

- a) **zadań obronnych** – odparcie agresji na terytorium Polski lub innego państwa sojuszniczego;
- b) **zadań reagowania kryzysowego** (także w ramach misji międzynarodowych poza obszarem RP);
- c) **zadań stabilizacyjnych i prewencyjnych** (w czasie pokoju);
- d) **zadań związanych z występowaniem zagrożeń pozamilitarnych (klęski żywiołowe, katastrofy).**

Zadanie pierwsze, związane z odparciem bezpośredniej agresji na własne terytorium lub na inne państwo sojusznicze, będzie polegało na:

- stopniowym lub alarmowym rozwijaniu sił zbrojnych, osiągnięciu stanu gotowości do działań oraz przeprowadzeniu częściowej lub powszechnej mobilizacji;
- rozpoznawaniu zgrupowania inwazyjnego przeciwnika w celu przejęcia inicjatywy strategicznej;
- wzmocnieniu ochrony granicy i przestrzeni powietrznej oraz ochrony ważnych obiektów wojskowych, administracyjnych i gospodarczych;

- przeprowadzeniu połączonych operacji osłonowych i obronnych w początkowym okresie wojny przy użyciu sił znajdujących się na zaatakowanym obszarze oraz wojsk operacyjnych dodatkowo przerzuconych z innych kierunków i obszarów;
- doprowadzeniu do uzyskania przewagi strategicznej przez mobilizacyjne i operacyjne rozwinięcie głównych sił obrony oraz sił wzmocnienia;
- rozbiciu zgrupowania inwazyjnego i zniszczeniu jego potencjału ofensywnego przez zorganizowanie przeciwnatarcia strategicznego.

W wypadku agresji na inne państwo sojusznicze polskie siły o wysokiej gotowości do działań oddziałów wojsk lądowych, sił powietrznych, wojsk specjalnych i marynarki wojennej są wydzielone i mogą być użyte do wykonania takich zadań operacyjnych, jak:

- udział wydzielonych zgrupowań (także wsparcie i zabezpieczenie) w sojuszniczych operacjach militarnych;
- gotowość do wszechstronnej militarnej (lądowej, powietrznej i morskiej) osłony strategicznej własnego terytorium w warunkach selektywnego oddziaływania zbrojnego i pozazbrojnego przeciwnika (kiedy część sił narodowych jest zaangażowana na innym obszarze objętym wojną).

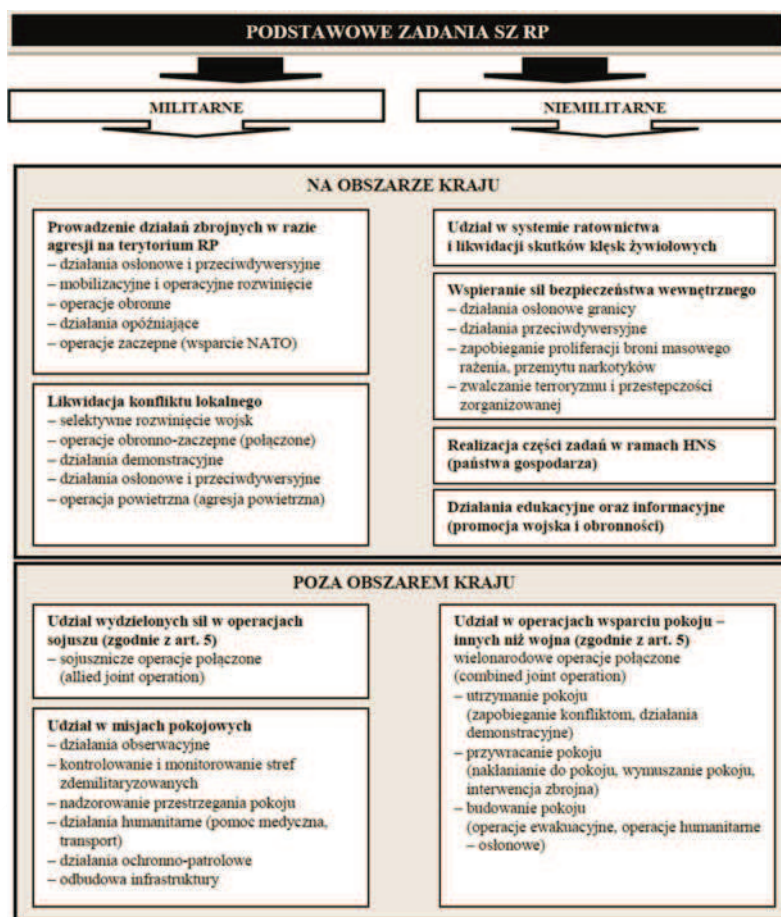
Kolejne zadanie dotyczy reagowania na zaistniały kryzys, także w ramach misji organizowanych pod egidą międzynarodową. To zadanie mogą realizować siły odpowiednio przygotowane o charakterze raczej policyjnym. Będą one izolowały rejon objęty konfliktem oraz wywierały militarną i pozamilitarną presję na zwaśnione strony, a także mogą udzielać pomocy organizacyjnej, humanitarnej i doradczej stronom konfliktu, a kiedy te działania zawiodą, mogą bezpośrednio wymusić pokojowe rozwiązanie przez rozdzielanie stron i ich rozbrojenie. W tym celu przewiduje się szkolić i przygotowywać pododdziały wojsk lądowych wraz z jednostkami zabezpieczenia.

Wykonywanie zadań stabilizacyjnych i prewencyjnych w czasie pokoju będzie zależało od utrzymania ciągłej gotowości sił do podjęcia działań poza granicami kraju wspólnie z siłami zbrojnymi innych państw. Może ono polegać na:

- odstraszeniu strategicznym przez utrzymywanie w czasie pokoju części sił w gotowości do podjęcia działań, a pozostałe siły w odpowiedniej gotowości do mobilizacyjnego rozwinięcia;
- rozwijaniu kontaktów Wojska Polskiego z innymi armiami (przede wszystkim z sąsiadami w regionie);
- uczestnictwie w przedsięwzięciach organizowanych przez ONZ, OBWE i inne organizacje międzynarodowe na rzecz stabilizacji międzynarodowej.

Biorąc pod uwagę przedstawione wyżej zadania (pogrupowane według założeń zawartych w dokumentach rangi państwowej), można je dodatkowo uporządkować według dwóch kryteriów (rycina 6): charakteru (czy są militarne, czy nie) oraz miej-

sca realizacji¹⁵.

Ryc. 6. Podstawowe zadania Sił Zbrojnych RP

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Wojnarowski, J. Babula, *Bezpieczeństwo militarne RP*, Warszawa 2006.

Z powyższego rozważania dotyczącego głównie zadań Sił Zbrojnych RP możemy wyciągnąć następujące wnioski:

- mniejsze prawdopodobieństwo wybuchu konfliktu zbrojnego powoduje powiększenie zakresu zadań o charakterze niemilitarnym – **potrzeba specjalistycznego wyposażenia jednostek wojskowych oraz szkolenia**;
- członkostwo w sojuszu sprawia, że nastąpiła możliwość wykonywania zadań w ramach wielonarodowych operacji połączonych – **konieczność od-**

¹⁵ Tamże.

powiedniego wyposażenia, organizacji wojsk i dowództw, procesu dowodzenia, szkolenia kadry, ponadto operacje te będą często prowadzone poza obszarem kraju – **konieczność rozwoju logistyki oraz transport** (w operacjach NATO za logistykę sił wydzielonych jest odpowiedzialne dowództwo narodowe);

- członkostwo w NATO to w razie kryzysu lub wojny możliwość wsparcia ze strony wojsk sojuszniczych, stąd gotowość do pełnienia funkcji państwa-gospodarza (HNS – Host Nation Support), czyli **przygotowanie przez państwo odpowiedniej infrastruktury** (wydzielenie sił i środków, nowe uregulowania prawne);
- zmniejszenie stanów osobowych Sił Zbrojnych RP na czas „P” oraz duża liczba różnorodnych misji do wypełnienia stwarzają potrzebę przewartościowania zadań w zakresie **przygotowania systemu mobilizacyjnego, który powinien być szybki, elastyczny, wydajny** oraz w zakresie **szkolenia rezerw osobowych (w perspektywie przygotowanie rezerw osobowych do misji i operacji pokojowych)**;
- zmniejszenie groźby wybuchu konfliktu o charakterze globalnym (mniejsze prawdopodobieństwo wykonywania zadań wojennych) oraz konieczność powstrzymywania zagrożeń pokoju i bezpieczeństwa legły u podstaw wyznaczenia Siłom Zbrojnym RP nowych zadań z **rozszerzeniem ich tradycyjnych funkcji o działania pozawojenne (operacje inne niż wojna) w okresie kryzysu i w czasie pokoju**;
- ukształtowanie się demokracji, cywilnej kontroli nad armią oraz jawność budżetu wojska (duża świadomość podatnika odnośnie do wydawanych środków) powodują konieczność przewartościowania w zakresie zadań dotyczących kontaktu Sił Zbrojnych RP ze społeczeństwem, mediami oraz organizacjami zarówno w czasie ćwiczeń, jak i operacji pokojowych – **konieczność stworzenia profesjonalnych komórek w dowództwach oraz wprowadzenia technik Public Relation)**¹⁶.

W tworzonych Siłach Zbrojnych RP (model 2008) obowiązywał następujący wielofunkcyjny ich podział:

- Typy sił (jednostek wojskowych):
  - siły zdolne do przerzutu poza kraj;
  - siły na miejscu.
- Kategorie przeznaczenia sił (jednostek wojskowych):
  - siły podporządkowane dowództwu NATO;
  - siły wydzielone do Sojuszu NATO;
  - siły zarezerwowane dla sojuszu NATO.
- Kategorie dowództw i jednostek wojskowych ze względu na pokojowe

---

¹⁶Tamże.

ukompletowanie w stanie osobowym, uzbrojeniu i sprzęcie:

- kategoria od 1 do 8 – siły wysokiej gotowości do podjęcia działań;
- kategoria od 9 do 10 – siły o niższej gotowości do podjęcia działań;
- kategoria 11 – siły o wydłużonym terminie gotowości do działań.
- Poziomy gotowości sił (jednostek wojskowych) do wykonania zadań:
  - siły o zróżnicowanej gotowości do wykonania zadań, w tym siły wysokiej gotowości i niższej gotowości do wykonania zadań;
  - siły o wydłużonym terminie gotowości do wykonania zadań.
- Podział sił do realizacji zadań:
  - jednostki wojsk operacyjnych: WLąd., SP, WS, MW;
  - jednostki wsparcia ogólnego: żandarmerii wojskowej, inżynieryjne, obrony przed bronią masowego rażenia, logistyczne i administracji wojskowej.

Nowe struktury naszych sił zbrojnych muszą również uwzględniać założenia *Koncepcji Strategicznej Sojuszu z dnia 24 kwietnia 1999 r.*, która określa, iż siły zbrojne Sojuszu muszą być:

- odpowiednio silne oraz posiadające zdolność do odstraszenia i odparcia ataku przeciw członkowi Sojuszu;
- interoperacyjne i wyposażone w odpowiednie technologie;
- utrzymywane na odpowiednim poziomie gotowości i posiadające możliwości pokonania przeciwnika w różnorodnych, skomplikowanych i wspólnych operacjach;
- zdolne operacyjnie, tzn. muszą posiadać skuteczne zdolności bojowe, mobilne, zdolne do przetrwania i zdolne do wspomagania działań w wymiarze logistyki;
- chronione przed atakiem terrorystycznym;
- zbudowane w taki sposób, aby odzwierciedlały wielonarodowy i połączony charakter misji Sojuszu.

Powyższe wymagania są zawarte w nowych dokumentach strategicznych i mają swój odpowiedni wymiar w tworzonych strukturach organizacyjnych Sił Zbrojnych RP.

4.3. NATO i Unia Europejska

Polska od 1999 r. jest pełnoprawnym członkiem NATO i zajmuje dość istotną pozycję w jego strukturach, która wynika z takich czynników, jak:

- położenie i warunki geograficzne;
- potencjał państwa, jego wkład na rzecz Sojuszu z wyeksponowaniem wkładu wojskowego.

Polska leży w centralnej części Europy, sytuując się zarazem w środkowej części

jednego z czterech jego regionów geostrategicznych, zwanego Europą Środkową. Położenie centralne ma w strategii znaczenie kluczowe, a centralnemu położeniu Polski trudno zaprzeczyć. Leży ona w obszarze tradycyjnych (naturalnych) szlaków komunikacyjnych, w układzie równoleżnikowym Wschód – Zachód. Takie położenie naszego kraju, jego naturalne warunki geograficzne i znaczenie komunikacyjne powodują, iż znajduje się on na głównej osi strategicznej Europy.

Polska leży na **głównym kierunku strategicznym Sojuszu**, w sąsiedztwie dwóch jego najważniejszych strategicznych partnerów – Rosji i Ukrainy. Oczywiście jest, że nasze bezpieczeństwo będzie w znacznym stopniu funkcją relacji NATO z wymienionymi państwami. Aktywny udział w kształtowaniu tych relacji staje się poważnym wyzwaniem dla Polski. Geograficzna i nie tylko geograficzna bliskość wyznacza Polsce rolę szczególnego partnera tych państw.

Polska jest **państwem granicznym NATO**. Właśnie na obszarach państw granicznych muszą się koncentrować wysiłki Sojuszu w zakresie obrony wspólnej. Logiczne jest, że takie położenie geostrategiczne powinno nam dawać priorytet we wspólnej obronie. Kapitalne znaczenie jednocześnie ma fakt, że Polska **nie jest granicznym państwem peryferyjnym**, leży bowiem na głównym kierunku strategicznym. Ze względu na powyższe w koncepcjach obrony obszaru Europy Środkowej Polska odgrywać będzie rolę centralną.

Analiza potencjalnych zagrożeń prowadzi do wniosku, iż w NATO najmniej bezpieczne będą właśnie państwa graniczne, położone we wschodniej i południowo-wschodniej części jego obszaru. Państwa te muszą być gotowe do aktywności na pierwszej linii, tworząc pierwszy rzut strategiczny, i to zarówno podczas reagowania kryzysowego, jak i działań wojennych. Bezpiecznie usytuowane są państwa Europy Zachodniej.

Z granicznego położenia państwa wynikają dla niego szczególne obowiązki już w czasie pokoju, przede wszystkim te tradycyjne, tj. obrona granic Sojuszu, dozоровanie przestrzeni powietrznej, morskiej i lądowej. Obowiązki te nabierają wielkiej wagi w kontekście uciążliwości dla członków Sojuszu pokojowych zagrożeń, takich jak: niekontrolowane migracje ludności, przenikanie przestępczości zorganizowanej, proliferacja składników broni masowego rażenia, przewozy tranzytowe środków chemicznych.

Ogólnie rzecz biorąc, **państwo graniczne to niekoniecznie państwo frontowe**. Z położenia Polski nie musi wynikać znana z historii rola „przedmurza”. Może z niego wynikać raczej rola „pomostu”. Państwo o położeniu granicznym ma do odegrania ogromną rolę w stosunkach z sąsiadami. Może bezpośrednio uczestniczyć w realizacji pokojowych założeń strategii NATO; w promocji określonych wartości; w szeroko pojętym dialogu i współpracy; w realizacji strategii partnerstwa.

Szczególne obowiązki do podjęcia znacznych wysiłków w obronie zbiorowej Sojuszu, w reagowaniu kryzysowym, w prewencji, a także w budowie partnerskich stosunków z sąsiadami – to zespół czynników determinujących w sposób wyraźny

naszą rolę i zadania w NATO. Czynniki te powinny działać na naszą korzyść przy podziale środków, a także przy renegocjacji limitów uzbrojenia w ramach CFE.

Graniczne położenie państwa nie jest ani wygodne, ani bezpieczne. Zrozumiałe więc być powinno, że w interesie Polski leży dalsze rozszerzenie NATO o przynajmniej niektóre państwa sąsiedzkie. Sojusz należy też traktować w kategorii wspólnoty, do której każdy z uczestników wnosi określony wkład. Mówiąc o Sojuszu Północnoatlantyckim, należy mieć na uwadze także i to, jakie znaczenie w zachodnim systemie wartości przypisuje się gospodarce i handlowi¹⁷.

Polska, jak wiadomo, jest **państwem średniej wielkości**. Zarówno pod względem obszaru, jak i liczby ludności sytuujemy się wśród członków Sojuszu na ósmym miejscu. Na mniej znaczących miejscach lokują jednak Polskę inne, powszechnie stosowane do ogólnych porównań wskaźniki: wysokość produktu krajowego brutto (PKB), wysokość PKB na głowę mieszkańca czy wysokość obrotu w handlu zagranicznym.

Wkład wojskowy Polski – mierzony liczbą sił zbrojnych i podstawowego uzbrojenia jest znaczący. Łącznie wskaźniki militarne dają nam w natowskim gronie państw piąte lub szóste miejsce. Nasz wkład pozostanie ilościowo znaczący nawet po zrealizowaniu zamierzonych redukcji. Zakładać należy, że liczebność pozostałych armii Sojuszu też będzie się zmniejszać. Zachód jednak, szczególnie w obecnej dobie, bardziej ceni sobie jakość niż ilość. Przestaje już dziś mierzyć walory armii tysiącami żołnierzy. Ponadto zdecydowanie odchodzi się od liczebnie dużych armii z poboru. NATO jest niezbyt zainteresowane liczną armią, której nie można skutecznie wykorzystać.

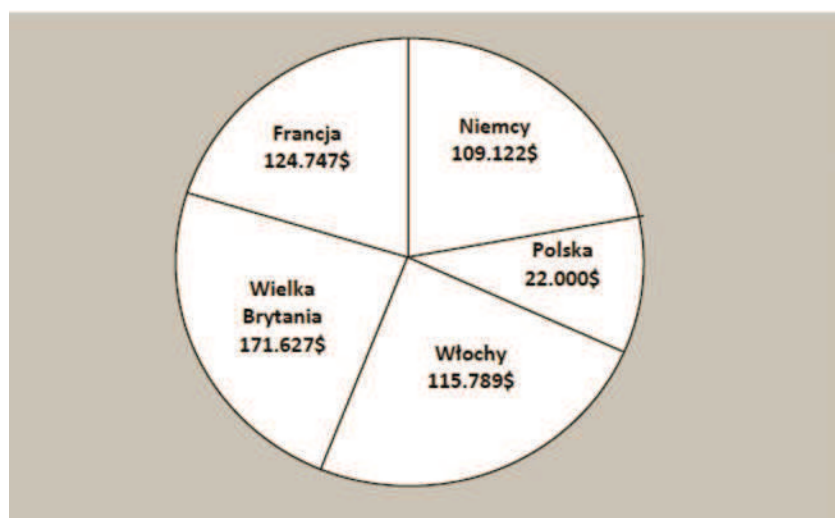
Unowocześnienie i modernizacja uzbrojenia wojsk są zjawiskiem zrozumiałym, zaś odejście od armii masowych jest trendem powszechnym. Jednakże liczebność armii zależeć powinna od warunków geostrategicznych – od położenia, miejsca i roli w Sojuszu. Polska ze swoim położeniem geostrategicznym, państwa granicznego na głównym kierunku strategicznym niekoniecznie musi w ramach Sojuszu budować armię wyłącznie czy głównie do działania na zewnątrz; bardziej potrzebna Polsce i Sojuszowi może być armia do obrony, i to relatywnie liczniejsza niż armie państw położonych w głębi ugrupowania strategicznego Sojuszu.

W perspektywie miernikiem naszej siły będzie ilość i jakość lub łącznie obydwie te składniki. Jakość Wojska Polskiego w powszechnym odbiorze nie jest zbyt wysoka. Na tę ocenę rzutuje obniżająca się jakość uzbrojenia, wyposażenia i infrastruktury. Trudniejszą sprawą jest dokonanie oceny jakości stanów osobowych.

Jakość stanów osobowych, ich wyszkolenie ocenia się pośrednio przede wszystkim przez nakłady na jednego żołnierza. W tym względzie ogólnie znane wskaźniki są dla nas wielce niekorzystne (rycina 7).

---

¹⁷Tamże.

Ryc. 7. Wskaźnik nakładów na jednego żołnierza w wybranych państwach NATO
Źródło: *Military Balance*.

Ocena stanów osobowych, uzbrojenia i wyposażenia sił zbrojnych oraz stanu infrastruktury ma w sumie prowadzić do odpowiedzi na zasadnicze pytanie: czy siły zbrojne są zdolne sprostać planowanym misjom i zadaniom? A zatem, czy będą one zdolne do wykonania zadań wspólnie z innymi siłami NATO i czy będą zdolne do przerzutu na dużą odległość? (misje i zadania zostały przedstawione w poprzednim podrozdziale).

Myśląc o perspektywie 20–30 lat, a jednocześnie śledząc bieżące działania Sojuszu, łatwo dostrzec znaczącą zmianę charakteru działania NATO. Zmienia się ono radykalnie, z klasycznego sojuszu obronnego (podstawa funkcjonowania to punkt V Traktatu Północnoatlantyckiego) w instytucję bezpieczeństwa zbiorowego. Potwierdzeniem tej tezy jest *Koncepcja strategiczna Sojuszu z 1999 r.*, która wyraźnie wskazuje, że obrona terytorium Sojuszu to już tylko jedno z jego licznych zadań. Innym możliwym kierunkiem rozwoju Sojuszu NATO może być jego zanik na rzecz organizmu, jakim staje się zintegrowana Europa (Unia Europejska) i jej struktury bezpieczeństwa (np. tworzony 100-tysięczny Eurokorpus). Z tym że wykorzystanie nowo tworzonych „Sił Europejskiego Reagowania” do obrony terytoriów krajów członkowskich jest wątpliwe, będą one wykorzystywane do działań podczas kryzysów (konfliktów) o niskiej intensywności. Jeśli siły NATO, czy tworzonoego Eurokorpusu, miałyby zapewnić nam istotne wsparcie, to nadal ważny jest reżim czasowy, ponieważ interwencja sojuszników nie będzie natychmiastowa. Jest to bardzo istotny element szczególnie dla wojsk lądowych (w razie agresji o charakterze lądowym), które są odpowiedzialne za obszar lądowy. Ponieważ jest to rodzaj sił mało mobilny w skali strategicznej, dlatego możliwość udzielenia znaczącego wsparcia przez so-

juszniaków wystąpi najwcześniej po tygodniu. Stąd wynika konieczność utrzymania w wojskach lądowych sił do szybkiego użycia (ubezpieczenia) na obszarze kraju lub w jego pobliżu, o znaczącym potencjale bojowym. Inaczej niż w razie agresji powietrznej, gdy wsparcie może nadejść w kilka dni lub nawet w kilkanaście godzin.

Organizacja gospodarcza (tzw. mocarstwo gospodarcze Europy), jakim jest **Unia Europejska** utworzona 7 lutego 1992 r., która integruje państwa europejskie pod względem gospodarczym, pozwala na swobodny przepływ między państwami osób, towarów, kapitałów i usług.

W traktacie o Unii Europejskiej stwierdza się, że Unia i jej państwa członkowskie określają i realizują wspólnie wszystkie przedsięwzięcia dotyczące zarówno polityki zagranicznej, jak i bezpieczeństwa szeroko pojętego.

Wspomniany traktat określa następujące cele dla państw członków Unii:
ochronę wspólnych wartości, podstawowych interesów i niezależności Unii;
umacnianie bezpieczeństwa Unii i jej członków we wszelkich formach;
popieranie współpracy międzynarodowej;
rozwijanie i konsolidację demokracji oraz rządów prawa, poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności.

Znawca problemów bezpieczeństwa w Europie J. Kaczmarek w książce pt. *Unia Europejska rozwój i zagrożenia* (wyd. Atla 2, Wrocław 2001) podaje: „Wejście w życie traktatu z Maastrich (1991 r.) o Unii Europejskiej, który przewidywał główną rolę UZE w realizacji tożsamości europejskiej w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony, podnosiło rangę tej organizacji jako gwaranta europejskiego bezpieczeństwa.

Ministrowie potwierdzili fundamentalne znaczenie solidnego partnerstwa transatlantyckiego dla bezpieczeństwa i stabilności w Europie, podkreślając wolę swoich krajów, by UZE służyła wzmocnieniu europejskiego filaru sojuszu. Wyrażano nadzieję, że Szczyt Sojuszu umożliwi realizację ustaleń sesji UZE. Ze względu na konieczność przygotowania się do działań wojskowych specyficznie europejskich, które nie są ściśle związane ze zbiorową obroną, przewidzianą w art. 5. *Traktatu Waszyngtońskiego* NATO, Rada Ministrów UZE wezwała Szczyt Sojuszu do zaakceptowania zasady, że w swoich działaniach UZE będzie mogła korzystać nie tylko z sił i zasobów europejskich, ale także ze wspólnych środków Sojuszu, takich jak system łączności, środki dowodzenia oraz sztaby.

Z deklaracji szefów państw i rządów uczestniczących w spotkaniu Rady Północnoatlantyckiej w Brukseli wynika, że Rada Północnoatlantycka odniosła się pozytywnie do postulatów Rady Ministrów i Zgromadzenia UZE. Stopniowo się rodzącą europejską tożsamość w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony uznano na wyraz dojrzałości Europy. Zapowiedziano dalsze przystosowywanie struktur politycznych i wojskowych Sojuszu, ażeby odzwierciedlały rozwój europejskiej tożsamości w tej dziedzinie.

Wyrazem tego stanowiska było poparcie koncepcji Połączonych Sił Wielonarodowych do Zadań Specjalnych. Siły te są przeznaczone do prowadzenia operacji

innych niż wynikające z art. 5 *Traktatu Waszyngtońskiego* i zmodyfikowanego traktatu brukselskiego, w tym z udziałem państw spoza Sojuszu. Operacje takie prowadzone będą pod kontrolą bądź Rady Północnoatlantyckiej i Komitetu Wojskowego NATO, gdy będą w nim brały udział siły amerykańskie, bądź też pod kontrolą Rady Ministrów i Komórki Planowania UZE, jeżeli odbywać się będą z wyłącznym udziałem sił państw europejskich. W tym ostatnim przypadku struktury sztabowe, środki logistyczne i dowodzenia, a nawet niektóre kategorie sił NATO będą oddane do dyspozycji UZE. Chodzi tu zwłaszcza o takie środki, jak informacje pochodzące z wywiadu, analiz i obserwacji, system łączności oraz samoloty AWACS, którymi dysponują wyłącznie Amerykanie.

Sojusz Północnoatlantycki nie podjął jednak w Brukseli żadnych decyzji w sprawie budowy ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa. Określił natomiast nowe misje w rodzaju operacji utrzymania pokoju i regulowania kryzysów, wymagające zwiększonego wkładu europejskich członków Sojuszu. Stałej Radzie Północnoatlantyckiej powierzono opracowanie, w uzgodnieniu z UZE, sposobu realizacji koncepcji Połączonych Sił, zapewniającej rozdzielną, ale nie odrębną wojskowych potencjałów, które NATO lub UZE będą mogły wykorzystać. Odnotować jednak należy, że gdyby Stany Zjednoczone nie uczestniczyły w znaczący sposób w Połączonych Siłach Wielonarodowych do Zadań Specjalnych, to siły te byłyby nie tylko oddane przez NATO do dyspozycji UZE, ale również podporządkowane dowództwu UZE¹⁸.

Zebrani w Brukseli 20 listopada 2000 r. ministrowie spraw zagranicznych i obrony państw członkowskich Unii Europejskiej przyjęli wspólną deklarację w sprawie zobowiązań na rzecz 60-tysięcznej europejskiej siły wojskowej szybkiego reagowania, wyrażając przekonanie, że do 2003 r. zostaną zrealizowane cele nakreślone w Helsinkach i „UE zdolna będzie w całości kierować misjami petersburskimi”. Jednocześnie ministrowie państw członkowskich Unii Europejskiej ponownie potwierdzili, że nie jest zamiarem ich rządów tworzenie armii europejskiej. Zakłada się, że w istocie Unia będzie miała w pogotowiu około 100 tys. żołnierzy, 400 samolotów oraz 100 okrętów i będzie podejmować takie misje i kierować nimi w przypadku, jeśli nie zrobi tego NATO. Reprezentowane na spotkaniu państwa zadeklarowały, jakie środki mogą oddać do dyspozycji europejskiej siły antykryzysowej¹⁹.

4.4. Koncepcje strategiczne bezpieczeństwa militarnego

W realiach RP doczekaliśmy się już kilku dokumentów normatywnych w zakresie bezpieczeństwa militarnego, do których m.in. zalicza się:

- *Politykę bezpieczeństwa i strategię obronną Rzeczypospolitej Polskiej*

---

¹⁸ Por.: tamże, s 36.

¹⁹ Tamże.

- z 1992 r.;
- *Strategię obronności RP* z 2000 r.;
- *Strategię wojskową* z 2003 r.;
- *Strategię Bezpieczeństwa Narodowego RP* z 2007 r.

W dniu 2 listopada 1992 r. Komitet Obrony Kraju przyjął, a Prezydent RP zatwierdził dwa dokumenty: *Założenia polskiej polityki bezpieczeństwa* oraz *Politykę bezpieczeństwa i strategię obronną RP*.

Dokumenty te bazowały na analizach i ocenach instytucji odpowiedzialnych za poszczególne dziedziny bezpieczeństwa narodowego takich, jak: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Ministerstwo Obrony Narodowej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Urząd Rady Ministrów, Ministerstwo Gospodarki i Sztab Generalny WP. Założenia te ujmowały problematykę obronności i bezpieczeństwa jako kluczowe kwestie dla polskiej racji stanu. Głównie dotyczyły one niekontrolowanego rozprzestrzeniania broni masowego rażenia, braku ograniczeń liczebności sił konwencjonalnych, groźby wybuchu konfliktów zbrojnych na tle granicznym, etnicznym lub ekonomicznym pomiędzy nowymi podmiotami politycznymi, wielkiej fali migracji ludności ze wschodu oraz odcięcie się od tradycyjnych rynków zbytu. Stąd dostrzegano zagrożenia bezpieczeństwa państwa tylko ze wschodniego kierunku strategicznego. Po raz pierwszy eksponowane były zagrożenia pozamilitarne oraz groźba konfliktów zbrojnych o charakterze lokalnym i regionalnym. Strategia ta nie upatrywała zagrożenia w żadnym z istniejących państw i nie zakładała istnienia określonego przeciwnika oraz z góry ustalonego scenariusza działań wojennych²⁰.

Wspomniana strategia otwierała się na trzy zasadnicze problemy związane z bezpieczeństwem Polski:

- zapobieganie zagrożeniom militarnym metodami politycznymi i dyplomatycznymi;
- w wypadku wojny jak najdłuższe stawianie oporu i zadanie agresorowi maksymalnych strat, demonstrowanie woli walki, determinacji i zyskanie na czasie w celu reakcji instytucji międzynarodowych;
- w wypadku konfliktu na mniejszą skalę – samodzielne prowadzenie działań obronno-interwencyjnych w celu zatrzymania i rozbicia zgrupowania agresora.

Kolejnym dokumentem była *Strategia obronności RP* z 23 maja 2002 r. Był to dokument rządowy, bez podpisu (akceptacji) Prezydenta RP i parlamentu, a zatem normatywny, stanowiący wykładnię dotyczącą militarnej obrony Polski. Nazwa dokumentu wskazuje na problematykę dotyczącą przeciwstawienia się zewnętrznym

---

²⁰Tak sformułowane zapisy w strategii dawały do myślenia politykom oraz argumentu osobom wpływowym, którzy głosili tezę, że skoro nie ma określonego przeciwnika, to nie trzeba tworzyć systemu obronnego i utrzymywać sił zbrojnych.

zagrożeniom polityczno-militarnym z wykorzystaniem wszelkich sił i środków będących w dyspozycji państwa.

Punktem wyjścia *Strategii obronności RP* są trzy zasadnicze kwestie dotyczące:

- podstawowych uwarunkowań strategii obronności państwa z uwzględnieniem interesów narodowych, celów strategicznych oraz dróg ich osiągnięcia;
- sposobów osiągnięcia celów strategicznych;
- określenia sił i środków możliwych do wydzielania przez państwo do osiągnięcia owych celów strategicznych.

Treści tej strategii odzwierciedlają przede wszystkim interes narodowy, jakim jest m.in. bezpieczeństwo obywateli, a także realizacja zobowiązań w ramach Sojuszu NATO.

Zasadniczym celem obronności państwa, stwierdza zapis w strategii, jest obrona przed zewnętrznymi zagrożeniami kryzysowymi i wojennymi Polski. Powyższy cel został zdekomponowany na pięć dalszych celów szczegółowych, a oto one:

- zapewnienie obrony terytorium RP przed agresją zbrojną, w tym zapewnienie nienaruszalności przestrzeni powietrznej, morskiej i granic lądowych;
- ochrona i obrona obywateli RP;
- udział we wspólnej obronie terytoriów państw członkowskich NATO, zgodnie z art. 5. *Traktatu Waszyngtońskiego*;
- wspieranie akcji instytucji i organizacji międzynarodowych w reagowaniu kryzysowym oraz polityczno-militarnych działaniach stabilizujących;
- kształtowanie bezpiecznego otoczenia Polski przez rozwijanie partnerskiej współpracy wojskowej z innymi państwami, zwłaszcza z sąsiadami.

Strategia obronności upatruje zagrożenia głównie jako państwo graniczne Sojuszu, w tym wszelkiego rodzaju kryzysy polityczno-militarne mogące wystąpić u sąsiadów i oddziaływać na bezpieczeństwo Polski.

Odnośnie do zagrożeń militarnych strategia głównie akcentuje możliwość zaistnienia lokalnego konfliktu zbrojnego, z zaskoczenia i zmianą jego intensywności.

Obecnie opracowywana *Strategia wojskowa RP* jest zbiorem wytycznych strategicznych, wymogów, założeń i zasad, które muszą być brane pod uwagę w procesie opracowania wojskowych dokumentów programowych i planistycznych. Owa *strategia* wskazuje na kierunki przygotowania i użycia Sił Zbrojnych RP w narodowym i sojuszniczym systemie bezpieczeństwa oraz działań stabilizacyjnych.

Strategia wojskowa w sześciu rozdziałach obejmuje cele i założenia polityki obronnej oraz zasady strategii wojskowej. Natomiast w drugiej części określa podmiotowe i przedmiotowe wymagania w stosunku do Sił Zbrojnych RP. W zakończeniu dokument wskazuje na proces planowania rozwoju Sił Zbrojnych RP.

Głównym celem polityki obronnej Polski według *Strategii wojskowej* jest zapewnienie bezpiecznych warunków realizacji interesów narodowych przez:

- obronę terytorium Polski;

- ochronę porządku konstytucyjnego, w tym praw i wolności oraz bezpieczeństwa obywateli;
- zapewnienie warunków wszechstronnego i stabilnego rozwoju społecznego i gospodarczego kraju, dobrobytu jego obywateli, a także zachowania dziedzictwa narodowego;
- wsparcie instytucji i organizacji międzynarodowych w powodzeniu działań stabilizujących i umacniających bezpieczeństwo międzynarodowe;
- rozwijanie współpracy regionalnej.

Obronność i bezpieczeństwo Polski jest elementem sojuszniczym zachowania tych dziedzin życia społeczno-gospodarczego. Bezpieczeństwo militarne znalazło swoje odpowiednie miejsce w podpisanym przez Prezydenta RP dokumencie pt. *Strategia bezpieczeństwa narodowego RP*. W podrozdziale dotyczącym sił zbrojnych są następujące zapisy: „Siły Zbrojne służą zapewnieniu bezpieczeństwa Polski i niosą pomoc sojuszniczą zgodnie z art. 5 *Traktatu Północnoatlantyckiego*, ich celem jest także ochrona polskich interesów oraz budowa pozycji Polski w NATO i Unii Europejskiej. Udział w obronie narodowej polega na odpowiednim przygotowaniu i wykorzystaniu sił oraz środków będących w dyspozycji Sił Zbrojnych w celu przeciwdziałania wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla bezpieczeństwa państwa oraz ochrony interesów Polski. Jednocześnie Siły Zbrojne RP uczestniczą w realizacji zobowiązań sojusznicznych oraz w zapewnianiu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie zgodnie z umowami międzynarodowymi i w ramach organizacji, których Polska jest członkiem. Współdziałają w zapewnieniu bezpieczeństwa w sytuacji zagrożenia atakami terrorystycznymi na terytorium Polski oraz biorą udział w działaniach koalicji antyterrorystycznej na obszarze NATO i poza nim. Podstawową misją Sił Zbrojnych RP w czasie pokoju jest utrzymanie sił i zdolności potrzebnych do realizacji zadań w zakresie ochrony i zapewnienia bezpieczeństwa Polski oraz udzielanie władzom cywilnym niezbędnej pomocy wojskowej, głównie w wypadku zagrożeń niemilitarnych (klęsk żywiołowych i katastrof). Z członkostwa Polski w NATO wynika konieczność rozwoju sojuszniczej interoperacyjności, zapewnienia zdolności w ramach ustalonej specjalizacji narodowej oraz gotowości do budowy zdolności obronnych opartych na współpracy międzynarodowej. Siły Zbrojne RP są włączone w kształtowanie bezpieczeństwa w bezpośrednim sąsiedztwie Polski i na terytorium całej Europy poprzez rozwój współpracy wojskowej z innymi państwami. Uczestniczą w utrwalaniu porządku międzynarodowego poprzez udział w militarnych działaniach stabilizacyjnych, głównie w ramach operacji prowadzonych przez ONZ, OBWE, NATO i UE, a także koalicji. Siły zbrojne są zobowiązane do przygotowania i utrzymywania potencjału sił ekspedycyjnych, umożliwiającego udział w operacjach reagowania kryzysowego i operacjach pokojowych prowadzonych na i poza terytorium Polski w ramach operacji NATO, UE, a także ONZ”.

Przedstawione strategie dają podstawę do tworzenia warunków zabezpieczających Polskę przed zagrożeniami mającymi wpływ na bezpieczeństwo państwa

i obywateli.

4.5. Podsumowanie

Podsumowując powyższe rozważania, można zgodzić się, że:

1. Bezpieczeństwo stanowi ochronę podstawowych sił bytu i rozwoju jednostki, społeczeństwa, ma ogromne znaczenie etyczne polegające na kształtowaniu norm przyjętych w cywilizowanym środowisku, ale także ma znaczenie poznawcze w celu eliminowania wszelkich zagrożeń bezpieczeństwa jednostki czy społeczeństwa.
2. Posiadanie przez państwo dużego potencjału militarnego nie jest jedynym narzędziem skutecznego zapewnienia bezpieczeństwa. Może to powodować destabilizację bezpieczeństwa międzynarodowego.
3. Siły zbrojne państwa jako strażnik utrzymania bezpieczeństwa militarnego obecnie realizują szereg zadań w ramach układu pozamilitarnego (utrzymanie pokoju, udział w likwidacji zagrożeń niemilitarnych, np. klęska żywiołowa).
4. Duże znaczenie dla utrzymania bezpieczeństwa militarnego państwa mają sojusze i koncepcje strategiczne.

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

ROZDZIAŁ 5 POJĘCIE I UWARUNKOWANIA BEZPIECZEŃSTWA POLITYCZNEGO

5.1. Pojęcie bezpieczeństwa oraz bezpieczeństwa politycznego

Etymologicznie bezpieczeństwo wiąże się z terminem *sine cura* (łac. – bez pieczy), które oznaczało polityczną stabilność. Jedną z najprostszych definicji ujmuje bezpieczeństwo jako pierwotną, egzystencjalną potrzebę jednostek, grup społecznych oraz państw¹. Współczesne definicje leksykalne postrzegają bezpieczeństwo jako stan i poczucie pewności, wolność od zagrożeń². Definicje te zawierają w sobie aspekt praktyczny i teoretyczny. Coraz częściej definicje mogą się różnić w zależności od przyjętego kryterium: zasięgu czy przestrzeni (bezpieczna gmina, powiat, region, kraj, kontynent), przedmiotu (bezpieczeństwo ekonomiczne, ekologiczne, militarne, polityczne, technologiczne), podmiotu (bezpieczeństwo narodowe, Unii Europejskiej), stopnia zorganizowania (bezpieczeństwo indywidualne, zbiorowe), sposobu zorganizowania (bezpieczeństwo instytucjonalne, kooperacyjne) czy analizy systemowej (bezpieczeństwo obiektu, systemu). Często dodawany przymiotnik wskazuje na konkretne zagrożenie i w ten sposób dookreśla to pojęcie (np. bezpieczeństwo jakie? – polityczne). Definiowanie pojęcia bezpieczeństwa polega na poszerzaniu i pogłębianiu treści w nim zawartych. Stąd też wynika potrzeba porządkowania myślenia o bezpieczeństwie przez ograniczanie zakresu do praktycznego minimum.

Utrzymanie stanu bezpieczeństwa jest jednym z najstarszych zadań publicznych, które ściśle wiąże się z podstawową funkcją władzy publicznej. Jest nie tylko zadaniem publicznym organów administracji publicznej, ale może być też kompetencją tego organu według kryterium prawnego działania. Określając desygnaty tego pojęcia, można wówczas dokonywać analizy norm prawnych zawartych w ustawach i innych przepisach powszechnie obowiązujących³.

---

¹ Por. R. Kuźniar, *Po pierwsze bezpieczeństwo*, „Rzeczpospolita” z 9.01.1996.

² Por. R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1989, s. 10, 50, cyt. za: J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2007, s. 27.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483

Analiza tylko niektórych definicji wskazuje, że bezpieczeństwo postrzegane jest jako skomplikowany system wraz z licznym układem podsystemów, które mają na celu zapewnienie bezpiecznego rozwoju jednostce, zbiorowości i narodowi przy użyciu środków prawnie dostępnych (technicznych, organizacyjnych i prawnych).

Termin bezpieczeństwo państwa bywa zastępowany terminem bezpieczeństwo narodowe, ale pamiętać należy, że to państwo jest podstawową formą organizacji i życia politycznego narodów, a według „realistów” także jedynym liczącym się i racjonalnie działającym uczestnikiem stosunków międzynarodowych.

Bezpieczeństwo państwa powinno obejmować aspekty zewnętrzne i wewnętrzne⁴. Analiza definicji bezpieczeństwa wewnętrznego wskazuje, że odnoszone jest ono do stanu stabilności oraz równowagi wewnętrznej⁵, funkcjonowania struktur wewnątrz państwa oraz procesów decyzyjnych⁶. Bezpieczeństwo wewnętrzne zależne jest w pewnym sensie od zewnętrznego i odwrotnie, a te zależne są od sytuacji międzynarodowej, ekonomicznej czy politycznej państwa. Można więc powiedzieć, że to czynniki zewnętrzne i wewnętrzne wpływają na postrzeganie poziomu bezpieczeństwa. Trudno też oddzielić od siebie elementy zagrożeń bezpieczeństwa wewnętrznego od zewnętrznego w takich zagrożeniach, jak: klęski żywiołowe, niepokoje społeczne, przestępczość zorganizowana, migracje, kryzys ekonomiczny czy terroryzm.

Bezpieczeństwo zewnętrzne utożsamiane było z bezpieczeństwem międzynarodowym i miało na celu zapewnienie wolności od zagrożeń zewnętrznych. Bezpieczeństwo wewnętrzne oraz zewnętrzne postrzegane jest przez perspektywę podmiotu, jakim jest państwo⁷. Niektórzy badacze (np. Marczuk) zauważają procesy, które prowadzą do zacierania się podziału na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne⁸. Inni (np. Bernard Wiśniewski) starają się unifikować te terminy stwierdzeniem, że bezpieczeństwo państwa to stan uzyskiwany w efekcie spełniania przez państwo funkcji wewnętrznej realizowanej w ramach strategicznej polityki bezpieczeństwa⁹.

Bezpieczeństwo polityczne wyróżniane jest na podstawie kryterium podmiotowo-przedmiotowym (R. Zięba, J. Czaputowicz i inni) oraz przyjmowanych strategii.

---

z późn. zm.).

⁴Por. L. Freedman, *The Concept of Security*, [in:] M. Hawkesworth, M. Kogan: *Encyclopedia of Government and Politics. Vol. 2*. London–New York 1992, p. 733.

⁵J. Symonides, *Problemy pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego we współczesnym świecie*, Wrocław 1984, s. 45.

⁶S. Zalewski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w dobie członkostwa w NATO*, [w:] *Międzynarodowe i wewnętrzne aspekty członkostwa Polski w NATO*, W. Fehler, J. Tymanowski (red.), Toruń 2000, s. 70.

⁷Por. S. Sulowski, *W poszukiwaniu bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1, s. 12.

⁸K. P. Marczuk, *Trzecia opcja*, Warszawa 2007, s. 115–117.

⁹B. Wiśniewski, S. Zalewski (red), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006, s. 26.

Opisywane jest często jako charakterystyka stosunków wewnętrznych i międzynarodowych.

Pojęcie „polityka” (*politike* – gr. sprawy państwa, miasta, sztuka rządzenia) pierwotnie oznaczało całokształt spraw państwowych. Obecnie polityka to sztuka zdobywania, utrzymywania władzy państwowej przez określone siły społeczne dla realizacji ich celów (R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*). W zależności od rodzajów tych celów wyróżnia się polityki: ekonomiczną, socjalną, demograficzną, kulturalną, narodowościową, międzynarodową czy bezpieczeństwa.

Polityka bezpieczeństwa państwa to składowa polityki państwa w zakresie działalności władzy wykonawczej, ukierunkowanej na tworzenie i wykorzystanie potencjału obronnego do realizacji celów i zadań wynikających z założeń polityki bezpieczeństwa¹⁰. W polityce bezpieczeństwa można wyróżnić politykę: zagraniczną, wojskową, gospodarczą.

Państwo jest podstawową formą politycznej organizacji społeczeństwa, której głównym zadaniem jest zapewnienie bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo polityczne sytuuje się zatem w obszarze badań nad bezpieczeństwem państwa.

Cele polityczne wskazują na materialny sens polityki, zaś sposoby, procedury i drogi ich osiągnięcia na aspekt formalny.

Bezpieczeństwo polityczne, jako rodzaj bezpieczeństwa narodowego, można traktować jako:

- stan, w którym organizacje i instytucje uczestniczące w życiu politycznym i organizujące to życie mogą realizować swoje funkcje w sposób niezagrożony;
- proces polegający na usuwaniu zakłóceń i tworzeniu sprzyjających warunków realizacji interesów politycznych państwa oraz poszczególnych podmiotów struktury jego systemu politycznego.

K. Opałko definiuje politykę jako sferę wzajemnych stosunków i oddziaływań pozytywnych, negatywnych i kompromisowych pomiędzy państwem a innymi organizacjami (włączając państwa w polityce międzynarodowej) dotyczących celów działania państwa, a także charakteru władzy państwowej¹¹. Zbigniew Blok proponuje dychotomiczny podział, w którym polityka występuje jako typ aktywności społecznej oraz typ stosunków społecznych¹².

W myśl ustaleń Andrzeja W. Jabłońskiego można przyjąć, że politykę wyróżnia:

- działalność instytucji państwowych (w sensie formalno-prawnym);
- wzajemny stosunek władzy, wpływu i konfliktów (w podejściu behawioralnym);
- funkcja w systemie społecznym związana z rozwiązywaniem konfliktów,

---

¹⁰ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 98.

¹¹ Zob. M. Gulczyński, *Politologia. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2010, s. 233–234.

¹² Z. Blok, *O polityczności, polityce i politologii*, Poznań 2009, s. 31–54.

wytwarzaniem decyzji regulujących podział dóbr, artykulacją, agregacją i selekcją interesów, socjalizacją polityczną oraz komunikacją polityczną (ujęcie funkcjonalne);

- proces podejmowania decyzji w ramach procesu sprawowania władzy i walki o władzę (podejście racjonalne);
- rozwiązywanie problemów społecznych wynikających z rozpatrywania potrzeb społecznych (ujęcie postbehawioralne)¹³.

Politykę bezpieczeństwa stanowi celowa i zorganizowana działalność organów państwa, zmierzająca do stałego zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, a także współdziałania państwa w tworzeniu bezpieczeństwa międzynarodowego.

Bezpieczeństwo polityczne może być ujmowane w kategorii władzy, która jest ukierunkowana na osiągnięcie społecznie akceptowalnych celów, zorganizowanych według obowiązujących przepisów prawa i dysponuje siłą do wsparcia tego działania w relacjach wewnętrznych i zewnętrznych¹⁴.

Bezpieczeństwo polityczne jest jednym z pięciu powszechnie wyróżnianych sektorów (obszarów) bezpieczeństwa. Interpretowane i różnicowane odnoszone jest do władzy państwowej, procesu rządzenia i interesów narodowych.

5.2. Uwarunkowania polityki bezpieczeństwa w wymiarze zewnętrznym

Zadaniem polityki bezpieczeństwa jest ochrona społeczeństwa i interesów narodowych. Interes narodowy traktowany jest jako synonim przetrwania, bezpieczeństwa, siły oraz jego pochodnych lub jako zespół ogólnych, stałych celów, na rzecz których działa państwo¹⁵.

Prowadzenie polityki bezpieczeństwa zależne jest głównie od uwarunkowań geopolitycznych, potencjału społeczno-gospodarczego, siły militarnej, tradycji, doświadczeń, kultury politycznej itd., które zarówno określają bieżące i perspektywiczne potrzeby formułowane w interesie bezpieczeństwa, jak też warunkują sposoby i możliwości ich realizacji.

Wybór strategii i środków ochrony zależy głównie od decyzji politycznych. Polityka bezpieczeństwa będzie traktowana jako sfera aktywności państwa, która jest zdolna powoływać instytucje działające w obszarze bezpieczeństwa i je nadzorować.

---

¹³Zob. A. W. Jabłoński, *Polityka. Interpretacje definicyjne*, [w:] *Kategorie analizy politycznej*, A. W. Jabłoński, L. Śobkowiak (red.), [w:] E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2007, s. 207.

¹⁴Por. S. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne państwa: studium funkcjonalności instytucji*, Siedlce 2010, s. 20–21.

¹⁵Por. R. Zięba, *Bezpieczeństwo jako cel polityki państwa: aspekty teoretyczne*, [w:] *Współczesny wymiar bezpieczeństwa państwa. Między teorią a praktyką*, J. Pawłowski (red.), Warszawa 2011, s. 22–23.

Określając bardziej szczegółowo determinanty polityki bezpieczeństwa, warto przywołać sześć kryteriów (czynników) siły lub słabości państwa wyróżnionych przez Fredericka H. Hartmanna:

czynnik demograficzny (liczba ludności państwa, struktura demograficzna i tendencje demograficzne – wzrost lub spadek liczby ludności);

- czynnik geograficzny (położenie przestrzenne, rozmiary terytorium, ukształtowanie terenu, klimat);
- czynnik ekonomiczny (zasoby surowcowe, potrzeby i braki, obecny i zakładany poziom wzrostu gospodarczego);
- czynnik historyczno-psychologiczno-socjologiczny (doświadczenia, stosunek do życia, spójność społeczeństwa);
- czynnik organizacyjno-administracyjny (forma rządów, stosunek społeczeństwa do władzy, efektywność jej działania);
- czynnik militarny (sposób organizacji i stan efektywności sił zbrojnych, ich rozmiary w stosunku do liczby ludności w wieku poborowym)¹⁶

oraz uwarunkowania polityki bezpieczeństwa według R. Vukadinovicia:

- położenie geopolityczne, potencjał społeczno-militarny, siła militarna, doświadczenie historyczne, tradycja, kultura polityczna, kryteria siły lub słabości państwa, czynnik demograficzny, czynnik geograficzny, czynnik ekonomiczny, czynnik historyczno-psychologiczno-socjologiczny, czynnik organizacyjno-administracyjny, czynnik militarny¹⁷.

Kluczowe znaczenie dla zrozumienia tego, czym jest bezpieczeństwo polityczne, ma wyjaśnienie też podstawowych kategorii polityki:

1. Procesy polityczne to regularnie następujące po sobie zjawiska polityczne pozostające w związku przyczynowo-skutkowym. Są one przejawem walki o zdobycie lub utrzymanie władzy i są związane z nią.
2. Działania polityczne to ścieranie się sprzeczności, dla rozwiązania których stosuje się (jako środki) perswazję, presję, przemoc.
3. Stosunki polityczne to relacje między instytucjami, organizacjami politycznymi, grupami społecznymi i jednostkami w procesie zdobywania i sprawowania władzy. W skali międzynarodowej to głównie relacje międzypaństwowe. Mogą przybrać formy współpracy, kompromisu, rywalizacji, walki.
4. Potrzeby polityczne to m.in.: elekcja, uczestnictwo, tworzenie struktur związanych z uczestnictwem, skuteczne oddziaływanie.
5. Interesy polityczne to interesy *sensu stricto* jako dążenia do współuczestnictwa w sprawowaniu władzy za pośrednictwem państwa, partii politycz-

---

¹⁶F. H. Hartmann, *The Relations of Nations*, Macmillan, New York 1957, s. 44, [w:] J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 30.

¹⁷Zob. R. Vukadinović, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1980, s. 55.

nych, organizacji społecznych; interesy *sensu largo* jako dążenia dużych grup społecznych do realizacji ich interesów poprzez udział we władzy politycznej. Interes narodowy, którym kierują się państwa w polityce zagranicznej, należy rozumieć jako zespół celów i wartości uznawanych w danym momencie za ważne dla rozwoju i funkcjonowania państwa.

6. Podmiotowość polityczna to trwała zdolność grupy lub organizacji do świadomego podejmowania suwerennych działań. Podmiotami politycznymi są: państwo, partie polityczne, organizacje społeczne. W stosunkach międzynarodowych podmiotowość związana jest z prawem międzynarodowym. Podmiotami posiadającymi zdolność prawną są przede wszystkim państwa (ale też niektóre organizacje międzynarodowe i narody). Uczestnikami stosunków międzynarodowych są też partie, organizacje pozarządowe, kościoły, korporacje międzynarodowe.
7. Władza polityczna to system stosunków społecznych zachodzący pomiędzy określonymi podmiotami, polegający na możliwości stosowania trwałego i instytucjonalnego przymusu. Wyróżnia się trzy kategorie władzy: polityczną (w znaczeniu węższym – należy do partii rządzącej), państwową i publiczną.
8. Decyzje polityczne to nielosowy wybór działania lub zaniechania dokonywany przez ośrodek decyzyjny w polu polityki.
9. Państwo.
10. System polityczny.
11. Doktryny polityczne.
12. Geopolityka¹⁸.

Prowadzona przez państwa polityka bezpieczeństwa obejmuje działania jednostronne oraz skoordynowane z innymi państwami, stosując rozmaite środki: polityczne, militarne, gospodarcze, ideologiczne i inne. Generalnie działania te obejmują umacnianie własnych sił, zawieranie sojuszy i aktywność na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego.

Bezpieczeństwo państwa nie jest kategorią pojęciową dającą się jednoznacznie zdefiniować. Jeśli przyjąć, że bezpieczeństwo państwa (szerzej narodu) jest stanem niezagrożenia, umożliwiającym bezpieczną egzystencję i rozwój, wówczas uzasadniony wydaje się wniosek, że zapewnienie bezpieczeństwa dotyczy ochrony (obrony) przed istniejącymi lub przewidywanymi zagrożeniami, np. politycznymi. Zadanie zapewnienia państwu bezpieczeństwa oznacza w konsekwencji zapewnienie pokoju¹⁹. Do czynników wpływających na bezpieczeństwo zewnętrzne państwa zalicza się położenie geopolityczne, gospodarkę, politykę, siły zbrojne, zagrożenia

---

¹⁸ Por. B. Balcerowicz, *Bezpieczeństwo polityczne RP*, Warszawa 2004, s. 22–24.

¹⁹ M. Carnovale, *Partnerzy i sojusznicy NATO: Stosunki cywilno-wojskowe i demokratyczna kontrola nad armią. Bliżej NATO*, Warszawa 1998, zeszyt 3, s. 18.

militarne, zagrożenia pozamilitarne, świadomość obywateli i ekologię²⁰.

Na poziom bezpieczeństwa politycznego największy wpływ ma państwo (tabela 3).

Tabela 3

Bezpieczeństwo polityczne a stopień powiązania między podmiotami

Poziom bezpieczeństwa politycznego	Stopień powiązania
System międzynarodowy	średni
Państwo	znaczący
Jednostka/społeczeństwo	średni

Źródło: M. Brzeziński, *Bezpieczeństwo społeczne jako rodzaj bezpieczeństwa. Ustalenia wprowadzające*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczne*, Warszawa 2012, s. 12.

Szerokie przedstawienie podstaw polityki bezpieczeństwa prezentuje definicja autorstwa Michała Dobraczyńskiego i Janusza Stefanowicza, gdzie polityka bezpieczeństwa jest kategorią, na której kształt i sposoby urzeczywistniania składają się:

- wspólne wszystkim państwom dążenie do obrony i umacniania interesów egzystencjalnych, szczególnie suwerenności i integralności terytorialnej;
- specyficzne uwarunkowania podmiotowe (narodowe);
- fundamentalny wybór miejsca w strukturze stosunków międzynarodowych (uczestnictwo w sojuszach lub niesprzymierzanie się pod postacią neutralności, niezaangażowania albo polegania na własnych siłach);
- ranga i rola spełniane przez państwo w tych układach strukturalnych;
- inne okoliczności faktyczne (militarne, polityczne, ekonomiczne i w pewnym stopniu kulturowe), w których państwo realizuje swoją politykę bezpieczeństwa;
- wizja pożądanej ewolucji stosunków międzynarodowych (światowych, regionalnych, wspólnotowych, sąsiedzkich), preferowana przez dany naród i państwo;
- ideologiczny i pragmatyczny stosunek do pokoju i wojny²¹.

Bezpieczeństwo polityczne dotyczy państw, społeczeństw, systemów międzynarodowych. Dotyczy też jednostek i respektowania praw człowieka, zagrożeń suwerenności, stabilności społecznej państw i rządów oraz ideologii, które je legitymizują.

²⁰ Por. K. Malak, *Bezpieczeństwo i obronność państwa*, Warszawa 1998, s. 87.

²¹ M. Dobraczyński, J. Stefanowicz, *Polityka zagraniczna*, Warszawa 1984, s. 127.

Tabela 4

Relacja sektorów bezpieczeństwa i ich poziomów

Sektor	Poziom zagrożenie	System międzynarodowy	Państwo	Jednostka
Militarny	Przetrwanie	+	++	–
Polityczny	Suwerenność	+	++	+
Ekonomiczny	Dobrobyt	++	++	+
Ekologiczny	Trwały rozwój	++	+	++
Społeczno-kulturowy	Tożsamość	–	+	++

Źródło: Por. B. Buzan i in., *Security. A New Framework for Analysis*, London 1998, (tabela za: J. Czputowicz).

Z powyższego zestawienia wynika, że odpowiednim poziomem do przeciwstawienia się zagrożeniom o charakterze politycznym jest przede wszystkim państwo.

Według szkoły realistycznej bezpieczeństwo jest „państwocentryczne”, gdyż państwo jest jedynym obiektem, któremu bezpieczeństwo ma być zapewnione. Państwo odpowiada w pełni za własne bezpieczeństwo. W ujęciu (skrajnie) realistycznym głównym kryterium bezpieczeństwa jest siła. H Morgenthau wymieniał obok zdolności wojskowych, siły ekonomicznej także czynniki polityczne związane z jakością przywództwa i efektywnością rządu.

Racjonalna polityka bezpieczeństwa państwa według realistów to polityka zorientowana na:

- zachowanie (wzrost) siły państwa, wszystkich jej składników;
- zachowanie korzystnej równowagi sił w układzie międzynarodowym.

Według liberałów polityka bezpieczeństwa powinna być bardziej zorientowana na:

- tworzenie porządku międzynarodowego opartego na systemie układów, zobowiązań, promocji demokracji;
- tworzeniu i doskonaleniu systemów bezpieczeństwa zbiorowego.

Badania bezpieczeństwa politycznego bez względu na wyznawaną szkołę obejmują jego trzy wymiary:

- badania układu międzynarodowego – ładu, systemów, podsystemów;
- badania bezpieczeństwa państwa w układzie międzynarodowym;
- badania stanu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa²².

Spośród obszernej listy czynników politycznych determinujących poziom bezpieczeństwa państwa wymienia się:

²²C. Pochon, *Le processus de satellisation des Etats dans la société internationale*, Fr-ibourg 1971, s. 46, [w:] J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 30.

- uczestnictwo, rolę państwa w organizacjach bezpieczeństwa zbiorowego;
- uczestnictwo, rolę państwa w sojuszach polityczno-militarnych;
- stan stosunków z państwami otoczenia;
- sieć powiązań traktatowych;
- kwestie sporne z innymi państwami;
- cele, motywy, styl uprawiania polityki (zagranicznej i wewnętrznej) przez państwa otoczenia;
- jakość dyplomacji.

Generalnie, wyznacznikiem pozycji państwa, jak wspomniano, jest jego **siła (moc, potęga)**. Istnieje wiele metod pozwalających określić siłę państwa. Bierze się w nich za podstawę różne atrybuty. Najbardziej znaną jest formuła Cline'a wyrażana wzorem matematycznym²³:

$$S = f(M+G+W) (St+Wa)$$

S – siła (moc, potęga)

M – masa krytyczna – ludność, terytorium

G – potencjał gospodarczy

W – potencjał wojskowy

St – cele, strategia

Wa – wola (dążności)

Siła państw, ich role stanowią podstawę do określonych klasyfikacji. Spośród szerokiej oferty teorii stosunków międzynarodowych znana jest klasyfikacja A. Organskiego²⁴, który państwa w hierarchicznym porządku dzieli się na:

- mocarstwa dominujące;
- wielkie mocarstwa;
- państwa średniego rzędu;
- państwa małe;
- terytoria niesamodzielne i zależne.

Polska niezależnie od przyjmowanych kryteriów klasyfikacji jawi się jako państwo średniej wielkości.

Wśród zagrożeń państwa, których źródła stanowią czynniki polityczne mające wymiar zewnętrzny, należy głównie wskazać: następstwa masowej migracji, konflikty zbrojne, wojny między państwami, starcia lub incydenty graniczne, interwencje militarne wynikające ze zobowiązań międzynarodowych, kryzysy ekonomiczne, terroryzm międzynarodowy (w tym cyberterroryzm), destabilizację polityczną w poszczególnych regionach, dezintegrację i rozpad globalnego ładu politycznego, rozprzestrzenianie środków masowego rażenia, degradację środowiska naturalnego,

²³R. S. Cline, *The Power of Nations in the 1990s: A Strategic Assessment*, Lanham 1994, s. 5.

²⁴Por. J. Kugler, A. F. K. Organski, *The Power Transition A Retrospective and Prospective Evaluation*, s. 173, podaję za: http://pl.wikipedia.org/wiki/Teoria_przejęcia_władzy (dostęp: 11.03.2012).

epidemie i choroby śmiertelne.

S. Dworecki stwierdza, że za zagrożenie zewnętrzne bezpieczeństwa państwa można uznać naruszenie w stosunku do niego przez inne państwo którejkolwiek z następujących zasad:

- suwerennej równości, poszanowania praw nieodłącznych od suwerenności;
- powstrzymania się od groźby użycia siły lub samego jej użycia;
- nienaruszalności granic;
- integralności terytorialnej państwa;
- pokojowego załatwiania sporów;
- nieingerencji w sprawy wewnętrzne;
- poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, łącznie z wolnością myśli, sumienia, religii lub przekonań;
- równouprawnienia i prawa narodów do samostanowienia;
- partnerskiej współpracy między państwami²⁵.

Zagrożenia polityczne można podzielić według dwóch kategorii: zagrożeń wewnętrznych, które mają swe źródło wewnątrz danej struktury politycznej, oraz zagrożeń zewnętrznych pochodzących z zewnątrz. Zagrożenia polityczne o charakterze zewnętrznym obejmują swym zasięgiem większe struktury – grupy państw, regiony itd. Mając swój punkt zapalny w jednym miejscu, wywierają negatywny wpływ także na zewnątrz – na swoje otoczenie i stanowią źródło problemów o charakterze międzynarodowym. Bezpieczeństwo polityczne związane jest z interesami narodowymi, które wyrastają z potrzeb społecznych.

5.3. Bezpieczeństwo polityczne państwa w wymiarze wewnętrznym

W dobie wszechobejmującej globalizacji, tzw. odterytorialniania zjawisk bezpieczeństwa, coraz częściej stawiana jest teza o równoważnym traktowaniu bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa. Coraz bardziej umowne staje się rozdzielanie jednego z tych wymiarów od drugiego.

Badania bezpieczeństwa politycznego państwa postrzeganego „od środka” najbardziej generalnie rzecz ujmując, dotyczą jakości systemu politycznego, która obejmuje m.in.:

- stabilność struktur politycznych;
- przestrzeganie reguł życia politycznego;
- sprawność organów państwa (sprawność administracji);
- zdolność funkcjonowania w sytuacjach kryzysowych;

---

²⁵ S. Dworecki, *Charakter i właściwości zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 1994, s. 10.

- liczbę, charakter i znaczenie organizacji pozarządowych;
- jakość elit politycznych.

Pozycja państwa w tym pod różnym względem zhierarchizowanym środowisku wynika z jego znaczenia. Jest ono funkcją kilku czynników, z których najważniejszymi jawią się:

- potencjał (siła, potęga);
- jego położenie;
- kultura polityczna;
- kultura strategiczna²⁶.

Większość badaczy jako początek „nowej ery” w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego określa rozpad świata dwubiegunowego (upadek ZSRR i bloku socjalistycznego)²⁷. Barry Buzan zakłada, że po rozpadzie dwubiegunowego świata bezpieczeństwo państwa należy traktować holistycznie ze względu na internacjonalizację zagrożeń²⁸.

Wśród zagrożeń państwa, których źródeł upatruje się w czynnikach politycznych mających wymiar wewnętrzny, należy przede wszystkim wymienić:

- okresową lub długotrwałą destabilizację polityczną;
- przewroty polityczne;
- zamieszki i zdarzenia godzące w porządek konstytucyjny;
- kryzysy ekonomiczne;
- terroryzm rodzimy (zdarzenia z użyciem przemocy stosowane przez lokalne grupy ekstremistów);
- przestępczość zorganizowaną,
- korupcję,
- klęski żywiołowe i ekologiczne,
- katastrofy przemysłowe,
- choroby zakaźne,
- negatywne zmiany demograficzne²⁹.

Za zagrożenie wewnętrzne bezpieczeństwa państwa uważa się zespół uwarunkowań, których źródłem są elementy jego struktury doprowadzające do destabilizacji sytuacji lub naruszenia podstawowych wartości, takich jak:

²⁶ Por. B. Balcerowicz, *Polityka i strategie bezpieczeństwa narodowego*, [w:] *wymiar bezpieczeństwa państwa. Między teorią a praktyką*, wyd. cyt., s. 29.

²⁷ S. Sulowski, *O nowym paradygmacie bezpieczeństwa w erze globalizacji*, [w:] *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, S. Sulowski, M. Brzeziński (red.), Warszawa 2009, s. 13.

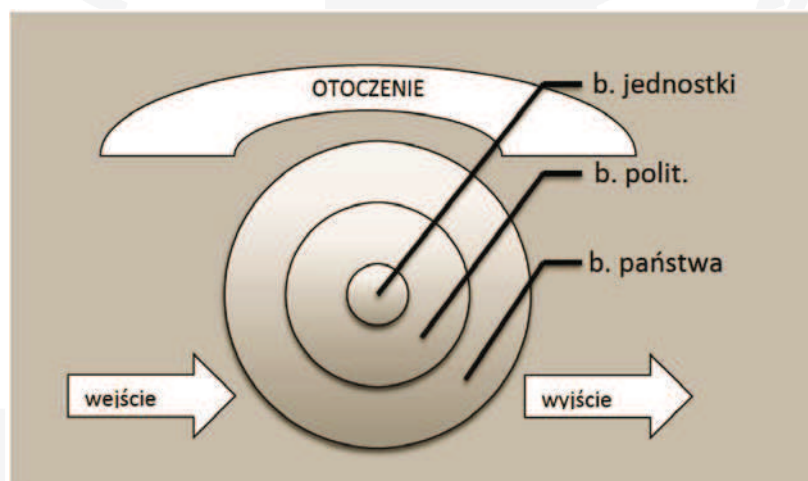
²⁸ R. Floyd, *Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move*, „Human Security Journal”, vol. 5, Winter 2007, s. 38.

²⁹ Zob. A. Sekściński, *Polityczne uwarunkowania bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w XXI wieku*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), Warszawa 2010, t. 1, s. 49.

- wola przetrwania (państwa, narodu);
- terytorialna integralność;
- niezależność polityczna, suwerenność wyboru ustroju społeczno-politycznego oraz podejmowanie decyzji z zakresu polityki wewnętrznej i zewnętrznej;
- jakość i warunki życia (zachowanie odpowiedniego standardu życiowego społeczeństwa i perspektyw wszechstronnego rozwoju)³⁰.

Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa należy rozpatrywać przede wszystkim w relacji z systemem politycznym jako całością oraz z uwzględnieniem otoczenia systemu politycznego, które na nie pośrednio oddziałuje. Na rysunku nr 1 został przedstawiony model analizy podsystemu bezpieczeństwa wewnętrznego. Podsystem polityczny to część systemu bezpieczeństwa, który jednocześnie stanowi jego otoczenie związane z zagrożeniami (zewnętrznymi i wewnętrznymi).

Zagrożenia polityczne to stan, w którym nasilają się oddziaływania zorganizowanych grup społecznych (politycznych) uniemożliwiające wypełnienie przez państwo jego głównych funkcji, a przez to osłabiające lub niweczące działania organów lub instytucji realizujących cele i interesy narodowe³¹.

Ryc. 8. Bezpieczeństwo polityczne w modelu bezpieczeństwa wewnętrznego

Źródło: Opracowanie własne.

Wejścia to wszelkie przejawy wpływu otoczenia systemu politycznego, np. postulaty społeczne, a wyjścia to wszelkie przejawy jego oddziaływania, np. konkretne

³⁰ S. Dworecki, *Charakter i właściwości zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, wyd. cyt., s. 10.

³¹ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 90.

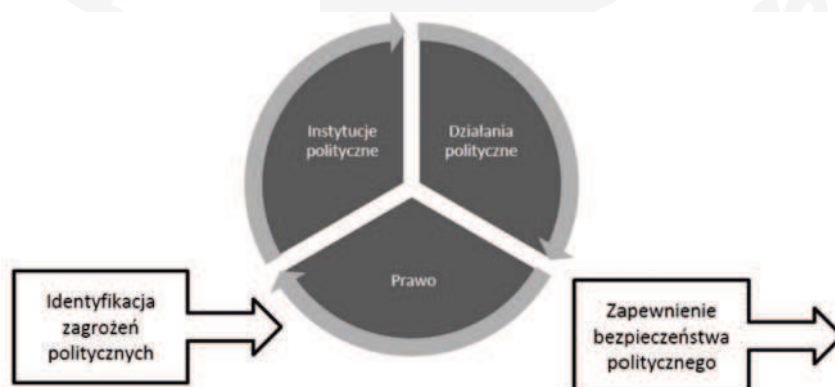

decyzje, które są efektem konwersji dokonujących się wewnątrz systemu. Sprzężenie zwrotne wywołuje proces ponownego oddziaływania systemu na siebie i elementy systemu bezpieczeństwa państwa.

System polityczny musi reagować na wyzwania, które wpływają na jego trwałość. Informacje o zagrożeniach politycznych i innych dysfunkcjach trafiają do systemu politycznego, a potem do podsystemu bezpieczeństwa wewnętrznego. Istotne znaczenie w systemie bezpieczeństwa ma stabilność systemu politycznego i postawy społeczne, które oddziałują na decyzje podejmowane w systemie bezpieczeństwa państwa. Trzeba też pamiętać, że te decyzje będą ponownie poddawane oddziaływaniu otoczenia społecznego.

Na funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa politycznego mogą wpływać działania niesformalizowane (pozaprawne) związane z patologią struktur, które mogą prowadzić do destabilizacji systemu politycznego³².

Działania polityczne związane będą z władzą i polityką bezpieczeństwa, prawo z porządkiem konstytucyjnym i swobodami obywatelskimi, a instytucje bezpieczeństwa politycznego z normami regulującymi działania polityczne, formalizacją zachowań oraz organami odpowiadającymi za bezpieczeństwo państwa (rycina 9).

Ryc. 9. System polityczny jako przedmiot ochrony

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: S. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne*, s. 240.

Ujęcie systemowe ochrony systemu politycznego odnosi się do warunków demokracji konstytucyjnej (zapewnienie bezpieczeństwa ustroju politycznego).

Działalność organów państwa w zakresie polityki bezpieczeństwa obejmuje:

- ustalenia celów i zadań polityki bezpieczeństwa;
- określenia strategii bezpieczeństwa narodowego
- oraz koordynację działania różnych organów państwa w zapewnieniu bezpieczeństwa, budowaniu zewnętrznych warunków bezpieczeństwa naro-

³²Por. S. Zalewski, *Bezpieczeństwo polityczne*, wyd. cyt., s. 240.

dowego.

Przyjmuje się jako aksjomat, że w dalszym ciągu polityka realizowana jest głównie za pomocą środków wykorzystywanych w zasadniczych płaszczyznach działań państwa, a więc środków:

- dyplomatycznych;
- ekonomicznych;
- „siłowych” (środków przemocy, w tym środków militarnych).

Przedmiotem ochrony bezpieczeństwa politycznego są wartości, instytucje oraz decyzje polityczne.

Spółeczeństwo reaguje na wszelkiego rodzaju nieprawidłowości, które zmieniają dotychczasowy stan rzeczy. Same jednostki nie mają większego wpływu na działanie władzy. Ich niezadowolenie wyraża się różnymi formami protestów. Nasilają się, gdy brakuje konsultacji społecznych i zagrożone są swobody obywatelskie. Jednym z czynników najbardziej sprzyjających powstawaniu zagrożeń bezpieczeństwa zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego, i to w skali międzynarodowej, jest terroryzm polityczny rozumiany jako postać walki politycznej prowadzonej przez określone siły, mającej na celu zdobycie lub utrzymanie władzy. Grupy uprawiające terroryzm polityczny bardzo często zajmują się również terroryzmem kryminalnym³³, z którego dochodami finansują działalność polityczną. Niektóre z tych grup przechodzą coraz wyraźniej od terroryzmu politycznego ku kryminalnemu, ewoluując w zwykłą zorganizowaną grupę przestępczą. Istnieje kilka możliwych kierunków tego zagrożenia, które możemy nazwać terroryzmem politycznym „wewnętrznym”, „zewnętrznym” i „przywłóczonym”.

Poczucie politycznego zagrożenia w obszarze wewnętrznym kształtuje się na tle tworzenia prawa wewnętrznego, patologii struktur, napływu migrantów, walki ideologicznej, ideologizacji życia publicznego, sprawiedliwości społecznej, równości wobec prawa itp. Przejawia to się w tym, iż niestabilne i niespójne prawo oraz destrukcyjna walka różnych ugrupowań politycznych sprzyjają nasilaniu się poczucia zagrożenia bezpieczeństwa, nierówności wobec prawa oraz braku sprawiedliwości społecznej. Istotnym elementem stabilizacji wewnętrznej są problemy instytucjonalizacji w obszarze bezpieczeństwa politycznego, które wspomagają władzę w kontrolowaniu społeczeństwa. Aspekt instytucjonalizacji bezpieczeństwa politycznego wyraża się podejściem od sfery wartości i norm regulujących działania polityczne do organizacji struktur odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa.

---

³³Zob. J. Gierszewski, *Terroryzm a międzynarodowe prawo humanitarne*, [w:] *Z problemów bezpieczeństwa. Prawa człowieka*, T. Jasudowicz, J. Gierszewski, P. Zientkowski (red. naukowa), „Zeszyty Naukowe PWSH Pomerania”, Chojnice 2012, s. 217–231. Cechą charakterystyczną terroryzmu kryminalnego jest fakt, iż terrorysta działa z pobudek niższych, najczęściej materialnych. Do podstawowego zestawu tego typu działań należą porwania dla okupu, niszczenie mienia, sabotaż oraz szantaż.

5.4. Uwarunkowania bezpieczeństwa politycznego Polski

Polityka bezpieczeństwa państw realizowana jest na podstawie określonych koncepcji (doktryn) bezpieczeństwa. Mianem doktryny w omawianym kontekście należy rozumieć program działania państwa odniesiony do konkretnych warunków polityczno-militarnych i mający do spełnienia określone zadania w zakresie bezpieczeństwa³⁴. Tak rozumiane programy nazywane są niekiedy również koncepcjami, strategiami, opcjami, teoriami itd. W literaturze brak precyzyjnych uzgodnień terminologicznych, jednakże przeważa pogląd o celowości wyróżniania doktryny (odnoszącej się przede wszystkim do sfery programów politycznych) i strategii precyzujących sposoby osiągania celów programowych za pomocą środków nie tylko – jak pierwotnie przyjmowano – militarnych, lecz również innych, m.in. politycznych, ekonomicznych, psychologicznych). Obecnie, na podstawie niektórych opracowań, można wyróżnić aż sześć modeli systemów bezpieczeństwa, a mianowicie: zerobiegunowy, unipolarny, bipolarny, tripolarny, multipolarny, pentagonalną triadę³⁵.

Polska całym swym obszarem leży na głównej europejskiej osi strategicznej. Przez środek naszego kraju przebiega główny korytarz geostrategiczny (w nim m.in. do niedawna główne ropociągi i gazociągi). Znaczenie geostrategiczne naszego terytorium wynika też z faktu, że stanowi ono ważną część dwóch „pasaży” – pomostów: bałtycko-czarnomorskiego i bałtycko-adriatyckiego.

W efekcie dotychczasowych rozważań możemy przyjąć, że zagrożenia polityczne, będąc jednym z zasadniczych uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego, stanowią zespół okoliczności, w których pojawia się prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla interesów narodowych w zakresie istnienia i działania podmiotów polityki, ich udziału w tworzeniu idei, wartości i norm systemu politycznego oraz procesów decyzyjnych dotyczących realizacji funkcji państwa o zasięgu lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym.

Do najważniejszych (kluczowych) wartości, chronionych w związku z występowaniem zagrożeń politycznych, można zaliczyć:

- suwerenność polityczną i zdolność prawnomiędzynarodową państwa,
- porządek konstytucyjny (porządek prawny),
- jakość władzy i dyplomacji,
- tożsamość narodową,
- legitymizację władzy,
- morale i dziedzictwo narodowe,
- prawa człowieka i obywatela,

³⁴ Doktryna (łac. – *doctrina*, czyli nauka): 1. Zespół tez, poglądów i założeń określonej dziedziny nauki charakterystycznych dla danej osoby lub grupy. 2. *polit.* teoria, system, zasada, program działania politycznego państwa lub bloku państw (*Słownik wyrazów obcych*), s. 45.

³⁵J. Pietras, *Nowy ład międzynarodowy*, Warszawa 2001, s. 17–18.

- integralność terytorialną,
- samorządność społeczeństwa,
- zgodność (harmonię) interesów jednostek, grup społecznych i państwa, określaną jako interes publiczny.

Termin „strategia” wywodzi się od greckiego słowa *strategos*, którym to terminem określano najwyższego, naczelnego dowódcę wojskowego odpowiedzialnego za przygotowanie i przeprowadzenie wojny. Dlatego też przez wiele wieków strategię odnoszono wyłącznie do spraw militarnych i utożsamiano ze sposobami użycia sił zbrojnych jako całości dla celów wojny. Ściśle rzecz biorąc, była to i jest do dzisiaj strategia wojskowa.

Strategia bezpieczeństwa zaś to jedna z wielu dziedzin strategii w ogóle odnosząca się do zapewniania bezpieczeństwa danego podmiotu. Strategia bezpieczeństwa – to teoria i praktyka (nauka i sztuka) kierowania sprawami bezpieczeństwa danego podmiotu przez najwyższego (naczelnego) decydenta (indywidualnego lub zbiorowego), z uwzględnieniem zwłaszcza ustalania celów bezpieczeństwa oraz sposobów ich osiągnięcia³⁶.

Strategie bezpieczeństwa zmienne są tak samo jak i zagrożenia, zależą od materialnych, społecznych i kulturowych uwarunkowań podmiotu je przyjmującego, a także posługują się różnorodnymi środkami i narzędziami działania³⁷.

Strategia bezpieczeństwa narodowego to wybór dokonany na podstawie wiedzy i analizy strategicznej środków właściwych i koniecznych, będących w dyspozycji państwa, do osiągnięcia celów i realizacji zadań określonych przez politykę bezpieczeństwa.

Wiele różnych zagrożeń może oddziaływać na bezpieczeństwo polityczne państwa nie tylko ze względu na fakt występowania bezpośredniej sprzeczności interesów politycznych, lecz także z uwagi na istnienie zagrożeń i słabości, które prowadzą do osłabienia politycznego państwa.

Kwestie bezpieczeństwa politycznego Polski podejmuje przede wszystkim *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego* z 2007 r. (choć nie zostało wymienione jako zadanie sektorowe). Pośród celów polityki bezpieczeństwa wymienia się następujące ważne dla bezpieczeństwa politycznego Polski cele (wartości):

- ochronę niepodległości i niezawisłości RP,
- utrzymanie nienaruszalności granic i integralności terytorialnej,
- ochronę demokratycznego porządku ustrojowego, bezpieczeństwa obywateli, praw człowieka i podstawowych wolności wszystkich obywateli RP,
- ochronę dziedzictwa narodowego,
- zapewnienie warunków gospodarczego i cywilizacyjnego rozwoju Polski,

³⁶ www.koziej.pl/files/Teoria_i_historia_bezpieczenstwa.doc (dostęp: 20.04.2012).

³⁷ Zob. D. B. Bobrow, *Złożoność problematyki braku bezpieczeństwa: implikacje redefinicji pojęcia*, [w:] *Narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, wyd. cyt., s. 37–38.

dobrobytu obywateli, perspektyw rozwojowych jako podstawy stabilności społecznej i pozycji międzynarodowej państwa,

- ochronę środowiska jako dobra narodowego oraz warunków zrównoważonego rozwoju i ludzkiego bezpieczeństwa.

Problematyka zagrożeń Polski jest podjęta w Konstytucji, gdzie są wymienione rodzaje zagrożeń powodujące, że w razie ich zaistnienia organy władzy publicznej mają prawo i obowiązek podejmowania działań zapewniających bezpieczeństwo państwa. Podstawą do ustalania celów i zadań polityki bezpieczeństwa jest Konstytucja III RP z 1997 r., która w art. 5 stwierdza, że „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”³⁸.

Konstytucja rozważa i definiuje następujące rodzaje zagrożeń:

- zbrojną napaść na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 116 ust. 2),
- bezpośrednie, zewnętrzne zagrożenie państwa (art. 136),
- sytuacje szczególnych zagrożeń, jeśli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające (art. 228 ust. 1),
- zewnętrzne zagrożenie państwa (art. 229).

Przedmiotem odrębnej regulacji konstytucyjnej są działania mające związek państwa z bezpieczeństwem w skali międzynarodowej. Ustawodawca przewidział w takich przypadkach możliwość wspólnej obrony przeciw agresji, gdy zobowiązanie do niej wynika z umów międzynarodowych (art. 116 ust. 2) lub z umowy międzynarodowej (art. 229).

Uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego:

- opóźnianie w rozwoju społeczno-gospodarczym w stosunku do państw Europy;
  - opóźnianie w organizacji i funkcjonowaniu instytucji po okresie państwa totalitarnego;
  - potencjał młodego pokolenia;
  - szanse wsparcia poprzez członków NATO i UE;
  - niepewność i niestabilność warunków i organizacji bezpieczeństwa w otoczeniu Polski i środowisku międzynarodowym;
  - odbudowanie mocarstwowych pozycji wielkich sąsiadów Polski;
  - globalizacja zagrożeń terroryzmem.
- Zadania polityki bezpieczeństwa narodowego:
- ochrona i obrona wartości i interesów narodowych samodzielnie oraz w ramach ONZ i UE;
  - wzrost siły narodowej odpowiadającej zakładanej pozycji Polski w Euro-

---

³⁸Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

- pie i na świecie;
- trwała, wiarygodna, korzystna dla interesów narodowych Polski pozycja w stosunkach NATO i UE³⁹.

Tabela 5

Najważniejsze elementy politycznych uwarunkowań bezpieczeństwa Polski

Uwarunkowania zewnętrzne	Uwarunkowania wewnętrzne
Przynależność do organizacji międzynarodowych	Ład polityczny i rozwiązania instytucjonalne
Położenie geopolityczne	Postawy społeczne wobec zagrożeń i instytucji państwa
Aktywność w misjach zagranicznych	Demokratyzacja i poszanowanie praw człowieka
Udział w konfliktach zbrojnych	
Procesy globalizacyjne	

Źródło: A. Sekściński, *Polityczne uwarunkowania bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w XXI wieku*, [w:] *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, P. Sienkiewicz, M. Marszałek, H. Świeboda (red.), Warszawa 2010, t. 1, s. 53–54.

Polska polityka bezpieczeństwa jest zgodna z prawem międzynarodowym, zwłaszcza z prawem ONZ, z postanowieniami i decyzjami Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz umowami międzynarodowymi, których Polska jest sygnatariuszem.

Strategia obrony RP nie zakłada istnienia określonego przeciwnika oraz ustalonego scenariusza działań wojennych. Jest ona ukierunkowana na opanowanie i rozwiązywanie sytuacji kryzysowych o charakterze militarnym.

Rzeczpospolita Polska traktuje swe granice jako nienaruszalne i nie ma roszczeń terytorialnych wobec państw sąsiednich. Współpraca Polski z sąsiadami oparta na zawartych traktatach dwustronnych obejmuje także problematykę bezpieczeństwa, a w niej niektóre dziedziny wojskowości. Polska dąży do skutecznego objęcia państw leżących w Europie Środkowo-Wschodniej przez Euroatlantycki system bezpieczeństwa.

Naruszenie granic Rzeczypospolitej Polskiej jest równoznaczne z rozpoczęciem działań wojennych z sojuszem, w którym Polska jest stroną. Załamanie agresji na granicy RP jest strategicznym celem sojuszniczej wspólnoty polityczno-militarnej, w której Polska uczestniczy.

Polska współdziała z Konferencją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w za-

³⁹ http://www.msz.gov.pl/files/docs/DPB/polityka_bezpieczenstwa/dokumenty_i_komunikaty/strategia_bezp_nar_2007.pdf (dostęp: 20.04. 2012).

kresie zapobiegania i rozwiązywania konfliktów, sprzyja redukcji i kontroli zbrojeń oraz umożliwia powoływanie pokojowych misji wojskowych.

Polskim wkładem w umacnianie bezpieczeństwa międzynarodowego jest i będzie udział naszych sił zbrojnych w misjach pokojowych ONZ oraz europejskich instytucji międzynarodowych.

5.5. Podsumowanie

Kształtowanie bezpieczeństwa politycznego odbywa się w ramach systemu politycznego. Bezpieczeństwo jest kategorią wielowymiarową i może być rozważane w kilku układach odniesienia:

1. Zewnętrznym jako naczelnym celu polityki zagranicznej państwa:
  - w stosunku państwa do obywateli i ich wspólnoty,
  - w sieci współzależności między państwami,
  - w ramach czynników życia międzynarodowego,
  - wobec nadrzędnych norm moralności i prawa międzynarodowego.
2. Wewnętrznym oznaczającym:
  - zdolność narodu do ochrony jego wewnętrznych wartości (interesu narodowego) przed zagrożeniami,
  - stan zapewniający wolność od napaści militarnej, presji politycznej, przymusu gospodarczego.

Bezpieczeństwo polityczne to proces i stan, w którym istnieją realne i racjonalne mechanizmy redukcji zagrożeń zewnętrznych, wewnętrznych i mieszanych.

Polityka bezpieczeństwa narodowego stanowi celową i zorganizowaną działalność kompetencyjnych organów państwa i zmierza do stałego zapewnienia bezpieczeństwa narodowego.

Działalność organów państwa w zakresie polityki bezpieczeństwa narodowego obejmuje:

- ustalenie zadań i celów polityki bezpieczeństwa,
- określenie strategii bezpieczeństwa narodowego,
- koordynację (spójność) różnych organów państwa w zapewnieniu bezpieczeństwa oraz budowaniu zewnętrznych warunków bezpieczeństwa narodowego.

Istotną strategią jest określenie priorytetów, a zadaniem strategii jest osiągnięcie celów ustalonych przez politykę przy najlepszym wykorzystaniu środków. Dlatego odnosić się powinna do zdefiniowania katalogu zagrożeń, zaznaczania związku pomiędzy uwarunkowaniami wewnętrznymi i zewnętrznymi, aspektami bezpieczeństwa, uwzględniając porządek prawny i instytucje demokratyczne. Dzięki temu państwo będzie w stanie zachować wewnętrzną stabilność polityczną, ekonomiczną i społeczną.

Małgorzata Plecka
Anna Rychły-Lipińska

ROZDZIAŁ 6

ISTOTA BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO PAŃSTWA – ASPEKTY TEORETYCZNE

*Znaczenie ekonomicznego wymiaru bezpieczeństwa
przejawia się w tym, że ekonomia przenika treść,
struktury, oddziałuje na uwarunkowania oraz potrzeby
i interesy bezpieczeństwa każdego podmiotu¹.*

Edward Halizak

6.1. Wprowadzenie

Każde państwo świata, bez względu na wielkość czy znaczenie na arenie międzynarodowej, uznaje szeroko rozumiane zagadnienia bezpieczeństwa jako priorytet realizowanej polityki. Jedną z podstawowych funkcji państwa jest bowiem dążenie, by (zarówno na arenie międzynarodowej, jak i wewnętrznej) zapewnić swym obywatelom i podmiotom działającym na jego terytorium jak najszersze rozumiane bezpieczeństwo.

Bezpieczeństwo ekonomiczne zawsze miało duże znaczenie w określaniu sfery bezpieczeństwa każdego państwa. Gospodarka i jej stan decydują bowiem o wszystkich sferach bezpieczeństwa, czyli o bezpieczeństwie militarnym, politycznym i społecznym. A to z kolei powiązane jest z bezpieczeństwem zaopatrzenia w surowce, w tym energetyczne, wodę, odpowiedni poziom edukacji i wykształcenia, stosowaniem odpowiedniej polityki finansowej, monetarnej, a także polityk sprzyjających efektywnemu wykorzystaniu zasobów, którymi dana gospodarka, czy szerzej państwo, dysponuje i które decydują o stanie jego rozwoju².

Obecnie w większości państw wysoko rozwiniętych spada ważność bezpieczeństwa militarnego i politycznego w ogólnym schemacie bezpieczeństwa postrzeganego kompleksowo. Rośnie natomiast znaczenie szeroko pojętego bezpieczeństwa ekonomicznego z jego wszystkimi komponentami, które obejmują kwestie bezpie-

---

¹D. B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, s. 77.

²K. Żukrowska, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, www.zukrowska.inf.pl (dostęp: 22. 03. 2012).

czeństwa ekonomicznego, konkurencyjności, a co za tym idzie, takie elementy jak: edukacja, zdrowie, infrastruktura, rozwój miast, wydajność, problem społecznego wyłączenia. Bezpieczeństwo ekonomiczne łączy się też z takimi wyzwaniami, jak ryzyko inwestycyjne, polityka monetarna i fiskalna, wielkość i struktura rezerw walutowych, rezerwy strategiczne czy bezpieczeństwo energetyczne³.

6.2. Współczesne rozumienie pojęcia bezpieczeństwo

Pojęcie bezpieczeństwa funkcjonuje w świadomości społecznej od początków cywilizacji. O „potrzebie” bezpieczeństwa pisali już w VI i V wieku p.n.e. Lao-tsy i Konfucjusz, myśliciele starożytni, tacy jak Hipiasz z Elidy, Platon, a także Machiavelli, Hugo Grotius, Immanuel Kant. Według wymienionych filozofów centralnym zagadnieniem był problem siły militarnej. Zastanawiali się oni nad przyczynami wojen i możliwymi rozwiązaniami konfliktów między państwami. Generalnie definiowali bezpieczeństwo jako stan wolny od wojny. Konfrontacja militarna była więc głównym czynnikiem naruszającym bezpieczeństwo, które postulowali osiągnąć różnorodnymi środkami⁴.

W rozumieniu militarnym pojęcie bezpieczeństwa jest pojęciem niestopniowalnym. Oznacza to, iż państwo może być albo bezpieczne, albo nie. Bezpieczeństwo oznacza tu zatem stan pewności, spokoju, zabezpieczenia, brak zagrożenia, ochronę przed niebezpieczeństwem⁵. W rozumieniu bezpieczeństwa pozamilitarnego – ekonomicznego – pojęcie to ma charakter stały, związany z zasadami konkurencji i zdobywania rynku zbytu, a samo zagrożenie różni się stopniem zaangażowania stron, możliwościami potencjału i środkami, jakie ma zamiar wykorzystać.

Do tej pory bezpieczeństwo państwa definiowano zwykle jako przetrwanie państwa zachowującego integralność terytorialną oraz niezależność polityczną⁶. Definicja ta jest niepełna, gdyż w obecnych czasach jednym z ważniejszych problemów obronnych państwa jest zachowanie suwerenności ekonomicznej.

Warto zwrócić uwagę, iż bezpieczeństwo to także jakość życia, na którą składają się wartości szczegółowe: standard życia, poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego, możliwości i perspektywy dalszego rozwoju.

W literaturze można spotkać się z następującymi wyróżnionymi kategoriami bezpieczeństwa: politycznym, militarnym, ekonomicznym (które dzielone jest jeszcze na surowcowe, finansowe, technologiczne, rolne, żywnościowe), społecznym, kul-

---

³ Tamże.

⁴ K. M. Książkowski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa 2004, s. 11.

⁵ Tamże, s. 15.

⁶ J. Kukulka, *Bezpieczeństwo, a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe”, Warszawa 1982, nr 7, s. 34.

tutowym, ideologicznym, ekologicznym. Autor takiego podziału R. Zięba zastrzega, że lista ta nie jest zamknięta, pozwala jednak zorientować się i wskazać, jak szeroki zasięg przypisuje się pojęciu bezpieczeństwa⁷.

6.3. Definicja bezpieczeństwa ekonomicznego

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego związane jest z pojęciem bezpieczeństwa narodowego, zgodnie z którym bezpieczne państwo to państwo charakteryzujące się: suwerennością, integralnością terytorialną, niezależnością polityczną, jednością narodową⁸. O wzroście znaczenia czynnika ekonomicznego dla zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa wypowiadają się w literaturze liczni autorzy. Opiswane są interakcje zachodzące między gospodarką a polityką: „wynikają one przede wszystkim z podporządkowania życia ekonomicznego procesom politycznym, a jednocześnie z podporządkowania zjawisk i tendencji politycznych rozwojowi gospodarczemu, który w dłuższych okresach decyduje o rzeczywistej randze państwa”⁹. D. Rotfeld zwraca uwagę, iż „dzisiejsze zbrojenia są wprawdzie nadal ważne, ale o stanie bezpieczeństwa państw decyduje z reguły ich potencjał gospodarczy”¹⁰.

W obecnych czasach można zaobserwować również zmianę definiowania bezpieczeństwa z jednoaspektowego na wieloaspektowe, zawierające elementy zarówno militarne, jak i ekonomiczne, ekologiczne itd. Pojmowanie bezpieczeństwa ekonomicznego jako istotnego elementu bezpieczeństwa narodowego jest prawidłowe z punktu widzenia nauki o stosunkach międzynarodowych, a także znajduje potwierdzenie w praktyce¹¹.

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego, podobnie jak pojęcie bezpieczeństwa, nie jest jednoznacznie zdefiniowane. Poszczególne definicje różnią się od siebie zakresem i wagą postrzeganych zagrożeń (tabela 1). Chociażby zgodnie z kryterium przedmiotowym, w którym definiuje się m.in. bezpieczeństwo ekonomiczne, ujmuje się w jego ramach bezpieczeństwo: surowcowe, finansowe, technologiczne, rolne i żywnościowe. Warunki bezpieczeństwa ekonomicznego w literaturze przedmiotu różnią się również w warunkach pokoju i w warunkach wojny.

Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnym świecie „jest to zdolność systemu gospodarczego państwa (grupy państw) do takiego wykorzystania wewnętrz-

---

⁷K. M. Księżopolski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, wyd. cyt., s. 12–13.

⁸Mijalković, Saša; Milošević, Goran, *Megatrend Review*, 2011, Vol. 8 Issue 2, p. 437–453, 17p.

⁹K. M. Księżopolski, *Ekonomiczne zagrożenia...*, s. 16.

¹⁰Tamże.

¹¹Tamże.

nych czynników rozwoju i międzynarodowej współzależności ekonomicznej, które będą gwarantowały jego niezagrożony rozwój¹².

Najogólniej można przyjąć, że bezpieczeństwo ekonomiczne jest to taki stan rozwoju gospodarczego kraju, który poprzez optymalne wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju zapewnia wysoką sprawność funkcjonowania oraz zdolność do skutecznego przeciwstawienia się zewnętrznym naciskom mogącym doprowadzić do zaburzeń rozwojowych¹³. Według R. Włoch¹⁴ bezpieczeństwo ekonomiczne państwa jest to stan, w którym zapewnione są warunki gospodarcze konieczne dla przetrwania, dobrobytu oraz zrównoważonego rozwoju społeczeństwa danego państwa, jak również jego instytucji.

Obie definicje podkreślają trzy aspekty bezpieczeństwa ekonomicznego państwa: stan zasobów, jakość technologii i ich wykorzystania oraz warunki do rozwoju. Ma to związek z klasycznym, ekonomicznym postrzeganiem rozwoju gospodarczego państwa, które jest funkcją ziemi, kapitału i pracy. Zagrożeniem bezpieczeństwa państwa może być również problem nierówności w dostępie do surowców, kapitału czy pracy, a szczególnie specjalistów w określonych dziedzinach, np. inżynierów.

Tabela 6

Przegląd wybranych definicji bezpieczeństwa ekonomicznego

Autor	Definicja bezpieczeństwa ekonomicznego
E. Haliżak ¹⁵	Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego państwa odnosi się do pojęcia zagrożenia bezpieczeństwa gospodarki narodowej, czyli do takiej sytuacji, w której gospodarka nie może „rozwijać się, generować zysków i oszczędności z przeznaczeniem na inwestycje lub gdy zagrożenia zewnętrzne doprowadzą do zakłóceń w jej funkcjonowaniu, co narazi obywateli i przedsiębiorstwa na szwank, a być może zagrozi fizycznemu przetrwaniu państwa”.
V. Cable ¹⁶	Bezpieczeństwo ekonomiczne definiowane jest dwojako:

¹²www.bezpieczenstwoekonomiczne.pl/definicja.htm; strona internetowa dr. Krzysztofa Książopolskiego (dostęp: 28.12.2010); zob. E. Frejtag-Mika, Z. Kołodziejak, W. Putkiewicz, *Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnym świecie*, Radom 1996, K. Książopolski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, wyd. cyt.

¹³E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 89–100.

¹⁴R. Włoch, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa: Wybrane problemy*, K. A. Wojtaszczyk, A. Majerska-Sosnowska (red.), Warszawa 2009.

¹⁵E. Haliżak, *Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego*, [w:] D. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba, *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, s. 80.

¹⁶K. M. Książopolski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, wyd. cyt., s. 16.

Autor	Definicja bezpieczeństwa ekonomicznego
	1. Odnosi to pojęcie do handlu i inwestycji, które bezpośrednio wpływają na zdolność kraju do obrony, na dostęp do uzbrojenia lub związanej z nią technologii. 2. Utożsamia bezpieczeństwo ekonomiczne z działaniem za pomocą instrumentów polityki ekonomicznej, które są używane do agresji lub obrony.
S. Michałowski ¹⁷	Definiuje bezpieczeństwo ekonomiczne jako wyobrażenie w zakresie rzeczywistych, względnie potencjalnych zagrożeń gospodarczych kraju, kształtowane pod wpływem ogólnego stanu zależności ekonomicznych (taki typ zewnętrznych związków gospodarczych danego kraju, przy którym istnieje możliwość efektywnego oddziaływania partnera zagranicznego na istotne wielkości gospodarcze w celu osiągnięcia określonych celów politycznych) kraju, które określa stopień efektywności zewnętrznej integracji ekonomicznej w wewnętrzny rozwój gospodarczy, zdolność obronną i stabilność systemu społeczno-politycznego danego kraju.
E. Frejtag-Mika, Z. Kołodziejak, W. Putkiewicz ¹⁸	Bezpieczeństwo ekonomiczne jest to zdolność systemu gospodarczego państwa (grupy państw) do takiego wykorzystania wewnętrznych czynników rozwoju i międzynarodowej współzależności ekonomicznej, które będą gwarantowały jego niezagrożony rozwój.
H. Moran E. Kapstein ¹⁹	Bezpieczeństwo ekonomiczne rozpatrywane jest w kontekście otwierania się gospodarek narodowych i erozji autonomii państw. Postulują, aby zainteresowanie badaczy skupiło się na badaniu handlu integracji finansowej i zależności pieniężnej.
B. Buzan ²⁰	Uważa, iż o bezpieczeństwie ekonomicznym można mówić tylko w określonych okolicznościach, a mianowicie w momencie silnych związków między ekonomią a militarnymi możliwościami, potęgą lub społeczną identyfikacją (social identity).
J. Sperling E. Kircher ²¹	Uważają, iż bezpieczeństwo ekonomiczne ma trzy zidentyfikowane i oddzielne elementy. Bezpieczeństwo ekonomiczne oznacza: 1. Zdolność państwa do obrony socjalnej oraz ekonomicznej struktury społeczeństwa. 2. Zdolność państw do efektywnego regulowania rynku oraz utrzymania integralności społeczeństwa.

¹⁷K. M. Księżopolski, Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania, wyd. cyt., s. 16.

¹⁸Michałowski, Bezpieczeństwo ekonomiczne w stosunkach wschód-zachód, Warszawa 1990, s. 176.

¹⁹E. Frejtag-Mika, Z. Kołodziejak, W. Putkiewicz, Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnym świecie, Radom 1996, s. 10.

²⁰K. M. Księżopolski, Ekonomiczne zagrożenia..., wyd. cyt., s. 16.

²¹Tamże, s. 17.

Autor	Definicja bezpieczeństwa ekonomicznego
	Bezpieczeństwo ekonomiczne przejawia się poprzez zdolność państwa do współpracy z innymi w celu ustanowienia międzynarodowego środowiska ekonomicznego, którego efektem ma być wzmocnienie współpracy w sektorze militarnym, jak również wyciągnięcie korzyści z międzynarodowej współpracy.
J. Kukułka ²²	Wskazuje na pojęcie przetrwania, które zawiera w sobie przetrwanie państwa, narodu, ludności. Dla przetrwania ludności konieczne są odpowiednie środki materialne, które zapewnią przetrwanie biologiczne w czasie wojny i pokoju. Bezpieczeństwo ekonomiczne rozpatrywane jest w dwóch stanach funkcjonowania społeczeństwa: wojny oraz pokoju.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: K. M. Księżopolski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa 2004, s. 16–18.

Bezpieczeństwo ekonomiczne to jeden z podstawowych wymiarów bezpieczeństwa państwa, gdyż przenika i dotyczy wszystkich sfer życia społecznego i państwowego. Mówiąc o bezpieczeństwie ekonomicznym w ujęciu podmiotowym, można je rozpatrywać jako jeden z elementów bezpieczeństwa jednostek (bezpieczeństwo osobiste), grup społecznych, narodów (państw), grupy państw (regionalne), kontynentu (ponadregionalne) i całej ludzkości (globalne). Dla określenia istoty pojęcia bezpieczeństwa ekonomicznego ważnymi elementami jego konkretyzacji jest zakres przedmiotowy i przestrzenny. Chodzi tu zwłaszcza o²³:

- zdolność danego systemu gospodarczego do takiego wykorzystania wewnętrznych czynników rozwoju i międzynarodowych współzależności ekonomicznych, aby zapewnić w miarę stabilny jego rozwój;
- wypadkową aktualnych czynników rozwoju gospodarczego i ograniczających go barier;
- bilans potrzeb rozwojowych i możliwości ich zaspokojenia;
- stan gospodarki i jej struktury oraz stosunków gospodarczych z innymi państwami, które stymulują bądź osłabiają rozwój gospodarczy (bezpieczeństwo ekonomiczne i militarne);
- wyobrażenia (wiedza, zdolności zarządzania) polityków i ekonomistów co do rzeczywistych lub potencjalnych zagrożeń rozwoju gospodarczego kraju;

²²J. Kukułka, *Bezpieczeństwo, a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, wyd. cyt., s. 34.

²³T. Szyjko, *Gospodarcze podstawy bezpieczeństwa państwa a kultura zarządzania zasobami ludzkimi w kryzysie*, [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 89, seria: Administracja i Zarządzanie, s. 148–157, http://www.wz.uph.edu.pl/zeszyty/archiwalne/89-2011_9.pdf (dostęp: 23.02.2013).

- podatność ekip politycznych i gospodarczych kraju na akceptację zależności gospodarczej państwa w wybranych sektorach, dziedzinach gospodarki.

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest wypadkową wielu czynników, w tym²⁴:

- przyszłości – czyli czynnika charakteryzującego się dużym stopniem niepewności oraz nieprzewidywalności;
- położenia i obszaru państwa (liczby ludności) oraz posiadanych zasobów naturalnych;
- poziomu rozwoju gospodarczego, głównie naukowo-technicznego (nowe technologie, społeczeństwo wiedzy);
- zakresu międzynarodowych powiązań gospodarczych;
- efektywności działania (kierowania, zarządzania) menedżerów przedsiębiorstw.

Można wyodrębnić różne rodzaje bezpieczeństwa gospodarczego (ekonomicznego), m.in. bezpieczeństwo: globalne, międzynarodowe, regionalne, narodowe. Jednocześnie można analizować bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne. Według kryterium przedmiotowego (sektorowo-branżowego, dziedzinowego) w ramach bezpieczeństwa gospodarczego prowadzi się rozważania dotyczące takich rodzajów bezpieczeństwa, jak: rolne i żywnościowe, przemysłowe, transportowe, surowcowe i energetyczne, finansowe, budżetowe, walutowe. Zgodnie z tym kryterium można wyróżnić także bezpieczeństwo w dziedzinie kapitału ludzkiego, które rozpatruje m.in. wykorzystanie kapitału ludzkiego i wpływ migracji na funkcjonowanie gospodarki²⁵. W tabeli 7 zostały zestawione definicje bezpieczeństwa ekonomicznego według następujących kryteriów: zakresu pojęciowego, płaszczyzny, formy, podmiotu, czasu, intensywności ograniczeń i sprzeczności, zakresu realizowanych wartości i wymiaru (relacji z otoczeniem).

Tabela 7

Zarys bezpieczeństwa ekonomicznego (wybrane zagadnienia)

Kryterium wyróżnienia	Zakres (wymiar) treści pojęcia bezpieczeństwo ekonomiczne
Zakres pojęciowy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tradycyjne BE – pochodne problemów politycznych i militarnych, określane w tym ujęciu jako „ekonomiczne aspekty bezpieczeństwa”. 2. Współczesne – rozszerzanie BE poza kwestie obronno-ekonomiczne i nadawanie podstawowej i względnie samodzielnej rangi kwestiom bezpieczeństwa gospodarki (takie wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju i międzynarodowej współzależności ekonomicznej, które będą gwarantowały niezagrożony rozwój).

²⁴ Tamże.

²⁵ I. Jaźwiński, *Determinanty kształtowania polskiego bezpieczeństwa gospodarczego. wybrane aspekty*, [w:] „Przegląd Strategiczny” 2011, nr 1, s. 62–63.

Kryterium wyróżnienia	Zakres (wymiar) treści pojęcia bezpieczeństwo ekonomiczne
Płaszczyzny	1. Ogólnoekonomiczna (społeczno-ekonomiczna). 2. Obronno-ekonomiczna (wojenno-ekonomiczna).
Forma	1. Przedmiotowe – surowcowe, finansowe, technologiczne, rolne, żywnościowe itp. 2. Podmiotowe – współzależności, zależności, siły i trwałości powiązań.
Podmiot (przestrzeń)	1. Państwa. 2. Grupy państw (ugrupowania, regionu). 3. Globalne.
Czas	1. Stan. 2. Proces.
Intensywność ograniczeń i sprzeczności	1. Stan gospodarki, w którym zapewniono zaspokojenie podstawowych potrzeb. 2. Proces zapewniający przetrwanie i rozwój systemu gospodarczego w sytuacji zagrożenia. 3. Sytuacja, w której sprzeczności (wewnątrz- i międzysystemowe) nie prowadzą do wystąpienia zagrożeń, konfliktów i kryzysów.
Zakres realizowanych wartości	1. Pozytywne – zespół właściwości gospodarki narodowej, o której możemy orzekać, że trwa i się rozwija (rozwój, dobrobyt). 2. Negatywne – przetrwanie, ochrona osiągniętego poziomu rozwoju i pozycji w układzie międzynarodowym.
Wymiar (relacje z otoczeniem)	1. Wewnętrzne – efektywne wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju, zgodnie z preferencjami społeczeństwa (hierarchią wartości). 2. Zewnętrzne – brak zagrożeń zewnętrznych, wykorzystanie współzależności gospodarczych i zasobów zewnętrznych do przyspieszenia rozwoju i realizacji racji stanu państwa.

Źródło: I. Jaźwiński, *Determinanty kształtowania polskiego bezpieczeństwa gospodarczego. Wybrane aspekty*, „Przegląd Strategiczny” 2011, nr 1, s. 62–63.

Warto również wspomnieć o koncepcji *human security* – w której bezpieczeństwo jednostki jest definiowane jako zdolność państwa do zabezpieczenia egzystencjalnych potrzeb ludności oraz zagwarantowania jej dostępu do podstawowych dóbr publicznych: edukacji, służby zdrowia, infrastruktury, obrony narodowej i czystego środowiska. *Human security* to wpływ trzech ważnych relacji: rozwoju gospodarczego państwa, bezpieczeństwa państwa oraz zapewnienia i przestrzegania praw człowieka²⁶.

K. M. Księżopolski za J. Sperlingiem i E. Kircherem wymienia trzy zidentyfikowane i oddzielne elementy bezpieczeństwa ekonomicznego. Pierwszym z nich jest

²⁶ Hasenkamp, *Miao-ling Lin*. *Journal of International & Global Studies*. Apr 2012, vol. 3, Issue 2, p. 75–108, 34p.

zdolność państwa do obrony socjalnej i ekonomicznej struktury państwa, drugim zdolność państwa do efektywnego regulowania rynku i utrzymania integralności społeczeństwa oraz trzecim zdolność państwa do współpracy z innymi w celu ustanowienia międzynarodowego środowiska ekonomicznego, czego efektem ma być wzmocnienie współpracy w sektorze militarnym i wyciągnięcie korzyści ze współpracy gospodarczej²⁷. W powyższych definicjach podkreśla się, że za bezpieczeństwo ekonomiczne społeczeństwa jest odpowiedzialne państwo. To właśnie państwo stanowi prawo i ustanawia reguły obowiązujące w życiu gospodarczym kraju oraz podejmuje decyzje ekonomiczne. Zatem należy uznać, że niezmiernie ważna jest rola państwa, jego siła gospodarcza i niezależność podejmowania decyzji w zapewnieniu bezpieczeństwa swoich obywateli, szczególnie w obliczu pogłębiającej się integracji regionalnej i globalizacji gospodarek narodowych. Należy również umiejętnie wspierać stabilizujące oddziaływanie międzynarodowej współpracy gospodarczej, nie uzależniając się jednocześnie od innych krajów i nie ograniczając swojej suwerenności ekonomicznej.

Suwerenność ekonomiczna definiowana jest jako przyrodzone prawo wszystkich narodów do pełnego i swobodnego posiadania i użytkowania ich bogactw i zasobów naturalnych, jako prawo do samodzielnego decydowania o nich oraz możliwości niezależnego wyboru najkorzystniejszych powiązań ekonomicznych z zagranicą i utrzymania równowagi między importem a produkcją²⁸.

Zasadniczym problemem w badaniach nad bezpieczeństwem ekonomicznym będzie zatem odnalezienie takiego progu krytycznego wybranych zjawisk i procesów gospodarczych, w których suwerenność ekonomiczna będzie zagrożona. Utracenie możliwości autonomicznego decydowania o własnym rozwoju gospodarczym oznaczać będzie brak możliwości skutecznego przeciwdziałania się transmisji niepożądanych zewnętrznych efektów w sferze ekonomicznej (np. w formie sankcji), utrzymania swojego osiągniętego już poziomu życia za pomocą własnych środków czy zapewnienia dostatecznych środków na zachowanie wojskowej zdolności obronnej. Państwo musi zrezygnować z własnej odrębności państwowej, zrezygnować ze swojej racji stanu i realizowania naczelných interesów swoich obywateli²⁹.

Do osiągnięcia pożądanego poziomu bezpieczeństwa muszą być zintegrowane następujące elementy:

- poziom kierowania (zarządzania państwem), który będąc regulatorem rozwoju gospodarki narodowej, przyczynia się do osiągnięcia pożądanego poziomu życia obywatela;
- rozwój gospodarczy, zapewniający trwanie i rozwój państwa (narodu);

---

²⁷ K. M. Księżopolski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, wyd. cyt., s. 18.

²⁸ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 90.

²⁹ Tamże, s. 95.

- wielokierunkowy system przepływu informacji między wszelkimi sferami życia podmiotu i otaczającym go środowiskiem;
- system wykrywania i likwidowania lub zmniejszania niekorzystnych skutków wewnętrznych i zewnętrznych.

Aby zapewnić stabilizację rozwoju gospodarczego, należy monitorować następujące elementy systemu gospodarczego państwa: bilans surowców energetycznych, zasoby wody, podaż mięsa i zboża, stan bilansu płatniczego, możliwość importu i eksportu, stabilność stóp procentowych oraz kursu walutowego, stabilność systemu przechowywania oszczędności, inwestycje bezpośrednie, dopływ technologii i możliwość ściągania podatków³⁰.

Poważnymi zagrożeniami w obecnych warunkach gospodarczych będą spekulacje walutowe destabilizujące działalność instytucji finansowych, np. Giełdy Papierów Wartościowych czy kurs walutowy, który może zachwiać równowagę pomiędzy importem a rodzimą produkcją, omijanie opodatkowania, szpiegostwo przemysłowe czy pranie brudnych pieniędzy.

6.4. Rola bezpieczeństwa ekonomicznego³¹

Zachowanie bezpieczeństwa ekonomicznego stało się jednym z głównych celów polityki wewnętrznej i zagranicznej państw. To właśnie na tej płaszczyźnie toczy się rywalizacja między państwami. Rywalizacja ta może przybierać na sile, a więc powodować napięcia w skali międzynarodowej. Obecnie państwa i grupy społeczne postrzegają obszar nie tradycyjnie w sensie geograficznym, lecz w wymiarze ekonomicznym – przestrzeni ekonomicznej jako rynków zbytu towarów i inwestycji, tym samym geopolityka wypierana jest przez geokonomię.

Bezpieczeństwo ekonomiczne polega na zapewnieniu niezakłóconego funkcjonowania gospodarki oraz na utrzymaniu komparatywnej równowagi z gospodarkami innych państw. Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego odnosi się do państw, a jej składowymi są wartości uznawane za ważne dla państwa, choć niekoniecznie pozostające pod bezpośrednią jego kontrolą. W sferze bezpieczeństwa ekonomicznego następuje przemieszanie się uczestników państwowych i prywatnych. Dla obywateli zachowanie bezpieczeństwa ekonomicznego oznacza stabilne stopy procentowe i kursy walutowe, pewność zatrudnienia i przechowywania oszczędności, państwu umożliwia swobodne realizowanie wewnętrznych i zewnętrznych celów politycznych obejmujących sferę polityki makroekonomicznej, społecznej i zagranicznej. Umożliwia wykorzystanie zachodzących procesów globalizacji do dalszego

---

³⁰Tamże.

³¹K. M. Księżopolski, <http://www.bezpieczenstwoekonomiczne.pl/index.html> (dostęp: 15.03.2013).

rozwoju państw i neutralizacji zagrożeń wynikających z funkcjonowania gospodarki światowej.

Zagrożenia bezpieczeństwa państw mogą pochodzić zarówno ze strony państw, jak również ze strony innych podmiotów stosunków międzynarodowych, tj. korporacji transnarodowych, funduszy inwestycyjnych, banków i samego funkcjonowania rynku.

Państwa, prowadząc politykę zagraniczną, dość często podejmują działania zagrażające bezpieczeństwu ekonomicznemu innego państwa. W związku z postępującym procesem globalizacji i, w konsekwencji, współzależności państw, możliwości działań negatywnych o charakterze ekonomicznym ulegają zdecydowanemu rozwojowi. W przeszłości wojna gospodarcza przyjmowała formę embarga na dostawy towarów, psucia monety, dziś możliwe są oddziaływania na stopę procentową, kurs walutowy, oszczędności, technologie, możliwości ściągania opodatkowania i wiele innych.

Nie zawsze państwa oddziałują na siebie negatywnie – tam, gdzie ich interesy nie mają charakteru rozbieżnego, starają się współpracować. Współpraca podejmowana jest przede wszystkim przez państwa najbogatsze, które wyznaczają główny kierunek zmian. Państwa, które szybko się rozwijają i stanowią rynek zbytu dla towarów, usług i inwestycji państw rozwiniętych, mają zdecydowanie większy udział od państw słabo rozwiniętych w tworzeniu nowej architektury finansów i systemu handlowego. Współpraca ta ma za zadanie wypracować takie mechanizmy, które uniemożliwią państwom wprowadzanie niekorzystnych regulacji dyskryminujących jedną ze stron, co może zakłócić przepływy w skali globalnej, przyczyniając się do redukcji korzyści ze specjalizacji i efektywnego lokowania zasobów. Przyczyn współpracy można poszukiwać w potędze zagrożeń bezpieczeństwa, jakie dla każdego państwa niesie ze sobą rynek, bez względu na jego wielkość, siłę czy historię.

6.5. Determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego

Poziom i zakres bezpieczeństwa ekonomicznego wyznaczają czynniki je kształtujące. W literaturze przedmiotu wyróżnia się pięć grup takich czynników³²: polityczne, ekonomiczne, militarno-obronne, geostrategiczne oraz infrastrukturalne i społeczne. Uwarunkowania bezpieczeństwa ekonomicznego można rozważać również jako czynniki wewnętrzne, które dotyczą sytuacji wewnątrz państwa, i czynniki zewnętrzne, które określają sytuację otaczającą dane państwo.

Do najważniejszych uwarunkowań kształtujących poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego należą czynniki ekonomiczne i polityczne. Są one wzajemnie ze sobą

---

³²P. Kopania, *O naturze bezpieczeństwa ekonomicznego*, [w:] Z. Stachowiak, J. Płaczek (red.), *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, Warszawa 2002, s. 26–29.

powiązane i wyznaczają możliwości pozyskiwania surowców koniecznych do rozwoju przemysłu, paliw, zaopatrzenia w zasoby naturalne, wyznaczające bezpieczeństwo żywnościowe, dostęp do wody pitnej i żyzną ziemię. Koncentrują się także na rozwoju kapitału ludzkiego, czyli na wykształconym, innowacyjnym i elastycznie reagującym na zmiany społeczeństwie, demografii (stopa bezrobocia wśród młodzieży) i przyroście naturalnym (obecnie ujemnym), co powoduje starzenie się społeczeństwa. Prawidłowa polityka gospodarcza to przede wszystkim: przejrzysty system prawny, sprawnie działające instytucje życia gospodarczego, przede wszystkim finansowe i kontrolne, stabilna stopa finansowa i kurs walutowy. Sfera infrastrukturalna obejmuje obszar technologiczny, w tym uzyskanie przewagi technologicznej, zarządzanie i instytucje oraz zapobieganie zagrożeniom takim, jak: szpiegostwo przemysłowe, cybernetyczne (cyberszpiegostwo), cyberagresja.

Mierniki gospodarcze służące do oceny potencjału ekonomicznego państwa to m.in.³³: wskaźniki poziomu rozwoju gospodarczego (PKB na jednego mieszkańca według kursu walut, PKB na jednego mieszkańca według parytetu siły nabywczej, wielkość importu i eksportu na jednego mieszkańca, wielkość inwestycji zagranicznych na jednego mieszkańca, plony zbóż w kwintalach z hektara, liczba abonentów telefonii na tysiąc mieszkańców, liczba samochodów osobowych na tysiąc mieszkańców, udział pracujących w rolnictwie w całości zatrudnionych, przeciętna długość życia mieszkańców, udział wartości dodanej rolnictwa w PKB, udział wartości dodanej usług w PKB, wielkość produkcji energii elektrycznej na jednego mieszkańca); wskaźniki znaczenia gospodarczego danego kraju (wielkość PKB według kursu walut, wielkość PKB według parytetu siły nabywczej, wielkość handlu zagranicznego (eksportu i importu), liczba ludności (zwłaszcza w wieku produkcyjnym), powierzchnia danego kraju, pogłowie trzody chlewnej, pogłowie bydła, zbiory zbóż, wielkość rezerwy dewizowej, wielkość produkcji samochodów osobowych, wielkość produkcji energii elektrycznej, wielkość produkcji stali surowej; wskaźniki uwarunkowań wzrostu gospodarczego (udział długu publicznego w PKB, udział budżetu państwa w PKB, stopa bezrobocia, indeks cen towarów i usług konsumpcyjnych, stosunek importu do eksportu, saldo obrotów bieżących).

W rozważaniach nad bezpieczeństwem ekonomicznym państwa nie można pominąć uwarunkowań militarno-ekonomicznych, które są ściśle powiązane z czynnikami ekonomicznymi i politycznymi. Do nich bowiem należy kształtowanie i realizacja zaspokajania militarnych potrzeb państwa. Do oceny sytuacji militarnej i militarno-ekonomicznej państwa można posłużyć się następującymi grupami mierników³⁴: wskaźniki obronne (militarne) służące do oceny znaczenia militarnego danego państwa na tle innych krajów (wielkość wydatków na obronę, wielkość

---

³³ Płaczek J., *Zorientowanie gospodarki na rzecz obronności – teoria problemu*, [w:] Z. Stachowiak, J. Płaczek (red.), wyd. cyt.

³⁴ Tamże.

wydatków wojskowych, liczebność sił zbrojnych, stan i nowoczesność uzbrojenia i sprzętu wojskowego, wielkość produkcji specjalnej, wielkość eksportu i produkcji specjalnej), wskaźniki obronne służące do oceny poziomu obciążenia militarne go społeczeństwa (wielkość wydatków obronnych *per capita*, wielkość wydatków wojskowych *per capita*, wielkość wydatków obronnych w przeliczeniu na jednego żołnierza, wielkość wydatków wojskowych w przeliczeniu na jednego żołnierza).

Do wskaźników ekonomiczno-militarnych należą: wskaźnik udziału wydatków obronnych w PKB, wskaźnik udziału wydatków wojskowych w PKB, wskaźnik udziału na utrzymanie rezerw państwowych, wskaźnik udziału zatrudnionych w przemyśle zbrojeniowym w całkowitej liczbie pracujących w przemyśle krajowym, wskaźnik wielkości produkcji specjalnej w całkowitej produkcji przemysłowej, wskaźnik udziału eksportu produkcji specjalnej w całkowitym eksporcie krajowym, wskaźnik udziału importu produkcji specjalnej w całkowitym imporcie krajowym, wskaźnik nakładów na prace naukowo-badawcze związane z obronnością, wskaźnik wielkości dotacji na utrzymanie przemysłowej bazy produkcyjnej i remontowej związanej z obronnością państwa, wskaźnik udziału nakładów inwestycyjnych przemysłu specjalnego w całkowitych nakładach inwestycyjnych przemysłu krajowego.

Czynniki mające wpływ na sytuację ekonomiczną państwa można podzielić również na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Wśród uwarunkowań wewnętrznych na uwagę zasługują czynniki ekonomiczne mające wpływ na sferę społeczną społeczeństwa, a które koncentrują się na warunkach socjalno-bytowych, kulturowych, oświatowych, m.in. są to: ochrona zdrowia, system rentowo-emerytalny, kultura, oświata i sport. Stanowią one o warunkach bytowych i społecznych ludności, a więc o poziomie życia społeczeństwa i jego bezpieczeństwie socjalnym.

Do czynników zewnętrznych kształtujących bezpieczeństwo ekonomiczne państwa można zaliczyć³⁵:

- stabilność międzynarodowego systemu gospodarczo-finansowego,
- korzystną międzynarodową koniunkturę gospodarczą,
- pozycję w systemie międzynarodowych stosunków gospodarczych umożliwiającą czerpanie korzyści z handlu międzynarodowego oraz inwestycji zagranicznych, przynależność do organizacji gospodarczych, zwłaszcza integracyjnych,
- stopień uzależnienia surowcowego od aktorów zewnętrznych,
- stopień uzależnienia finansowego od aktorów zewnętrznych – zadłużenie międzynarodowe.

Determinanty bezpieczeństwa gospodarczego klasyfikuje się na podstawie różnych kryteriów. Rodzaje determinantów w ujęciu teoretycznym wyodrębnione ze

---

³⁵R. Włoch, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, wyd. cyt., s. 100.

względu na określone kryteria zaprezentowano w tabeli 8³⁶.

Tabela 8

Klasyfikacja determinantów bezpieczeństwa gospodarczego	
Kryterium	Rodzaje determinantów
Źródło (pochodzenie)	– wewnętrzne – zewnętrzne
	– endogeniczne (pochodzące z wewnątrz) – egzogeniczne (pochodzące z zewnątrz)
	– własne – obce
	– polityczne – prawne – militarne – technologiczne – ekonomiczne – społeczne – kulturowe – ekologiczne – geograficzne – inne
Zasięg (skala) oddziaływania	– lokalne – regionalne – krajowe – międzynarodowe
	– megaekonomiczne – makroekonomiczne – mezoekonomiczne – mikroekonomiczne
Przedmiotowe	– rolne i żywnościowe – przemysłowe – transportowe – surowcowe i energetyczne – finansowe – budżetowe – walutowe – inne
Charakter	– wspólne (ogólne) – specyficzne (odrębne)
	– ilościowe – jakościowe
Sprzycanie bezpieczeństwu	– sprzyjające – neutralne – niesprzyjające (zagrożenia)

³⁶I. Jaźwiński, *Determinanty kształtowania polskiego bezpieczeństwa gospodarczego. wybrane aspekty*, wyd. cyt., s. 62–63.

Kryterium	Rodzaje determinantów
Możliwość kształtowania	– kształtowlne – częściowo kształtowlne – niekształtowlne
Rozpoznanie	– rozpoznane – częściowo rozpoznane – nierozpoznane
Ranga (waga)	– o dużej randze (najważniejsze) – o przeciętnej randze – o małej randze
Dynamika, zmiany (w ujęciach względnym i bezwzględny)	– o rosnącym znaczeniu – o niezmiennym się znaczeniu – o malejącym znaczeniu
	– zmieniające się szybko – zmieniające się powoli – niezmiennym się, stabilne (w danym okresie)

Źródło: I. Jaźwiński, *Determinanty kształtowania polskiego bezpieczeństwa gospodarczego. Wybrane aspekty*, „Przegląd Strategiczny” 2011, nr 1, s. 62–63.

Za ważne determinanty bezpieczeństwa gospodarczego można uznać również główne uwarunkowania polityki ekonomicznej, do których można zaliczyć uwarunkowania³⁷:

1. **Ustrojowo-systemowe:**
  - ustrój polityczno-społeczny określony jako ogół zasad, szczególnie prawnych, określających ogólnie organizację i sposób funkcjonowania państwa;
  - system ekonomiczny, czyli zbiór powszechnie obowiązujących norm prawnych i ogólnie akceptowanych zasad regulujących postępowanie uczestników procesu gospodarczego;
2. **Zewnętrzne:**
  - międzynarodową sytuację polityczną, stosunki z sąsiadami;
  - przynależność do międzynarodowych ugrupowań (organizacji) politycznych, militarnych, gospodarczych;
  - międzynarodową sytuację gospodarczą;
  - warunki wymiany (*terms of trade*);
3. **Wewnętrzne:**
  - stan i strukturę zasobów przyrodniczych, majątkowych i ludzkich;
  - zagospodarowanie przestrzenne kraju i regionów;
  - wewnętrzną sytuację polityczną;
  - stosunki narodowościowe;

³⁷Tamże, s. 62–63.

- stosunek społeczeństwa do władzy;
- układ sił politycznych w kraju.

Rola i znaczenie poszczególnych determinantów bezpieczeństwa gospodarczego oraz ich grup zmienia się w czasie oraz w kolejnych fazach rozwoju. Przykładowo w warunkach globalizacji i integracji europejskiej wzrosło znaczenie uwarunkowań o charakterze międzynarodowym. Zagadnieniem kluczowym w kształtowaniu bezpieczeństwa gospodarczego jest właściwe rozpoznanie jego determinantów oraz koncentracja środków (zasobów) i narzędzi (instrumentów) na odpowiednio wybranych determinantach, w tym zwłaszcza na determinantach kształtowalnych, o dużej randze i rosnącym znaczeniu³⁸.

6.6. Mechanizmy nacisku ekonomicznego

Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa może mieć swoje odzwierciedlenie w zagrożeniach dotyczących stabilności bilansu płatniczego, możliwości eksportu i importu, stabilności stóp procentowych oraz kursu walutowego, stabilności i efektywności systemu przechowywania oszczędności, inwestycji bezpośrednich, dopływu technologii oraz możliwości zbierania podatków do realizacji funkcji państwa³⁹.

Bilans płatniczy jest syntetycznym zestawieniem wszystkich płatności dokonanych między rezydentami krajowymi a zagranicą w określonym czasie (np. w okresie jednego roku). Jest to zapis stosunków gospodarczych kraju z zagranicą, w którym po jednej stronie zapisuje się transakcje powodujące dochody dewizowe, a po drugiej wszystkie wydatki. W skład bilansu płatniczego wchodzi: rachunek obrotów bieżących, obejmujący transakcje eksportu i importu towarów, wymianę usług i inne bieżące transakcje, rachunek obrotów kapitałowych, oficjalne transakcje rezerwowe dotyczące zmian w rezerwach walutowych państwa oraz saldo błędów i opuszczeń, na które składają się te transakcje, których nie udaje się rozpoznać. Jeżeli wartość importu przewyższa wartość eksportu w danym czasie, to mamy do czynienia z deficytem na rachunku obrotów bieżących, w odwrotnym przypadku mówimy o nadwyżce. Deficyt obrotów bieżących oznacza wartość zakupów danego państwa na kredyt, stanowi on zatem miarę zapożyczenia się gospodarki za granicą w danym okresie i określa tempo wzrostu długu zagranicznego. Zmiany w rachunku obrotów bieżących będą miały zatem wpływ na wielkość produkcji globalnej, wielkość zatrudnienia i w związku z tym wartość i kierunek zadłużenia międzynarodowego.

Sz szczególnie niebezpieczną sytuacją z uwagi na bezpieczeństwo państwa jest utrzymujący się deficyt rachunku obrotów bieżących, gdyż ma on wpływ na spadek

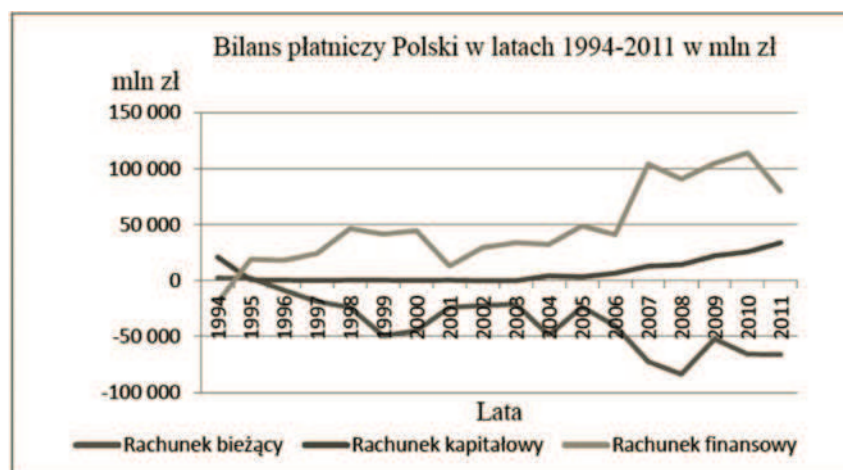
---

³⁸Tamże.

³⁹K. M. Książkowski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, wyd. cyt., s. 39.

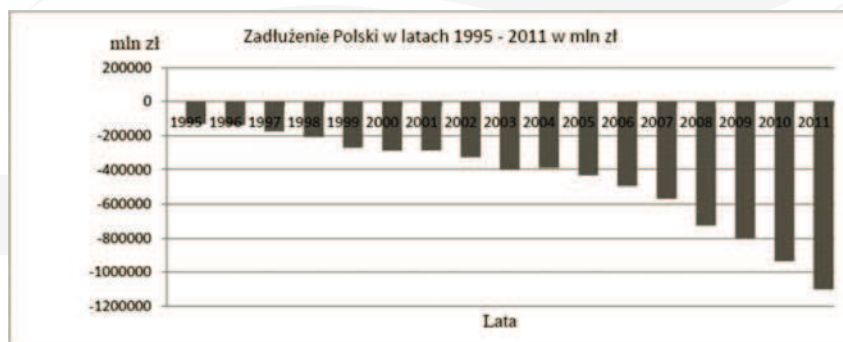
produkcji globalnej i w związku z tym na spadek wielkości zatrudnienia, co niestety ma również wpływ na wzrost zadłużenia międzynarodowego. Na rycinie 10 zostały przedstawione wartości bilansu płatniczego Polski w latach 1994–2011.

Ryc. 10. Bilans płatniczy Polski w latach 1994–2011 w mln zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z www.nbp.pl (dostęp: 15.03.2013)

Z powyższego wykresu wynika, że saldo na rachunku bieżącym od 1996 r. jest ujemne i rośnie dynamicznie, co ma swoje odzwierciedlenie w szybkim wzroście zadłużenia zagranicznego. Sytuację tę potwierdza rycina 11.

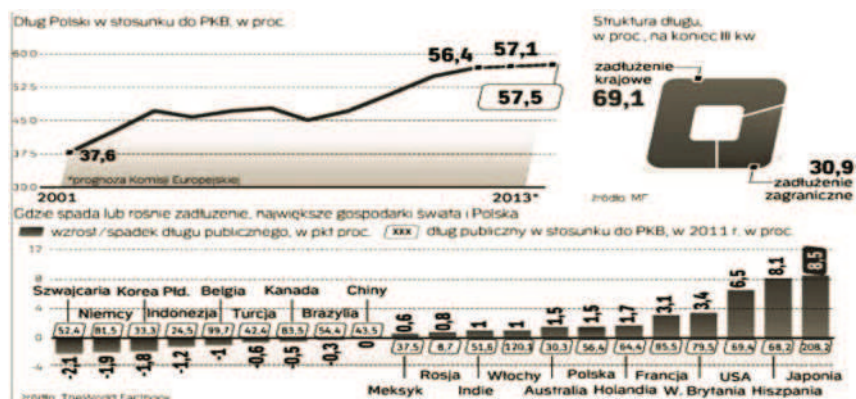
Ryc. 11. Zadłużenie zagraniczne Polski w latach 1995–2011 w mln zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z www.nbp.pl (dostęp: 15.03.2013)

Konsekwencją deficytu obrotów bieżących obok wzrostu zadłużenia zagranicznego może być również inflacja, która w zależności od wysokości może wpłynąć na osłabienie stopy oszczędzania, co niewątpliwie będzie miało wpływ na zmniejszenie

stopy inwestycji i tempa wzrostu gospodarczego, a w konsekwencji zmniejszenie konkurencyjności gospodarki i spadek zatrudnienia, co przełoży się niewątpliwie na wzrost długu publicznego.

Analizując bezpieczeństwo ekonomiczne państwa, podaje się najczęściej relację długu publicznego⁴⁰ do PKB. Zadłużenie Polski w latach 2001–2013 przedstawia poniższy wykres.

Ryc. 12. Zadłużenie Polski w stosunku do PKB w porównaniu do innych krajów
 Źródło: <http://www.ekonomia24.pl/galeria/706207,1,852005.html> (dostęp: 15.03.2013)

Z powyższego wykresu wynika, że na koniec 2011 r. w Polsce struktura długu wyniosła 56,4 proc. i jest wyższa niż w r. 2010 o 1,5 proc. w relacji do PKB, gdy wynosiła 54,9 proc. Dług publiczny rośnie zatem szybciej niż PKB. Jest to sytuacja szczególnie niebezpieczna, gdyż poziom zadłużenia oscyluje wokół progów ostrożnościowych zapisanych w Konstytucji RP i ustawie o finansach publicznych. W przypadku przekroczenia tych progów ustawodawca narzuca procedury ostrożnościowe i sanacyjne. Artykuł 216 Konstytucji RP określa, że nie wolno zaciągać pożyczek lub udzielać gwarancji i poręczeń finansowych, w następstwie których państwowy dług publiczny przekroczy trzy piąte wartości rocznego produktu krajowego brutto, co dodatkowo precyzuje art. 74.1 ustawy o finansach publicznych. Dodatkowo ustawa czyni ministra finansów osobą, która sprawuje kontrolę nad sektorem finansów publicznych w zakresie przestrzegania owej zasady. W sytuacji, gdy relacja długu do PKB jest większa od 50 proc., a nie większa od 55 proc., to na kolejny rok

⁴⁰ Dług publiczny – zadłużenie instytucji państwowych w stosunku do inwestorów, którzy pożyczili w przeszłości pieniądze na sfinansowanie deficytu budżetowego. W skład długu publicznego wchodzi: posiadane przez inwestorów skarbowe papiery wartościowe, zaciągnięte kredyty, nieuregulowane zobowiązania jednostek budżetowych oraz zobowiązania wynikające z orzeczeń sądów lub z tytułu udzielonych w przeszłości gwarancji i poręczeń, www.nbpotral.pl (dostęp: 20.03.2013).

według Ustawy o finansach publicznych⁴¹ Rada Ministrów musi uchwalić projekt ustawy budżetowej, w którym relacja deficytu budżetu państwa do dochodów budżetu państwa nie może być wyższa niż relacja deficytu budżetu państwa do dochodów budżetu państwa z roku bieżącego. W sytuacji natomiast, gdy relacja długu do PKB jest większa od 5 proc. a mniejsza od 60 proc., to sytuacja staje się znacznie poważniejsza. Rada Ministrów bowiem musi uchwalić projekt ustawy budżetowej, w którym m.in. nie przewiduje się deficytu budżetowego, wzrostu wynagrodzeń pracowników jednostek budżetowych, waloryzacji rent i emerytur, wprowadza się również zakaz udzielania pożyczek i kredytów z budżetu państwa⁴². Państwo musi zatem wprowadzać oszczędności, co może wywołać kryzysy wewnętrzne i zakłócić bezpieczeństwo i porządek publiczny.

Niewątpliwie równowaga bilansu płatniczego ma wpływ na możliwości importowania i eksportowania towarów. Szczególne znaczenie dla bezpieczeństwa państwa będzie miał import towarów, w stosunku do których wstrzymanie dostaw może zaburzyć funkcjonowanie całej gospodarki i doprowadzić do spadku PKB. Dotyczy to z pewnością takich towarów, jak: ropa naftowa i gaz ziemny oraz żywność, energia elektryczna i inne towary strategiczne, które nie występują w danych państwie i nie mają bliskich substytutów, a popyt na nie jest sztywny. Miernikiem bezpieczeństwa zatem będzie udział danego surowca/towaru importowanego w PKB w relacji: im mniejszy będzie udział tego surowca w PKB, tym większe będzie bezpieczeństwo państwa.

Uniemożliwienie eksportu lub jego istotne ograniczenie może prowadzić do szeregu negatywnych konsekwencji. Prowadzony eksport umożliwia przede wszystkim zgromadzenie dewiz na zakup towarów importowanych, poza tym ma wpływ na zwiększenie produkcji, jej efektywność oraz PKB. Pośrednio taka sytuacja może się przyczynić do równowagi w bilansie płatniczym, stabilności kursu walutowego i stopy procentowej. Miernikiem bezpieczeństwa ekonomicznego państwa w wymianie handlowej jest wskaźnik wrażliwości na eksport/import liczony jako stosunek PKB do wielkości eksportu/importu. Wysoki wskaźnik na eksport i import będzie oznaczać, iż poprzez handel można skutecznie oddziaływać na dane państwo i doprowadzić do zaburzeń makroekonomicznych, które mają swoje konsekwencje we wzroście bezrobocia, nadprodukcji przemysłowej, utracie korzyści i spadku PKB.

Skuteczność wprowadzenia całkowitego uniemożliwienia importu i eksportu, czyli embargo, bojkot handlowy lub inne sankcje, będzie zależna od rozmiarów i potencjału gospodarczego kraju inicjującego; okresu obowiązywania sankcji; rodzaju

---

⁴¹ *Ustawa o finansach publicznych z dnia 27 sierpnia 2009 r.* (Dz.U. z 2009 r. Nr 157, poz. 1240).

⁴² *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych* (Dz.U. z 2009 r. Nr 157, poz. 1240), art. 86.1.

i rozmiarów żądań wysuwanych przez państwo wprowadzające sankcje; sposobu używania innych środków oddziaływania oraz rozmiarów i potencjału gospodarczego kraju docelowego⁴³.

Równie istotnym niebezpieczeństwem związanym z utrzymywaniem się przez dłuższy czas deficytu bilansu obrotów bieżących jest wystąpienie kryzysu walutowego. Stabilność kursu walutowego i stopy procentowej ma bowiem wpływ na poczucie pewności uczestników obrotu gospodarczego, iż nie będzie on podlegał znacznym wahaniom. Niestabilność stóp procentowych może być spowodowana nagłym spadkiem płynności całego systemu finansowego spowodowanym ucieczką kapitału za granicę lub upadkiem dużej firmy, czy też atakiem terrorystycznym. Ponadto wzrost stóp procentowych może mieć zarówno korzystny (wzrost oszczędności), jak i niekorzystny wpływ powodujący wzrost kosztów obsługi kredytów już zaciągniętych, wzrost kosztów składowania, konieczność podwyższenia efektywności i zwalniania pracowników; wzrost obciążeń złymi kredytami dla sektora bankowego. Natomiast niestabilność kursu walutowego wpłynie na wzrost cen towarów importowanych, trudności w eksporcie lub wzrost obciążeń kredytowych wyrażanych w walucie obcej.

Wszystkie powyższe elementy polityki makroekonomicznej: bilans płatniczy, zadłużenie, stopy procentowe i kurs walutowy są ze sobą wzajemnie powiązane i mogą być użyte do prowadzenia działań zagrażających stabilności i suwerenności gospodarczej państw. Doskonałym przykładem jest wybuch zadłużenia w latach 80., którego początkiem było ogłoszenie przez Meksyk utraty zdolności do obsługi zadłużenia wynoszącego 80 mld \$, Brazylii z długiem 87 mld \$ i Argentyny 40 mld \$. Źródłami niewypłacalności zadłużonych państw był dynamiczny wzrost cen ropy naftowej, wzrost zadłużenia i wzrost stopy procentowej⁴⁴.

Na bezpieczeństwo ekonomiczne ma również wpływ stabilny i efektywny system przechowywania oszczędności, gdyż sytuacja gospodarcza państwa i jego rozwój jest silnie uzależniony od poziomu oszczędności. Ma to bowiem wpływ na poziom inwestycji, bez których nie ma nowych przedsiębiorstw, miejsc pracy, rozwoju nauki i technologii. Banki są instytucjami, które z jednej strony akumulują kapitał, a z drugiej są dystrybutorami do podmiotów, którzy tego kapitału potrzebują. Pożyczkodawcy, którzy korzystają z rodzimego kapitału, nie są narażeni na ryzyko walutowe. W skład systemu finansowego, który umożliwia przechowywanie oszczędności, wchodzi zarówno instytucje finansowe: banki, fundusze inwestycyjne, emerytalne, giełdy papierów wartościowych, jak również przepisy prawa i mechanizmy regulujące rynek pieniężny i kapitałowy. Stabilność i efektywność systemu przechowywania oszczędności zależą od poziomu zaufania podmiotów do tego systemu. Obecnie

---

⁴³ K. M. Księżpolski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państw. Metody i środki przeciwdziałania*, wyd. cyt., s. 45.

⁴⁴ Tamże, s. 48.

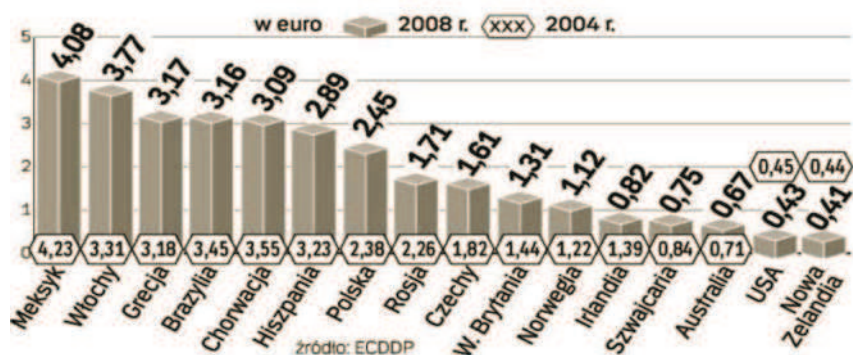
obserwuje się coraz silniejsze procesy połączeń instytucji finansowych, co prowadzi do kumulacji kapitału w wąskiej grupie populacji i może stanowić zagrożenia związane zarówno z wykorzystywaniem siły rynkowej, wykorzystywaniem kapitału często większego niż nagromadzone przez poszczególne państwa, jak i związane z zarażaniem się kryzysów finansowych nie tylko w skali państwa czy regionu, ale również w skali całego świata.

Zagraniczne inwestycje mogą być źródłem rozwoju gospodarczego państwa i wzrostu poczucia bezpieczeństwa obywateli oraz źródłem zagrożeń. Do korzyści płynących z napływu inwestycji można zaliczyć przede wszystkim napływ kapitału i nowych technologii, wzrost kultury organizacyjnej i nowych sposobów organizacji pracy, dostęp do rynków międzynarodowych, rozwój infrastruktury informacyjnej, komunikacyjnej i finansowej, zwiększenie wpływów do budżetu, wzrost zatrudnienia i wydajności pracy, poprawę wizerunku kraju i jego pozycji na arenie międzynarodowej. K. M. Książkowski za U. Płowiec i W. Orłowskim podaje szereg dodatkowych korzyści, m.in.: długookresową poprawę salda obrotów bieżących, wzrost eksportu i poprawę salda bilansu handlowego, wzrost konkurencyjności gospodarki, poprawę *terms of trade*, rozwój strefy naukowo-badawczej, podnoszenie kwalifikacji kadr krajowych⁴⁵. Inwestycje bezpośrednie mogą również stanowić zagrożenie bezpiecznego rozwoju poprzez wzrost deficytu w bilansie handlowym na skutek wzrostu importu, stosowanie preferencyjnych zasad działania prowadzących do redukcji wpływów podatkowych na rzecz państwa. Niebezpieczeństwem jest nagłe wycofanie kapitału z danego regionu lub tworzenie krótkoterminowych miejsc pracy poprzez wykorzystywanie siły roboczej tylko do celów bezpośrednio produkcyjnych, niemających dostępu do nowoczesnej wiedzy i technologii. Obcy kapitał może nie tworzyć powiązań międzygałęziowych, sprowadzając podzespoły wyłącznie do montażu. Zatem tylko umiejętne wykorzystanie inwestycji zagranicznych jest kluczem do rozwoju gospodarczego regionów i państw. Do pomiaru poziomu inwestycji zagranicznych możemy wykorzystać wskaźnik ich udziału w ogólnej sumie inwestycji w danym roku.

Ostatnim elementem mającym wpływ na bezpieczeństwo ekonomiczne państwa jest możliwość zbierania podatków pozwalających na realizację funkcji państwa. Należy tu podkreślić, iż ważna jest nie tylko sama możliwość zbierania podatków o wartości, która umożliwi finansowanie zadań państwa, ale również skuteczność jej egzekucji i kosztów. Raport przygotowany przez Europejskie Centrum Doradztwa i Dokumentacji Podatkowej dowodzi, że polska administracja skarbową jest coraz mniej sprawna w ściąganiu należności podatkowych i kosztuje coraz więcej. W 2008 r. odprowadzenie do budżetu każdych 100 euro podatków kosztowało 2,45 euro – o 7 centów więcej niż w 2004 r.

---

⁴⁵Tamże, s. 51.

Ryc. 13. Koszt ściągania należności skarbowych

Źródło: <http://www.rp.pl/artukul/363496.html> (dostęp: 20.03.2013)

Powyższy wykres pokazuje, że spośród wybranych państw tylko we Włoszech i w Polsce rosną koszty poboru podatków. Wynika to z pewnością z ciągle rosnących kosztów administracji skarbowej i braku odpowiedniej organizacji pracy⁴⁶. Dodatkowo maleje skuteczność egzekucji należności podatkowych pomimo ciągłego wzrostu zatrudnienia w urzędach skarbowych. Problem jest o tyle poważniejszy, że przy braku wystarczających dochodów podatkowych budżetu państwo, aby zapewnić właściwe finansowanie wydatków, nie może bezkarnie podwyższać podatków. Może to paradoksalnie doprowadzić do skutecznego obniżania się wpływów podatkowych zgodnie z krzywą Laffera spowodowanych przechodzeniem prowadzenia działalności gospodarczej do szarej strefy, czyli unikaniem prowadzenia działalności zarejestrowanej.

W analizie bezpieczeństwa ekonomicznego państwa nie sposób pominąć wpływu globalizacji, czyli wzrostu wzajemnych współzależności gospodarczych w wymiarze zarówno dóbr, usług ludzi, informacji, jak i kapitału. Prowadzi to do tworzenia nowego międzynarodowego podziału pracy, w którym tworzenie narodowego bogactwa nie zależy już od podmiotów krajowych i w coraz mniejszym stopniu od rządów, ale coraz silniej od podmiotów transnarodowych i organizacji pozarządowych.

6.7. Podsumowanie

Bezpieczeństwo narodowe we współczesnym świecie należy postrzegać szeroko i wieloaspektowo. Coraz mniejszą uwagę przywiązuje się do zagrożeń militarnych, a coraz większego znaczenia nabierają elementy pozamilitarne, takie jak bezpie-

⁴⁶E. Głapiak, *Fiskus drogo płaci za ściąganie podatków do państwowej kasy*, <http://www.rp.pl/artukul/363496.html> (dostęp: 30.03.2013).

czeństwo ekonomiczne czy bezpieczeństwo ekologiczne. Definicja bezpieczeństwa ekonomicznego jest bardzo szeroka i chociażby w ujęciu przedmiotowym może dotyczyć bezpieczeństwa surowcowego, energetycznego, finansowego, technologicznego, rolnego i żywnościowego, a jego poszczególne elementy są wzajemnie powiązane i oddziałują między sobą, wpływając na poziom bezpieczeństwa danego państwa.

Dyskusja o uznaniu ważności czynników ekonomicznych nad militarnymi ma obecnie znaczenie strategiczne. O ile wcześniejsza rola potencjału gospodarczego państwa miała wpływ na siłę militarną narodu, o tyle obecne zjawiska zachodzące w procesach gospodarczych krajów, regionów czy świata mogą mieć decydujący wpływ na bezpieczeństwo narodowe. O miejscu na mapie świata decydują dziś w równej mierze czynniki militarne i pozamilitarne, zmienia się również znaczenie suwerenności państw.

Proces globalizacji prowadzi nieuchronnie do erozji suwerenności państwa w tradycyjnym tego słowa znaczeniu. Oznacza on istotną zmianę proporcji sił oraz relacji między państwami a podmiotami pozapaństwowymi, takimi jak choćby korporacje transnarodowe, instytucje finansowe czy organizacje pozarządowe. Ekonomiści są zgodni, że możliwości oddziaływania państwa na politykę wewnętrzną, szczególnie w aspekcie gospodarczym, słabną i bez transformacji strategii, celów i działań mogą spowodować utratę kontroli nad potencjałem i określającymi go zasobami. Ograniczeniu podlega także swoboda i autonomia państw (zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna) w zakresie definiowania swych interesów i realizowania odpowiedniej polityki gospodarczej.

W Polsce szczególnie istotne obecnie wydaje się być zachowanie bezpieczeństwa finansowego. Ciągłe rosnące koszty administracji oraz koszty ściągłości podatków przy malejącej dynamice wzrostu PKB i malejącym z tego powodu wpływom do budżetu państwa mogą skutkować spiralą zadłużeniową. Jest ona szczególnie niebezpieczna dla bezpieczeństwa wewnętrznego, a w dalszej perspektywie może zagrażać suwerenności finansowej Polski.

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

*Małgorzata Plecka
Anna Rychły-Lipińska*

ROZDZIAŁ 7 ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA EKONOMICZNEGO – WYBRANE ZAGADNIENIA

7.1. Wprowadzenie

Spór o prymat czynników ekonomicznych nad militarnymi ma obecnie znaczenie strategiczne. O ile wcześniejsza rola potencjału gospodarczego państwa miała wpływ na siłę militarną narodu, o tyle obecne zjawiska zachodzące w procesach gospodarczych krajów, regionów czy świata mogą mieć decydujący wpływ na bezpieczeństwo narodowe. O miejscu na mapie świata decydują dziś w równej mierze czynniki militarne i pozamilitarne, zmienia się również znaczenie suwerenności państw.

Proces globalizacji prowadzi nieuchronnie do erozji suwerenności państwa w tradycyjnym tego słowa znaczeniu. Oznacza on istotną zmianę proporcji sił oraz relacji między państwami a podmiotami pozapaństwowymi, takimi jak choćby korporacje transnarodowe, instytucje finansowe czy organizacje pozarządowe. Ekonomiści są zgodni, że możliwości oddziaływania państwa na politykę wewnętrzną, szczególnie w aspekcie gospodarczym słabną i bez transformacji strategii, celów i działań mogą spowodować utratę kontroli nad potencjałem i określającymi go zasobami. Ograniczeniu podlega także swoboda i autonomia państw (zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna) w zakresie definiowania ich interesów i realizowania odpowiedniej polityki gospodarczej.

Procesy globalizacyjne promują jednostki/państwa najsilniejsze, najsprawniejsze, najlepiej przystosowane. Prowadzi to w obecnym kształcie do nierównego podziału płynących z tych procesów korzyści, gdyż koncentracja zysków następuje w państwach/podmiotach gospodarczych wysoko rozwiniętych. Jest to zrozumiałe, gdyż nowoczesne technologie wymagają wysokich nakładów kapitału i wysoko specjalistycznej wiedzy. Państwa mające możliwość inwestowania w badania naukowe gwarantują sobie przewagę technologiczną i tym samym bardziej dynamiczny rozwój. Odbywa się to jednak kosztem społeczeństw innych krajów, w których obywatele obserwując zachodzące zmiany w jakości życia, odczuwają narastanie poczucia niesprawiedliwości i umacnia się w nich przekonanie o nadmiernej eksploatacji ze strony państw-beneficjentów. Sytuacja taka może być jednym ze źródeł zagrożeń

asymetrycznych¹.

Dlatego też należy zwrócić szczególną uwagę na to, iż bezpieczeństwo państwa nie zależy już tylko od eliminacji zagrożeń zewnętrznych oraz pozycji państwa w międzynarodowym systemie bezpieczeństwa, lecz także od sytuacji wewnętrznej w jej wymiarze ekonomicznym, politycznym i społecznym. Obserwuje się odejście od tradycyjnego prymatu bezpieczeństwa państwa narodowego, w którym bezpieczeństwo jest państwowcentryczne, na rzecz bezpieczeństwa, w którym państwo dba o rozwój i dobrobyt człowieka².

7.2. Zagrożenia wynikające z globalizacji

W rozważaniach nad wpływem globalizacji na bezpieczeństwo ekonomiczne państwa ważne jest zaznaczenie, iż pogłębianie się wzajemnych zależności nie zawsze prowadzi do proporcjonalnego rozwoju wszystkich państw. Procesom globalizacji bowiem towarzyszy wzrost centralizacji zarządzania produkcją i kapitałem w skali światowej. Powoduje to nieuchronnie ujednocianie światowej podaży i nierównego podziału dochodów.

Liberalizacja handlu utwierdza nierównomierny rozwój gospodarczy świata, który według I. Wallersteina³ w ramach gospodarki światowej dzieli państwa na państwa centrum, peryferie i półperyferie. To rozwinięte państwa centrum wytwarzają produkty wysoko przetworzone, czerpiąc surowce i tanią siłę roboczą z mniej rozwiniętych peryferii. Półperyferie pełnią funkcję pośrednika starającego się dołączyć do grona państw wysoko rozwiniętych. Czy ta współpraca opiera się na wzajemnych korzyściach i wynikających z nich wspólnym rozwoju, czy na wyzysku, można ocenić po stale pogłębiających się nierównościach ekonomicznych krajów świata i utrwalaniu obszarów biedy⁴. W obecnej rzeczywistości można zaobserwować pogłębianie się przepaści między krajami Północy i Południa, co może doprowadzić do konfliktów między tymi regionami, ale również wewnątrz krajów (np. obecna

---

¹ Istotą zagrożeń asymetrycznych jest starcie dwóch stron, z której jedna jest niewspółmiernie słabsza pod względem militarnym od drugiej, słabsza strona stosuje metody absolutnie niekonwencjonalne, osiągając zarazem przy minimum środków maksimum efektu (także politycznego), M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru transatlantyckiego*, Warszawa 2007, s. 30.

² Szerzej: A. Urbanek, *Koncepcja human security a kształtowanie środowiska bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, [w:] A. Peplowski, G. Kędzierska, Z. Siemak (red.), *Zarządzanie kryzysowe. Wybrane problemy*, Białystok 2013, s. 98-104.

³ L. Wallerstein, *Nowoczesny system – świat*, [w:] A. Jasińska-Kania, L. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006.

⁴ Zob. M. Plecka, *Nierównomierności ekonomiczne a bezpieczeństwo społeczne*, [w:] S. Kozdrowski, A. Urbanek (red.), *Refleksje nad bezpieczeństwem*, Kraków 2011, s. 168–257.

sytuacja w Grecji). Na pogłębianie się tych nierównomierności ma również wpływ *terms of trade*, czyli rozpiętość między cenami artykułów rolnych i surowców a cenami produktów wysoko przetworzonych, co przyczynia się do wzmacniania się nierównego podziału dochodów.

W sferze finansów i przepływie kapitałów rodzą się nowe wyzwania dla zachowania ekonomicznego bezpieczeństwa państw. Znoszenie barier i granic niesie państwom sytuację, w której zmiany kursów walut, stóp procentowych i cen akcji są wzajemnie powiązane wewnątrz kraju, ale również zależne od sytuacji w innych krajach. Może to oznaczać, iż niekorzystna sytuacja w jednym państwie czy regionie może przenosić się na inne państwa. Wzrost znaczenia siły rynkowej instytucji finansowych i korporacji transnarodowych, które poprzez możliwości kierowania przepływem pieniądza mogą zagrozić bezpieczeństwu państw, które stają się ich pewnego rodzaju zakładnikami.

Przemiany, dające podstawy kumulacji kapitału przez instytucje finansowe, miały swój początek w 1971 r., w którym USA poprzez upłynnienie kursów walutowych przestało gwarantować wymienialność dolara na złoto. Wzmocniło to i jednocześnie przyspieszyło procesy liberalizacji rynków finansowych. Zwiększyło również obroty na tych rynkach i zdominowało rynek towarami. Szacuje się, że obecnie obroty na zagranicznych rynkach walutowych są 100 razy większe niż obroty w handlu towarami, a 95 proc. wszystkich transakcji na świecie to transakcje finansowe (tylko 5 proc. transakcji dotyczy wymiany towarowej). Informatyzacja ułatwiła ataki spekulacyjne polegające na przenoszeniu nadwyżek pieniężnych, tzw. gorącego pieniądza⁵, z krajów o niskich stopach zwrotu do krajów o wyższych stopach zwrotu. Spekulacje finansowe polegają na zawieraniu ryzykownych terminowych transakcji z wykorzystaniem waluty lub innych instrumentów pochodnych⁶, których zyskiem są różnice cenowe. Do głównych rodzajów spekulacji można zaliczyć opcje, swapy, transakcje *forward* i *futures*⁷. Działania takie mogą również wpływać na zmianę

---

⁵ Szacuje się, że pieniądza elektronicznego jest od 12 do 13 razy więcej niż światowego PKB.

⁶ **Instrument pochodny** – to transakcja finansowa pomiędzy dwiema stronami lub większą ich liczbą, dotycząca przyszłej wartości instrumentu bazowego.

⁷ **Opcja** – daje nabywcy prawo, ale nie zobowiązuje go do kupna (opcja kupna) lub sprzedaży (opcja sprzedaży) określonego instrumentu bazowego po ustalonej cenie, nazywanej ceną wykonania, w określonym dniu lub do określonego dnia, zwanego dniem (datą) wykonania. Cena, którą nabywca płaci za to prawo, zwana jest ceną.

Swap – (transakcja swapowa) polega na jednoczesnym dokonaniu zakupu i sprzedaży podobnych instrumentów bazowych za równoważną kwotę, przy czym wymiana warunków finansowania zapewnia obu stronom możliwie największe korzyści ekonomiczne.

Kontrakt forward – to transakcja, w której kupujący i sprzedający umawiają się na dostawę danej ilości określonego co do rodzaju i jakości przedmiotu kontraktu w uzgodnionym dniu w przyszłości. Cena może zostać ustalona przy zawieraniu transakcji lub przy dostawie.

Kontrakt futures – jest umową pomiędzy kupującym a sprzedającym dotyczącą zakupu konkretnego instrumentu lub towaru z datą dostawy w przyszłości. Cena kontraktu może się

kursu walutowego, pogorszenie rachunku obrotów wewnętrznych, boomu kredytowego, szczególnie na rynku nieruchomości oraz akcji i obligacji. Nagły odpływ kapitału spekulacyjnego, przy nieracjonalnej polityce inwestycyjnej i kredytowej, może doprowadzić do utraty płynności podmiotów krajowych i obniżenia produktu krajowego brutto.

Do bieżącego monitoringu zagrożeń związanych z ruchem kapitału służą wskaźniki napływu i odpływu kapitału zagranicznego w procentach PKB.

Podsumowując rozważania na temat wpływu globalizacji na bezpieczeństwo ekonomiczne państwa: staje się oczywiste, że w sytuacji, gdy inwestorzy uczestniczą w operacjach na rynkach finansowych i posiadają znaczący kapitał, których siła przekracza wielokrotnie siłę poszczególnych państw i banków centralnych, pojedyncze państwo o małym potencjale gospodarczym może być zbyt słabe, by zapewnić sobie suwerenność gospodarczą.

Dlatego tak ważna jest dyskusja nad rolą państwa w obecnej rzeczywistości gospodarczej, w której myśl liberalna postuluje likwidację państw z ich narodową walutą, subsydiami, brakiem barier i granic w przepływie towarów, kapitałów oraz ludzi. Kto zatem miałby się zająć rozwiązywaniem problemów zachowania stabilności ekonomicznej i politycznej państw. Czy zatem globalizacja wyklucza bezpieczeństwo ekonomiczne państw?

7.3. Środki agresji gospodarczej

Zagrożenia ekonomiczne mogą wynikać z agresji ekonomicznej, czyli celowej działalności ukierunkowanej na destabilizację gospodarki danego państwa w postaci otwartej wojny gospodarczej lub działań zmierzających do uzależnienia, czyli relacji między państwami, które ograniczają swobodę korzystania z własnych zasobów i odnoszenia korzyści⁸.

Agresja gospodarcza może polegać na⁹:

- narzucaniu jednostronnie korzystnych umów międzynarodowych,
- świadomym tworzeniu stanu uzależnienia gospodarczego i technologicznego poprzez ograniczony dostęp do technologii lub wykup firm posiadających technologie celem wstrzymania jej rozwoju,
- manipulowaniu wskaźnikami ekonomicznymi danego państwa dzięki wpływowi na gospodarkę danego państwa,
- wstrzymaniu przepływów handlowych, usługowych oraz kapitałowych.

---

wahać w zależności od różnych rynków, ale po zawarciu kontraktu jest niezmienna. Każdy kontrakt jest ściśle wystandaryzowany.

⁸K. M. Książkowski, *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa 2004, s. 55.

⁹Tamże, s. 58.

Działania zmierzające do uzależnienia państwa i mające wpływ na załamania gospodarcze mogą przybrać następujące metody: uzależnienie od eksportu do danego kraju w takim stopniu, iż niemożliwa jest poprawa sytuacji poprzez jakąkolwiek zmianę taryfowych lub parataryfowych środków ochrony rynku w danym państwie; uzależnienie od importu z danego kraju w takim stopniu, iż przerwanie lub ograniczenie dostaw może doprowadzić do załamania gospodarczego; uzależnienie sektora finansowego od systemu danego państwa w takim stopniu, iż przerwanie lub ograniczenie przepływu pieniądza może doprowadzić do załamania gospodarczego, oraz uzależnienie sektora kapitałowego.

Najogólniej środki wojny ekonomicznej można podzielić na ekonomiczne, administracyjno-prawne oraz dyplomatyczne¹⁰. Do środków ekonomicznych mających wpływ na rynek dóbr i usług, rynek pieniężny i na techniczne warunki produkcji zaliczamy: zakaz eksportu do danego kraju dóbr strategicznych, technologii, kapitału inwestycyjnego; presję finansową w stosunku do waluty słabszej (doprowadzenie do dewaluacji i inflacji); zawieranie umów handlowych z klauzulą wyłączności lub prawa pierwokupu, a zarazem niedopuszczanie innych potencjalnych kontrahentów do danego rynku; skupowanie lub sprzedawanie nadwyżek dóbr strategicznych w celu wywołania wahań cenowych; wprowadzanie barier celnych; stosowanie uzależniającej pomocy ekonomicznej; wprowadzanie licencji importowych; dokonywanie zmian w formach kredytowania poprzez zmiany stóp procentowych, blokowanie kredytów, cofnięcie gwarancji państwowych; ograniczenia w gospodarce dewizami; ataki cybernetyczne na witryny i serwery instytucji państwowych i finansowych.

Działaniom ekonomicznym często mogą towarzyszyć działania w sferze administracyjno-prawnej, do których można zaliczyć: zakaz współpracy naukowej; zamykanie lub otwieranie granic dla migracji siły roboczej i ruchu turystycznego; zamykanie lub ograniczanie dróg lądowych, portów i lotnisk; zakaz prowadzenia współpracy gospodarczej z ogłoszonymi firmami lub osobami; ogłaszanie blokady gospodarczej bez użycia sił zbrojnych.

Do grupy środków dyplomatycznych można zaliczyć: obniżanie zaufania do firm, rządów, krajów; antyreklamę i bojkotowanie zakupu towarów; penetrację polityczno-ekonomiczną zarówno wybranych obszarów, branż, rynków, jak i przedsiębiorstw; szantaż – wywieranie nacisku dyplomatycznego na dany kraj pod groźbą nieformalnych sankcji gospodarczych.

Powyżej wymienione środki agresji ekonomicznej, administracyjnej i dyplomatycznej mogące zostać wykorzystane w wojnie gospodarczej, stanowią tylko przykłady takich działań. Współczesne realia gospodarcze wskazują na fakt, że różnorodność środków z każdym dniem się poszerza, a ich nowoczesność i wszechstronność zastosowania świadczy o tym, że ma wpływ na ich skuteczność.

Procesy globalizacyjne powodujące pogłębianie się współzależności pomiędzy

---

¹⁰Tamże, s. 59.

podmiotami gospodarczymi i państwami z pewnością mają wpływ na obniżanie się skłonności do agresji ekonomicznej, z jednym jednak małym zastrzeżeniem. Wszystko zależy od potencjału danego państwa/podmiotu gospodarczego, który ma niewątpliwie wpływ na siłę oddziaływania tych współzależności. Przy nierównych potencjałach lub nierównym traktowaniu może dojść do przejścia lub uzależnienia, a zatem może być zagrożeniem suwerenności ekonomicznej danego państwa/podmiotu gospodarczego.

We współczesnym świecie działania takie, jak: rywalizacja, konkurowanie, współzawodnictwo to procesy dominujące i zarazem uniwersalne. Obecnie procesy te mają w coraz większym stopniu globalny charakter i dotyczą nie tylko gospodarki, ale praktycznie wszystkich dziedzin życia społecznego: nauki, sztuki, religii czy też życia osobistego. W gospodarce nieustannie wzrasta ostrość rywalizacji, a na szczególną uwagę zasługuje rola informacji w walce konkurencyjnej pomiędzy państwami/przedsiębiorstwami o kapitał, miejsca pracy czy rynki zbytu.

7.4. Wywiad gospodarczy

Wiek XXI można nazwać wiekiem informacji. Informacja bowiem staje się głównym zasobem przedsiębiorstw/państw decydującym o jego sukcesie na konkurencyjnym rynku. Od lat między przedsiębiorstwami można zauważyć toczącą się walkę informacyjną. Toczy się ona między przedsiębiorstwami, wymuszając zawieranie aliansów informacyjnych, podejmowanie działań obronnych, a także aktywne uczestnictwo w tzw. wojnach o informację¹¹.

Dysponowanie użyteczną, a przy tym w jak największym stopniu kompletną i aktualną informacją dotyczącą bliskiego i dalszego otoczenia biznesowego firmy, to jeden z kluczowych czynników decydujących o biznesowym sukcesie. Pozwala to na jak najkorzystniejsze ulokowanie firmy w sektorze gospodarczym, w którym ona działa, oraz pozwala określić te kierunki działania i rozwoju, które mogą dać najlepsze rezultaty w przyszłości¹².

W walce o informację niezbędnym narzędziem staje się wywiad gospodarczy, czyli cały zespół działań polegających na poszukiwaniu, przetwarzaniu i rozpowszechnianiu informacji przydatnych podmiotom gospodarczym. Działania te prowadzone są zgodnie z prawem, z zachowaniem wszelkich możliwych gwarancji, niezbędnych dla ochrony majątku przedsiębiorstwa, w najlepszym pod względem jakości, terminów i kosztów, warunkach. W związku z powyższym wywiad gospo-

---

¹¹M. Rzewuska, *Funkcje i zadania systemu wywiadu gospodarczego*, http://www.swo.ae.katowice.pl/_pdf/227.pdf (dostęp: 19.02.2013).

¹²H. S. Kolka, *Wywiad gospodarczy*, <http://www.technopark.gliwice.pl/54/dopobrania/Wywiad%20gospodarczy.pdf> (dostęp: 19.02.2013).

darczy powinien być traktowany jako¹³:

- proces pozyskiwania, przetwarzania i rozpowszechniania informacji,
- podejmowanie działań w celu wywierania wpływu na otoczenie,
- narzędzie do walki ze szpiegostwem gospodarczym.

Jednak samo zrozumienie koncepcji wywiadu gospodarczego napotyka na wiele trudności. Zasadniczym elementem sporu jest sam termin „wywiad”. Powszechnie utożsamiany jest on ze szpiegostwem, z nielegalnym pozyskaniem informacji oraz działaniem przy zachowaniu całkowitej tajności. Wydaje się, że kluczem do zrozumienia terminu „wywiad gospodarczy” może być właściwe polskie tłumaczenie terminu *intelligence*, ma on bowiem wielorakie znaczenie. Po pierwsze termin ten odnosi się do procesu i zdolności uczenia się przedsiębiorstwa, jak uporać się z nową lub skomplikowaną sytuacją, do zdolności nabywania wiedzy o otoczeniu własnym i konkurentów. Po drugie termin *intelligence* to analityczny proces (oraz jego finalny produkt) przekształceń informacji w zastosowaną w praktyce wiedzę o możliwościach (potencjale), zamiarach (intencjach), osiągnięciach i pozycji przede wszystkim uczestników rywalizacji konkurencyjnej¹⁴.

Business intelligence należy zatem traktować jako zbiór idei, metod i procesów wspomagających podejmowanie decyzji biznesowych w drodze planowanego i świadomego przetwarzania informacji z różnych źródeł, wykorzystywanie zgromadzonego w przedsiębiorstwie doświadczenia i wiedzy dla właściwego rozumienia i przewidywania dynamiki biznesu (ryc. 13)¹⁵.

Wywiad gospodarczy można określić również jako profesjonalne zdobywanie i analizowanie informacji o określonych segmentach rynku, funkcjonujących na tym rynku podmiotach, ich osiągnięciach technicznych, projektach działań i pozycji ekonomicznej. Zdobyte w ten sposób informacje służą zleceniodawcy do precyzowania strategii postępowania przedsiębiorstwa, koncernu czy, w niektórych przypadkach państwa, w uzyskaniu lub utrwaleniu jego wpływów na rynku¹⁶.

W związku z powyższym na wywiad gospodarczy można patrzeć z różnych punktów widzenia. Menedżer traktuje go jako narzędzie wspomagające zarządzanie firmą i koncentruje się wówczas na konkretnych działaniach oraz ich organizacji. Wywiad gospodarczy można jednak traktować szerzej, jako proces aktywnej wy-

---

¹³M. Rzewuska, *Funkcje i zadania systemu wywiadu gospodarczego*, http://www.swo.ae.katowice.pl/_pdf/227.pdf (dostęp: 19.02.2013).

¹⁴M. Kwieciński, *Koncepcja wywiadu gospodarczego – w stronę inteligencji przedsiębiorstwa*, [w:] R. Borowiecki, M. Kwieciński, *Monitorowanie otoczenia. Przepływ i bezpieczeństwo informacji*, Zakamycze 2003, s. 83–85.

¹⁵Tamże, s. 85.

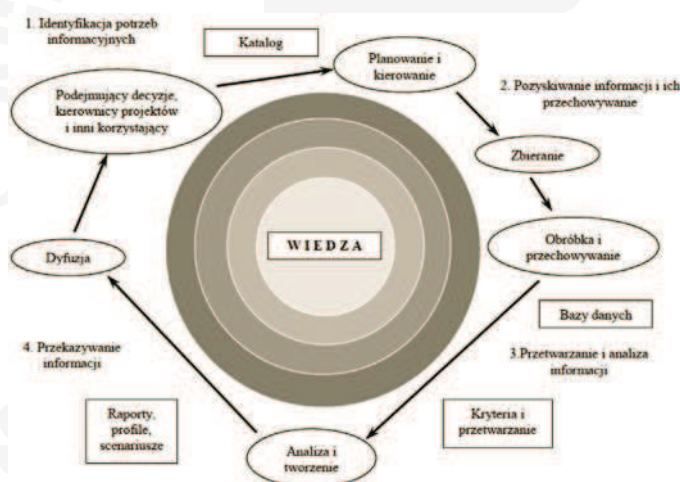
¹⁶K. Janisz, *Problemy niezawodności w przetwarzaniu informacji na potrzeby wywiadu gospodarczego z zastosowaniem metod rozmytych*, [w:] R. Borowiecki, M. Kwieciński, *Monitorowanie otoczenia...*, wyd. cyt., s. 97.

miany informacji pomiędzy firmą a jej otoczeniem biznesowym¹⁷.

Ze względu na sposób pozyskiwania informacji, a także sam typ informacji, jakimi interesuje się wywiadowca, wywiad można podzielić na¹⁸:

- wywiad biały (ang. *open source intelligence*) – pozyskiwanie informacji w sposób zupełnie jawny i tym samym nie dotyczy on informacji objętych jakąkolwiek klauzulą i innych chronionych w odmienny sposób,
- wywiad czarny (ang. *espionage*) – można go określić jako szpiegostwo. Celem są wszystkie informacje chronione prawnie i/lub fizycznie. Do ich zdobycia wykorzystuje się wszelkie możliwe środki i metody, przede wszystkim niejawne, nielegalne, często noszące znamiona przestępstwa.

Szpiegostwo przemysłowe (ang. *espionage*) dotyczy nielegalnej działalności związanej z uzyskaniem tajemnic handlowych przedsiębiorstwa lub pozyskaniem innych poufnych informacji bez zgody i dla nieuczciwej działalności. Takie szpiegostwo polega na wykorzystaniu nieetycznych i zazwyczaj nielegalnych środków. W przeciwieństwie do szpiegostwa przemysłowego wywiad konkurencyjny (ang. *open source intelligence*) odnosi się do gromadzenia informacji o innej firmie poprzez środki prawne, etyczne. Niestety granica między szpiegostwem przemysłowym a wywiadem konkurencyjnym nie zawsze jest jasna¹⁹.

Ryc. 14. Struktura działań wywiadu gospodarczego w organizacji

Źródło: M. Kwieciński, *Koncepcja wywiadu gospodarczego – w stronę inteligencji przedsiębiorstwa*, [w:] R. Borowiecki, M. Kwieciński, *Monitorowanie otoczenia. Przepływ i bezpieczeństwo informacji*, Zakamycze 2003, s. 85.

¹⁷H. S. Kolka, *Wywiad gospodarczy*, <http://www.technopark.gliwice.pl/54/dopobrania/Wywiad%20gospodarczy.pdf> (dostęp: 18.02.2013).

¹⁸www.wywiadgospodarczy.pl/index.php?id=11 (dostęp: 18.02.2013).

¹⁹D. A. Jameson, *The rhetoric of industrial espionage: the case of starwood*, v. Hilton, *business Communication Quarterly*. Sep2011, vol. 74 Issue 3, p. 289–297. 9p.

Do działań wywiadu białego należą m.in.: monitoring prasy, radia lub telewizji, badanie dostępnych sprawozdań finansowych i innych dokumentów, które podmiot ma obowiązek okazać, rozmowa z dostawcą, rozmowa z klientem.

Natomiast w wywiadzie czarnym wykorzystuje się wszystkie możliwe środki i metody, przede wszystkim niejawne, nielegalne, często noszące znamiona przestępstwa, takie jak: nielegalny podsłuch telefoniczny, włamania, śledzenie, szantaż, wymuszanie²⁰.

W praktyce gospodarczej obserwuje się ciągle wzrost popytu na wiedzę poufną, stąd przedsiębiorstwo jest zmuszone do jej ochrony poprzez działania kontrwywiadowcze. Głównym polem działania kontrwywiadu gospodarczego jest ochrona wiedzy poufnej przedsiębiorstwa przed jej nieuprawnionym pozyskaniem za pomocą metod nielegalnych stosowanych przez szpiegostwo gospodarcze²¹.

Do stałych zadań kontrwywiadu gospodarczego należą²²:

- bezpieczeństwo związane z personelem;
- ochrona dostępu do systemu informacji przedsiębiorstwa;
- klasyfikacja i weryfikacja informacji w bazie danych przedsiębiorstwa;
- bezpieczeństwo działania systemu informatycznego przedsiębiorstwa.

Do informacji poufnych przedsiębiorstwa należą m.in.²³:

- zgłoszenia patentowe i wzory użytkowe przed ich publikacją w biuletynie Urzędu Patentowego;
- szczegóły wyposażenia technicznego;
- dokumentacja techniczna;
- organizacja i metody kontroli jakości;
- organizacja systemu informacji;
- wykazy dostawców, odbiorców i warunki współpracy z nimi;
- zmiany strategii wobec konkurentów;
- zasady prowadzenia marketingu;
- planowane promocje handlowe;
- organizacja pracy;
- wyniki prac badawczo-rozwojowych i testów nowych produktów (zakończonych i kontynuowanych);
- *know how* (doświadczenia produkcyjne i specyficzne umiejętności realizacji procesów);
- zamierzenia w sferze badawczo-rozwojowej;

---

²⁰ A. Moryś, *Geneza i ewolucja wywiadu gospodarczego*. Część pierwsza, INFOTEZY, wol. 1, Nr 1 (2011).

²¹ *Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe – uwarunkowania XXI wieku. Współczesne aspekty zarządzania kryzysowego*, M. Włodarczyk, A. Marjański (red.), *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, t. 12, z. 2, Łódź 2011, s. 9–21.

²² Tamże.

²³ Tamże.

- planowane porozumienia o współpracy strategicznej.

Jeszcze do niedawna działalność wywiadowcza była przede wszystkim domeną państwa i nie wychodziła poza wytyczone przez państwo granice. Wraz z rozwojem przemysłu, postępującej globalizacji i wzmagającej się konkurencji po ideę wywiadowczą zaczęły sięgać przedsiębiorstwa, a samemu zjawisku wywiadu zaczęły przyglądać się środowiska naukowe.

Wywiad można podzielić na dwa podstawowe rodzaje:

- wywiad państwowy – stosowany przez dane państwo i na jego zlecenie w celach obronnych;
- wywiad niepaństwowy – stosowany przez inne podmioty (np. przedsiębiorstwa) w celach komercyjnych i w odpowiedzi na ich prywatne potrzeby.

O ile przedmiotem badań wywiadu państwowego jest „cały świat”, o tyle punktem zainteresowania wywiadu gospodarczego stosowanego przez przedsiębiorstwa jest określony odcinek rynku i otoczenie, w którym dana firma funkcjonuje. Na usługach państwa są odpowiednio zorganizowane służby wywiadowcze (agenci, analitycy, konsultanci itp.), natomiast przedsiębiorstwa korzystają z usług odpowiednio przeszkolonych specjalistów w dziedzinie gromadzenia informacji (wywiadowcy, infobrokerzy itp.) i innych dostępnych źródeł (specjaliści dziedzinowi, Internet itp.)²⁴.

Rodzaje wywiadu wyróżniane w literaturze oraz ich charakterystykę przedstawia tabela 9.

Tabela 9

Rodzaje wywiadu i ich charakterystyka w obrębie wywiadu państwowego

Rodzaj wywiadu	Charakterystyka
wywiad polityczny	zdobywanie informacji politycznych dotyczących obcego kraju (np. ukształtowanie i struktura stronnictw partyjnych, rozkład stanowisk rządowych, osoby przywódców politycznych, podatność na propagandę)
wywiad wojskowy	zdobywanie informacji dotyczących bezpieczeństwa militarnego danego kraju (np. organizacja, uzbrojenie, liczba i rodzaj wojsk, struktura sił zbrojnych, stan i proces modernizacji, osiągnięcia naukowe w dziedzinie obronności)
wywiad naukowo-techniczny	zdobywanie informacji oraz dokumentacji z zakresu światowych osiągnięć naukowo-technicznych (np. nowy sprzęt, wynalazki, nowe technologie, badania naukowe, badania farmaceutyczne)
wywiad ekonomiczny	zdobywanie informacji o potencjale gospodarczym danego państwa (np. zasoby surowców, słabe punkty, możliwość nacisku gospodarczego, produkcja, dystrybucja, poziom konsumpcji)

²⁴Tamże.

Rodzaj wywiadu	Charakterystyka
wywiad gospodarczy	zdobywanie informacji o krajowych i zagranicznych podmiotach gospodarczych (np. dane handlowe i techniczne, sytuacja prawna i finansowa, produkcja, sposoby dystrybucji, technologia, struktura, pracownicy)

Źródło: E. Cielecki (1997), *Penetracja...*, wyd. cyt., s. 72–73. Także: *Wywiad (instytucja)* (2009), [w:] http://pl.wikipedia.org/wiki/Wywiad_%28instytucja%29 (dostęp 13.07.2009).

Ważnym zagadnieniem w badaniach nad bezpieczeństwem ekonomicznym państwa jest ochrona informacji dotyczących tajemnic sfery gospodarczej państwa i przedsiębiorstw, w tym szczególnie tych zajmujących się działalnością strategiczną, choć nie tylko. Rzetelna i dobra informacja obok kapitału stanowi istotny warunek powodzenia działalności i rozwoju firmy, a z nią regionu i państwa. Najnowsze doniesienia prasowe²⁵ podają, że problemy z kradzieżą informacji ma co druga firma w Niemczech, a co trzecia w Polsce. Oszacowane straty z tego powodu dla gospodarki niemieckiej to 4 mld euro rocznie, a dla gospodarki Wielkiej Brytanii 21 mld funtów rocznie. Najczęściej na szpiegostwo narażone są: przemysł samochodowy, produkcja czystej i odnawialnej energii, przemysł chemiczny, technologie komunikacyjne, optoelektronika oraz technologie zbrojeniowe. Ta sama informacja w rękach konkurencji może doprowadzić dane przedsiębiorstwo do przejęcia lub zamknięcia go poprzez spowodowanie utraty płynności, utraty rentowności i w ten sposób do eliminacji konkurencji. Wywiad gospodarczy, czyli legalny, zgodny z prawem sposób zdobywania informacji gospodarczych związanych z danym krajem, branżą, segmentem rynku lub pojedynczym przedsiębiorstwem²⁶, może być również skuteczną bronią przeciwnika. Kanadyjska firma Nortel atakowana przez hakerów przez prawie pięć lat, przy pełnej ignorancji władz firmy została doprowadzona do upadłości. Hakerzy, dysponując hasłami należącymi do członków władz firmy, ukradli m.in. biznesplan, dane o badaniach i rozwoju i wewnętrzną korespondencję²⁷.

Zasadniczym celem wszelkich działań związanych z pozyskaniem, przetwarzaniem i rozpowszechnianiem informacji gospodarczych jest zapewnienie sobie przewagi konkurencyjnej. Dane wrażliwe mogą być zdobywane legalnie, np. poprzez biały wywiad, lub nielegalnie. Wszystko jest uzależnione od tego, jaką wagę dla przedsiębiorstwa mają dane informacje. Zdobywanie informacji strzeżonych i ta-

²⁵N. Dzikija, *Szpiegostwo przemysłowe: państwa tracą sekrety, a gospodarka miliardy euro*, http://forsal.pl/artykuly/612596,szpiegostwo_przemyslowne_panstwa_traca_sekrety_a_gospodarka_miliardy_euro.html (dostęp: 10.02.2013).

²⁶T. Masiowski, *Współczesny wywiad gospodarczy*, [w:] Z. Stachowiak, J. Płaczka, wyd. cyt., s. 190.

²⁷http://forsal.pl/artykuly/595347,chinscy_hakerzy_doprowadzili_do_upadku_kanadyjska_firme.html (dostęp: 15.03.2013).

jemnie firmy, np. planów nowych rozwiązań, innowacji, strategii rozwojowych w sposób zabroniony, w razie wykrycia sprawcy, jest zagrożone karą więzienia.

Do najczęściej stosowanych rodzajów badań i poszukiwań wrażliwych informacji stosowanych w wywiadzie o konkurencji należą:

- wywiad w zakresie benchmarkingu – metoda benchmarkingu polega na porównaniu cech organizacji z konkurentami lub firmami wiodącymi w danej branży, a następnie kopiowaniu sprawdzonych wzorców, zatem zwykle poszukiwane będą przykłady rozwiązań wykazujących najwyższą efektywność działania w danym obszarze, co pozwala na naśladowanie/uczenie się od najlepszych;
- wywiad w zakresie sieci łańcucha wartości – ważne są informacje o dostawcach produktów/surowców, kanałach dystrybucji, efektywnych kosztach produkcji i ich wpływie na zysk brutto, efektywność strategii dystrybucji;
- wywiad w Internecie – monitoruje się zmiany na stronach WWW konkurenta, efektywność marketingu prowadzonego przez Internet, wykorzystanie przez konkurenta Internetu do obserwacji danej branży, wpływ stron WWW na aktywizację sprzedaży konkurenta;
- wywiad o finansach – cenne informacje dotyczyć będą przemian w stanie finansów, wpływu na siłę finansową konkurencji, zmian cen akcji/wartości rynkowej firmy konkurenta, stopy zwrotu z zaangażowanego kapitału konkurenta;
- wywiad o wyznaczaniu cen – analizuje się zmiany cen hurtowych, zmiany cen detalicznych, politykę marż, wpływ na sprzedaż cen konkurenta, stosowane metody dyskutowania, zmiany w zyskach brutto, efektywność przyjętych strategii cenowych;
- wywiad o promocji – ważne informacje będą dotyczyć wizerunku marki, programów prezentacji i promocji, programu marketingu detalicznego, zmian w strategii promocji, upowszechniania wizerunku poprzez wycinanie i wysyłanie do klienta artykułów z gazet, w których jest mowa o firmie, efektywności reklamy dla grupy docelowej, wpływu reklamy konkurenta na sprzedaż;
- wywiad o produktach/usługach – poszukuje się informacji o wprowadzanych nowych produktach/usługach na rynek, jego cechach charakterystycznych, właściwościach, asortymencie, rozwiązaniach technicznych, informacjach przesyłanych w prospektach/broszurach/ulotkach, oczekiwaniach od produktów/usług konkurenta, stosowanych technologiach produkcji, również prowadzonych badaniach w działach rozwoju, numerach linii produktu/usługi, kosztach produkcji, zmianach w jakości;
- wywiad o sprzedaży – to zbieranie informacji dotyczących wielkości miesięcznej sprzedaży, całokształtu potencjału rynkowego dla różnorodnych

produktów/usług, wielkości portfela zamówień, nowych rynków zbytu, zmian w produktach/usługach konkurencji, zmian w obsłudze posprzedażowej, budżetu promocji rynkowej konkurenta, częstotliwości kontaktów z klientami, porównań wielkości sprzedaży, rankingów przedstawicieli/agentów handlowych, wpływu obsługi klienta na wielkość sprzedaży, prognozy sprzedaży konkurentów;

- wywiad o badaniach – dotyczyć będzie efektywności poznania preferencji klienta względem produktu/usługi, kontaktów konkurenta z firmami i osobami trzecimi, poziomu ufności konkurenta we własne badania rynku;
- wywiad o strategii marketingowej – to informacje zbierane na temat zamierzeń fuzji konkurenta, planów wdrożenia patentów, efektywności i zmian w strategiach marketingowych, wpływu wdrożenia nowych strategii marketingowych na sprzedaż,
- wywiad o personelu – poszukuje się informacji o aktywności rekrutowania pracowników przez konkurenta, liczbie zwolnień, odejść pracowników, schemacie organizacyjnym firmy konkurenta, informacji o doświadczeniach zawodowych personelu zarządzającego firmą konkurenta. Dział kadr i szkoleń pracowników prowadząc nabór i weryfikując pracowników pod względem przydatności, może również prowadzić różnego rodzaju wywiady kontrolowane wśród nowo przyjmowanych na podstawie specjalnego zestawu pytań, a także śledzić na bieżąco zmiany w metodach szkolenia i doskonalenia pracowników; metody bardziej agresywne polegają na podkupowaniu lub korumpowaniu pracowników firm konkurencyjnych (często te metody wyczerpują znamiona legalności). Należy również zwrócić szczególną uwagę na studentów, stażystów czy doktorantów odbywających staże w konkurencyjnych instytucjach, gdyż mogą być używani jako narzędzia pozyskiwania informacji;
- wywiad o klientach – dotyczy częstotliwości zmian upodobań wśród klientów dokonujących zakupu produktów/usług konkurenta, opinii klientów o produkcie/usłudze, poziomu lojalności klientów wobec firmy konkurenta²⁸.

Taka różnorodność informacji wskazuje na to, że każda informacja generowana w przedsiębiorstwie może być użyteczna dla konkurencji. Dobór metod pozyskiwania informacji zależeć będzie od potrzeb i rodzaju przyjętej strategii działania na rynku oraz od wielkości firmy. Analiza systemu przeciwdziałania zagrożeniom powinna obejmować trzy aspekty: ocenę ryzyka, zagrożonych obszarów oraz ludzi, którzy tworzą zagrożenie.

W zmniejszaniu ryzyka działalności, szczególnie dużych firm lub dużych kontraktów, pomocne są wywiadownie gospodarcze. Są to instytucje działające zgodnie

---

²⁸Tamże, s. 196.

z prawem, zajmujące się pozyskiwaniem informacji i komercyjnym ich udostępnianiem. Wywiadownia gospodarcza realizuje swoje zadania poprzez weryfikację autentyczności dokumentów przedstawionych przez podmiot ubiegający się o udzielenie kredytu kupieckiego, badanie ksiąg rachunkowych, prowadzenie oględzin składników majątku, których posiadanie deklaruje kredytobiorca oraz badanie ich stanu prawnego, prowadzenie czynności operacyjnych mających na celu ustalenie dotychczasowej rzetelności podmiotu w obrocie gospodarczym, wnikliwą analizę sytuacji finansowej (zwłaszcza płynności kredytobiorcy), stworzenie zabezpieczeń majątkowych dla kredytów, nieuciążliwych dla klientów, ale zapewniających skuteczne odzyskiwanie należności²⁹.

Wywiadownie korzystają z oficjalnych źródeł informacji, m.in. z: rejestrów handlowych, dokumentów sądowych, lokalnych urzędów administracji państwowej, publikacji urzędów statystycznych, danych przedsiębiorstw, informacji zaczerpniętych z danych izb przemysłowo-handlowych, prasy, wydawnictw fachowych, Internetu, radia i telewizji, badań własnych firm, analizy opinii ekspertów, wniosków patentowych, sondaży opinii publicznych i własnych doświadczeń, prowadzą tzw. biały wywiad. Szczególną uwagę wywiadu koncentruje się na wszelkich informacjach o pracach legislacyjnych i wydawanych aktach prawnych. Śledzenie kalendarza prac parlamentarnych i przygotowanych ustaw pozwala przewidywać zmiany warunków formalnych działania przedsiębiorstwa. Podkreślić także należy wartość informacji zawierających badania naukowe z uwagi na kompetencje autorów i źródła danych oraz precyzję aparatu pojęciowego. Także zainteresowanie się przez konkurencję rynkiem, jego potrzebami i możliwościami nabywczymi, poprzez chociażby badania opinii publicznej, może wskazywać na przygotowania kampanii wprowadzających nowe produkty na rynek lub wkroczenia na nowe rynki.

Szczególnie chronić należy się przed szpiegostwem gospodarczym, w którym w odróżnieniu od wywiadu można posługiwać się oprócz legalnych środków także nielegalnymi metodami. Do takich celów wykorzystywane mogą być delegacje służbowe, spotkania podczas wystaw, sympozjów i kongresów, gdzie przy okazji nieoficjalnych spotkań i swobodnej wymiany informacji można pozyskać cenne dane na temat konkurencji. Same wystąpienia i dyskusje panelowe mogą dla wprawnych agentów być źródłem wiedzy o tajemnicach firmy, ujawnianych przez nieświadomych pracowników.

Osoby zajmujące się pozyskiwaniem informacji aktywnie uczestniczą w pracach różnych organizacji branżowych, związkowych, charytatywnych, spotkaniach absolwentów uczelni i innych grupujących osoby, które mogą okazać się cennym źródłem informacji, a także pośredniczyć w nawiązaniu znajomości z pracownikami pozostającą w ich zainteresowaniu firmy. Ważnym elementem może być sieć powiązań osobistych. Jej funkcjonowanie opiera się na poszerzaniu kręgu kontak-

---

²⁹Tamże, s. 201.

tów osobistych oraz ich podtrzymywaniu. Temu celowi służy systematyczne przebywanie w miejscach, gdzie można spotkać interesujące, z punktu widzenia wyznaczonych zadań, osoby. Mogą to być bale charytatywne, imprezy o charakterze kulturalnym, premiery filmowe, teatralne, wernisaże lub choćby zawody sportowe. Osoby wykorzystujące sieć powiązań osobistych wiedzą, gdzie szukać właściwych kontaktów, kogo można spotkać w lokalach, kogo w salach ćwiczeń, a kogo na kortach tenisowych.

Wizerunek osoby pracującej dla wywiadu nie wzbudza jakichkolwiek podejrzeń. Według Business Espionage Controls and Countermeasures Association szpiegiem może być osoba w wieku 21–35, zarówno mężczyzna, jak i kobieta, absolwent uczelni z niskim stopniem naukowym. Posiadający problemy finansowe i słabą autodyscyplinę, pracujący w wielu miejscach pracy, ale o krótkim czasie zatrudnienia. Posiadający znajomości w środowiskach służb specjalnych i policji, uważany za outsidera lub samotnika. Może posiadać prawo jazdy, ale z małym doświadczeniem jako kierowca. Kolekcjoner literatury podziemnej i militarnej, aktywnie zainteresowany bronią palną, często po przeszkoleniu, zwerbowany poprzez ogłoszenie poszukujące przeszkolonego agenta ochrony.

Najbardziej niebezpiecznym i najtrudniejszym do wykrycia zagrożeniem ujawniania danych jest własny, zaufany pracownik, który został przejęty przez firmę konkurencyjną. Konieczne zatem jest prowadzenie dogłębnej kontroli wszystkich nowych pracowników oraz okresowej kontroli każdego, kto ma dostęp do poufnych informacji. Zaleca się w tej sprawie podrzucanie informacji i obserwację, gdzie one wypływają oraz dokonywać inspekcji na obecność urządzeń podsłuchowych.

Stosowaną często przez agentów wywiadu techniką zdobywania informacji, legalną, tanią i bezpieczną jest przeglądanie mało profesjonalnie zniszczonych śmieci. W wyrzucanych papierach często znajdują się informacje mogące pomóc w odgadnięciu identyfikatora i hasła dostępu użytkowanego przez któregoś z pracowników, projekty umów, szkice raportów, dane osobowe czy numery kont bankowych. Odszukiwanie właściwych informacji w śmieciach ułatwia fakt, że większość firmowych dokumentów jest zaznaczonych własnym logo, adresem, kodem komórki organizacyjnej, kodem sprawy lub innymi elementami pozwalającymi zidentyfikować źródło informacji.

Wiele wartościowych informacji pozostawianych jest na widoku podczas dnia pracy, a także po godzinach: korespondencja, terminarze spotkań, tablice ścienne przypominające o ważnych wydarzeniach. Niektóre z tych informacji mogą być przeczytane lub sfotografowane na odległość z okna.

Wkradanie się do sieci komunikacyjnych sprawia coraz więcej kłopotów w sprawnym funkcjonowaniu systemów zabezpieczeń informacji. Komputery są dla profesjonalistów skarbnicą wiedzy o konkurencji, przy małym ryzyku i braku dowodów na utratę danych, niezależnie od tego, czy do informacji można dotrzeć na odległość, czy też dyski mogą być przekopiwane na miejscu lub wyniesione na

zewnątrz. Komputery mogą też ulec cyberatakom³⁰. Oprócz komputerów najczęściej zagrożone są wtargnięcia do telefonów stacjonarnych i bezprzewodowych, wykorzystujące charakter transmisji telekomunikacyjnych, np. niebezpieczne końcówki uliczne, satelitarne, naziemne transmisje radiowe, łatwy dostęp do skrzynek przyłączeniowych lub aparaty radiowe zdolne do odbioru częstotliwości stosowanych w domowych telefonach bezprzewodowych i sygnału z odległości około 1,5 km.

Ochrona informacji w przedsiębiorstwie, szczególnie informacji strategicznych, związanych z trwaniem i rozwojem firmy, w czasach wzmożonej aktywności wywiadowczej konkurencji jest niezmiernie istotna. Nie ma zabezpieczeń uniwersalnych, każde przedsiębiorstwo musi wypracować własną politykę ochrony informacji. Działania takie, aby były skuteczne, muszą być zorganizowane i planowe, muszą uwzględniać wnikliwą analizę skal i potencjalnych kierunków zagrożeń oraz koncentrować się na ochronie informacji strategicznych.

Przedsiębiorstwo zabezpieczając się przed różnymi działaniami niedozwolonymi, powinno określić słabe punkty w funkcjonowaniu firmy, chociażby złą organizację lub brak komunikacji w przedsiębiorstwie. Ponadto: wprowadzić zabezpieczenia wstępu przed osobami niepożądanymi i ich poruszaniu się po terenie przedsiębiorstwa, wprowadzić odpowiedzialność indywidualną za ochronę posiadanych danych, wdrożyć system zabezpieczenia technicznego w firmie (strefy bezpieczeństwa, kontrolę dostępu – zarówno pracowników, jak i osób z zewnątrz), wdrożyć system bezpieczeństwa teleinformatycznego, wprowadzić kontrolę nad obiegiem dokumentów (obieg wewnętrzny i zewnętrzny), zwrócić szczególną uwagę na właściwą politykę kadrową, a w niej m.in. określenie kompetencji pracowników w kontaktach zewnętrznych oraz dobór pracowników reprezentujących firmę na zewnątrz podczas delegacji służbowych, sympozjów i konferencji.

7.5. Podsumowanie

Zagrożenia bezpieczeństwa ekonomicznego państwa dotyczą każdego człowieka na świecie w ujęciu osobistym, państwa, regionu i świata.

Często postrzega się zagrożenia ekonomiczne związane z konkurencją różnych podmiotów na wolnym rynku. Kontrolowana konkurencja nie jest groźna dla obywateli, gdyż wymusza racjonalność działania i często niższe ceny. Umiejętnie jednak wykorzystana może być bardzo niebezpieczną i skuteczną bronią. Może być zagrożeniem nie tylko dla przedsiębiorstwa, obniżając jego zyskowność i rentowność działania, a nawet istnienie, ale również dla funkcjonowania państwa i jego obywateli. Niekontrolowana koncentracja kapitału wśród niewielu uczestników ryn-

---

³⁰ Zob. M. Plecka, A. Rychły-Lipińska, *Bezpieczeństwo informacyjne*, rozdział 8. *O zagrożeniach informacyjnych*.

ku regionalnego czy globalnego umożliwi budowanie się struktur oligarchicznych i ułatwia ekspansję, używając siły ekonomicznej z równą skutecznością co broń militarna.

Procesy globalizacji odbywające się poza kontrolą obywateli i bez współdziałania społeczeństwa mogą doprowadzić do niepokojów społecznych i sytuacji kryzysowych, zagrożona może być również suwerenność ekonomiczna państwa.

Kluczowymi warunkami dla zachowania bezpieczeństwa ekonomicznego będzie: dywersyfikacja źródeł zaopatrzenia, zarówno w surowce energetyczne, jak i w żywność i leki, wprowadzanie substytutów ograniczających zużycie dóbr rzadkich, zmniejszanie energochłonności (ropochłonności, gazochłonności, węglochłonności) przez lepsze gospodarowanie lub zmianę struktury produkcji i konsumpcji.

Zasadniczym zatem pytaniem jest, czy w czasach światowej rywalizacji geoekonomicznej państwo może przekształcić się w państwo geoeconomiczne, które będzie zdolne do rywalizacji nie tylko z innymi państwami, ale również z innymi aktorami współczesnych międzynarodowych stosunków gospodarczych. Czy organy państwa odpowiedzialne za bezpieczeństwo obywateli, służby wywiadu i kontrwywiadu gospodarczego i handlowego zostaną właściwie docenione i wykorzystane w zakresie współczesnego współzawodnictwa w wymiarze ekonomicznym, mogą reagować na mechanizmy i konflikty wybuchające na tle gospodarczym.

Autorki opracowania szczególnie chcą podziękować grupie studentów III roku kierunku bezpieczeństwo narodowe, specjalności *zarządzanie kryzysowe*: Dariuszowi Jankowskiemu, Agnieszce Podolskiej-Tomczyk, Sebastianowi Szmigiero, Marcinowi Podolskiemu i Bartoszowi Sajko za cenny wkład i materiały przygotowane w ramach prowadzonych zajęć z przedmiotu: bezpieczeństwo przedsiębiorstw, a które zostały wykorzystane w części dotyczącej wywiadu gospodarczego.

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

Małgorzata Plecka
Anna Rychły-Lipińska

ROZDZIAŁ 8 BEZPIECZEŃSTWO INFORMACYJNE

8.1. Wprowadzenie

Bezpieczeństwo państwa w wymiarze informacyjnym jest znane już od wielu wieków, właściwie od kiedy pojawił się człowiek. Pierwszy ślad spisanej i odnalezionej sztuki walki informacyjnej pojawił się już w VI w p.n.e. dzięki chińskiemu filozofowi Sun Tzu, który docenił i opracował pierwsze strategie walki informacyjnej, mającej na celu osiągnięcie zwycięstwa nad przeciwnikiem bez walki¹.

We współczesnym świecie, w erze informacji i rozwoju społeczeństwa informacyjnego², gdy procesy globalizacyjne są mocno zaawansowane we wszystkich dziedzinach życia politycznego, gospodarczego i społecznego, a powiązania systemów zintegrowane siecią informatyczną, walka informacyjna okazuje się być substytutem wojny militarnej.

Pojęcie społeczeństwa informacyjnego jako pierwszy użył w 1963 r. Tadao Umesamo w artykule dotyczącym ewolucyjnej teorii społeczeństwa opartego na przemysłach informacyjnych³. W społeczeństwie informacyjnym towarem staje się informacja, traktowana jako szczególne dobro niematerialne, równoważne lub cenniejsze nawet od dóbr materialnych. Staje się ona również dobrem strategicznym dla bezpieczeństwa państwa, jego organów i obywateli, gdyż jej kradzież, zniszczenie, posłużenie się nią w celach korzyści materialnych i ideologicznych może mieć swoje konsekwencje.

Bezpieczeństwo informacyjne stanowi zatem szeroką i zróżnicowaną dziedzinę bezpieczeństwa narodowego, która związana jest z zarządzaniem i ochroną zasobów informacyjnych stanowiących tajemnice społeczności i informacji prawnie chronionych. Zgodnie z podziałem bezpieczeństwa według kryterium przedmiotowego bezpieczeństwo informacyjne występuje obok bezpieczeństwa militarnego, ekonomicznego, politycznego i społecznego. Pewne również już jest, że zagrożenia o charakterze informacyjnym są źródłem innych zagrożeń i jednocześnie oddziałują na

---

¹Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Warszawa 1994.

²A. Toffler, *Trzecia fala*, Warszawa 1986.

³T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Kraków 1999, s. 33.

wiele sfer działalności państwa, chociażby ekonomiczną, polityczną czy społeczną, zarówno w sferze cywilnej, jak i militarnej.

8.2. Bezpieczeństwo informacji

Odpowiednio zmanipulowana informacja mająca wpływ na cenę akcji lub kurs waluty może doprowadzić do wrogiego przejęcia przedsiębiorstwa lub wpłynąć destabilizująco na sytuację gospodarczą w danym kraju. W wymiarze politycznym mogą to być ataki skierowane na internetowe strony rządowe, których celem może być zarówno ich zablokowanie, jak i zmiana informacji na nich zawarta. Stosownie do skali tych zmian i ich treści reperkusje mogą być wewnętrzne i międzynarodowe.

Sz szczególnie niebezpieczne jest zaatakowanie infrastruktury krytycznej państwa (IKP). Pojęcie to odnosi się do powiązań systemów, mających decydujące znaczenie dla zdolności struktur państwowych do realizacji ich zadań oraz swobody życia gospodarczego i społecznego.

*Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym*⁴ definiuje infrastrukturę krytyczną jako system oraz wchodzące w jej skład powiązane ze sobą funkcjonalnie obiekty, w tym obiekty budowlane, urządzenia, instalacje, usługi kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz służące zapewnieniu sprawnego funkcjonowania organów administracji publicznej, instytucji i przedsiębiorców. Infrastruktura krytyczna obejmuje następujące systemy: zaopatrzenia w energię, surowce energetyczne i paliwa, łączności, sieci teleinformatycznych, finansowe, zaopatrzenia w żywność, zaopatrzenia w wodę, ochrony zdrowia, transportowe, ratownicze, zapewniające ciągłość działania administracji publicznej, produkcji, składowania, przechowywania i stosowania substancji chemicznych i promieniotwórczych, w tym rurociągi substancji niebezpiecznych⁵. Niekontrolowany dostęp, np. poprzez sieci informatyczne, do tych systemów oznaczałby niemożność skutecznej ochrony tak wielu celów w jednym czasie, przy czym należy zauważyć, że dużą wielkość szkód można osiągnąć nawet przy minimalnych nakładach (charakterystyczne dla zagrożeń asymetrycznych).

⁴ *Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym* (Dz.U. Nr 89, poz. 590).

⁵ Powyższa ustawa definiuje również pojęcie europejskiej infrastruktury krytycznej, którą należy rozumieć jako systemy oraz wchodzące w ich skład powiązane ze sobą funkcjonalnie obiekty, w tym obiekty budowlane, urządzenia i instalacje kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz służące zapewnieniu sprawnego funkcjonowania organów administracji publicznej, a także instytucji i przedsiębiorców, wyznaczone w systemach, o których mowa w pkt 2 lit. a i h, w zakresie energii elektrycznej, ropy naftowej i gazu ziemnego oraz transportu drogowego, kolejowego, lotniczego, wodnego śródlądowego, żeglugi oceanicznej, żeglugi morskiej bliskiego zasięgu i portów, zlokalizowane na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej, których zakłócenie lub zniszczenie miałyby istotny wpływ na co najmniej dwa państwa członkowskie.

Artykuł 3 pkt 3 powyższej ustawy definiuje również działania zmierzające do ochrony infrastruktury krytycznej, które należy rozumieć jako wszelkie przedsięwzięcia zapewniające funkcjonalność, ciągłość działań i integralność infrastruktury krytycznej w celu zapobiegania zagrożeniom, ryzykom lub słabym punktom, ograniczenia i neutralizacji ich skutków oraz szybkiego odtworzenia tej infrastruktury na wypadek awarii, ataków oraz innych zdarzeń zakłócających jej prawidłowe funkcjonowanie. Czym zatem są zagrożenia informacyjne i w jaki sposób mogą wpłynąć na bezpieczeństwo informacji.

K. Liedel definiuje różne formy ataków na IKP⁶:

- zakłócanie funkcjonowania komunikacji telefonicznej, co prowadzi do blokowania możliwości powiadamiania o nagłych wypadkach;
- zakłócanie powietrznej kontroli ruchu;
- uszkodzenie i rekonfigurację oprogramowania używanego w szpitalach i ratownictwie medycznym;
- manipulację treściami receptur w skomputeryzowanych liniach produkcyjnych firm farmaceutycznych;
- zmianę ciśnienia w gazociągach prowadzącą do wybuchów;
- kradzieże tożsamości;
- uzyskiwanie dostępu do danych krytycznych i ich zmianę;
- sabotaż danych na rynkach finansowych.

Bezpieczeństwo informacyjne nie odnosi się tylko do procesów związanych z infrastrukturą informatyczną. Jest pojęciem szerszym i może być definiowane na wiele sposobów jako:

- ogół procesów, w trakcie których dochodzi do generowania i przetwarzania informacji;
- zapewnienie tajności, spójności i niezawodności działań związanych z gromadzeniem, przetwarzaniem i udostępnianiem danych wyłącznie uprawnionym osobom, co wynika z zajmowanego przez nie stanowiska lub wykonywania powierzonych im zadań;
- obrona polegająca na uniemożliwieniu i utrudnieniu zdobywania danych o fizycznej naturze aktualnego i planowanego stanu rzeczy i zjawisk we własnej przestrzeni funkcjonowania oraz utrudnieniu wnoszenia entropii informacyjnej do komunikatów i destrukcji fizycznej do nośników danych⁷;
- taki stan warunków wewnętrznych i zewnętrznych, który pozwala państwu na posiadanie, przetrwanie i swobodę rozwoju społeczeństwa informacyj-

---

⁶K. Liedel, *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych i innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, Toruń 2008, s. 25.

⁷R. Borowiecki, M. Kwieciński, *Monitorowanie otoczenia, przepływ i bezpieczeństwo informacji. W stronę integralności przedsiębiorstwa*, Zakamycze 2003.

- nego⁸;
- ochrona informacji niejawniej;
  - działania zmierzające do zabezpieczenia zasobów informacyjnych w pamięciach komputerów oraz w sieciach teleinformatycznych⁹;
  - pojęcie określające ochronę działów strategicznych, z informatyzowanych, do których można dotrzeć za pomocą połączeń sieciowych;
  - dział bezpieczeństwa narodowego, uznający wzrost roli informacji w podtrzymaniu stabilności gospodarek i systemów społecznych współczesnych państw.

W literaturze można spotkać definicję bezpieczeństwa teleinformatycznego (*Information Technology (IT) security* lub *Information and Communication Technology (ICT) security*), które jest rozumiane jako zespół procesów zmierzających do zdefiniowania, osiągnięcia i utrzymywania założonego poziomu poufności, integralności, dostępności, rozliczalności, autentyczności i niezawodności, czyli atrybutów bezpieczeństwa w systemach teleinformatycznych¹⁰.

Bezpieczeństwo informacji i systemu teleinformatycznego utożsamiane jest ze spełnieniem pewnych atrybutów (tabela 10)¹¹.

Tabela 10

Atrybuty bezpieczeństwa informacji

Nazwa	Określenie
Poufność <i>(confidentiality)</i>	Właściwość zapewniająca, że informacja nie jest udostępniana lub ujawniana nieautoryzowanym osobom, podmiotom lub procesom.
Autentyczność <i>(authenticity)</i>	Właściwość zapewniająca, że tożsamość podmiotu lub zasobu jest taka jak deklarowana; dotyczy użytkowników, procesów, systemów lub nawet instytucji; autentyczność jest związana z badaniem, czy ktoś lub coś jest tym lub czym za kogo lub za co się podaje.
Dostępność <i>(availability)</i>	Właściwość bycia dostępnym i możliwym do wykorzystania na żądanie w założonym czasie przez kogoś lub coś, kto lub co ma do tego prawo.
Integralność danych <i>(data integrity)</i>	Właściwość zapewniająca, że dane nie zostały zmienione lub zniszczone w sposób nieautoryzowany.

⁸E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011, s. 103.

⁹P. Tyrała, *Zarządzanie kryzysowe. Ryzyko – bezpieczeństwo – obronność*, Toruń 2001, s. 64.

¹⁰A. Białas, *Bezpieczeństwo informacji i usług w nowoczesnej instytucji i firmie*, Warszawa 2006, s. 33–34.

¹¹Tamże, s. 34.

Nazwa	Określenie
Integralność systemu (system integrity)	Właściwość zapewniająca, że system realizuje swoją zamierzoną funkcję w nienaruszony sposób, wolny od nieautoryzowanej manipulacji, celowej lub przypadkowej.
Integralność (integrity)	Integralność danych oraz integralność systemu.
Rozliczalność (accountability)	Właściwość zapewniająca, że działania podmiotu (np. użytkownika) mogą być jednoznacznie przypisane tylko jednemu podmiotowi.
Niezawodność (reliability)	Właściwość oznaczająca spójne, zamierzone zachowanie i skutki.

Źródło: A. Białas, *Bezpieczeństwo informacji i usług w nowoczesnej instytucji i firmie*, Warszawa 2006, s. 34.

Definicja P. Potejko¹² opisuje, że bezpieczeństwo informacyjne stanowi zbiór działań, metod, procedur, podejmowanych przez uprawnione podmioty, zmierzające do zapewnienia integralności gromadzonych, przechowywanych i przetwarzanych zasobów informacyjnych poprzez zabezpieczenie ich przed niepożądanym, nieuprawnionym ujawnieniem, modyfikacją czy zniszczeniem.

W rozumieniu powyższej definicji nie jest jednoznaczne, czy to państwo, czy uprawnione podmioty i przez kogo powinny wypracować i koordynować spójny system zabezpieczeń adresowanych do osób fizycznych, podmiotów komercyjnych, segmentów infrastruktury krytycznej i tradycyjnego sektora militarnego.

Wiąże się to z dyskusją dotyczącą roli państwa w globalnym systemie politycznym w ujęciu różnych teorii, m.in. realistycznych i liberalnych¹³. P. Sienkiewicz¹⁴ opisał dwa modele świata polityki, w którym bezpieczeństwo ma charakter państwowocentryczny i policentryczny. Założenia obu tych modeli zostały przedstawione

¹²P. Potejko, *Bezpieczeństwo informacyjne*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, A. Materska-Sosnowska, K. A. Wojtaszczyk (red.), Warszawa 2009.

¹³**Teoria realistyczna** – wyznaje pogląd, że jedynym podmiotem stosunków międzynarodowych jest państwo, państwo jest unitarne, co powoduje, że rząd jest jedynym wyrazicielem interesów państwa i może występować w tej sprawie na arenie międzynarodowej, bezpieczeństwo jest państwowocentryczne, bezpieczeństwo można zagwarantować dzięki sile, potędze i władzy.

Teoria liberalna – uznaje, że jednostki są podstawą prawa i społeczeństwa, celem państwa jest zapewnienie swoim obywatelom dobrobytu i pomyślności rozwoju, zagrożenia bezpieczeństwa mogą być wynikiem ingerencji państwa w porządek naturalny, w niedemokratyczną naturę polityki międzynarodowej oraz mechanizm równowagi sił, bezpieczeństwo może zapewnić współzależność, bezpieczeństwo zbiorowe, rząd światowy. Por.: E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii...*, wyd. cyt., s. 26–34.

¹⁴P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo i wolność w globalnym społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2006, <http://www.dobrauczelnia.pl/upload/File/KONFERENCJE/BAZPIECZENSTWO/sienkiewicz.pdf> (dostęp: 23.04.2013).

w tabeli 11.

Tabela 11

Model państwocentrycznego i policentrycznego świata polityki

	Świat państwocentryczny	Świat policentryczny
Liczba aktorów	Określona na ok. 200 państw	Nieokreślona: aktorzy państwowi i niepaństwowi
Podstawowa wartość	Bezpieczeństwo, potęga, racja stanu	Autonomia, dobrobyt państw i społeczności międzynarodowej, solidaryzm
Główne cele	Integralność terytorialna, suwerenność, potęga/siła	Globalizacja i liberalizacja handlu, integracja subsystemów, solidaryzm i zanik egoizmów państwowych
Środki	Militarne	Dyplomatyczne i sytuacyjne
Forma współpracy	Formalne sojusze	Czasowe koalicje
Skala współpracy	Zredukowana do zapewnienia bezpieczeństwa	Nieograniczona
Wyznaczniki poziomu	Potencjał militarny	Ekonomiczna, potencjał techniczny i cywilizacyjny
Struktura systemu	Szttywna, wyznaczana przez wielkie mocarstwa	Labilna, wyznaczana przez aktorów z potencjałem ekonomicznym
Rodzaje oddziaływań	Symetryczne	Asymetryczne
Umiejscowienie władzy	Wielkie mocarstwa	Aktorzy dysponujący różnymi formami wpływów
Zdolność do zmian	Ograniczona	Nieograniczona
Ośrodki kontroli	Skoncentrowane w rękach supermocarstw	Zdekoncentrowane i przeniesione na podmioty niepaństwowe
Źródła władzy	Prawo, autorytet formalny	Różne źródła autorytetu i władzy (skuteczne przywództwo)

Źródło: P. Sienkiewicz za: J. N. Rosenau, *Turbulence In World Politics. A theory of Change and Continuity*, Princeton 1990.

K. Liedel na podstawie raportu z badań Akademii Obrony Narodowej *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa (identyfikacja, analiza zagrożeń i ryzyka)* definiuje warunki bezpieczeństwa informacyjnego w ujęciu teorii realistycznych i liberalnych¹⁵. Zgodnie z teorią realistyczną, aby zapewnić bezpieczeństwo narodowe w aspekcie informacyjnym, należy:

- zwiększyć ochronę własnych systemów informacyjnych;

¹⁵K. Liedel, *Bezpieczeństwo informacyjne...*, wyd. cyt., s. 21.

- stale monitorować ocenę słabości systemów informacyjnych potencjalnych przeciwników, w tym możliwości wtargnięcia do ich systemów;
- przygotować możliwe formy odpowiedzi na atak, w tym z wykorzystaniem informacyjnych i konwencjonalnych wojskowych środków rażenia;
- rozwijać metody szacowania poniesionych i/lub zadanych zniszczeń (strat informacyjnych).
- W teorii liberalnej ochrona systemów informacyjnych polega na:
  - zwiększaniu poziomu powiązań i współzależności systemów informacyjnych różnych państw w celu przeciwdziałania zagrożeniom;
  - tworzeniu globalnych instytucji i porozumień zapobiegających wojnie informacyjnej.

Badania zamieszczone w literaturze przedmiotu jasno dowodzą przy tym, że najsłabszym ogniwem w tym systemie jest człowiek. Aż 79 proc. niekontrolowanego wypływu informacji z organizacji najczęściej jest spowodowanych czynnikiem ludzkim, tylko 6 proc. stanowiły błędy oprogramowania, 4 proc. awarie zasilania, a 2 proc. awarie sprzętu, 9 proc. to inne czynniki. Informacja jest dobrem niematerialnym, a jej ochrona przed zniszczeniem, kradzieżą czy manipulacją jest znacznie trudniejsza od ochrony dóbr materialnych. Nie jest możliwe ujęcie pojęcia informacji w jednej definicji, gdyż we wszystkich procesach poznawczych człowiekowi towarzyszy uzyskiwanie, posiadanie i przetwarzanie informacji, których rezultatem jest osiągnięta wiedza. W literaturze przedmiotu¹⁶ definiując to pojęcie, zwraca się uwagę m.in. na treść informacji, cechy, źródła jej pochodzenia i obszarów wykorzystania oraz jej wartości praktyczne i teoretyczne.

W psychologii można uznać, że informacja jest bodźcem oddziałującym na układ receptywny człowieka, powodujący wytworzenie w jego wyobraźni przedmiotu myślowego, odzwierciedlającego obraz rzeczy materialnej lub abstrakcyjnej (podmiotu, procesu, zjawiska, pojęcia), który w jego przekonaniu (świadomości) kojarzy się jakoś z tym bodźcem. Oznacza to, że informacja to tylko te doznania, które inspirują umysł ludzki do pewnej wyobraźni¹⁷. W socjologii informacja będzie postrzegana jako czynnik organizujący systemy społeczne, a w ekonomii jako czynnik wpływający na racjonalność decyzji człowieka. Informację można rozpatrywać również w wymiarze ilościowym i jakościowym.

W rozważaniach nad bezpieczeństwem informacyjnym na szczególną uwagę, obok definicji pojęcia informacji, zasługuje termin wartość informacji. To właśnie jakość informacji uzależnia przydatność do podejmowania właściwych decyzji. A mówimy o wartości dodatniej, ujemnej i zerowej. Wartość jest dodatnia wówczas, gdy jej otrzymanie zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia zamierzonego celu,

---

¹⁶A. Nowak, W. Scheffs, *Zarządzanie bezpieczeństwem informacyjnym*, Warszawa 2010, s. 9–21.

¹⁷L. Ciborowski, *Walka informacyjna*, Toruń 1999, s. 45.

a ujemna, gdy prawdopodobieństwo uzyskania celu zmniejsza się po otrzymaniu informacji (dezinformacja).

Najogólniej P. Sienkiewicz klasyfikuje zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego na trzy kategorie: związane z postępowaniem człowieka, niezwiązane z postępowaniem człowieka oraz katastrofy naturalne i zdarzenia losowe. Klasyfikację powyższych zagrożeń przedstawia rycina 15.

Ryc. 15. Klasyfikacja zagrożeń bezpieczeństwa

Źródło: P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo i wolność.....*, wyd. cyt.

Najbardziej niebezpieczne zagrożenia informacyjne związane z postępowaniem człowieka i jego złą wolą zostały przedstawione w tabeli 12.

Tabela 12

Zagrożenia informacyjne

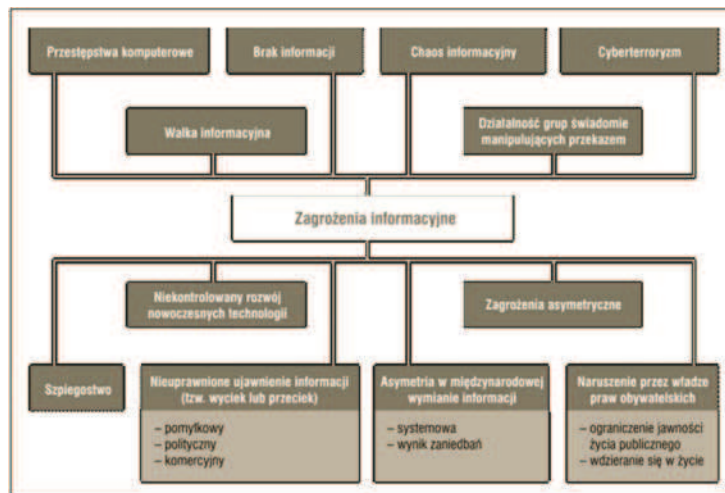
	Rodzaj zagrożenia	Charakterystyka
ZAGROŻENIA ZWIĄZANE Z POSTĘPOWANIEM CZŁOWIEKA	tradycyjne zagrożenia informacyjne	szpiegostwo, działalność dywersyjna lub sabotażowa (przekazywanie informacji osobom nieuprawnionym, ukierunkowana na zdobycie informacji, ofensywną dezinformację prowadzoną przez inne osoby, podmioty, organizacje),
	zagrożenia wynikające ze złych rozwiązań organizacyjnych i strukturalnych	w procesach wymiany informacji pomiędzy poszczególnymi organami władzy

	Rodzaj zagrożenia	Charakterystyka
ZAGROŻENIA ZWIĄZANE Z POSTĘPOWANIEM CZŁOWIEKA	zagrożenia odnoszące się do praw obywatelskich	naruszenie przez władze prywatności, ograniczanie jawności życia publicznego
	przestępstwa komputerowe	
	cyberterroryzm	niszczenie systemów teleinformatycznych, systemów nadzoru i kontroli, świadome wykorzystywanie systemu informacyjnego, sieci komputerowej lub jej części składowych w celu wsparcia lub umożliwienia terrorystycznej akcji
	pozostałe	1. zagrożenia wynikające z niedostatecznych rozwiązań organizacyjnych i strukturalnych 2. walka informacyjna 3. nieprzeszkoleni pracownicy
ZAGROŻENIA NIE ZWIĄZANE Z POSTĘPOWANIEM CZŁOWIEKA	zagrożenia technologiczne	niezawodność systemów, awarie sieci i urządzeń teleinformatycznych itp.
KATASTROFY NATURALNE (ZAGROŻENIA LOSOWE)	klęski żywiołowe, katastrofy, wypadki, które wpływają na stan bezpieczeństwa informacyjnego organizacji	np. pożar budynku, w którym przechowywane są nośniki informacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.

Na uwagę zasługuje również podział zagrożeń informacyjnych przedstawiony na rycinie 16 i zaproponowany przez P. Bączka¹⁸.

¹⁸ P. Bączek, *Zagrożenia informacyjne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2006, s. 30.

Źródło: P. Bączek, *Zagrożenia informacyjne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2006, s. 30.

8.3. Walka informacyjna

Walka informacyjna jest pojęciem szerokim, które nie ma ustalonej i powszechnie stosowanej definicji. Przedmiotem w takiej walce będzie informacja, a narzędziami wszelkie środki dostosowane do jej zdobywania, zakłócania i obrony. Informacja zatem może stanowić zarówno cel (obiekt ataku), broń, środek, jak również medium, przez które dokonuje się ataku. Walka informacyjna może też być wyłącznym sposobem prowadzenia konfliktu przez jego uczestników bądź też jedynie elementem szerszych działań, ich wymiarem informacyjnym towarzyszącym posunięciom w świecie fizycznym. Walka informacyjna zatem współcześnie może się toczyć zarówno w czasie konfliktu zbrojnego, jak i w czasie pokoju.

M. Madej¹⁹ wyjaśnia, że walka informacyjna obejmuje całość poczynań rozmaitych uczestników danego konfliktu zmierzających do uzyskania kontroli nad treścią, przepływem i dostępnością istotnych informacji. Są to wszelkiego rodzaju działania mające na celu zniszczenie, modyfikację (zafalszowanie, uszkodzenie) lub zdobycie i wykorzystanie posiadanych przez przeciwnika zasobów informacji oraz systemów ich przechowywania, przetwarzania i przesyłania, jak również ochronę własnych zasobów informacyjnych i systemów przed akcjami przeciwnika. Powyższa definicja wskazuje, że walki informacyjnej nie należy ograniczać wyłącznie do walki z wykorzystaniem technologii informatycznej, którą przedstawia K. Goldberg. Mówi on,

¹⁹M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne państw obszaru transatlantyckiego*, wyd. cyt., s. 320.

że jest to ofensywne lub defensywne użycie informacji i systemów informacyjnych oraz sieci komputerowych do przerywania i zniszczenia sieci komputerowych. Przy dzisiejszym stopniu rozwoju i zakresu wykorzystywania informacji odcięcie przeciwnika od informacji może sparaliżować nie tylko jego systemy teleinformatyczne, ale także uniemożliwić dostęp do technologii dających kontrolę nad konwencjonalnymi metodami prowadzenia walki.

Według chińskiego filozofa Sun Tzu²⁰ „wojna jest sztuką wprowadzania wroga w błąd” i podaje 11 maksym, które można traktować jako zasady takich działań:

1. „Zamiary i plany zaszkodzenia wrogowi nie sprowadzają się do jednej metody. Czasem przeciąga się na swoją stronę ludzi mądrych i szlachetnych, z otoczenia wrogiego władcy, aby pozbawić go doradców. Czasem wysyła się ludzi zdradzieckich i niebezpiecznych w celu rozbicia jego administracji. Wysyła się też fałszywe informacje, aby odsunąć ministrów od wrogiego suwerena. Można też wysłać biegłych rzemieślników, aby oferując swoje wyroby, doprowadzili do zubożenia jego ludu. Można sprezentować wrogowi zdolnych muzyków i tancerki, aby zmienili jego upodobania. Można też wysłać wrogiemu władcy piękną kobietę, aby go omamiła”²¹.
2. „Strategia wojny polega na przebiegłości i stwarzaniu złudzeń. Dlatego, jeśli jesteś do czegoś zdolny, udawaj niezręcznego, jeśli jesteś aktywny, stwarzaj pozory biernego. Jeśli jesteś blisko, stwórz pozory dużej odległości, jeśli uwierzą, że jesteś daleko, znajdź się niespodziewanie blisko. Staraj się wprowadzić wroga w błąd, twórz dezorganizację w jego armii i dopiero wtedy uderzaj”²².
3. „Dlatego biegli w prowokowaniu wroga do ataku tworzą sytuację, do której wróg musi się dostosować. Zwabiają go czymś, co jest dla niego atrakcyjne i zastawiwszy pułapkę, czekają na jego ruch dobrze przygotowani”²³.
4. „Stwarzaj wiele pozornych działań: pokaż się na wschodzie, naprawdę podążając na zachód, sprowokuj wroga na północy, aby uderzyć nagle na południu. Doprowadź wroga do szaleństwa, używając forteli dotąd, aż jego siły zostaną rozproszone”²⁴.
5. „Ktoś, kto nie zna zamiarów państw ościennych, nie potrafi na czas zabrać sprzymierzeńców i nie jest świadomy niebezpieczeństw marszów przez góry, lasy, bagna i rozpadliny – nie powinien prowadzić armii”²⁵.
6. „Kiedy hegemon atakuje potężne państwo, uprzednio zapobiega koncen-

---

²⁰ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, wyd. cyt., s. 80.

²¹ Tamże, s. 92.

²² Tamże, s. 17.

²³ Tamże, s. 59.

²⁴ Tamże, s. 123.

²⁵ Tamże, s. 128.

tracji jego armii. Stara się zastraszyć wroga i nie pozwolić na przyłączenie się do niego sprzymierzeńców²⁶.

7. Taktycznym posunięciem zgodnym z doktryną wojenną jest śledzenie sytuacji wroga, aby dobrze wyznaczyć dzień bitwy²⁷.
8. „To, co nazywamy uprzedzającą wiedzą, nie może być jakimś rodzajem wiedzy duchowej ani pochodzącym od bogów, ani też wiedzą przez analogię do przyszłych wydarzeń, ani też na podstawie spekulacji. Musi to być też konkretna informacja pochodząca od człowieka, który dobrze zna sytuację wroga. Zatem wyróżnia się pięć rodzajów tajnych agentów: narodowi, wewnętrzni, podwójni, straceni (przesyłający fałszywe informacje) oraz powracający. Jeśli tych pięć typów zatrudnionych agentów pracuje w koordynacji, to nazywani są oni doskonałą siecią i znajdują się pod szczególną opieką władcy²⁸.
9. „Dlatego też tylko oświecony władca oraz zacny generał są w stanie użyć najinteligentniejszych ludzi jako agentów, a z nimi z pewnością mogą dokonać wielkich rzeczy. Tajne plany i operacje są zasadnicze dla działań wojennych, bez nich armia nie może zrobić żadnego sensownego ruchu. Armia pozbawiona agentów jest doprawdy jak człowiek ślepy i głuchy²⁹.
10. „Kiedy pojawi się wiele przeszkód w wyjaśnianiu sytuacji, dzieje się tak z powodu fałszywych informacji³⁰.
11. „Jeśli wiem, że moje oddziały mogą uderzyć na wroga, lecz nie wiem, czy wróg jest przygotowany do odparcia, to szansa wygranej i przegranej jest jeden do jednego. Tak samo, jeśli wiem, że wróg nie jest przygotowany na atak, lecz nie wiem, czy moje oddziały są gotowe do uderzenia, szansa zwycięstwa i porażki jest jak jeden do jednego. Jeśli wiem, że moje oddziały mogą uderzyć i wróg nie jest przygotowany na atak, lecz nie rozpoznałem dobrze ułożenia terenu bitwy, szansa zwycięstwa i porażki jest jak jeden do jednego. Dlatego też twierdzę: Poznaj siebie i poznaj wroga, dopiero wtedy twoje zwycięstwo nie będzie zagrożone. Poznaj warunki terenu i pogody, wtedy twoje zwycięstwo będzie całkowite³¹.

Współczesne metody walki i definicja, na którą warto zwrócić uwagę, zostały przedstawione przez T. Kotarbińskiego, według którego walka informacyjna to działania przynajmniej dwupodmiotowe ukierunkowane w swojej istocie na wzajemne i świadome przeszkadzanie sobie w osiągnięciu wyznaczonych celów lub stworzenie

---

²⁶Tamże, s. 128.

²⁷Tamże, s. 130.

²⁸Tamże, s. 140.

²⁹Tamże, s. 146.

³⁰Tamże, s. 100.

³¹Tamże, s. 116.

sytuacji utrudniających przeciwnikom podejmowanie trafnych decyzji³².

J. Kossecki³³ wyróżnia następujące metody możliwe do zastosowania wspólnie:

1. Wzmacnianie centralizacji decyzji u przeciwnika, przy równoczesnym osłabianiu powiązań poziomych między elementami jego organizacji.
2. Inspirowanie błędnej polityki kadrowej u przeciwnika – zwłaszcza w obrębie jego centrali. Może tu np. wchodzić w grę niewłaściwy dobór charakterologiczny, preferowanie ludzi niekompetentnych czy takich, których można łatwo szantażować.
3. Penetracja centralnego ośrodka decyzyjnego przeciwnika i rozbudowa kanałów wpływu na ten ośrodek. Pomocni tu mogą być zwłaszcza doradcy, którzy są mniej narażeni na ewentualne zdemaskowanie i odpowiedzialność niż sami decydenci.
4. Inspirowanie nadmiaru decyzji lub inspirowanie błędnych decyzji podejmowanych przez centralne kierownictwo przeciwnika. Tę metodę stosuje się zazwyczaj łącznie z poprzednią.
5. Rozkładanie u przeciwnika – a zwłaszcza w jego centralnym ośrodku decyzyjnym – mechanizmów umożliwiających samosterowanie. Wchodzi tu w grę demoralizacja, dezinformacja, rozkładanie poczucia prawnego.
6. Blokowanie przepływu informacji i dezorganizowanie pracy tych elementów organizacji przeciwnika, które zajmują się przetwarzaniem informacji.
7. Nasyłanie do struktury przeciwnika masowej agentury, która jest łatwo wykrywana i daje zajęcie jego organom kontrwywiadu, odwracając uwagę tych organów od głównych kanałów wpływu, które oddziałują na centralny ośrodek decyzyjny przeciwnika.
8. Przechwytywanie dobrych inicjatyw kierownictwa przeciwnika przez odpowiednie kanały informacyjne i kanały wpływu oraz wypaczenie ich w taki sposób, by stawały się własną karykaturą, zniechęcającą do niej społeczeństwo. Można to nazwać hodowaniem szczepionek przeciw słusznym inicjatywom przeciwnika, które mogłyby go wzmocnić.

Amerykański Departament Obrony definiuje wojnę informacyjną jako działania podjęte w celu osiągnięcia informacyjnej przewagi, wspierającej narodową strategię militarną poprzez oddziaływanie na informacje przeciwnika, przy jednoczesnej ochronie własnych informacji i własnych systemów informacyjnych.

Aspekt ofensywny – to działania służące zniszczeniu, przejęciu, szkodliwej modyfikacji lub wykorzystaniu zasobów informacyjnych atakowanego w ten sposób podmiotu oraz środków ich przechowywania, transferu i przetwarzania. Aspekt defensywny obejmuje ochronę własnych zasobów informacyjnych (systemów ich ob-

---

³² T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław 1965, s. 203–238.

³³ J. Kossecki, *Elementy wojny informacyjnej*, <http://autonom.edu.pl> (dostęp: 25.03.2013).

sługi) przed wrogimi działaniami innych podmiotów.

Można wyróżnić dwa rodzaje wojny informacyjnej: *netwar* i *cyberwar*³⁴. *Netwar* to konflikt, który toczy się pomiędzy społeczeństwami i narodami, konflikt przeciwko komunikacji i przepływowi informacji. Celem ataków jest zniszczenie bądź zmodyfikowanie informacji przeprowadzanej dla zmiany poglądów o państwie, o jego społeczeństwie lub otoczeniu. Jest to wojna, która ma prowadzić do zerwania lub dezintegracji więzi pomiędzy państwem a społeczeństwem, podważania zaufania do państwa i przekonania obywateli, że państwo nie może zapewnić bezpiecznego bytu. Celem ataków mogą być środki łączności społecznej, sieci bankowe, ośrodki kontroli i zarządzania transportem czy zasobami energetycznymi. Jest to inaczej wojna psychologiczna, której działania można podzielić na cztery grupy³⁵: działania przeciwko wojskom przeciwnika, działania przeciwko przywódcom przeciwnika, działania wymierzone w wolę społeczeństwa do prowadzenia działań i działania narzucające specyficzne wzorce kulturowe i wzorce zachowań przeciwnika.

Powyższe działania mogą prowokować kampanie dyplomatyczne, propagandowe lub psychologiczne. Mogą wpływać na lokalne media, infiltrację sieci komputerowych poprzez sieć komputerową i promowanie ruchów o charakterze opozycyjnym.

K. Liedel za J. J. Arquilla wyróżnia następujące formy *netwar*³⁶:

- pomiędzy rządami skonfliktowanych państw narodowych;
- pomiędzy rządami państw i aktorami niepaństwowymi (pomiędzy państwem a ugrupowaniem zaangażowanym w czyny terrorystyczne, proliferację broni masowego rażenia, przemyt narkotyków);
- pomiędzy rządem a aktywnymi społecznie grupami obywateli, którzy protestują przeciwko części polityki rządowej (dotyczącej zagadnień środowiska naturalnego, obrony praw człowieka, wolności religijnych); aktorzy pozarządowi mogą tworzyć związki ze społeczeństwami, jak również ze zorganizowanymi koalicjami transnarodowymi.

8.4. Zagrożenia cybernetyczne/*cyberwar*

Cyberwar oznacza prowadzenie i przygotowanie działań militarnych z wykorzystaniem informacji jako podstawowego elementu służącego uzyskaniu przewagi.

Formy działań w cyberprzestrzeni można podzielić na narzędzie pomocnicze oraz broń. Podstawową formą działań w cyberprzestrzeni o charakterze pomocniczym

³⁴K. Liedel, *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 22.

³⁵M. Libicki, *What is Information Warfare?*, "Journal of Defence Science", http://www.dodccrp.org/publications/pdf/Libicki_What_Is.pdf (dostęp: 25.03.2013).

³⁶J. J. Arquilla, D. F. Ronfeldt, *Cyberwar is coming*, "Comperative strategy", vol. XII/1993, s. 141–165.

jest prowadzenie akcji propagandowych i informacyjnych, rekrutacji i uzyskiwania środków finansowych, komunikacji wewnątrzgrupowej, mobilizacji sympatyków, planowanie operacji również poza cyberprzestrzenią, dowodzenie i nadzór w trakcie ich realizacji, operacje wywiadowcze służące zdobyciu użytecznych informacji zarówno legalnych, ogólnie dostępnych (biały wywiad), jak i niejawnych, utajnionych.

Do informacji niejawnych można dotrzeć poprzez włamanie się do miejsc ich przechowywania albo poprzez przechwycenie ich transmisji. Nierzadko skuteczne wydają się zabiegi socjotechniczne wykorzystujące błędy, niewiedzę lub bez troskę osób korzystających z tych danych lub mających do nich dostęp³⁷.

Działania w cyberprzestrzeni uznane za broń to operacje zmierzające bezpośrednio do spowodowania negatywnych następstw dla określonych podmiotów: ataki informatyczne, np. uszkodzenie strony internetowej, przepełnienie, czyli przeciążenie urządzeń i łączy nadmierną ilością danych lub zadań do wykonania, ataki polegające na włamaniu do komputerów uczestniczących w sieci i mające na celu zniszczenie lub zmianę przechowywanych na nich informacji czy też atak przy użyciu Internetu na element infrastruktury krytycznej. Może służyć także elektronicznemu oślepieniu przeciwnika, przekazywaniu fałszywych informacji, przeładowaniu systemów informacyjnych wroga, a także zakłócaniu jego systemów informacyjnych i komunikacyjnych.

Do zagrożeń w zakresie bezpieczeństwa informatycznego zaliczyć również można powszechne używanie nielicencjonowanego oprogramowania. Zdecydowanie ułatwia to działania różnego rodzaju hakerom.

Cyberwar jest zjawiskiem, które wymusza dostrzeżenie wagi posiadanych informacji, sprawnych systemów dowodzenia i kontroli komunikacji, wywiadu oraz narzędzi służących lokalizacji, identyfikacji, zaskoczeniu i przekazaniu wrogowi fałszywych informacji, zanim zdąży on zastosować te same narzędzia³⁸.

Do najbardziej popularnych narzędzi należą³⁹:

- wprowadzanie wirusów komputerowych, dostosowanych programów do samopowielania się i szybkiego rozprzestrzeniania;
- bomby logiczne – aplikacje programowe, dostosowane do uaktywniania się na określone wcześniej sygnały lub według zaprogramowanych reżimów czasowych;
- konie trojańskie – programy wykonujące działania niezależnie od woli użytkownika;
- *chipping* – uzyskiwanie dostępu przez doinstalowanie dodatkowych chipów;

---

³⁷M. Madej, *Zagrożenia asymetryczne państw obszaru transatlantyckiego*, wyd. cyt.

³⁸K. Liedel, *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 24.

³⁹Tamże, s. 40.

- „tylne drzwi” – wejście do systemu z ominięciem jego warstwy ochronnej;
- *spoofing* – podszywanie się;
- *hijacking* – przechwytywanie transmisji między dwoma systemami;
- *sniffing* – śledzenie ruchów w sieci;
- *receptor va Eycka* – podglądanie repliki obrazów wyświetlanych na monitorze przy wykorzystaniu efektu wysyłania przez monitor silnego sygnału elektromagnetycznego;
- DoS (Denial of Service) – odmowa usługi – blokowanie pojedynczej usługi sieciowej bądź blokowanie pracy całego serwera, czasem przeciążenia go za pomocą niezliczonej ilości zapytań;
- DDoS (Distibuted Denial of Service) – jest odmianą ataku DoS polegającą na zaatakowaniu ofiary z wielu miejsc jednocześnie; do przeprowadzenia ataku służą najczęściej komputery, nad którymi przejęto kontrolę przy użyciu specjalnego oprogramowania (różnego rodzaju boty i trojany), na dany sygnał komputery zaczynają jednocześnie atakować system ofiary, zasypując go fałszywymi próbami skorzystania z usług, jakie oferuje;
- broń częstotliwości radiowej (*radio frequency*, RF) – urządzenia emitujące promieniowanie elektromagnetyczne należące do widma radiowego używane do niszczenia technicznych urządzeń elektronicznych oraz zbiorów informatycznych;
- *flooding* – wysyłanie do atakowanego komputera takiej ilości żądań, której nie jest on w stanie obsłużyć;
- *spamming*.

Aby zminimalizować ryzyko ataku na sieci komputerowe, należy rozwijać społeczny sens rozumienia odpowiedzialności za bezpieczeństwo, ograniczać fizyczny dostęp do komputerów dla osób trzecich, ograniczać dostęp do oprogramowania służbowego i nie używać nieautoryzowanego lub pożyczonego oprogramowania, używać jakościowych haseł, zabezpieczać komponenty związane z PC (dyski, kopie zapasowe czy inne nośniki pamięci). Nie należy pozostawiać aktywnych terminali, a przy opuszczaniu stanowiska zawsze należy wcześniej się wylogować, nieużywane komputery powinny być odłączone od sieci. Komputery wykorzystujące linie telefoniczne wymagają zabezpieczenia dostępu. Na czas, gdy komputer nie jest używany, należy usunąć z niego dane wrażliwe, a dla pewności najlepiej dokonać formatowania – oczywiście wcześniej zapisując dane lub tworzyć kopie zapasowe. Przed wyrzuceniem lub przekazaniem dysków lub innych nośników pamięci do innych zastosowań należy je wyczyścić, a w razie podejrzanych wprowadzeń i zmian danych zgłosić zaistniały fakt właściwym komórkom.

8.5. Cyberterroryzm

Cyberterroryzm jest szczególnym rodzajem działań terrorystycznych, w których używa się środków walki informacyjnej, w tym również sieci Internet do komunikowania, propagandy i dezinformacji. Inaczej definiując, jest to politycznie, społecznie, ekonomicznie lub religijnie motywowany atak lub groźba ataku na komputery, sieci lub systemy informacyjne w celu zniszczenia infrastruktury oraz zastraszenia lub wymuszenia na rządzie i ludziach politycznych i społecznych celów.

Należy tutaj jeszcze raz podkreślić, że najbardziej wrażliwymi celami ataków cyberterrorystów są wyżej opisane elementy infrastruktury krytycznej państwa, które mogą być atakowane za pomocą wyżej opisanego szerokiego wachlarza metod ataków cybernetycznych i zastosowania sieci Internet. Jeżeli ataki są przeprowadzone zarówno w cyberprzestrzeni, jak i fizycznie, atak taki nosi nazwę *swarming attack*⁴⁰.

Ataki terrorystyczne w cyberprzestrzeni zyskują coraz większą popularność z uwagi na szeroki dostęp do taniejącego sprzętu komputerowego, wiedzy i programów wykorzystywanych do działań terrorystycznych.

P. Sienkiewicz wymienia sześć powodów, które przeważają o wyborze cyberataku nad działaniami militarnymi⁴¹:

- niskie koszty działalności, atak cyberterrorystyczny wymaga tylko precyzyjnego sprzętu komputerowego z dostępem do Internetu i umiejętności;
- zanikanie wszelkich granic – państwa tracą część swojej suwerenności – zacierają się granice między tym, co prywatne a państwowe, wojskowe a komercyjne; zacieranie się granic między wojną a pokojem, czego konsekwencją jest prawdopodobieństwo, że zaatakowane państwo nie będzie sobie z tego zdawało sprawy;
- możliwość dokonywania nagłych i nieprzewidywalnych akcji – ofiary są całkowicie nieświadome i nieprzygotowane do ich odparcia;
- całkowita anonimowość – powoduje to możliwość manipulowania informacją, utrudnia państwu odparcie ataku i budowanie koalicji;
- minimalne ryzyko wykrycia przygotowywanego ataku – daje to większe bezpieczeństwo zarówno przerwania akcji, jak i zdemaskowania sprawców;
- zamiast uderzać w niewinnych ludzi, można sparaliżować system wrogiego państwa – większy efekt propagandowy i uznanie opinii publicznej.

Do najczęstszych sposobów ataków cyberterrorystycznych można zaliczyć⁴²:

1. Metody polegające na uzyskaniu haseł dostępu do sieci (*stealing*

---

⁴⁰ Tamże, s. 36.

⁴¹ P. Sienkiewicz, *Spoleczeństwo i wolność w globalnym społeczeństwie informacyjnym*, wyd. cyt., s. 23.

⁴² Tamże.

- passwords*).
2. Wykorzystanie niekompetencji osób, które mają dostęp do systemu (*social engineering*).
  3. Korzystanie z systemu bez specjalnych zezwoleń lub używanie oprogramowania z nielegalnych źródeł (*bugs and backdoors*).
  4. Zniszczenie mechanizmu używanego do autoryzacji (*authentication failures*).
  5. Wykorzystanie luk w zbiorze reguł sterujących wymianą informacji pomiędzy dwoma lub wieloma niezależnymi urządzeniami lub procesami (*protocol failures*).
  6. Atakujący zdobywa informacje dostępne tylko dla administratora, niezbędne do poprawnego funkcjonowania sieci (*information leakage*).
  7. Uniemożliwienie użytkownikom korzystania z ich systemu (*denial of service*).

8.6. Manipulowanie przekazem

Narzędziem walki informacyjnej może być również świadome manipulowanie przekazem, walka psychologiczna z wykorzystaniem mediów informacyjnych, blokowanie wymiany informacji, wprowadzanie chaosu informacyjnego lub szerzenie dezinformacji. Takie działania dywersyjne niejednokrotnie są jawne i nie podlegają sankcji, a manipulatorem może być każdy, np. dziennikarz, dyplomata, przedsiębiorca, student, aktor, artysta czy osoba opiniotwórcza uznająca się za eksperta.

Manipulacja jest bowiem celowym i skrytym działaniem, które narzuca osobie lub grupie osób fałszywy obraz pewnej rzeczywistości. Zawsze jest planowana i może polegać na wprowadzeniu do przekazu medialnego określonej kompilacji prawdziwych i fałszywych informacji, które mogą tworzyć z góry zaplanowane nastroje społeczne i klimat polityczny zgodny z oczekiwaniami sprawcy tych manipulacji lub budować negatywny obraz przeciwnika poprzez lekceważenie, kompromitowanie lub ośmieszanie osoby, ugrupowania politycznego bądź instytucji. Działania takie mogą powodować uprzedzenia, niechęć, nienawiść czy agresję, niepokoje społeczne, zamieszki i kryzysy rządów, wojnę domową lub niszczenie autorytetu państwa i zaufania sojuszniczego na arenie międzynarodowej.

Do najczęściej używanych tradycyjnych narzędzi manipulacji, które oddziałują na świadomość odbiorcy, można zaliczyć wszelkie przekazy za pomocą tekstu, obrazu, filmu, plotki, ulotki, również informację podaną w prasie, radiu czy telewizji. W manipulowanym przekazie najczęściej wykorzystuje się następujące środki i techniki:

- środki manipulacji: stereotyp, mit, plotkę, kamuflaż,
- techniki: wykorzystanie autorytetu, manewr odciągający, selekcję, frag-

mentację, czyli wybiórcze, punktowe przekazywanie obrazu, podkreślanie silnych lub słabych stron, a utajanie pozostałych w zależności, jaki obraz jest kreowany (pozytywny czy negatywny); natychmiastowość w informowaniu: przekazywanie informacji „na żywo”, „z ostatniej chwili”, „z pierwszej ręki” prowadzi do uwiarygodnienia ich treści i wzbudzenia szacunku wśród odbiorców przekazu; natychmiastowe przekazywanie dezaktualizuje automatycznie inne informacje, które mogą być niewygodne lub szkodliwe (tzw. manewr odciążenia), obniża stopień wrażliwości poprzez błyskawiczne i stałe nadawanie informacji; ponadto technika in-gracjacji, manipulacji za pośrednictwem *cliche* lub sugestii;

- kreowanie „wroga”;
- zatrucie informacyjne – sprawy bardzo ważne i ważne ukazują się celowo jako niewiele znaczące i bez wartości (zafałszowany obraz wartości);
- perswazja ukryta – polega na tym, że nową hierarchię wartości przedstawia się jako porządek oczywisty i aprobowany przez większość społeczeństwa, zatem negatywny stosunek osoby do danej propozycji oceniany jest jako niepostępowy, przestarzały i kompromitujący daną osobę lub instytucję;
- wprowadzanie antywartości jako wartości atrakcyjnych.

Szczególnie niebezpieczne mogą okazać się techniki psychotroniczne dostosowane do oddziaływania na paranormalne właściwości organizmu. Bada się obecnie, czy za pomocą np. hipnozy, telepatii, telekinezy czy generowania sztucznie bioenergii można skutecznie oddziaływać na kształtowanie anormalnych odruchów psychicznych nie tylko pojedynczego człowieka, ale i większych zbiorowości ludzkich⁴³.

8.7. System bezpieczeństwa informacyjnego państwa

System bezpieczeństwa informacyjnego państwa jest tworzony przez bezpieczeństwo zasobów informacyjnych, bezpieczeństwo logistycznej infrastruktury teleinformacyjnej oraz warunki posiadania i rozwoju społeczeństwa informacyjnego⁴⁴.

Bezpieczeństwo zasobów informacyjnych wiąże się z zabezpieczeniem dostępu do informacji, których nieuprawnione ujawnienie spowodowałoby lub mogłyby spowodować szkody dla państwa albo byłoby z punktu widzenia jego interesów niekorzystne⁴⁵.

Bezpieczeństwo informacji w polskim prawie regulują następujące podstawo-

---

⁴³ L. Ciborowski, *Walka informacyjna*, wyd. cyt., s. 10.

⁴⁴ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 104–108.

⁴⁵ *Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych* (Dz.U. z 2010 r. Nr 182, poz. 1228).

we akty prawne: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, *Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnej*, *Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych*, *Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej*.

Artykuł 61 Konstytucji RP określa prawo każdego obywatela do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa. Zgodnie z Konstytucją prawa te mogą być ograniczone wyłącznie ze względu na określoną w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.

Wiele kontrowersji wywołała nowelizacja ustawy o dostępie do informacji publicznej z dnia 29 grudnia 2011 r., która precyzuje uregulowania konstytucyjne. Szczególne zainteresowanie wzbudziło wprowadzenie art. 5 pkt 1a, w którym zostało wdrożone określenie, iż „prawo do informacji publicznej podlega ograniczeniu ze względu na ochronę ważnego interesu gospodarczego państwa w zakresie i w czasie, w jakim udostępnienie informacji: osłabiłoby zdolność negocjacyjną Skarbu Państwa w procesie gospodarowania jego mieniem albo zdolność negocjacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w procesie zawierania umowy międzynarodowej lub podejmowania decyzji przez Radę Europejską lub Radę Unii Europejskiej; utrudniłoby w sposób istotny ochronę interesów majątkowych Rzeczypospolitej Polskiej lub Skarbu Państwa w postępowaniu przed sądem, trybunałem lub innym organem orzekającym”.

Zachodzi zatem pytanie, w jakim stopniu państwo powinno chronić informacje niejawne przed niebezpieczeństwem wycieku informacji, a w jakim przed kontrolą społeczną swojej działalności w imieniu obywateli.

Kolejnym aktem prawnym regulującym bezpieczeństwo informacyjne jest ustawa o ochronie informacji niejawnych. Ustawa definiuje i klasyfikuje pojęcie informacji niejawnej, opisuje zasady organizowania jej ochrony i udostępniania, postępowania sprawdzającego w celu ustalenia, czy osoba bądź przedsiębiorca nim objęty daje rękojmię zachowania tajemnicy, organizacji kontroli stanu jej zabezpieczenia, ochrony informacji niejawnych w systemach teleinformatycznych oraz stosowania środków bezpieczeństwa fizycznego.

Przepisy ustawy dotyczą:

- organów władzy publicznej: Sejmu i Senatu RP, prezydenta RP, organów administracji rządowej, organów jednostek samorządu terytorialnego, a także innych podległych im jednostek organizacyjnych lub przez nie nadzorowanych, sądów i trybunałów, organów kontroli państwowej i ochrony

- prawa;
- jednostek organizacyjnych podległych ministrowi obrony narodowej lub przez niego nadzorowanych;
  - Narodowego Banku Polskiego;
  - państwowych osób prawnych i innych niż wymienione w pkt 1–3 państwowych jednostek organizacyjnych;
  - jednostek organizacyjnych podległych organom władzy publicznej lub nadzorowanych przez te organy;
  - przedsiębiorców zamierzających ubiegać się albo ubiegających się o zawarcie umów związanych z dostępem do informacji niejawnych lub wykonujących takie umowy albo wykonujących na podstawie przepisów prawa zadania związane z dostępem do informacji niejawnych⁴⁶.

Zgodnie z ustawą informacje niejawne podlegające ochronie są uznawane jako:

ściśle tajne – jeśli ich nieuprawnione ujawnienie spowoduje wyjątkowo poważną szkodę dla RP, przez co zagrazi niepodległości, suwerenności lub integralności RP; bezpieczeństwu wewnętrznemu lub porządkowi konstytucyjnemu RP; sojuszom lub pozycji międzynarodowej RP; osłabi gotowość obronną RP; doprowadzi lub może doprowadzić do identyfikacji funkcjonariuszy, żołnierzy lub pracowników służb odpowiedzialnych za realizację zadań wywiadu lub kontrwywiadu, którzy wykonują czynności operacyjno-rozpoznawcze, jeżeli zagrazi to bezpieczeństwu wykonywanych czynności lub może doprowadzić do identyfikacji osób udzielających im pomocy w tym zakresie;

- tajne – jeśli ich nieuprawnione ujawnienie spowoduje poważną szkodę dla RP i uniemożliwi realizację zadań związanych z ochroną suwerenności lub porządku konstytucyjnego RP; pogorszy stosunki RP z innymi państwami lub organizacjami międzynarodowymi; zakłóci przygotowania obronne lub funkcjonowanie Sił Zbrojnych RP; utrudni wykonywanie czynności operacyjno-rozpoznawczych prowadzonych w celu zapewnienia bezpieczeństwa państwa lub ścigania sprawców zbrodni przez służby lub instytucje do tego uprawnione; w istotny sposób zakłóci funkcjonowanie organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości; przyniesie stratę znacznych rozmiarów w interesach ekonomicznych RP;
- poufne – których nieuprawnione ujawnienie spowoduje szkodę dla RP i utrudni prowadzenie bieżącej polityki zagranicznej RP; utrudni realizację przedsięwzięć obronnych lub negatywnie wpłynie na zdolność bojową Sił Zbrojnych RP; zakłóci porządek publiczny lub zagrazi bezpieczeństwu obywateli; utrudni wykonywanie zadań służbom lub instytucjom odpowiedzialnym za ochronę bezpieczeństwa lub podstawowych interesów RP;

---

⁴⁶ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnej (Dz.U. 2010 nr 182, poz. 1228), art. 1 pkt 2.

utrudni wykonywanie zadań służbom lub instytucjom odpowiedzialnym za ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa obywateli lub ściganie sprawców przestępstw i przestępstw skarbowych oraz organom wymiaru sprawiedliwości; zagrozi stabilności systemu finansowego RP; wpłynie niekorzystnie na funkcjonowanie gospodarki narodowej;

- zastrzeżone – których ujawnienie może mieć szkodliwy wpływ na wykonywanie przez organy władzy publicznej lub inne jednostki organizacyjne zadań w zakresie obrony narodowej, polityki zagranicznej, bezpieczeństwa publicznego, przestrzegania praw i wolności obywateli, wymiaru sprawiedliwości albo interesów ekonomicznych RP.

Służbami nadzorującymi funkcjonowanie systemu ochrony informacji niejawnych, zgodnie z ustawą o ochronie informacji niejawnych, są Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Służba Kontrwywiadu Wojskowego. Do ich obowiązków w tym zakresie należy prowadzenie kontroli ochrony informacji niejawnych i przestrzeganie przepisów obowiązujących w tym zakresie; realizowanie zadań dotyczących bezpieczeństwa systemów teleinformatycznych; prowadzenie postępowania sprawdzającego⁴⁷, kontrolnego postępowania sprawdzającego⁴⁸ oraz postępowania bezpieczeństwa przemysłowego⁴⁹; zapewnienie ochrony informacji niejawnych wymienianych pomiędzy RP a innymi państwami lub organizacjami międzynarodowymi oraz prowadzenie doradztwa i szkoleń w zakresie ochrony informacji niejawnych.

Prowadzenie postępowania sprawdzającego ma na celu ustalenie istnienia uzasadnionych wątpliwości dotyczących: uczestnictwa, współpracy lub popierania przez osobę sprawdzaną działalności szpiegowskiej, terrorystycznej, sabotażowej albo innej wymierzonej przeciwko RP; zagrożeń osoby sprawdzanej ze strony obcych służb specjalnych w postaci prób werbunku lub nawiązania z nią kontaktu; przestrzegania porządku konstytucyjnego RP, a przede wszystkim, czy osoba sprawdzana uczestniczyła lub uczestniczy w działalności partii politycznych lub innych organizacji, o których mowa w art. 13 Konstytucji RP, albo współpracowała lub współpracuje z takimi partiami lub organizacjami; ukrywania lub świadomego niezgodnego z prawdą podawania w ankiecie bezpieczeństwa osobowego lub postę-

---

⁴⁷ Postępowanie sprawdzające ma na celu ustalenie, czy osoba sprawdzana daje rękojmię zachowania tajemnicy (art. 24 ust. 1 ustawy o ochronie informacji niejawnej).

⁴⁸ Kontrolne postępowanie sprawdzające przeprowadza się w przypadku, gdy o osobie, której wydano poświadczenie bezpieczeństwa, zostaną ujawnione nowe informacje wskazujące, że nie daje ona rękojmi zachowania tajemnicy (art. 33 ust. 1 ustawy o ochronie informacji niejawnej).

⁴⁹ Postępowanie bezpieczeństwa przemysłowego jest warunkiem dostępu przedsiębiorcy do informacji niejawnych o klauzuli poufnej i wyżej, rezultatem tego postępowania jest uzyskanie zdolności do ochrony informacji niejawnych, czego potwierdzeniem jest nadanie świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego (art. 54 ust. 1 i 2 ustawy o ochronie informacji niejawnej).

powaniu sprawdzającym przez osobę sprawdzaną informacji mających znaczenie dla ochrony informacji niejawnych; wystąpienia związanych z osobą sprawdzaną okoliczności powodujących ryzyko jej podatności na szantaż lub wywieranie presji; niewłaściwego postępowania z informacjami niejawnymi, jeżeli: doprowadziło to bezpośrednio do ujawnienia tych informacji osobom nieuprawnionym, było to wynikiem celowego działania, stwarzało to realne zagrożenie ich nieuprawnionym ujawnieniem i nie miało charakteru incydentalnego, dopuściła się tego osoba szczególnie zobowiązana na podstawie ustawy do ochrony informacji niejawnych: pełnomocnik ochrony, jego zastępca lub kierownik kancelarii tajnej.

Ponadto, w toku postępowania sprawdzającego ustala się informacje dotyczące poziomu życia osoby sprawdzanej wyraźnie przewyższającej uzyskiwane przez nią dochody; choroby psychicznej lub innych zakłóceń czynności psychicznych ograniczających sprawność umysłową i mogących negatywnie wpłynąć na zdolność osoby sprawdzanej do wykonywania prac związanych z dostępem do informacji niejawnej oraz uzależnień od alkoholu, środków odurzających lub substancji psychotropowych.

Sprawdzenie przedsiębiorcy obejmuje natomiast strukturę kapitału oraz powiązania kapitałowe przedsiębiorcy, źródła pochodzenia środków finansowych i sytuację finansową, strukturę organizacyjną, system ochrony informacji niejawnych, w tym środki bezpieczeństwa fizycznego; wszystkie osoby wchodzące w skład organów zarządzających, kontrolnych oraz osoby działające z ich upoważnienia; w szczególności uzasadnionych przypadkach osoby posiadające poświadczenia bezpieczeństwa.

Środki bezpieczeństwa fizycznego mają chronić informacje szczególnie przed działaniem obcych służb specjalnych, zamachem terrorystycznym lub sabotażem, kradzieżą lub zniszczeniem materiału, próbą wejścia osób nieuprawnionych do pomieszczeń, w których są przetwarzane informacje niejawne, nieuprawnionym dostępem do informacji o wyższej klauzuli tajności niewynikającym z posiadanych uprawnień.

O bezpieczeństwie informacyjnym państwa oprócz ochrony zasobów informacyjnych decyduje również bezpieczeństwo logistycznej infrastruktury teleinformatycznej. Systemy informatyczne zgodnie z art. 48 ust. 1 ustawy o ochronie informacji niejawnej, w których mają być przetwarzane informacje niejawne o klauzurze poufnej lub wyższej, podlegają akredytacji i certyfikacji bezpieczeństwa teleinformatycznego. Akredytacji udzielają służby ochrony państwa ABW lub SKW najwyżej co pięć lat, natomiast certyfikaty bezpieczeństwa wydaje się na okres nie krótszy niż trzy lata.

Bezpieczeństwo informacji niejawnych przetwarzanych w systemie teleinformatycznym reguluje *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 lipca 2011 r. w sprawie podstawowych wymagań bezpieczeństwa teleinformatycznego*. Powyższe rozporządzenie określa spójny zbiór zabezpieczeń wdrażany w celu zapewnienia poufności, integralności i dostępności informacji niejawnych przetwarzanych

w urządzeniach teleinformatycznych. Wspomniany zbiór zabezpieczeń obejmuje dokumentację bezpieczeństwa teleinformatycznego, ochronę fizyczną, elektromagnetyczną (przed skutkami zakłóceń za pomocą emisji ujawniającej, emisji lub impulsów elektromagnetycznych o dużej mocy) i kryptograficzną systemu lub sieci teleinformatycznej, zapewnienie niezawodności transmisji oraz kontrolę dostępu do urządzeń systemu lub sieci teleinformatycznej, analizę stanu bezpieczeństwa teleinformatycznego oraz usunięcie stwierdzonych nieprawidłowości, system szkoleń z zakresu bezpieczeństwa teleinformatycznego dla osób uprawnionych do pracy w systemie lub sieci teleinformatycznej oraz zapoznanie ich z procedurami bezpiecznej eksploatacji systemu we właściwym zakresie.

Osoby, które ujawniły tajemnicę państwową lub tajemnicę służbową, podlegają odpowiedzialności karnej i sankcji określonych w kodeksie karnym w rozdziale XXXIII *Przestępstwa przeciwko ochronie informacji*⁵⁰. Artykuł 256 § 1 kodeksu karnego mówi: „kto ujawnia lub wbrew przepisom ustawy wykorzystuje informacje stanowiące tajemnicę państwową, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat. § 2. Jeżeli informację określoną w § 1 ujawniono osobie działającej w imieniu lub na rzecz podmiotu zagranicznego, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 3. Kto nieumyślnie ujawnia informację określoną w § 1, z którą zapoznał się w związku z pełnieniem funkcji publicznej lub otrzymanym upoważnieniem, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku”.

Artykuł 266 kodeksu karnego stanowi: „§ 1. Kto, wbrew przepisom ustawy lub przyjętemu na siebie zobowiązaniu, ujawnia lub wykorzystuje informację, z którą zapoznał się w związku z pełnioną funkcją, wykonywaną pracą, działalnością publiczną, społeczną, gospodarczą lub naukową, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. § 2. Funkcjonariusz publiczny, który ujawnia osobie nieuprawnionej informację stanowiącą tajemnicę służbową lub informację, którą uzyskał w związku z wykonywaniem czynności służbowych, a której ujawnienie może narazić na szkodę prawnie chroniony interes, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 3. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 następuje na wniosek pokrzywdzonego”.

Odpowiedzialność za współpracę z obcym wywiadem precyzuje art. 130 kodeksu karnego. Mówi on: „Kto bierze udział w działalności obcego wywiadu przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. § 2. Kto, biorąc udział w obcym wywiadzie albo działając na jego rzecz, udziela temu wywiadowi wiadomości, których przekazanie może wyrządzić szkodę Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 3 lat. § 3. Kto, w celu udzielenia obcemu wywiadowi wiadomości określonych w § 2 gromadzi je lub przechowuje, włącza się do sieci komputerowej w celu ich uzyskania

---

⁵⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553).

albo zgłasza gotowość działania na rzecz obcego wywiadu przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 8 lat. § 4. Kto, działalność obcego wywiadu organizuje lub nią kieruje, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności”⁵¹.

8.8. Społeczeństwo informacyjne

Warunki posiadania i rozwoju społeczeństwa informacyjnego są elementem sprawnego systemu bezpieczeństwa informacyjnego państwa. W literaturze przedmiotu nie ma jednoznacznej definicji społeczeństwa informacyjnego, ale najogólniej można przyjąć za D. Bellem, że jest to takie społeczeństwo, w którym zatrudnienie w sektorze usług znajduje więcej osób niż w sektorze rolniczym czy przemysłowym. W sektorze tym dominuje praca informacyjna, a wiedza jest głównym zasobem przyczyniającym się do rozwoju państwa i obywateli w przeciwieństwie do ziemi lub kapitału, które to zasoby były źródłem rozwoju społeczności ery rolniczej czy przemysłowej⁵².

Za fundament rozwoju społeczeństwa informacyjnego J. S. Nowak uznaje osoby zaklasyfikowane do odpowiednich grup zawodowych, które podaje za M. U. Potratem: finanse, ubezpieczenia i rachunkowość; informację kulturalną („przemysł” kulturalny) oraz informację wiedzy, czyli patenty, zarządzanie, doradztwo itp.⁵³ Natomiast F. Machlup stwierdza, że do gospodarki informacyjnej wchodzi następujące sektory: przemysł informacyjny, czyli media komunikacyjne (radio, TV, telefon, poczta i usługi wydawnicze); urzędnicy i usługi informacyjne (komputery, sprzęt telekomunikacyjny, prasa); prywatna i publiczna działalność naukowo-badawcza oraz oświata (edukacja formalna, szkolenia wojskowe, biblioteki, podnoszenie kwalifikacji zawodowych⁵⁴.

8.9. Podsumowanie

Jesteśmy świadkami rewolucji informacyjnej, w której trzy główne filary tych przemian: globalizacja, digitalizacja i transformacja podnoszą znaczenie informacji do rangi zasobu strategicznego. Informacja zawsze była zasobem silnie strzeżonym, ale też wcześniej była również tylko środkiem wspierającym cele zasadnicze.

---

⁵¹ Tamże.

⁵² J. S. Nowak, *Społeczeństwo informacyjne – geneza i definicje*, www.silesia.org.pl (dostęp: 30.03.2013).

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże.

Podczas analizy problemów wynikających z zagrożeń bezpieczeństwa informacyjnego państwa ważne jest, aby uświadomić sobie, iż we współczesnym świecie, w którym w znacznej części elementy systemów politycznych, militarnych, ekonomicznych i społecznych są kontrolowane przez komputery lub za ich pośrednictwem, właściwy system ochrony państwa przed kradzieżą lub modyfikacją jest celem zasadniczym. Sieć informatyczna jest nerwem państwa, a wzajemne powiązanie systemów i przenikanie w nich informacji, szczególnie w ramach IKP, są dodatkowym zagrożeniem. We wszystkich obszarach życia informacja podlega digitalizacji, a prace nad sztuczną inteligencją intensyfikują się. Oznacza to, że programy komputerowe są coraz szybsze i coraz bardziej uniezależniają się od decyzji człowieka. Pytaniem jest tylko, czy do 2040 r. sztuczna inteligencja dorówna inteligencji człowieka, czy wcześniej.

Bezpieczeństwo informacyjne obywateli będzie zatem silnie korelowało z siłą państwa w zakresie opanowania procesów gromadzenia, przetwarzania i przesyłania informacji we wszystkich dziedzinach życia społeczeństwa. Integralność sieci powiązań zależy bowiem od⁵⁵:

- niezależności energetycznej państwa;
- siły gospodarczej (poziomu rozwoju gospodarczego);
- poziomu rozwoju sektora usług zapewniającego bezpieczeństwo socjalne społeczeństwa;
- technicznego i technologicznego rozwoju systemów wchodzących w skład IKP;
- nasycenia środkami technologii teleinformatycznych systemów informacyjnych państwa.

Środki polityki bezpieczeństwa informacyjnego muszą zatem uwzględniać to, że⁵⁶:

- informacja stanowi zasób strategiczny państwa i organizacji XXI wieku;
- informacja i wynikająca z niej wiedza oraz technologie informatyczne staną się podstawowym czynnikiem wytwórczym;
- większość dochodu państwa zostanie uzyskana z szeroko rozumianego sektora informacyjnego;
- procesy decyzyjne w innych sektorach gospodarki i życia społecznego uzależnione będą od systemów przetwarzania i przesyłania informacji;
- zakłócenie prawidłowości działania systemów informacyjno-sterujących nie wymaga wysokich nakładów materialnych;
- rywalizacja pomiędzy przeciwnikami przeniesie się na płaszczyznę walki informacyjnej.

---

⁵⁵K. Liedel, *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, wyd. cyt., s. 26.

⁵⁶Tamże, s. 30.

Dlatego w obliczu nowych zagrożeń i budowania się nowej rzeczywistości tak ważną obecnie staje się dyskusja nad rolą państwa w systemie zarządzania bezpieczeństwem człowieka. W czasach, gdy transnarodowe korporacje budują inteligentne sieci do przesyłania prądu, inteligentne drogi do kontrolowania kierowców na drogach, inteligentne sieci teleinformatyczne do przesyłania danych, a wszystko to poddane kontroli komputera – banki danych i zawarta w nich informacja na każdy temat stają się nowego rodzaju bronią. Bronią przede wszystkim tańszą, dostępną dla wielu, nawet o niewyszukanych kwalifikacjach, bardziej bezpieczną dla atakujących, bardziej nieprzewidywalną i wymagającą większego zaangażowania i koordynacji obrony.

ROZDZIAŁ 9 BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE

9.1. Wstęp

Problematyka bezpieczeństwa w aspekcie pomocy społecznej stanowi najstarszy obszar polityki społecznej, początkowo nastawionej na wspieranie ubogich. Imperatyw wspierania ubogich wywodzi się od chrześcijan. Władcy feudalni przedmiotowy imperatyw zamienili w prawa i podatki świadczone na rzecz ubogich. Przy średniowiecznych parafiach i klasztorach powstawały pierwsze domy pomocy społecznej dla ludzi starych, upośledzonych, kalek i niewidomych, przy czym określony został zróżnicowany sposób traktowania dla trzech kategorii ubogich. „Bezsilni i ubodzy” (starzy i chorzy) – byli lokowani w „przytułkach”, osoby w pełni sił miały dostać pracę, natomiast uchylający się od pracy mieli być „karani” poprzez pracę w ośrodkach zamkniętych, tzw. domach poprawczych. W ówczesnych wiekach postawa wobec ubogich uległa przeobrażeniom na tle rozwoju miast. Dążąc do ograniczenia żebractwa, które było swoistą plagą, wprowadzano rygorystyczne przepisy dotyczące pozyskiwania środków do życia przez pracę¹.

Od XIX wieku polityka społeczna w wielu krajach europejskich kształtowała się w ścisłym związku z ówczesną problematyką robotniczą. Okazało się, że rozwój gospodarczy niesie negatywne skutki dla właściciela kapitału i robotnika. Nierówność polegała przede wszystkim na wyzysku; na wsi przez długie lata obowiązywała pańszczyzna, w fabrykach praca trwała niejednokrotnie 14 i więcej godzin; występowała wielogodzinna praca dzieci. Wśród właścicieli kapitału utrwał się pogląd, że wysokość płacy robotnika powinna być ustalona na poziomie, który zapewniałby

---

¹ Na przykład w Anglii i innych państwach (Niemcy, Francja) wzrosła przez wieki od małej do dużej skali, od lokalnej do centralnej, od dozwolonej do ustawy, od fragmentarycznej do kompleksowej i wzajemnie powiązanej. Do motywów udzielania publicznej pomocy ubogim należały obawa przed niepokojami społecznymi i brak siły roboczej po Czarnej Śmierci (1348–1349). W efekcie państwo próbowało m.in. kontrolować płace i przemieszczanie siły roboczej, co zawarto w ustawie o robotnikach z 1351 r. i ustawie o prawie dla ubogich z 1388 r. Na uwagę zasługują następujące wydarzenia: ustawa o prawie ubogich z 1601 r. i ustawa nowelizująca prawo ubogich z 1834 r. były podstawami ustawowymi pomocy ubogim przed XX wiekiem, reformy liberalne z lat 1906–1914 oznaczały odejście od kapitalizmu *laissez-faire* i tym samym stworzyły podstawę państwa opiekuńczego, ustawodawstwo powojenne z lat 1944–1948 stworzyło podstawy państwa opiekuńczego, N. Barr, *Ekonomika polityki społecznej*, Poznań 1993, s. 26–27.

mu odtworzenie jego zdolności do pracy na dzień kolejny. Na ziemiach polskich pod zaborami panowały bieda i bezrobocie nieporównywalne do współczesnych zjawisk, powszechny był także problem mieszkaniowy. Wzrost ekonomiczny jednostki łączył się z jej degradacją społeczno-zawodową, a szczególnym tego wyrazem był wysoki wskaźnik umieralności robotników.

Polska polityka społeczna do 1918 r. była częstkową refleksją o socjalnym położeniu ludności. Odczuwano brak własnej, narodowej praktyki. Już w XIX wieku wielu autorów piszących o sytuacji polskiego społeczeństwa pod zaborami poruszało dotkliwe problemy socjalne².

Po 1918 r. suwerenna władza zaczęła kreować własne ustawodawstwo socjalne, wpisując Polskę w 1919 r. do Międzynarodowej Organizacji Pracy. Każdy z zaborów pozostawił w punkcie wyjścia zróżnicowaną sytuację w zakresie ustawodawstwa socjalnego. Dotyczyło to m.in. zawierania umów o pracę, pomocy społecznej, długości czasu pracy, ubezpieczeń społecznych oraz funkcjonowania inspekcji pracy. Przez wiele lat państwo ujednolicało prawo dla terenu trzech zaborów. Także współcześnie problematyka społeczna ulega modyfikacji, często jest przedmiotem rozgrywek politycznych i haseł, niejednokrotnie niespełnionych obietnic przedwyborczych wywołujących niezadowolenie społeczne w czasie trwania kadencji.

Z powyższych rozważań wynika, że od wieków bezpieczeństwo społeczne jest utożsamiane z bezpieczeństwem socjalnym i oznacza pewność do słusznej egzystencji i rozwoju człowieka w szerokim rozumieniu. Realizowana polityka społeczno-gospodarcza państwa powinna sprzyjać emanowaniu odczucia bezpieczeństwa społecznego przez ludność. Tym większy jest poziom bezpieczeństwa socjalnego obywateli, im państwo większą wagę przywiązuje do swojej funkcji opiekuńczej i przeznaczają na to środki budżetowe. Bezpieczeństwo społeczne zależy od wielkości środków, głównie budżetowych, kierowanych na rozwój i funkcjonowanie oświaty i kultury, w tym kształcenia; służby zdrowia; mieszkalnictwa komunalnego i służb komunalnych; schronisk i tanich jadłodajni; gwarancji uzyskania pracy – zamiennie zasiłków i świadczeń dla bezrobotnych; stosownych emerytur i rent podlegających waloryzacji w miarę wzrostu kosztów utrzymania. Bezpieczeństwo społeczne oznacza również, że państwo zabezpiecza obywatelom bezpieczne warunki życia osobistego i chroni ich majątek przed nieuprawnionym zaborem lub zniszczeniem.

---

²Do prekursorów, którzy odwoływali się do kwestii socjalnych społeczeństwa polskiego, należeli: Stanisław Staszic (1755–1826), Fryderyk Skarbek (1792–1866), Józef Skupiński (1804–1893), August Cieszkowski (1814–1894) oraz Marian Czajkowski (1868–1918), G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, Warszawa 2007, s. 38.

9.2. Aspekt społeczny bezpieczeństwa

Dynamika zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych współczesnego świata, w tym integracyjnych i globalizacyjnych, powoduje, że podejście do bezpieczeństwa ulegało, ulega i będzie ulegało ewolucji. Stąd środowisko bezpieczeństwa jest różnie definiowane³. Koncentrując uwagę na podejściu pragmatycznym bezpieczeństwa danego podmiotu, ma się na myśli tę dziedzinę aktywności, która zmierza i przyczynia się do „zapewnienia mu możliwości przetrwania i swobody, realizacji własnych interesów w konkretnych warunkach dzięki wykorzystaniu okoliczności sprzyjających (szans), podejmowaniu wyzwań, redukowaniu ryzyka oraz przeciwdziałaniu (zapobieganie i przeciwstawianie się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów⁴”.

Podmiotem bezpieczeństwa mogą być wszystkie jednostki wraz z ich ambicjami społeczno-zawodowymi oraz możliwościami ich realizacji, grupy społeczne, narody czy społeczność globalna. Utożsamiając się z powyższym, podmiotowym podziałem bezpieczeństwa, można wyodrębnić różne jego rodzaje: indywidualne, grupowe, narodowe, międzynarodowe, globalne. W niniejszej publikacji rozpatrywane będzie bezpieczeństwo w aspekcie narodowym. Jednym z kluczowych pojęć bezpieczeństwa są interesy.

Interes danego podmiotu (grupy społecznej, narodu) jest wyrazem jego wyznaczanych wartości, tożsamości, tradycji, aspiracji, dążeń do zaspokojenia bieżących i przyszłych potrzeb. Rozróżnia się interesy pierwszo- i drugorzędne. Pierwsze obejmują interesy dotyczące istnienia, trwania i przetrwania jednostki, podmiotu w określonych uwarunkowaniach (potrzeby pierwszego rzędu: żywność, ubranie, mieszkanie, koszty utrzymania, samochód itp.). Drugie – to interesy związane z jakością owego istnienia i trwania (interesy drugiego rzędu: prywatne ubezpieczenie, prywatna edukacja, opieka zdrowotna, inne czynniki podwyższające standard życia itp.).

Rozpatrywanie podejścia do bezpieczeństwa społecznego jako źródła dobrobytu (wzrostu stopy życiowej) jednostek i społeczeństwa byłoby nieadekwatne do otaczającej rzeczywistości, gdyż nie uwzględnia ono związku dobrobytu z różnorod-

---

³Bezpieczeństwem, w różnych jego odmianach, zakresach i znaczeniach, zajmuje się wielu specjalistów, ośrodków naukowo-badawczych i instytucji. Zainteresowanie istotą bezpieczeństwa jest duże. Zakres problemowy bezpieczeństwa i stopień szczegółowości zainteresowań zależą od osoby i środowiska, które się nim zajmują. Ważne są też cel podejmowanych badań i zamiary wykorzystania uzyskanych rezultatów zarówno w odniesieniu do teorii problemu, jak i pragmatycznego działania. „**Bezpieczeństwo**” jest terminem bardzo pojemnym, wieloznacznym, często używanym w języku potocznym i w różnych opracowaniach o charakterze popularnym i naukowo-badawczym, M. Huzarski, *Zmienne postawy bezpieczeństwa i obronności państwa*, Warszawa 2009, s. 6.

⁴S. Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo u progu XXI wieku*, Toruń 2008, s. 7, S. Koziej, *Podstawy bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego*, [w:] „Myśl Wojskowa” 2005, nr 4, s. 5.

nością zagrożeń. Uwarunkowania współczesnego świata wykazują nierozzerwalny związek bezpieczeństwa społecznego z ekonomią dobrobytu. Ekonomia dobrobytu nie zajmuje się opisem sposobu funkcjonowania gospodarki, lecz próbą jej oceny. Rozróżnia się dwa zasadnicze aspekty tej oceny. Po pierwsze, czy gospodarka jest dobrze zorganizowana, tzn. czy realokacja zasobów może się przyczynić do wzrostu produkcji. Po drugie, czy podział zasobów między jednostki i grupy społeczne jest sprawiedliwy. Powyższe kwestie: sprawiedliwość i efektywność są ze sobą powiązane, lecz jednocześnie odrębne.

9.3. Zagrożenia społeczno-ekonomiczne bezpieczeństwa

Duży odsetek społeczeństwa zgadza się z zasadą równości poziomej, tzn. akceptuje ideę, w myśl której tacy sami ludzie powinni być traktowani w taki sam sposób. Bardziej kontrowersyjną kwestią jest to, jak daleko można się posunąć, dążąc do równości pionowej, tzn. na ile należy zmniejszać różnice w zamożności i poziomie życia jednostek i grup społecznych, np. zasada Robin Hooda, odbierać bogatym i dawać biednym.

Tabela 13

Rozkład zagrożeń społecznych i ekonomicznych

Ekonomiczne	Społeczne
<ul style="list-style-type: none"> • egoizm ekonomiczny, • blokady i dyskryminacja gospodarcza, • przestępczość gospodarcza, • dostęp do surowców, zwłaszcza energetycznych, • funkcjonowanie sieci informatycznych, • dostęp do nowoczesnych technologii, • transfer osiągnięć naukowych, • niestabilność finansowa, • mechanizmy konkurencji gospodarczej, • ryzyko i niepewność, • spekulacja – przenoszenie dóbr w przestrzeni i czasie, • skutki długu publicznego. 	<ul style="list-style-type: none"> • naruszenie praw człowieka i podstawowych wolności, • uprzedzenia kulturowe i religijne, • dyskryminacja wszelkich mniejszości, • szowinizm, fundamentalizm, ksenofobia, • patologie społeczne, • masowe migracje, • brutalizacja stosunków międzyludzkich, • kryzysy demograficzne, • konflikty.

Źródło: opracowanie własne.

Efektywność alokacji zasobów można oceniać, wykorzystując zasadę Pareta⁵.

⁵ Vilfredo Pareto (1848–1923) – włoski socjolog i ekonomista, wprowadził jako kryterium racjonalności gospodarowania pojęcie krańcowej użyteczności wszystkich członków

Alokację ocenia się jako efektywną, jeśli jej zmiana nie może polepszyć sytuacji jednostek lub grup społecznych bez jednoczesnego pogorszenia położenia innych. Kryterium Pareta pozwala ocenić efektywność, lecz nic nie mówi o sprawiedliwości. W każdej gospodarce istnieje, w zależności od systemu, wiele wariantów alokacji efektywnej, z której jedne zapewniają bardziej sprawiedliwy podział bogactwa niż inne. Jednak przedmiotowe kryterium nie pozwala rozstrzygnąć, który z wariantów jest najbardziej sprawiedliwy. Stąd przedmiotowe zagadnienia rozpatrywane będą w aspekcie symbiozy (mutualizmu).

Procesy integracyjne i globalizacyjne, wzrost znaczenia handlu zagranicznego i współpracy międzynarodowej generują wzrost zagrożeń o charakterze ekonomicznym. W literaturze przedmiotu określa się je jako zagrożenia obejmujące produkcję, wymianę i dystrybucję dóbr w państwie z podziałem na grupy społeczno-gospodarcze (uzależnione od dochodów) w czasie teraźniejszym i przyszłym.

Przyjmuje się obecnie, iż zagrożenia społeczne odnoszą się do wszystkiego, co zagraża życiu i zdrowiu, tożsamości narodowej społeczeństw, bezpieczeństwu socjalnemu i publicznemu. Z zagrożeniami społecznymi łączone są zagrożenia bezpieczeństwa socjalnego, które obejmuje gwarancje zaspokojenia socjalnych potrzeb jednostek i rodzin. Mają one aspekt materialny i społeczny.

Najbardziej zagrożone społeczno-ekonomiczne są kraje rozwijające się⁶. Na ogół przyjmuje się, że kraje słabo rozwinięte charakteryzują się następującymi cechami:

- niskimi przeciętnymi standardami cywilizacyjnymi;
  - niskim poziomem PKB⁷ na mieszkańca (*per capita*);
  - przewagą zatrudnionych w rolnictwie (na ogół tradycyjnym i prymitywnym);
  - dualizmem społeczno-ekonomicznym, technologicznym i regionalnym (uważa się za najważniejszą cechę niedorozwoju);
  - niskim poziomem oświaty i opieki zdrowotnej;
  - silną presją demograficzną;
  - wysokim bezrobociem o charakterze strukturalnym i sezonowym.
- Kraje rozwijające się odróżnia się od większości krajów rozwiniętych za pomocą następujących cech⁸:

---

społeczeństwa.

⁶W literaturze przedmiotu używa się wielu nazw określających biedne kraje świata: kraje słabo rozwinięte, kraje zacofane, kraje nieuprzemysłowione, Trzeci Świat, Południe. Terminy te stosowane są najczęściej na określenie bardzo zróżnicowanej grupy państw (ponad 140) Afryki, Ameryki Łacińskiej, Azji i Oceanii, R. Piasecki (red.), *Ekonomia rozwoju*, Warszawa 2007, s. 15.

⁷Produkt Krajowy Brutto (PKB) stanowi wartość rynkową wszystkich finalnych dóbr i usług, wytworzonych w kraju w danym okresie.

⁸K. A. Kłosiński, *Wprowadzenie do międzynarodowych stosunków gospodarczych*, Lublin 2006, s. 255–256, D. Beeg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Makroekonomia*, Warszawa 2007, s. 498–499.

- krajowe rynki finansowe nie są rozwinięte i stanowią przedmiot silnego interwencjonizmu państwa. Rządy mają tendencję do utrzymywania stopy procentowej poniżej poziomu, jaki wyrównałby popyt oraz podaż na pożyczki, które z tego punktu widzenia są racjonalne;
- bezpośrednio zaangażowanie się rządu w sprawy gospodarki wykracza poza rynki finansowe. Państwo jest właścicielem znacznej części firm w gospodarce kraju i wydatki publiczne stanowią bardzo wysoki procent PKB;
- znaczną część deficytu budżetowego rząd finansuje, drukując pieniądze. Praktyka taka owocuje wysoką stopą inflacji, indeksacją płac, umów pożyczkowych i innych cen pieniężnych w stosunku do ogólnego poziomu cen;
- kursy walutowe są ustalane przez bank centralny, a nie przez mechanizm rynku dewizowego;
- dużą część eksportu w wielu krajach stanowią surowce naturalne lub produkty rolne;
- stan niedorozwoju gospodarczego jest skutkiem oddziaływania nie tylko czynnika czysto ekonomicznego, ale także konfliktów, sporów o sztuczne granice narzucone przez kolonizatorów.

Grupa krajów słabiej rozwiniętych obejmuje również kraje nowo uprzemysłowione, np. Meksyk, Brazylię, Indie, które są na drodze zbliżającej je do dołączenia do grupy państw rozwiniętych. W niektórych przypadkach droga rozwojowa krajów o średnich dochodach jest wzorem dla krajów najuboższych. Mimo różnic rozwojowych kraje słabiej rozwinięte są niejednokrotnie uprzedzone co do sposobu funkcjonowania gospodarki światowej, która jest nastawiona na przysparzanie korzyści krajom uprzemysłowionym.

Realizacja założonych celów społeczno-gospodarczych i politycznych we współczesnych uwarunkowaniach sprowadzana jest do kształtowania, wdrażania i promowania takich wartości, jak: wolność, sprawiedliwość i dobrobyt. Są to cele złożone i trudne do jednoznacznego sprecyzowania, są one przedmiotem krytyki ugrupowań opozycyjnych, szczególnie w kampaniach przedwyborczych.

Wolność utożsamiana jest najczęściej z autonomią jednostki, swobodną autokreacją własnej sylwetki, kształtowania własnego losu w otoczeniu wewnętrznym i zewnętrznym. W aspekcie społecznym jednostka nie odczuwa nacisku ze strony innych, dysponuje prawem do samostanowienia i niezależności zarówno w podejmowaniu decyzji, jak i działaniu. Z punktu widzenia ekonomicznego oznacza w pełnym wymiarze liberalizm do szeroko rozumianej działalności gospodarczej. Są to etyczne, niezbywalne cechy jednostki. W rzeczywistości społeczno-gospodarczej możliwość urzeczywistnienia przez jednostki lub zbiorowości założonych celów w sposób autonomiczny, wywodzący się z zasady wolności, jest nierealna. Barrierami są inne jednostki, zbiorowości, organizacje, instytucje, państwo. Wymienione podmioty

mogą dysponować odpowiednimi środkami (narzędziami) przymusu (przemocy), które skutecznie mogą uniemożliwić realizację autonomicznych celów. Ich wyrazem są obowiązujące w danym społeczeństwie normy prawne w postaci nakazów i zakazów. Świadome respektowanie norm moralnych może być także swoistą przeszkodą w korzystaniu z wolności. Swoistą, subiektywną barierą korzystania z wolności jest niewiedza samej jednostki, która nie zawsze potrafi wykorzystać jej atrybuty. Wolność w aspekcie społecznym, ekonomicznym i filozoficznym w społeczeństwach cywilizowanych realizowana bez żadnych barier i ograniczeń może przeobrazić się w swoistą anarchię, tzn. że przy realizacji niektórych autonomicznych celów jednostek lub ich zbiorowości nieliczenie się z ewentualnymi negatywnymi skutkami zewnętrznymi dla innych ludzi lub ich zbiorowości może zagrażać przyjętemu łaadowi społecznemu, gospodarczemu, politycznemu, ekologicznemu itd.⁹

9.4. Dobrobyt atrybutem bezpieczeństwa społecznego

Dobrobyt społeczny (standard życia) jest pojęciem wielowymiarowym, trudno wymiernym do skwantyfikowania, a tym bardziej do zwaloryzowania. Pojęcie to nie jest tożsame z terminem „spożycie”. Na standard życia oprócz koszyka dóbr konsumpcyjnych składa się wypadkowa innych czynników, w tym: majątek permanentny (zasób nagromadzonych dóbr kapitałowych w przeszłości), służących jakości życia (mieszkanie, samochód, inne dobra trwałe, finansowe itp.) i dóbr nagromadzonych w danym społeczeństwie¹⁰ (wyposażenie infrastruktury społecznej i gospodarczej). Dobrobyt społeczny to także ukształtowany system i jakość szkolnictwa i oświaty, stan zdrowia społeczeństwa, czas wolny¹¹, ochrona zdrowia, sys-

⁹Na przykład swoboda produkcji i sprzedaży alkoholu, narkotyków, broni, emitowania nadmiernych zanieczyszczeń, zużywania w sposób nadmierny energii lub innych rzadkich zasobów, a nawet wolność od eutanazji. Ograniczona wolność do eutanazji występuje w Holandii i na Terytorium Północnym (stanie) Australii. Ustawy o umieraniu w godności próbowano wprowadzić w Japonii, Nowej Zelandii i stanie Oregon w USA. Głównie ze względów religijnych nie doszło do ich uchwalenia. Substytutem eutanazji jest tolerowanie w niektórych państwach, w tym w Polsce, wyłącznie aparatury utrzymującej przy życiu osoby nieuleczalnie chore. Fakty te świadczą o ewolucji poglądów moralnych odnoszących się do istoty i zakresu wolności, W. Grzywacz, *Społeczno-gospodarcze problemy ekonomii i polityki gospodarczej*, Szczecin 1996, s. 73–74.

¹⁰Ilość nagromadzonych dóbr w danym społeczeństwie jest m.in. wynikiem wzrostu gospodarczego, który utożsamia się z powiększeniem potencjalnego PKB lub produktu narodowego. Do czynników wzrostu gospodarczego zalicza się: zasoby ludzkie (podaż pracy, wykształcenie, dyscyplina pracy, motywacja); zasoby naturalne (ziemia, zasoby materialne, paliwa, jakość środowiska); akumulację kapitału (maszyny, fabryki, drogi); technologię (nauka, technika, zarządzanie, przedsiębiorczość), P. A. Samuelson, W. D. Nordhaus, *Ekonomia*, Warszawa 2004, t. 2., s. 288, N. G. Mankiw, M. P. Taylor, *Makroekonomia*, Warszawa 2009, s. 82–83., R. Milewski, E. Kwiatkowski, *Podstawy ekonomii*, Warszawa 2006, s. 284–285.

¹¹Na początku XX wieku człowiek, aby mógł egzystować, musiał w ciągu życia przepra-

tem opieki społecznej itp., system komunikacyjno-transportowy, telekomunikacyjny, komunalny (mieszkalnictwo, kanalizacja, ciepłownictwo, energetyka) w danym państwie, w tym ochrona środowiska. Wymienione elementy są zmiennymi wskaźnikami standardu życia społeczeństwa, których nie można zsumować ani uśrednić. Zmienne standardu życia są niejednokrotnie substytucyjne względem siebie.

Nasylenie niektórymi zmiennymi niekoniecznie musi odzwierciedlać po czasie lub w zmienionych uwarunkowaniach korzyści ich użytkownikom i odczucia względnie wysokiego standardu życia¹². W porównaniach międzynarodowych niektóre wskaźniki standardu życia określane są niejednokrotnie jako wzorcowe lub najbardziej pożądane. Prezentowane podejście wydaje się nieobiektywne ze względu na to, że stany pożądane w różnych państwach, kulturach lub położeniu geograficznych mogą być różne.

Każdy wzorzec ma charakter dynamiczny, zmienny, szczególnie dotyczący przyszłości rozwoju społecznego, stąd nie musi być pożądany i korzystny dla określonego społeczeństwa. W praktyce społecznej poszczególnych państw niejednokrotnie wykonywane są tzw. zabiegi skoki, polegające na pokonywaniu skokami pewnych etapów niedorozwoju we wchodzeniu na wyższy poziom rozwoju dobrobytu społecznego¹³.

Dobrobytu, poziomu życia i rozwoju nie można mierzyć w prosty sposób tak jak działań w fizyce, biologii czy chemii, dla których istnieją obiektywne miary (np. układ SI). Dla pomiaru zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych tworzone są w sposób sztuczny, zaokrąglony i subiektywny mierniki oceny wraz ze skalami (PKB, PNB¹⁴, poziom cen, wskaźnik inflacji, stopy procentowe, kursy walutowe itp.). Cechą charakterystyczną jest to, iż mają one wymiar konwencyjny, zmienny

---

ować 130 tys. godzin (około 10 godzin dziennie, 3 tys. godzin rocznie przez 40–45 lat), obecnie 70 tys. godzin (8 godzin dziennie, 2 tys. godzin rocznie przez 30–35 lat). Według przewidywań demografów około 2020 r. człowiek powinien pracować 40 tys. godzin (4–6 godzin dziennie, 1–1,5 tys. godzin rocznie przez 25–40 lat).

¹²Wybudowane w latach 60. i 70. szkoły podstawowe, szczególnie na wsi, budowane z hasłem „1000 szkół na 1000-lecie” państwa, poprawiły wówczas standard życia społeczeństwa. Obecny ich nadmiar w stosunku do potrzeb demograficznych faktycznie obniża społeczny standard życia. Obiekty te nie są w pełni wykorzystywane, wymagają inwestycji odtworzeniowych, które zmniejszają możliwości budżetowe na wzrost innych standardów, W. Grzywacz, *Społeczno-gospodarcze problemy ekonomii i polityki gospodarczej*, Szczecin 1996, s. 36.

¹³Na kontynentach istnieją państwa utożsamiające się z tradycyjną, wielowiekową kulturą, ale na co dzień z powodzeniem korzystają one z dobrodziejstw współczesnej cywilizacji, np. na stepach Mongolii telewizory podłączone do agregatów prądotwórczych, ubrania współczesnego świata w plemionach amazońskich.

¹⁴Produkt Narodowy Brutto (PNB) jest miarą dochodu całkowitego uzyskanego przez mieszkańców (rezydentów) danego kraju. Różni się od PKB tym, że uznaje się dochody uzyskiwane przez mieszkańców danego kraju za granicą, a pomija dochody uzyskiwane przez obcokrajowców. Występuje w krajach o dużym udziale firm zagranicznych, które wysyłają za granicę znaczną część swoich zysków (np. w Polsce), PNB jest zazwyczaj niższy od PKB.

w czasie i przestrzeni i są powszechnie akceptowane. Dynamizm zjawisk i procesów gospodarczych jest arbitralny i subiektywny, nie mający punktu odniesienia, od którego podlegałyby obiektywnemu pomiarowi i ocenie. Trudno z jednej strony skonstruować miarę (skalę) pomiaru zjawisk, z drugiej – zdefiniować (sformułować), co chcemy mierzyć.

Pomiar gospodarki narodowej nie wynika tylko z ułomności prezentowanych danych statystycznych i zmienności wycen, ale także z szeregu innych przyczyn¹⁵:

- społeczno-ekonomicznego „zła”: zanieczyszczenia środowiska, hałasu, natężenia ruchu, wypadków wraz z ich kosztami, odpadków i utylizacji itp.;
- występowania antydóbr lub antyusług z punktu widzenia społecznego, np. produkcji broni, kosztów walki ze zjawiskami patologicznymi (budowa więzień, szpitali wojennych itp.), kosztów prowadzenia wojen;
- wytwarzane „zła” i antydobra prowadzą w efekcie do wzrostu PKB, ale nie do wyższego dobrobytu społecznego;
- nie obejmują wartości produkcji na własne potrzeby, np. praca gospodyni domowej, samodzielne wykonywanie remontów, sprzątanie;
- w okresach dekoniunktury gospodarczej spada PNB, a ludzie wykazują większą aktywność „u siebie”, co powoduje, że spadek dobrobytu jest niższy od spadku PNB;
- nie obejmują wartości produkcji szarej strefy gospodarczej;
- nie uwzględniają zmian jakości wytwarzanych dóbr i usług w stosunku do cen w długim okresie (w 1946 r. trzyminutowa rozmowa telefoniczna w relacji Europa – USA kosztowała 650 dolarów, gdy w 1995 r. cena spadła do 1,8 dolara. Cena nominalna (bieżąca) pomniejszyła się o 361 razy, a dolar zanotował 500-krotny spadek wartości realnej – ceny rynkowej);
- mierniki gospodarcze nie obejmują szeregu istotnych zjawisk niewymiernych (trudno wymiernych) z ekonomicznego punktu widzenia, ale mających wpływ na ocenę dobrobytu społecznego, np. długości czasu pracy, czasu wolnego i dyspozycyjnego, bezpieczeństwa pracy, stresów, zakresu wolności i swobód obywatelskich.

W ramach Programu Rozwoju ONZ (*The United Nations Development Programme* – UNDP) określono mierniki poziomu życia w postaci wskaźników ludzkiego rozwoju (*Human Development Index* – HDI), w którym przyjęto trzy wskaźniki poziomu rozwoju ludzkiego, tj.:

- oczekiwaną długość życia;
- dostępność do edukacji;
- osiągnięty dochód na mieszkańca.

Oprócz wymienionych wskaźników HDI na dobrobyt społeczny wpływają na-

---

¹⁵W. Grzywacz, *Spoleczno-gospodarcze...*, wyd. cyt., s. 37–38.

stępujące czynniki¹⁶:

- sprawiedliwy podział DN, brak nadmiernych rozpiętości dochodowych pomiędzy pracującymi a pracodawcami/właścicielami przedsiębiorstw (rozsądny egalitaryzm);
- pełny zakres swobód obywatelski dla wszystkich obywateli, bez jakichkolwiek różnicowań;
- niski poziom bezrobocia;
- niski poziom inflacji oraz stabilność wartości pieniądza;
- powszechna dostępność, nieodpłatna lub nisko odpłatna, do oświaty, kultury i opieki zdrowotnej;
- niski procent ludności żyjącej poniżej minimum socjalnego i ze średnią płacą;
- małe różnicowanie wyposażenia majątkowego obywateli (mieszkania, samochody itp.);
- niski procent ludności żyjącej poniżej minimum socjalnego i powszechny dostęp do pomocy społecznej;
- mała rozpiętość pomiędzy wielkością średniej emerytury i średniej płacy;
- duży udział młodzieży objętej kształceniem ogólnokształcącym;
- duży udział młodzieży podejmującej kształcenie na trzecim poziomie (po-maturalnym, w uczelniach wyższych, studiach podyplomowych);
- mały udział analfabetyzmu pełnego (klasycznego) wśród młodzieży i dorosłych oraz wtórnego i funkcjonalnego (braku komunikacji społecznej: niezrozumienia nowych zjawisk i rzeczy, pojęć i wyrażień);
- czystość środowiska naturalnego i wysoki poziom kultury ekologicznej;
- powszechna dostępność tanich mieszkań o pełnym standardzie cywilizacyjnym;
- niski poziom przestępczości i zjawisk patologicznych w społeczeństwie, sprawna i skuteczna ochrona przed nimi;
- niskie spożycie wysokoprocentowego alkoholu i tytoniu;
- powszechna dostępność do różnorodnych usług o wysokiej wydajności i przystępnych cenach;
- spokój społeczny – nieprowadzenie wojen, ekscesów itp.;
- wysoki poziom bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ograniczone występowanie sytuacji stresogennych.

Wzrost gospodarczy powinien prowadzić do poprawy poziomu dobrobytu społecznego. Uczestniczą w nich obywatele, podmioty gospodarcze oraz państwa ze swoimi instytucjami i formami oddziaływania imperatywnego (władczego) oraz interwencjonistycznego.

---

¹⁶Tamże, s. 40.

9.5. Kwestie sprawiedliwości społecznej

Sprawiedliwość, podobnie jak dobrobyt, jest pojęciem specyficznej umowy społecznej, trudnym w zobiektywizowaniu, szczególnie z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego, w tym ekonomiki polityki społecznej. W ujęciu moralnym sprawiedliwość najczęściej rozumie się jako swoistą wolę oddania każdemu, co mu się należy. Stąd nasuwa się wątpliwość, co się należy i kto ustala przedmiotowe kryteria sprawiedliwości. Z pragmatycznego punktu widzenia rozróżnia się formy sprawiedliwości: zamienna, legalna, dystrybutywna i komutatywna.

Sprawiedliwość zamienna utożsamiana jest ze wzajemnymi stosunkami występującymi między jednostkami, które powinny polegać na wzajemnej afirmacji i równości. Warunkiem jest spełnianie powinności zgodnie z zasadą, iż umowy zobowiązują, umowy należy zachować¹⁷. Przedmiotowa powinność polega na wzajemności zgodnie z powszechnie przyjętą i znaną regułą: *czego nie chcesz, aby tobie czyniono, tego nie czyn drugiemu*. Przeciwieństwem powyższego założenia jest reguła Kalego: *co jest dobre dla mnie, nie musi być dobre dla drugiego* (Kali ukraść – to dobrze, Kalemu ukraść – to źle)¹⁸. Natomiast przeciwieństwem sprawiedliwości zamiennej jest m.in. powszechny brak tolerancji między różnicami kultur, wierzeniami, światopoglądami, obyczajami, zasadami i przyjętymi społecznie normami społecznymi, obyczajami, w tym statusem społeczno-majątkowym, co w formie zamiennej może okazać się utopijne¹⁹.

Sprawiedliwość legalna określa współzależności jednostek od zbiorowości, społeczeństwa i państwa, a ich podstawą są zazwyczaj stosunki i wymogi dobra publicznego. Wynika z nich prawny obowiązek wypełniania obywatelskich powinności na rzecz dobra wspólnego, którym jest państwo. Państwo (rząd) będące reprezentantem

---

¹⁷ W prawie narodów zasada, iż umowy należy zachowywać, ma moc wiążącą tylko z zastrzeżeniem, że okoliczności, w których dokonano umowy, pozostaną takie same (*clausula rebus sic stantibus*). Jeżeli uwarunkowania polityczne lub inne zmieniają się na tyle, że jednemu partnerowi dochowanie zobowiązań przynosi nie tylko korzyści (straty), drugi może poczytywać się za zwolnionego z powyższych zobowiązań.

¹⁸ Przykładem sprawiedliwości m.in. powinny być *sprawiedliwe* ceny, oprocentowania wkładów od lokat bankowych, pożyczek, wynagrodzenia wraz z innymi formami wzajemnych rozliczeń między stronami. Powyższe w praktyce jest trudne, a wręcz nierealne. Podobnie podatki dochodowe, pośrednie (VAT, akcyzy, cła itp.) powinny być sprawiedliwe, z punktu widzenia ich wysokości i przyjętej formy (linearne, progresywne, degresywne). Podatki z samej istoty są formą wymuszonych (nieekwiwalentnych) prawnie świadczeń osób fizycznych i prawnych na rzecz budżetu państwa lub budżetów samorządowych.

¹⁹ Utopia była wyspą, którą opisał T. Morus w książce pt. *Księżniczka zaiste złota i nie mniej pożyteczna, jak przyjemna o najlepszym ustroju państwa i nieznannej dotąd wyspie Utopii*, którą opublikowano w 1516 r. Od greckiego słowa *topos* utożsamia się z miejscem, które jest *jego* przeznaczeniem. Stąd Utopia jest *miejscem, którego nie ma, jest nigdzie* lub oznacza *najlepszy kraj*. Utopia jest państwem, krainą w bliżej nieokreślonym miejscu i czasie. Natomiast ludzie żyją tam w idealnej harmonii, dostatku, pielęgnują doskonałe wartości moralne, etyczne i kulturalne, ukierunkowane ku przyszłości.

społeczeństwa dysponuje uprawnieniami wobec jednostek, które może egzekwować nawet pod przymusem. Do idealnych należałaby sytuacja, w której strony (rząd – obywatel) powszechnie szanowałyby i dobrowolnie wywiązywałyby się z założeń sprawiedliwości legalnej. Powyższe polegałoby m.in. na rzetelnym respektowaniu prawa (płacenie podatków, przestrzeganie przepisów ruchu drogowego, ochrony środowiska naturalnego itp.). Codziennosc wskazuje, że założenia sprawiedliwości legalnej są powszechnie w aspekcie społecznym bagatelizowane, a jednostki nieprzestrzegające przedmiotowych zasad w opinii społecznej są oceniane ambiwalentnie, nawet z pewnym przyzwoleniem dla tzw. cwaniactwa²⁰.

Czynnikiem sprzyjającym nierespektowaniu sprawiedliwości legalnej jest gąszcz, zawilość i niejednoznaczność w interpretacji uregulowań i norm prawnych, co w efekcie prowokuje i prowadzi do nieprzestrzegania prawa i wykroczenia przeciwko zasadom sprawiedliwości legalnej.

Sprawiedliwość rozdzielcza (dystrybucyjna) reguluje stosunki między państwem (społecznością) a jednostkami. Określa podział majątku i dochodu narodowego między poszczególnymi jednostkami, grupami społeczno-zawodowymi lub grupami socjalnymi, w tym ich udział w dobru społecznie wytworzonym. Powszechnym dylematem jest, czy kryterium sprawiedliwości rozdzielczej ma być powszechna równość (egalitaryzm), czy osiągnięcia, potrzeby lub wkład pracy (elitaryzm). Stąd zasadą sprawiedliwości rozdzielczej nie jest równość (kanon sprawiedliwości zamiennej), ale proporcjonalność wkładu do podziału dobra wspólnego (wytworzonej wartości, majątku). W sprawiedliwości rozdzielczej nie występują świadczenia równoprawnych podmiotów, lecz świadczenia jednostronne (państwo – obywatel). Myślą przewodnią jest elitaryzm w traktowaniu grup społeczno-zawodowych, płci, wieku, rasy, wyznania, miejsca zamieszkania itp., w nierówności odpowiednio do ich nierówności. Zgodnie z ideą sprawiedliwości rozdzielczej świadczenia na rzecz dobra wspólnego (społecznego) dzieli się według możliwości wytworzonej do wspólnego podziału całości (PKB).

Sprawiedliwość komutatywna zakłada równość wymiennych dóbr, usług, odszkodowań itp. Jest podporządkowana sprawiedliwości dystrybucyjnej (rozdzielczej), z akcentowaniem zasady przestrzegania umów (*pact sunt servanda*).

W szerszym ujęciu sprawiedliwość może przyjmować formę sprawiedliwości poziomej i pionowej. Sprawiedliwość oznacza, że jednostki znajdujące się w jednakowych warunkach powinny być traktowane tak samo. Przykładami zasady równości poziomej są m.in.: zasada jednakowej płacy za tą samą pracę, równość wobec prawa, równość możliwości i szans wynikające z podstawowych praw obywatelskich, brak

---

²⁰ Drobną kradzież, mały zabór mienia prywatnego, chuligańskie zachowanie są częściej poruszane w opinii społecznej niż miliardowe nadużycia (zanieczyszczenie środowiska, niepłacenie składek na ubezpieczenia społeczne, niepłacenie podatków, oszustwa, działania w szarej strefie itp.). Ze społecznego punktu widzenia są traktowane jako swoista sensacja lub ciekawostka.

dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, wyznanie, narodowość, wyznanie czy preferencje seksualne.

Równość pionowa polega na zróżnicowanym traktowaniu jednostek, które znalazły się w różnych warunkach, po to, aby zmniejszyć skutki i konsekwencje wynikające z nich. Przykładem nierówności pionowej są zróżnicowanie dochodów i bogactwa w społeczeństwie. Jeżeli nierówności te nie są powszechnie akceptowane przez społeczeństwo, rolą państwa jest ograniczanie nadmiernych dysproporcji lub łagodzenie ich skutków.

Inny jest podział na sprawiedliwość formalną i materialną. Sprawiedliwość formalna polega na bezstronnym i prawidłowym postrzeganiu ustalonych reguł i procedur, niezależnie od ocen społecznych, przyjętych zasad oraz skutków ich stosowania, sprawiedliwych lub niesprawiedliwych w szerokim ujęciu. Natomiast sprawiedliwość materialna uwzględnia czynniki pozaproceduralne, „jakość” zasad wraz z ich aspektami moralnymi, społecznymi, skutkami zastosowania itp., sprawiedliwość materialna jest akceptowana społecznie, lecz kryje w sobie cechy subiektywizmu.

Sprawiedliwość w przedmiotowym ujęciu jest sprowadzana do kategorii sprawiedliwości ogólnej, zamiennie określanej jako dobro ogólne. Nie zmienia to jednak poglądu, iż pojęcie to nadal ma charakter względny i kontrowersyjny, a przez skrajnych liberałów jest w całości negowane.

9.6. Różne wymiary polityki społecznej

Dotychczasowe rozważania miały charakter filozoficzny. Swoista rola w aspekcie bezpieczeństwa społecznego, a także w innych obszarach środowiska bezpieczeństwa, leży w zakresie państwa, w tym polityki społecznej.

Przesłanką interwencjonizmu państwowego są niedoskonałości rynku, do których zalicza się m.in.²¹:

- symulowanie postępu naukowego, gwarantującego podstawy do rozwoju nowoczesnej gospodarki;
- prowadzenie i przestrzeganie odpowiedzialnej polityki pieniężnej, stabilizującej wartość pieniądza;
- neutralizowanie stanów kryzysowych i związanych z występowaniem sił wyższych (*vis maior*), np. trzęsienia ziemi, powódzie;
- przeciwdziałania praktykom monopolistycznym;
- nadzór nad sprawnym i etycznym funkcjonowaniem instytucji pośredniczących w transferze finansów (banki, towarzystwa ubezpieczeniowe, giełdy papierów wartościowych itp.) w zakresie ochrony obrotu gospodarczego (przeciwdziałania praniu brudnych pieniędzy);

---

²¹W. Grzywacz, *Spoleczno-gospodarcze...*, wyd. cyt., s. 42–43.

- aktywizowanie zatrudnienia (ograniczenia bezrobocia) i ograniczanie ubóstwa;
- przeciwdziałanie nadmiernej eksploatacji pewnych (rzadkich) zasobów naturalnych, szczególnie nieodnawialnych, lub konsumpcji niepożądanych dóbr (narkotyków, alkoholu, tytoniu);
- pobudzanie produkcji dóbr, których jest społeczny niedobór na rynku;
- sprzyjanie równowadze bilansu płatniczego państwa;
- wpływanie na ukształtowanie struktury produkcji końcowej zgodnej z rozkładem siły nabywczej i prawnymi podmiotami gospodarującymi w celu zachowania zrównoważonego rozwoju gospodarczego.

Ingerencja państwa w przedmiotowe zakresy powinna być czasowa i występować tylko wówczas, gdy sytuacja społeczna tego wymaga. Powinna mieć charakter samoograniczający się na rzecz regulacji gospodarki przez instytucje pozarządowe (samorządowe i społeczne).

Skrajni liberałowie traktując państwo jako siłę ograniczającą wolność, a tym samym dynamikę rozwoju społeczno-gospodarczego państwa, wyznaczają doktrynę, że funkcje interwencjonizmu państwa powinny ograniczać się do trzech obszarów²²:

1. Stanowienia i gwarantowania prawa.
2. Bezpieczeństwa pieniądza.
3. Zapewnienia bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego społeczeństwa i państwa.

Z powyższych rozważań wynika, że zasadnicza rola państwa powinna ograniczać się do stymulowania rozwoju kulturowo-naukowego i społeczno-gospodarczego, przy ograniczeniu bezpośredniej ingerencji w te dziedziny.

Istotna rola rządu związana jest z realizowaniem funkcji polityki społecznej jako czynnika niezwykle wrażliwego, dotyczącego społeczeństwa. Dobrobyt i bezpieczeństwo socjalne obywateli odczuwa przede wszystkim społeczeństwo, ponieważ ani rodzina, ani rynek prywatny nie są w stanie zagwarantować każdej jednostce zaspokojenia potrzeb na odpowiednim poziomie. Dlatego w celu zaspokojenia wszystkich ważnych potrzeb społecznych mechanizmy rynkowe muszą być zastąpione przez planowe działanie państwa. Z tego też względu polityka społeczna musi obejmować wszystkich obywateli bez wyjątku, gdyż wszyscy uprawnieni są do godziwego standardu życia – prawo do świadczeń społecznych powinno obejmować wszystkich, bez szeroko rozumianych warunków dyskryminujących. Obowiązkowe ubezpieczenia społeczne, minimum wynagrodzenia, uzupełnione powszechną ochroną zdrowia, zasiłkami rodzinnymi, szkolnictwem itp. powinno gwarantować wszystkim obywatelom minimum dochodu niezbędnego do utrzymania się i zaspokojenia podstawowych potrzeb. Zapewnienie wyższego poziomu bezpieczeństwa społecznego (socjalnego) leży w gestii samych zainteresowanych: ubezpieczenie

---

²²Tamże, s. 43.

prywatne, edukacja w szkołach i uczelniach niepublicznych itp.

Teoria umowy społecznej jest wypadkową negocjacji w zakresie celów społecznych i sposobów ich osiągnięcia. Stronami są dążenia społeczne danego społeczeństwa wspomagane przez partie polityczne, związki zawodowe, samorządy i inne ugrupowania społeczno-zawodowe. Przedmiotowe podejście jest praktykowane w państwach z dojrzałą demokracją²³.

Współczesne teorie umowy społecznej eksponują wartości stabilizacji, spokoju i harmonii życia społecznego, które są przesłanką tworzenia dobrobytu. Negocjacje w aspekcie korzyści i ograniczeń, a niekiedy strat dla jednostek i grup społeczno-zawodowych stanowią podstawę współczesnej demokracji.

Kwestie społeczne generują same z siebie problemy społeczne, których mimo podejmowanych prób ograniczania ich przez rządy nie sposób uniknąć. Ich istota polega na „blokowaniu” zaspokajania podstawowych potrzeb społecznych. Presja szeroko rozumianych problemów społecznych dotyczy dużych zbiorowości ludzkich, które oddziałują krytycznie na życie jednostek i ich rodzin. Kwestie społeczne charakteryzują się dużym natężeniem dla potrzeb biologicznych, kulturowych i spójności społeczeństwa. Rozwiązywanie przedmiotowych problemów społecznych wykracza poza możliwości jednostek, a nawet grup społecznych, stąd wymagają one wsparcia zewnętrznego – rządu. Należy mieć świadomość, że problemy te są uwikłane głęboko w sieć sprzecznych interesów. Stąd relacje między dotkniętymi przez nie jednostkami czy grupami a pozostałymi grupami społecznymi stanowią przesłankę do konfliktów.

Współcześnie niejednokrotnie można spotkać się z poglądem, że kwestie społeczne można rozpatrywać w ujęciu podmiotowym, a nie przedmiotowym (to kwestie społeczne). Obecnie trudno jednoznacznie wskazać jakąkolwiek grupę społeczną porównywalną z klasą robotniczą czy chłopską porównywalną z minionymi wiekami. Obecnie trudno o wyeksponowanie wspólnych problemów dla współczesnych dużych grup społecznych. Dzisiejsze podziały na duże grupy społeczne przestają opisywać świat społeczny, dawne problemy przypisane do określonych grup

---

²³ Umowa społeczna jest zawierana w ramach określonego ładu społecznego. Ład społeczeństw feudalnych wyjaśniano wpływami Boga i praw naturalnych. Rewolucja przemysłowa (1870 r.) przyniosła zmianę w naturalnym porządku rzeczy. Wzrosło znaczenie podziału pracy, specjalizacji (wewnątrzgałęziowej i międzygałęziowej), specjalizacji i współzależności społecznej. Masowa migracja ludności wiejskiej do miast zmniejszyła oddziaływanie instytucji feudalnych i wiejskich wpływających na los jednostki (kościół, pan, karczmarz). Osłabieniu uległy socjalne funkcje wielkiej, wielopokoleniowej rodziny chłopskiej, które zaczęły przejmować instytucje państwowe. Industrializacja (rozwój przemysłowy) i urbanizacja stworzyły państwowy system ubezpieczeń społecznych. W uprzemysłowionych i zurbanizowanych społeczeństwach pojawiają się nowe problemy wymagające interwencjonizmu państwowego: ekologiczne, niezbędnej infrastruktury, ograniczania wolności jednostek w imię ładu społecznego, redystrybuowania dochodów ludności dla tworzenia dóbr publicznych oraz realizacji celów społecznych, W. Grzywacz, *Wprowadzenie do polityki społecznej*, Wyższa Szkoła Zawodowa „Oeconomicus” PTE, Szczecin 1999, s. 12.

społecznych uległy rozproszeniu. „Miejsce dotychczasowych kwestii społecznych zajmuje mozaika problemów społecznych nierównomiernie rozsianych w społeczeństwie z wolna zatracającym swój dotychczasowy, względnie przejrzysty ład strukturalny”²⁴.

Polityka rodzinna. Współczesne pojęcie „polityka rodzina państwa” rozumiane jest jako działania rządu na rzecz dzieci i ich rodzin i dotyczy zwłaszcza takiej polityki, której celem jest wywarcie wpływu na sytuację rodzin posiadających dzieci lub poszczególnych osób w ich rolach rodzinnych. Przemiany zachodzące we współczesnych rodzinach są wypadkową różnych okoliczności, a o typie zmian może decydować z jednej strony makroekonomia, z drugiej inna jednostka. Kluczowe znaczenie w tym procesie, który wywiera także istotny wpływ na poczucie bezpieczeństwa rodzinnego, można przypisać takim czynnikom, jak²⁵:

- rozwój możliwości edukacyjnych kobiet i aktywizacja zawodowa kobiet – kobiety uzyskały niezależność ekonomiczną oraz dostęp do rynkowego kryterium kształtowania swoich pozycji i karier zawodowych;
- konflikt ról w relacjach rodzinnych – zrównanie rangi pracy zawodowej kobiet i mężczyzn w kształtowaniu bytu rodziny podważyło zasadność podziału ról ze względu na płeć, zmieniło świadomość kobiet w kwestii istoty ich praw nie tylko w rodzinie, lecz także w społeczeństwie;
- zmiany w procesie reprodukcji ludności – rozwój medycyny, biologii i farmakologii umożliwił kontrolę płodności i planowanie rozwoju rodziny w powiązaniu z planami rozwoju jednostki;
- upowszechnianie indywidualizmu – kategoria „ja” skutecznie konkuruje z kategorią „my”, stawiając na równorzędym miejscu rodzinne i jednostkowe aspiracje i potrzeby;
- konflikt między dążeniem indywidualu do realizacji własnego „ja” (dążenia emancypacyjne jednostki) a potrzebą bycia w stałych i trwałych związkach z innymi ludźmi; narastanie sprzeczności między rodziną, pracą, miłością, swobodą w relacji indywidualnych zamierzeń;
- charakter powiązań między państwem, rynkiem a rodziną w zaspokajaniu potrzeb jednostki – znaczenie rodziny w zaspokajaniu potrzeb jednostki jest zależne od udziału państwa i rynku w wyręczaniu (zastępowaniu) rodziny w realizacji jej funkcji i zadań. Model polityki społecznej i dostęp do skomercjalizowanych usług, głównie opiekuńczych, decydują o procesie familizacji (rodzina stanowi społeczną podstawę rozwoju i zaspokajania potrzeb jej członków) bądź defamilizacji (oferowanie szerokiego zakresu świadczeń socjalnych powoduje spadek znaczenia rodziny w różnych fa-

---

²⁴J. Chłopecki, *Kwestia społeczna, problem społeczny, zmiana społeczna*, „Studia Gospodarcze” 2000, nr 1, s. 15–28.

²⁵G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 189–199.

zach życia jej członków).

Ekonomiczne warunki rodziny w polskich uwarunkowaniach przemian systemowych spowodowały konieczność adaptacji rodzin do nowych realiów gospodarowania, którym towarzyszył spadek poczucia bezpieczeństwa społecznego poprzez pojawienie się nowych kategorii ekonomicznych – bezrobocia i niepewności zatrudnienia, komercjalizacji usług opiekuńczych i edukacyjnych, urynkowienia kosztów utrzymania mieszkań, cen żywności i innych artykułów życia codziennego, inflacji itp. Nastąpił spadek poziomu życia wielu rodzin, rozszerzyła się sfera ubóstwa, duży odsetek rodzin utracił dochody z pracy (co było wynikiem pojawienia się bezrobocia strukturalnego²⁶) i stał się jednocześnie beneficjentem świadczeń społecznych.

Pogłębianie się nierówności społecznych prowadzi do pogorszenia warunków życia znacznego odsetka rodzin i może stanowić zagrożenie dla procesów rozwojowych najmłodszego pokolenia. Natomiast długotrwała deprywacja elementarnych potrzeb ekonomicznych, edukacyjnych i kulturowych prowadzi do marginalizacji i wykluczenia społecznego. Analiza instrumentów polityki rodzinnej w Polsce wskazuje na następujące formy działań państwa na rzecz rodziny²⁷:

pieniężne świadczenia społeczne – adresowane są do rodzin o niskich dochodach oraz rodzin, które doświadczają trudności w realizacji funkcji ekonomicznej, wychowawczej i edukacyjnej: niepełnosprawność dziecka, samotne wychowywanie dziecka, rodziny wielodzietne, zasiłki z tytułu bezrobocia itp.;

- instrumenty umożliwiające godzenie obowiązków zawodowych i rodzinnych – to świadczenia adresowane do matek i ojców pracujących zawodowo: urlop i zasiłek macierzyński, urlop i zasiłek wychowawczy, zasiłek opiekuńczy;
- ulgi podatkowe – podatek od dochodów osób fizycznych w Polsce nie uwzględnia sytuacji rodzinnej podatnika, ale zawiera pewne elementy polityki rodzinnej, m.in. możliwość wspólnego opodatkowania oraz zwolnienia od podatku świadczeń rodzinnych;
- usługi społeczne – to usługi w zakresie edukacji, opieki nad dzieckiem, wychowania oraz opieki społecznej.

Ochrona zdrowia. Zdrowie jest jedną z najbardziej cenionych wartości indywidualnych i społecznych. „Zdrowie jest jednym z podstawowych praw jednostki

---

²⁶ Bezrobocie strukturalne powstaje z powodu niedostosowania kwalifikacji pracowników i zapotrzebowania pracodawców w sytuacji, kiedy struktura popytu i produkcji nieustannie się zmienia. U podstaw tych niedopasowań leżą procesy upadku lub rozwoju określonych sektorów gospodarki, związane z tendencjami postępu technicznego i kierunkami międzynarodowego podziału pracy. Jego likwidacja wymaga zazwyczaj dłuższego okresu w związku z koniecznością zmiany zawodu, kwalifikacji lub miejsca zamieszkania.

²⁷ G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 196–197.

ludzkiej²⁸. Z punktu widzenia państwa ważne jest zapewnienie²⁹:

- efektywności makroekonomicznej, rozumianej jako przeznaczenie na usługi medyczne takiej wielkości środków PKB, która umożliwi zaspokojenie potrzeb zdrowotnych, nie naruszając przy tym równowagi ekonomicznej państwa;
- efektywności mikroekonomicznej, rozumianej jako uzyskiwanie najlepszych efektów zdrowotnych i zadowolenia konsumentów usług przy możliwie niskich kosztach.

Istotnym wydaje się efektywny podział zadań między podmioty odpowiedzialne za ochronę zdrowia. Problem dotyczy podziału zadań między podmioty centralne i lokalne, między resort zdrowia a Narodowy Fundusz Zdrowia, między podmioty, których zadaniem jest kreowanie polityki zdrowotnej na różnych szczeblach administracji rządowej, a podmioty wykonawcze. Zadaniem państwa jest zapewnienie kształcenia kadr medycznych, ogólnych i specjalistycznych, a także menedżerów do zarządzania sektorem ochrony zdrowia. Państwo odpowiada za zdrowie publiczne oraz zapewnia warunki realizacji uprawnień obywateli w sferze ochrony zdrowia. Kolejnym zadaniem państwa jest aktywne wspieranie systemu ochrony zdrowia na szczeblu lokalnym, gdyż to władze lokalne odpowiadają za organizację usług medycznych na administrowanych przez siebie terenach, jak również za profilaktykę i promocję zdrowia. Cechą dobrze zorganizowanego systemu zdrowotnego jest dostosowanie m.in.³⁰:

- wielkości oraz struktury zasobów do wielkości oraz struktury populacji;
- sposobu organizacji procesu udostępniania usług medycznych do możliwości korzystania pacjentów z tych usług;
- kosztów usług medycznych do zdolności wnoszenia opłat przez pacjentów;
- rozmieszczenia przestrzennego do skali oraz struktury potrzeb;
- oczekiwań pacjentów wobec podmiotów świadczących usługi i stopnia spełnienia tych oczekiwań.

Zasadniczym celem polityki zdrowotnej jest zapewnienie powszechnego dostępu do podstawowych usług medycznych, promocja zachowań prozdrowotnych wśród społeczeństwa, osiąganie zadowolenia pacjentów, zapewnienie wysokiej jakości usług przy jednoczesnym zachowaniu zasady efektywnego wykorzystania posiadanych i dostępnych zasobów oraz stabilności finansowo-organizacyjnej systemu. Powyższe powinno wpływać na poprawę stanu zdrowia społeczeństwa.

Problematyka ochrony zdrowia zaprezentowana w powyższych rozważaniach

---

²⁸Narodowy Program Zdrowia, www.mz.gov.pl (dostęp: 12.01.2013)

²⁹C. Włodarczyk, S. Paździoch, *Systemy zdrowotne. Zarys problematyki*, Kraków 2001, s. 29.

³⁰G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 206.

nie wyczerpuje w pełni złożonego problemu zdrowotnego w Polsce. Codziennosc ukazuje niedoskonalość systemu zdrowotnego m.in. poprzez nizszą o kilka lat w porównaniu ze społeczeństwami dobrobytu srednią długość życia, wzrost chorób cywilizacyjnych, niehigieniczny styl życia polskiego społeczeństwa, zły sposób odżywiania, wysokie spożycie używek, niski poziom usług medycznych, kolejki, długie oczekiwania na wykonanie ważnych dla zdrowia i życia specjalistycznych badań, utrudniony dostęp do skorumpowanej służby zdrowia (łapówki), nieefektywne wykorzystanie wyposażenia medycznego w szpitalach lub jego brak, brak spójnych poglądów wśród polityków co do kształtu systemowego służby zdrowia itd. itp.

9.7. Współczesne problemy polityki społecznej

Bezrobocie. Zatrudnienie, szczególnie na pełnym etacie, wzmacnia poczucie bezpieczeństwa indywidualnego i społecznego. Bez względu na to, jak wysokie są ekonomiczne koszty bezrobocia, rachunek strat pieniężnych nie odzwierciedla w pełni szkód ludzkich i psychicznych, jakie niosą ze sobą okresy trwale utrzymującego się bezrobocia.

Tabela 14

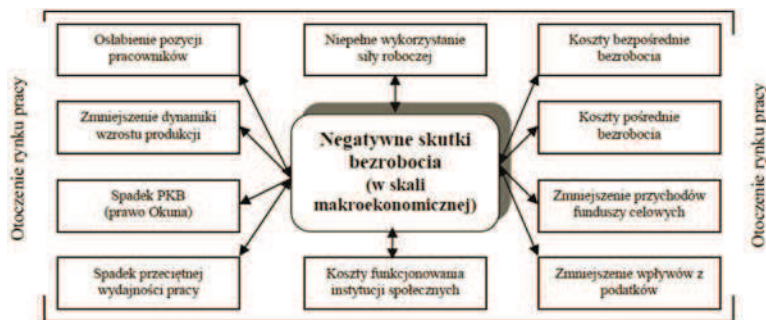
Rozkład kosztów ponoszonych przez państwo z tytułu istnienia bezrobocia

Rodzaj kosztów	
Bezpośrednie	Pośrednie
<p>Związane z wydatkami w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • łagodzenia następstw bezrobocia, a w tym: <ul style="list-style-type: none"> – zasiłki dla bezrobotnych; – programy ograniczenia bezrobocia; – zwiększonych wydatków na odprawy dla osób zwalnianych z pracy; – zasiłków pomocy społecznej; – wcześniejszych emerytur; – zasiłków i świadczeń przedemerytalnych; – wydatków na funkcjonowanie instytucji obsługujących bezrobotnych (m.in. urzędy pracy); – zwiększonych wydatków na funkcjonowanie instytucji pomocy społecznych, policji, służby zdrowia i szkolnictwa; 	<p>Związane z utratą przychodów budżetowych z tytułu istnienia bezrobocia w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zmniejszenia przychodów budżetowych, a w tym: <ul style="list-style-type: none"> – spadku wpływów podatkowych będących wynikiem obniżania poziomu zatrudnienia i wzrostu bezrobocia; – zmniejszenia wpływów podatków bezpośrednich np. z tytułu zatrudniania się bezrobotnych w szarej strefie; – ogólnego zmniejszenia popytu; – zmniejszenia przychodów funduszy celowych: <ul style="list-style-type: none"> – funduszu ubezpieczeń społecznych; – funduszu pracy;

Źródło: opracowanie własne.

Ludzki wymiar bezrobocia, oznaczającego często osobistą tragedię, znajduje

swoje potwierdzenie w obserwacji życia codziennego. Mimo że negatywne następstwa bezrobocia wpływają na ogólną ocenę tego zjawiska, to jednak o jego ekonomicznym i społecznym znaczeniu rozstrzygają skutki negatywne, które rozpatrywane są w aspekcie makroekonomicznym i mikroekonomicznym. Bezrobocie generuje także koszty, które można podzielić na koszty bezpośrednie i koszty pośrednie.

Ryc. 17. Negatywne skutki bezrobocia w skali makroekonomicznej

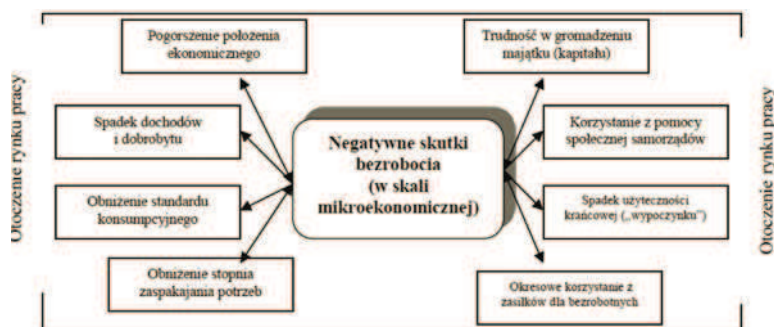
Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Dornbusch, S. Fischer, *Macroeconomics*. McGraw – Hill, New York 1990, s. 565–569, H. Zarychta, *Skutki i koszty bezrobocia na lokalnym rynku prac*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1994, nr 6, s. 16, E. Kwiatkowski, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002, s. 82–83, M. Socha, U. Sztanderska, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Warszawa 2000, s. 297.

Oszacowanie kosztów finansowych obciążających państwo z tytułu istnienia bezrobocia nie jest proste. O ile względnie dokładnie można uzyskać dane w zakresie kosztów bezpośrednich, o tyle trudność powstaje w przypadku szacunku kosztów pośrednich. Wynika to z trudności określenia potencjalnych dochodów osób bezrobotnych w przypadku pozyskania przez nich pracy i wyliczenia na tej podstawie dodatkowych wpływów budżetowych i przychodów z funduszy celowych. Swoisty wymiar w aspekcie bezrobocia mają zasiłki dla bezrobotnych, które wpływają na poziom kosztów poszukiwania pracy. Wzrost zasiłków oznacza zmniejszenie kosztów poszukiwań, wydłuża czas pozostawania bez pracy, może również zmniejszać efektywną podaż pracy, gdyż bycie zatrudnionym w tym przypadku nie oznacza istotnego spadku dobrobytu. Otrzymywanie zasiłku przez długi okres ma jeszcze większy wpływ na wzrost bezrobocia, dlatego że zmniejsza prawdopodobieństwo odpływu z niego i dodatkowo kreuje bezrobocie długookresowe³¹.

Podstawowym mikroekonomicznym skutkiem bezrobocia jest pogorszenie pod-

³¹ Na przykład w Chile w latach 1976–1987 nie wypłacano zasiłków dla bezrobotnych i stopa bezrobocia przekraczała 10 proc., a w 1982 r. wynosiła aż 26 proc., S. Nickell, R. Layard, *Labour Market Institutions and Economic Performance*, “LSE CEP Discussion Papers”, London 1998, nr 407, s. 13, S. Nickell, B. Bell, *Would Cutting Payroll Taxes on the Unskilled Have a Significant Impact on Unemployment*, “LSE CEP Discussion Papers”, London 1996, nr 276, s. 13.

łoża ekonomicznego bezrobotnych i ich rodzin, co znajduje wyraz w obniżeniu standardu konsumpcyjnego i stopnia zaspokajania potrzeb. Wynika to ze spadku dochodów osób przechodzących z zasobu pracujących do zasobu niepracujących. Istniejący system zasiłków dla bezrobotnych osłabia spadek standardu konsumpcyjnego, jednak nie wszyscy bezrobotni są uprawnieni do otrzymywania zasiłków, a wysokość i okres ich otrzymywania jest ograniczony.

Ryc. 18. Negatywne skutki bezrobocia w skali mikroekonomicznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Kwiatkowskiego, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002, s. 83–84, M. Socha, U. Sztanderska, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Warszawa 2000, s. 297.

Mimo że bezrobocie było dotychczas rozpatrywane w aspekcie ekonomicznym, to nie sposób nie zwrócić uwagi na jego ważne skutki społeczne, które mają swój wymiar w ogólnych skutkach społeczno-ekonomicznych.

Bezrobocie w aspekcie społecznym dotyczy wpływu na stan psychiczny i zdrowie osób, kontakty z otoczeniem, funkcjonowanie rodziny i rozwój patologii społecznych. Początkowo bezrobotni przeżywają fazę wstrząsu po utracie pracy, wiążącej się z uczuciem pokrzywdzenia, upokorzenia i lęku przed przyszłością, zanim wejdą w fazę optymizmu i nadziei. Okres bezrobocia traktują jako stan przejściowy, przeznaczając czas na wypoczynek, realizację własnych zainteresowań, podejmując równocześnie próby pozyskania nowej pracy, wierząc silnie w ich powodzenie.

Jednak bezskuteczność starań o pozyskanie pracy prowadzi do fazy pesymizmu i rezygnacji. Pojawiające się kłopoty finansowe rozwijają negatywne reakcje emocjonalne, leżące często u podstaw przemocy w rodzinie. Bezrobocie sprzyja rozwojowi patologicznych zjawisk społecznych, takich jak alkoholizm, narkomania, przestępczość. Utrzymujące się wysokie bezrobocie może być przyczyną niepokoju społecznych, stanowiących zagrożenie dla stabilnego rozwoju gospodarki i społeczeństwa.

Ryc. 19. Społeczne skutki bezrobocia

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Kwiatkowskiego, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002., s. 87.

Bezrobocie przyciąga i przyciągać będzie uwagę opinii publicznej. Wynika to z różnorodnych, dalekosiężnych skutków bezrobocia, odczuwalnych zarówno przez osoby bezrobotne, jak i przez całe społeczeństwo. Mają one swój wymiar ekonomiczny, zwłaszcza finansowy, ale także i społeczny. Wielowymiarowość następstw bezrobocia sprawia, że trudno nie dostrzec i nie dokonać oceny skutków tego zjawiska i tworzenia programów jego ograniczania.

Istnienie bezrobocia wzmacnia konkurencję o miejsca pracy między potencjalnymi pracownikami. Istotną rolę w walce konkurencyjnej o miejsca pracy odgrywają kwalifikacje zawodowe osób poszukujących zatrudnienia. Takie podejście wspomaga motywację do kształcenia, podwyższania kwalifikacji zawodowych oraz zwiększania nakładów w „inwestycję w kapitał ludzki”. Fakt istnienia bezrobocia przyspiesza procesy wzrostu poziomu kwalifikacji zawodowych, co ma swoje przełożenie na długofalowy wzrost gospodarczy. Bezrobocie odgrywa także ważną rolę w przekształceniach strukturalnych gospodarki, wynikających z różnej w poszczególnych dziedzinach dynamiki postępu technicznego oraz zmieniającej się struktury popytu na towary i pracę. Szczególnie głębokie procesy restrukturyzacji wymagają realokacji zasobów pracy oraz wymuszają konieczność dostosowania kwalifikacji zawodowych do nowoczesnych wymogów. Zjawisko bezrobocia nie jest bez znaczenia dla skuteczności polityki antyinflacyjnej. Wyższe bezrobocie oznacza osłabienie pozycji pracowników i związków zawodowych w ustalaniu regulacji płacowych z pracodawcami, stąd pociąga za sobą zazwyczaj zmniejszenie presji na wzrost wynagrodzeń i prowadzi do osłabienia procesów inflacyjnych. Wpływa także na zmniejszenie popytu konsumpcyjnego. Jednak powyższe podejście nie powinno być przesłanką do wniosku, iż należy świadomie doprowadzać do wzrostu bezrobocia w celu poprawy skuteczności polityki antyinflacyjnej.

Ryc. 20. Pozytywne skutki bezrobocia

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Kwiatkowskiego, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002, s. 78–79; M. Socha, U. Sztanderska, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Warszawa 2000, s. 14.

Bezrobocie jest jednym z czynników umożliwiających poprawę efektywności gospodarowania w skali mikroekonomicznej. Niepewność zatrudnienia wspomaga motywację pracowników do wydajniejszej pracy i większej dyscypliny. Z powyższych rozważań wynika, że bezrobocie sprzyja procesom racjonalizacji zatrudnienia i przyczynia się w ten sposób do poprawy efektywności gospodarowania.

Zamożność. Problematyka bogactwa narodów jest przedmiotem licznych badań prowadzonych na całym świecie od bardzo dawna. Często są układane w przeciwstawne pary, np. bogactwo – bieda, dobrobyt – ubóstwo, zamożność – nędza. W innym ujęciu może być przedstawiana jako poziom życia, warunki życia, standard życia, styl życia itd. Współcześnie powszechnie używanym pojęciem jest „poziom życia”, który najczęściej odwołuje się do stopnia zaspokojenia potrzeb materialnych społeczeństwa lub określonej grupy społeczno-zawodowej. Pytanie o źródła bogactwa narodów stanowiło istotę dociekań praekononii, m.in. merkantylizmu³², pobudzało wyobraźnię twórcy ekonomii klasycznej³³ i jego kontynuatorów³⁴. Na pod-

³²Merkantylizm należy rozpatrywać w dwóch postaciach: jako politykę oraz teorię handlu międzynarodowego. Pierwsza postać merkantylizmu została ukształtowana przez praktykę gospodarczą na wiele lat przed drugą. Jej początek przypadł na koniec XVI wieku, tj. na czasy monarchii absolutnej. Doktryna merkantylizmu obowiązywała aż do przełomu XVIII i XIX wieku, była ona pierwszą próbą uzasadnienia polityki protekcjonizmu państwowego. Doktryna merkantylizmu przechodziła swego rodzaju ewolucję. O ile jej pierwszą formą był tzw. bulionizm (gromadzenie kruszców szlacheckich), o tyle w następnej fazie przybrała formę właściwego merkantylizmu kładącego nacisk na gromadzenie wymiennalnych na złoto walut zagranicznych, P. Bożyk, *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Warszawa 2008, s. 43–44.

³³A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, przeł. G. Wolf, O. Einfeld, Z. Sadowski, Warszawa 1954. Jest to główne dzieło A. Smitha, wydane po raz pierwszy w 1776 r.

³⁴Między innymi Roberta Malthusa (1766–1834). Był ministrem w angielskim rządzie i jednym z pierwszych wielkich myślicieli zajmujących się ekonomią, zdobył sławę dzieł

stawie wyników interdyscyplinarnych badań (ekonomia, historia, socjologia itp.) wiadomo, jakie są główne determinanty rozwoju³⁵:

- środowisko naturalne, bogactwa naturalne oraz położenie geograficzne – lepsze warunki występują w klimacie umiarkowanym, znacznie gorsze w strefie zwrotnikowej i podzwrotnikowej;
- czynniki kulturowe – w szczególności etos pracy, który może wynikać z uwarunkowań religijnych, historycznych, etnicznych itd.;
- ustrój społeczno-gospodarczy – doświadczenie minionego wieku wskazuje na szczególnie dużą siłę pro wzrostową ustroju, tj. demokrację polityczną, społeczeństwo obywatelskie, gospodarkę rynkową;
- typ i jakość polityki gospodarczej – powszechnemu przekonaniu o dużym znaczeniu tego czynnika towarzyszy silne zróżnicowanie poglądów: od apoteozy oświeconego interwencjonizmu państwowego w gospodarkę do przekonania o konieczności obecności państwa w gospodarce do niezbędnego minimum.

Współcześnie dużą wagę przywiązuje się do mierników zamożności. Miernikami szczegółowymi zamożności są m.in. stopa bezrobocia, wskaźnik umieralności niemowląt, dzietność, wskaźnik liczby lekarzy na 1000 mieszkańców, wskaźnik liczby dóbr trwałego użytku przypadających na gospodarstwo domowe, wskaźnik wydatków na żywność w ogólnych wydatkach konsumpcyjnych.

Spośród mierników syntetycznych powszechnie stosowanych w gospodarce światowej jest PKB *per capita*. Chociaż niedoskonały jako miernik³⁶, to struktura dochodu *per capita* w poszczególnych państwach obrazuje również sytuację w pozostałych kategoriach społeczno-gospodarczych. Umożliwia porównania międzynarodowe, śledzenie kierunku i tempa zmian zamożności itp.

Dochody gospodarstw domowych mogą pochodzić ze sprzedaży siły pracy, ale także z tytułu własności pozostałych czynników produkcji (ziemia, kapitał) czy też płatności transferowych lub innych źródeł. Zasadnicze źródła dochodów w Polsce to praca najemna, indywidualne gospodarstwo rolne, praca na własny rachunek, świadczenia społeczne i inne. Większość dochodów gospodarstw domowych pochodzi

---

ki książce pt. *Esej o poprawie ludności i jak ono wpływa na przyszły postęp społeczeństwa*. W pracy tej Malthus wyraził opinię, która jest, być może, najbardziej przygnębiającą przepowiednią w historii. Myśliciel ten twierdził, że nieustannie powiększającą się liczbę ludności trwale ograniczy zdolność społeczeństwa do zapewnienia sobie środków utrzymania. W efekcie ludzkość jest skazana na wieczne życie w ubóstwie, N. G. Mankiw, M. P. Taylor, *Makroekonomia*, wyd. cyt., s. 96.

³⁵G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 234.

³⁶Wadą pomiaru zamożności obywateli różnych państw za pomocą dochodu *per capita* jest to, że metoda ta nie uwzględnia wewnętrznego rozkładu dochodów oraz kosztów utrzymania wynikających ze struktury cen. Aby uzyskać pełniejszy obraz, stosuje się wskaźnik uwzględniający siłę nabywczą dolara w danym kraju w stosunku do siły nabywczej dolara w USA, zwany parytetem siły nabywczej.

z pracy. Nierównomierność rozkładu dochodów rośnie wraz ze wzrostem gospodarczym. Ze względu na brak jednoznacznego zdefiniowania dobrobytu kategorię tę zastępuje się pojęciami: dochodów indywidualnych, ubóstwa oraz nierówności materialnej i szans³⁷.

Pełny dochód indywidualny jest sumą dochodów pieniężnych, w zależności od źródeł jego pochodzenia, i dochodów niepieniężnych, które w sposób płynny (np. papiery wartościowe, inne aktywa) lub bardziej skomplikowany (np. sprzedaż gruntów) można zwaloryzować (spieniężyć). Dochody pieniężne pochodzą ze sprzedaży pracy w postaci wynagrodzenia lub zysków (dywidend), działalności gospodarczej, procentów z kapitału, papierów wartościowych, dzierżawy majątku lub ziemi, świadczeń socjalnych i innych dochodów pieniężnych. Dochód w postaci dóbr nierynkowych obejmuje dobra nierynkowe, które jednostka wytworzyła sama (np. wybudowanie nadbudówki domu, która mogłaby być częścią produkcji rynkowej), a także konsumpcję bezpłatnych usług wyprodukowanych przez innych w obrębie sektora gospodarstw domowych (np. gotowanie, sprząatanie, zajmowanie się dziećmi). W kategoriach formalnych te dwa rodzaje działalności odpowiadają produkcji na własną konsumpcję i produkcji na wymianę w obrębie sektora gospodarstw domowych.

Ubóstwo. Przyczynami ubóstwa i metodami jego zwalczania zajmują się od wieków filozofowie, teologowie, a w ostatnich dziesiątkach lat socjologowie, politolodzy i ekonomiści. Mimo tego zainteresowania nie można powiedzieć, że istnieje teoria, która by dobrze wyjaśniła zjawisko biedy i dzięki temu wskazywała bezsporne metody i środki przeciwdziałania ubóstwu³⁸.

Wskaźniki ubóstwa – wszelkie próby skonstruowania obiektywnej (niezależnej od wartości) granicy ubóstwa napotykać szereg problemów, w większości trudnych do zobiektywizowania. Możliwości indywidualnej konsumpcji powinny być mierzone w kategoriach pełnego dochodu. Ze względu na to, że jest to niemożliwe, stosowane są trzy podejścia: rzeczywista konsumpcja określonej wiązki dóbr, łączne wydatki oraz łączne dochody pieniężne. Wymienione podejścia są trudne w zdefiniowaniu i mają charakter dyskusyjny. Stąd samo definiowanie granicy ubóstwa wywołuje poważne trudności, nawet gdyby rozwiązane zostały wszystkie problemy z mierzalnymi wskaźnikami.

Ubóstwo może mieć wymiar absolutny lub względny. Ubóstwo absolutne oznacza niskie dochody indywidualne, które nie pozwalają na utrzymanie na poziomie egzystencji fizycznej. Idea absolutnej granicy ubóstwa pochodzi z czasów, gdy naturalne było myślenie w kategoriach egzystencji. W przypadku krajów rozwiniętych uważa się ją za nieaktualną, gdyż ludzie żyją powyżej granicy egzystencji i pojęcie

---

³⁷N. Barr, *Ekonomika polityki społecznej*, Poznań 1996, s. 146–179.

³⁸S. Golimowska, *Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej. Studium ekonomiczne*, Warszawa 1994, s. 157.

deprywacji³⁹ ma zastosowanie do standardów emocjonalnych, kulturowych i fizycznych. Ubóstwo absolutne występuje głównie w krajach afrykańskich i azjatyckich względnie w czasie długotrwałych wojen.

Ubóstwo względne dotyczy osób, które czują się ubogie. Podejście to będzie miało różne znaczenie w różnym miejscu i okolicznościach, stosownie do ogólnego poziomu życia, a to, czy osoba czuje się uboga, czy też nie, zależy będzie częściowo od tego, co widzi wokół siebie. Ubóstwo względne ma tendencję wzrostową w krajach średnio i wysoko rozwiniętych. Jest to swoisty paradoks dostatku i zamożności w tych krajach. Wzrost zamożności społeczeństwa w tych krajach powoduje, że spada w nich popyt na dobra niższej jakości, co w efekcie powoduje ograniczenie ich produkcji i znikanie z rynku⁴⁰. Zmusza to ludność mniej zamożną do nabywania dóbr i usług o wyższej jakości i droższych cenowo. Obniża to ich zdolność nabywczą na inne dobra i usługi, na które nie starcza już im zasobów pieniężnych.

Nierówność odnosi się nie do absolutnego poziomu życia ludzi ubogich, które może mieć charakter pozytywny, lecz do różnic między grupami dochodowymi. Gdy różnice te są wynikiem dyskryminacji rasowej, płci, klasy społecznej, poglądów, wyznania, przynależności narodowej, są to nierówności niesprawiedliwe. Ale przyjęty model wartości, wygrana na loterii, przeznaczenie większej ilości czasu wolnego na turystykę itp. – nie świadczą o nierówności.

Świadczenia społeczne. Świadczenia społeczne mogą przyjmować formy pieniężne i niepieniężne. Do świadczeń pieniężnych zalicza się renty, emerytury, stypendia, dodatki mieszkaniowe, ulgi kredytowe, pożyczki (np. bezrobotnych lub osób niepełnosprawnych) oraz wszelkiego rodzaju zasiłki (głównie z ubezpieczenia społecznego, pomocy społecznej oraz Funduszu Pracy).

Do świadczeń niepieniężnych zalicza się świadczenia rzeczowe (np. pobyt w szpitalu, opał, wyprawki dla niemowląt, sprzęt do robót publicznych czy sprzęt rehabilitacyjny) oraz świadczenia w formie usług społecznych (np. edukacja szkolna, praca socjalna, pomoc pielęgnacyjna, szkolenia, poradnictwo, usługi publicznej służby zdrowia).

Do podstawowych funkcji świadczeń społecznych zalicza się m.in.⁴¹:

- funkcję zabezpieczającą (ochrona przed skutkami różnych rodzajów ryzyka socjalnego);
- funkcję egalitaryzującą (wyrównywanie szans życiowych różnych grup

---

³⁹ Stan psychiczny wynikający z braku zaspokojenia jakiejś istotnej potrzeby człowieka – biologicznej, sensorycznej, emocjonalnej, kulturowej czy społecznej.

⁴⁰ Zamieszki w miastach Ameryki w końcu lat 60. były spowodowane nie tylko ubóstwem czarnych mieszkańców, ale również kontrastem, jakie pokazywały reklamy telewizyjne błyszczących kuchni i automatycznych otwieraczy drzwi garażu, skierowane do białych przedstawicieli klasy średniej, żyjących tylko pięć mil dalej, N. Baarr, *Ekonomika...*, wyd. cyt., s. 155.

⁴¹ G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 244–245.

- społecznych);
- funkcję edukacyjną (kształtowanie pożądanych społecznie zachowań obywatelskich, pracowniczych, rodzinnych i konsumenckich);
- funkcję integracyjną (stwarzanie warunków wzmacniania więzi społecznych).

Polityka edukacyjna. Edukacja to spójny system kształcenia i wychowania obejmujący różne poziomy kształcenia w formach instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych⁴². Polityka edukacyjna państwa odgrywa istotną rolę w procesie wyrównywania szans edukacyjnych dzieci, młodzieży i dorosłych, może także przyczyniać się do pogłębiania nierówności i utrwalania niekorzystnego położenia jednostek.

Dawny podział życia ludzkiego na okres nauki oraz działalności zawodowej i aktywności społecznej bezpowrotnie przemija, nadeszła era stałego i możliwie wszechstronnego uczenia się. Edukacji przypisuje się coraz większe znaczenie, szczególnie w perspektywie pozyskania pracy. Im wyższe wykształcenie, tym większe możliwości robienia karier zawodowych, tym mniejsze ryzyko bycia bezrobotnym.

Do sukcesów polskiej polityki edukacyjnej należy uznać wysoki odsetek młodzieży podejmującej studia wyższe zarówno stacjonarne, jak i niestacjonarne. Pozwala to odwrócić niekorzystne tendencje w strukturze wykształcenia społeczeństwa polskiego w stosunku do państw zachodnich.

Wśród problemów, jakie występują w obszarze systemu edukacyjnego, powszechnie uznaje się⁴³:

- niski stopień upowszechniania edukacji przedszkolnej;
- problemy z wypełnianiem przez szkołę funkcji wychowawczej (szczególnie na poziomie gimnazjalnym);
- brak skutecznych mechanizmów wyrównywania szans dzieci i młodzieży w dostępie do edukacji, szczególnie na poziomie średnim i wyższym;
- niedostosowanie kierunków i form kształcenia do wymogów rynku pracy;
- brak systemowych rozwiązań w zakresie upowszechniania edukacji ustawicznej.

Do grupy innych barier edukacyjnych zalicza się zanikającą dostępność do szkół dla młodzieży wiejskiej i małomiasteczkowej, wzrastającą odpłatność kształcenia, zanik wychowania przedszkolnego, brak infrastruktury masowej kultury (klubów wiejskich, bibliotek), niepreferowanie uzdolnień, ograniczenie nakładów na naukę, edukację i kulturę – to wszystko może wpływać na zapaść cywilizacyjną w przedmiotowym obszarze.

Środki na naukę nie są nakładami na cele socjalne, ale inwestycjami produkcyjnymi w kapitał ludzki. Edukacja umożliwia wyrównywanie szans pełnego rozwoju osobowego i zawodowego jednostkom całego społeczeństwa, a szczególnie osobom

⁴² http://www.men.gov.pl/oswiata/biezace/strategia_2007_2013.pdf (02.02.2013), s. 26.

⁴³ G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 244–245.

o stosownych aspiracjach i predyspozycjach, bez względu na status materialny i pochodzenie społeczne.

Kwestie mieszkaniowe. Brak własnego mieszkania jest niezaspokojoną potrzebą. W Polsce jednym z istotnych problemów bezpieczeństwa indywidualnego i rodzinnego jest kwestia mieszkaniowa – polegająca na niezaspokojeniu potrzeb lokalowych społeczeństwa. Mieszkanie to „lokal składający się z jednej lub kilku izb łącznie z pomieszczeniami, wybudowany (...) do celów mieszkalnych, konstrukcyjnie wydzielonych (...) w obrębie budynku, do którego to lokalu prowadzi niezależne wejście (...), stanowi podstawowe miejsce do pełnienia funkcji rodziny”⁴⁴.

Mieszkanie spełnia wiele funkcji w życiu członków gospodarstwa domowego. Przede wszystkim odrębny lokal jest dobrem, które zapewnia biologiczny byt gospodarstwa domowego i prokreację, zapewnia bowiem schronienie przed otoczeniem (społecznym i przyrodniczym). Mieszkanie pozwala na odpoczynek. Umożliwia gromadzenie dobytku i żywności, przygotowanie i spożywanie posiłków, utrzymanie higieny osobistej. Daje szansę na zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu. Rodziny z potomstwem tu właśnie realizują swoją funkcję wychowawczą i kulturalną⁴⁵.

Nadzieja na poprawę sytuacji mieszkaniowej budzi wzrost inwestycji mieszkaniowych⁴⁶. Na zwiększenie dostępności mieszkań wpłynęłoby silniejsze zaangażowanie władz lokalnych w aspekcie przekazywania terenów będących własnością komunalną, co pozwoliłoby inwestorom na obniżenie kosztów, a wielu rodzinom umożliwiłoby uzyskanie własnego lokum. Mieszkania komunalne są projektowane i planowane publicznie, choć umowa o ich budowę może być zawierana z prywatnymi firmami budowlanymi. Utrzymaniem zazwyczaj zajmują się pracownicy administracji lokalnej, do niej należy także decyzja o łącznej produkcji mieszkań. Problemem jest ograniczenie wynikające z polityki rządowej w obszarze polityki kontroli wydatków lokalnych.

Posiadaczy mieszkań własnościowych oraz rodziny zamieszkujące w mieszkaniach komunalnych napotykać bodźce do konsumowania nieefektywnie dużych mieszkań, taki system może wytwarzać nadmierne i niedostateczne zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych, a do tego subwencjonuje ludzi bogatych. Niekorzystnym

---

⁴⁴ *Gospodarka mieszkaniowa w 2005 r.*, GUS, Warszawa 2006, s. 18. Ponadto w GUS przyjęto definicję izby – jest to „pomieszczenie w mieszkaniu oddzielone od innych pomieszczeń stałymi ścianami (...) z bezpośrednim oświetleniem dziennym i o powierzchni nie mniejszej niż 4 m²” (tamże.)

⁴⁵ A. Andrzejewski, *Mieszkanie jako element środowiska materialnego i społecznego – funkcje i forma mieszkania*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005, s. 43.

⁴⁶ W Polsce brakuje około 2 mln mieszkań. W PRL w szczytowych latach 70. oddawano rocznie do użytkowania 350–370 tys. mieszkań, obecnie poniżej 100 tys., o zdecydowanie wyższym standardzie. Brak taniego, komunalnego budownictwa mieszkaniowego oraz efektywnych systemów kredytowania budownictwa mieszkaniowego. Budownictwo mieszkaniowe ożywia gospodarkę przez rozwój przemysłów okołomieszkaniowych, co sprzyja ograniczaniu bezrobocia, W. Grzywacz, *Polityka* ..., wyd. cyt., s. 53.

zabiegiem jest likwidacja ulg budowlanych i remontowych, z których w zasadzie korzystają osoby najzamożniejsze. Uzyskanie kluczy do własnego mieszkania na pewno poprawiłoby umiarzenie (obniżanie) odsetek od zaciągniętych kredytów budowlanych. Innym rozwiązaniem, ze względu na koszty, mogłoby być zatrudnianie w sektorze budownictwa cudzoziemskich pracowników.

Kwestia mieszkaniowa w Polsce jest uwarunkowana licznymi czynnikami, m.in. niedostateczną liczbą oddawanych do użytku mieszkań oraz złym stanem technicznym istniejących budynków i lokali (szczególnie na Śląsku). Wynika to z braku stabilnej polityki mieszkaniowej, tj. zaangażowania instytucji centralnych oraz skutecznych działań na szczeblu samorządowym. W efekcie w wielu polskich gospodarstwach domowych rodzi się swoista patologia, gdyż użytkowane mieszkania są zbyt małe w stosunku do potrzeb (rodziny wielodzietne) lub wymagają kapitalnego remontu, a przez to ograniczają normalne funkcjonowanie. Kowalami losu rodzin oczekujących na poprawę sytuacji mieszkaniowej są ci, którzy w ich imieniu projektują i budują mieszkania. Przesądzają oni o zdrowiu psychofizycznym tych rodzin, wychowaniu dzieci, o zdolności do godziwego odpoczynku, który wpływa na ich zdolność do pracy i produktyjność.

Procesy migracyjne. Mobilność przestrzenna albo migracje⁴⁷ to potocznie zwane przemieszczenia osób między miejscowościami prowadzące do stałej bądź czasowej, ale długookresowej zmiany miejsca zamieszkania⁴⁸.

Przez mobilność przestrzenną (geograficzną) należy rozumieć zmianę miejsca pobytu, zatrudnienie w innym regionie kraju lub poza jego granicami i utożsamiać z mobilnością profesjonalną, związaną z emigracją lub imigracją wewnętrzną lub zagraniczną.

W rozumieniu demograficznym do migracji nie zalicza się przemieszczeń wynikających z ruchu turystycznego, wyjazdów na wypoczynek, leczenie, krótkich wyjazdów służbowych ani też tzw. przemieszczeń lub migracji wahadłowych, którymi określa się codzienne dojazdy do pracy między dwiema miejscowościami. Wyszczególnione grupy zdarzeń, w przeciwieństwie do migracji stałych lub czasowych, nie mają bezpośredniego wpływu na zmiany w sytuacji demograficznej ani w miejscach krótkotrwałego przebywania przemieszczających się osób.

Na dodatkową uwagę zasługują jednak wspomniane przemieszczenia wahadłowe, które dość często, zwłaszcza przed okresem transformacji systemowej w Polsce,

---

⁴⁷ Zgodnie z definicją ONZ za migrację uważa się zmianę miejsca pobytu na okres dłuższy niż rok. Rozpatrując zjawisko migracji w skali międzynarodowej, wyodrębnia się dwa pojęcia: emigrację, czyli opuszczanie przez ludzi ich dotychczasowego kraju zamieszkania i osiedlenie się na dłuższy pobyt lub na stałe w innym kraju, oraz imigrację, czyli napływ do danego kraju na dłuższy pobyt lub na stałe ludzi zamieszkujących dotychczas w innym kraju, J. Sołdaczuk, Z. Kamecki, P. Bożyk, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Teoria i praktyka*, Warszawa 1983, s. 100–104, A. Kisiel-Łowczyc (red.), *Współczesna gospodarka światowa*, Gdańsk 2000, s. 116.

⁴⁸ J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1994, s. 282.

były działaniem przygotowawczym do migracji definitywnych. W dotychczasowej praktyce statystycznej i w opisach ruchów wędrowniczych nie traktowano również jako migracji przemieszczeń ludności w obrębie jednej miejscowości, nawet jeśli było to wielkie miasto. W nowszych badaniach z zakresu geografii ludności i osadnictwa, szczególnie tych, które dotyczą dużych aglomeracji, wspomniany rodzaj ruchliwości – jeśli równoznaczny jest ze zmianą dzielnicy lub tzw. *suburbia*⁴⁹ – traktowany jest jako migracja.

Z poczynionych dotychczas uwag wynika, że precyzyjne określenie pojęcia migracji następuje pewnych trudności i nie może być ono traktowane w pełni jako synonim dla mobilności przestrzennej. To ostatnie pojęcie zawiera bowiem o wiele szerszą treść znaczeniową niż migracja. Podejście takie można traktować jako jedną z form badania mobilności kadry kierowniczej na zagranicznym, krajowym lub regionalnym rynku pracy.

W przypadku mobilności przestrzennej zasobów pracy najistotniejszym motywem decyzji migracyjnych wydaje się perspektywa uzyskania w nowym miejscu zamieszkania korzystniejszych warunków pracy rozumianych jako łatwiejsza dostępność, wyższe wynagrodzenie za pracę, mniejsza jej uciążliwość, większa łatwość uruchomienia własnego podmiotu gospodarczego w porównaniu do sytuacji w dotychczasowym miejscu zamieszkania. Okoliczności te, jeśli realnie istnieją, stwarzają możliwość poprawy warunków życia, które traktowane są jako odrębny czynnik stymulujący migracje. Innymi ważnymi motywami decyzji migracyjnych są uwarunkowania rodzinne oraz dążenie do podniesienia poziomu wykształcenia (czynnik edukacyjny). Jako łatwą do uzasadnienia tezę można poddać stwierdzenie, że siła oddziaływania poszczególnych czynników kształtujących postawy migracyjne zmienia się w czasie. Niektóre z nich, np. czynnik polityczny lub religijny, mogą stymulować migracje zewnętrzne (współcześnie na terenie Polski nie występują), inne, np. praca, w obliczu utrzymywania się bezrobocia na poziomie regionalnie zróżnicowanym utraciły siłę swojego wcześniejszego (np. z lat 70.) oddziaływania na częstość podejmowania decyzji w migracjach wewnętrznych. Stymulowanie mobilności przestrzennej wymaga skutecznej informacji o warunkach pracy, a w tym warunkach mieszkaniowych na terenie kraju, rozwoju rynku mieszkaniowego oraz zmniejszenia kosztów migracji. Czynnikiem wspomagającym tak rozumianą mobilność może być polityka państwa.

---

⁴⁹ Pojęcie *suburbia* (ang. *suburb*) nie powinno być utożsamiane z przedmieściem, lecz raczej z dzielnicą w dużym zespole miejskim, tworzącym obszar zurbanizowany na obszarze składającym się niegdyś z odrębnych miejscowości, po których pozostały nazwy dzielnic.

Tabela 15

Preferencje mobilności przestrzennej kadry kierowniczej

Kraj macierzysty	Pierwszy preferowany kraj	Drugi preferowany kraj	Trzeci preferowany kraj
Francja	USA	Kanada	Wielka Brytania
Niemcy	USA	Hiszpania	Australia
Holandia	Hiszpania	Francja	Włochy
Hiszpania	Wielka Brytania	Francja	Włochy/Niemcy
Szwecja	Wielka Brytania	Hiszpania	Francja
Wielka Brytania	Hiszpania	Francja	USA
Czechy	Niemcy	USA	Wielka Brytania
Węgry	Niemcy	USA	Austria
Szwajcaria	Francja	Włochy	Wielka Brytania
Polska	Niemcy	USA	Włochy

Źródło: Managing mobility matters – a European perspective,
[w]: Raport: Pricewaterhouse Coopers & Landwell.

Wobec regresu taniego budownictwa również polepszenie warunków mieszkaniowych przestało być istotnym czynnikiem przyciągającym do miast z obszarów gmin wiejskich. Swoją atrakcyjność natomiast zachował czynnik edukacyjny, jeśli brać pod uwagę kształcenie na poziomie wyższym. Rozwój szkolnictwa niepaństwowego, a zwłaszcza wzrost liczby osób kształcących się w trybie zaocznym, zmniejsza wprawdzie potrzebę podejmowania decyzji migracyjnych w celu ukończenia studiów wyższych, podyplomowych, nie redukuje jej jednak tak wyraźnie jak brak możliwości uzyskania pracy, wyższego wynagrodzenia lub lepszego mieszkania poza dotychczasowym miejscem pobytu.

Przestępczość. Zachowania przestępcze mogą mieć dwojaki charakter: psychobiologiczny i społeczny. Do uwarunkowań psychobiologicznych zalicza się przede wszystkim upośledzenie umysłowe, choroby o podłożu psychicznym, zaburzenia endokrynologiczne i patologię cech biopsychicznych. Objawy te mogą mieć charakter wrodzony bądź nabyty na wskutek przebytych chorób lub być efektem prowadzonych (przeprowadzonych) doświadczeń.

Do uwarunkowań społecznych zalicza się przede wszystkim czynniki społeczne, zjawiska kulturowe, czynniki środowiskowe, niewłaściwe czynniki w miejscu pracy, szkole itp., a niejednokrotnie dysfunkcjonalność rodziny.

Uwarunkowań niezgodnych z prawem można dopatrywać się na kilku płaszczyznach, m.in. w zmianie systemu wartości i na rynku pracy, w edukacji, kulturze i rozrywce oraz pogarszającej się kondycji społeczeństwa polskiego.

Problem przestępczości, nie tylko w Polsce, jest złożony i wymaga odrębnych, wnikliwych badań i analiz każdego ze środowisk społeczno-zawodowych. Jednak na

uwagę zasługują następujące, poparte badaniami, spostrzeżenia⁵⁰:

- dane statystyczne wynikają ze stosunkowo niskiego w Polsce odsetka przestępstw rejestrowanych. W tym zakresie Polska zajmuje środkowe miejsce w rankingach międzynarodowych, a w przypadku niektórych przestępstw zajmuje początkowe;
- na wzrost przestępczości wpływają przede wszystkim czynniki makrospołeczne, koncentrujące się na zmianie systemu wartości, edukacji, rynku pracy, kulturze i czasie wolnym;
- podejmowanie skutecznych działań w zakresie zapobiegania przestępczości zawsze wymagało i wymagać będzie przedsięwzięć wielopłaszczyznowych, opartych na wszelkich instytucjach rządowych, pozarządowych, a przede wszystkim na obywatelach. Stąd istotna jest ciągła i systematyczna aktywizacja czynnika społecznego (obywateli) w tym zakresie;
- we współczesnym świecie występuje wyraźna i czytelna tendencja do ograniczania kary pozbawienia wolności na rzecz indywidualnych programów terapeutycznych dla osób popełniających przestępstwa.

9.8. Wpływ kultury na wzrost gospodarczy i dobrobyt społeczny

Syndromy kulturowe mogą być akceptowane przez jednostki i społeczeństwo lub nie, mogą wpływać na indywidualne lub grupowe decyzje, ich skutki mogą w przyszłości wpływać na zmianę pozycji społeczno-zawodowej, a w efekcie finalnym na dobrobyt i poczucie bezpieczeństwa indywidualnego, grupowego i społecznego. W społeczeństwie polskim są zakorzenione przywary, które ukształtowały się w ciągu setek lat, i te, które są pozostałością minionego systemu.

Wpływ syndromów na codzienność życia społeczno-zawodowego jednostek, grup społeczno-zawodowych i społeczeństwa, jako pozostałość kulturowa minionych wieków i lat, został przedstawiony na przykładzie czterech z nich: staropolskiego, szlacheckiego (ziemiańskiego), chłopskiego (plebejskiego) i postsocjalistycznego. Charakterystykę każdego z nich można przedstawić następująco⁵¹:

Syndrom staropolski:

- indywidualizm w działaniu;
- „nieprzewidywalność” działań (często wbrew obowiązującemu prawu) w perspektywie zmierzająca do osiągnięcia sukcesu osobistego;
- brak rozwagi w podejmowaniu decyzji;
- niezadowolenie z osiągniętej pozycji społeczno-zawodowej;

⁵⁰G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*, wyd. cyt., s. 289–290.

⁵¹W. Grzywacz, *Spoleczno-ekonomiczne...*, wyd. cyt., s. 61, Z. Witaszek, *Aspekty ekonomiczne mobilności kadr kierowniczych*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2004, s. 115–117.

- brak mobilizacji do działania (lenistwo);
- egoistyczny, swawolny, porywczy, krótkowzroczny i krótkotrwały charakter działania;
- nieadekwatność środków do realizacji zamierzonych celów działania;
- szybka akceptacja planów działania, często bez dogłębnej analizy, przy jednoczesnym braku wytrwałości i uporu w ich realizacji;
- akceptowanie działań ukierunkowanych na kunktatorstwo i wygodnictwo;
- brak uznania dla ludzi mądrzejszych, bardziej kompetentnych i wykształconych;
- niedowierzenie innym, zazdrość, zawiść szczególnie w osiągnięciu sukcesów społeczno-zawodowych;
- zgorzknienie zawodowe, często popadające w lekkomyślność przejawiającą się niekompetencją zawodową;
- brak instynktu w zakresie oglądy, przestrzegania i poszanowania kultury politycznej;
- akceptowanie działań nieskutecznych lub pozornych;
- brak systematyczności i obowiązkowości w działaniu połączone ze skłonnością do samoponizania się;
- wywyższanie własnej osobowości połączone z fanfaronadą;
- refleksyjny katolicyzm.

Syndrom szlachecki:

- brak odpowiedzialności;
- samowola i porywczność w działaniu;
- przywiązanie do „wolności osobistej” z eksponowaniem „bycia sobą”;
- wywyższanie się, pańskość;
- szacunek dla rządzących z jednoczesnym brakiem sprytu i przebiegłości w działalności polityczno-gospodarczej;
- akceptacja wystawnego życia towarzyskiego;
- egoistyczny, krótkowzroczny charakter działań, często niezgodny z prawem, ukierunkowany na osiągnięcie sukcesu osobistego lub rodzinnego;
- chęć piastowania funkcji społecznych, np. zajmowania stanowisk publicznych, bycia radnym, senatorem, posłem;
- przywiązanie do tradycji rodzinnych bez tendencji do gwałtownych zmian;
- wrodzona skłonność do kierowania i rządzenia innymi;
- porywczy patriotyzm w przypadku zagrożenia państwa;
- szanowanie zasad internacjonalistycznych;
- refleksyjny katolicyzm.

Syndrom chłopski:

- indywidualna sumienność i pracowitość;
- upór i wytrwałość w działaniu;
- historycznie wykształcona skromność, życzliwość, oszczędność, zapobie-

- gliwość i zaradność;
- zdolność i umiejętność wykorzystywania w działaniu prostej technologii i techniki;
- unikanie polityki;
- skrajny patriotyzm;
- przywiązanie do równości i wolności;
- powierzchowny i naiwny katolicyzm.

Syndrom postsocjalistyczny:

- wyuczona bezradność w znalezieniu swojego miejsca w strukturze społeczno-zawodowej;
- niedostosowanie posiadanych umiejętności do pozytywnych przejawów innowacyjności i kreatywności działań;
- roszczeniowość wobec państwa, niekiedy nieuzasadniona, realizowana poza prawem lub z wykorzystaniem „luk w prawie”;
- działania zmierzające do indywidualnego (rodzinnego) dorabiania się kosztem organizacji, państwa, często poprzez wykorzystanie zajmowanego statusu społeczno-zawodowego;
- przywłaszczanie mienia społecznego lub dopuszczenie do jego dewastowania;
- brak szacunku do wykonywanej pracy, przejawiający się niską efektywnością i jakością;
- zanikanie, często świadome nieprzestrzeganie etosu i dyscypliny pracy;
- pasywność działania, lekceważenie dobra społecznego, brak zainteresowania sprawami społecznymi i publicznymi;
- lekceważenie obowiązującego prawa i szukanie dostępnymi sposobami dróg obejścia;
- akceptacja i tolerowanie działań nieefektywnych, niekiedy pozornych;
- wykorzystywanie niepowodzenia innych, podatność na plotki i stereotypy;
- niedbałość w zakresie podnoszenia wiedzy i kwalifikacji zmierzającej w kierunku „likwidacji analfabetyzmu” informatycznego, organizacyjnego i technologicznego;
- eksploatorski, często rabunkowy stosunek do otoczenia naturalnego, przejawiający się nieprzestrzeganiem kultury ekologicznej;
- egoizm, wrogość w stosunku do otoczenia społecznego, nieprecyzyjność i niechlujstwo w życiu codziennym;
- nieprzychylność i niechęć do intelektualnych grup społecznych, bogatych, finansowych lub o wysokich statusach zawodowych oraz świadome utożsamianie ich z korupcją i aferami gospodarczo-finansowymi;
- źle pojmowany patriotyzm w imię ochrony polskiej racji stanu;
- brak ukształtowania w społeczeństwie hierarchii wartości;
- brak wspólnego „łącznika” kulturowego;

- krótkotrwała solidarność – w sytuacjach zagrożenia;
- utrwalanie się układów, interesów, powiązań biznesowych, finansowych oraz zależności służbowych;
- refleksyjny katolicyzm.

Zaprezentowane przywary tworzące syndromy określonych postaw i zachowań członków społeczeństwa nie sprzyjają rozwojowi społeczno-gospodarczemu. Nie wpływają na wzrost stopy życiowej i nie stanowią przesłanki do wspomaganie bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym. Wymienione syndromy powinny być eliminowane na korzyść cech dobrej roboty i sprawnego działania w ujęciu prakseologicznym i skutecznie wspomagać każde ludzkie działanie. Kultura jest jednym z atrybutów pozyskanych i wykształconych przez społeczeństwo na przestrzeni karier społeczno-zawodowych, tworzy indywidualny kapitał kulturowy zajmujący ważne miejsce w jego mobilności. Trudno w sposób jednoznaczny i precyzyjny określić zakres, wspólne cechy i siłę oddziaływania wymienionych syndromów kulturowych na społeczeństwo, gdyż wynikają one z indywidualnych cech osobowościowych każdej jednostki ludzkiej. Takie rozważania musiałyby być przedmiotem odrębnych badań.

9.9. Podsumowanie

Współczesne państwo pełni wiele funkcji. Niejednokrotnie w oczach opinii publicznej zawodzi i ugina się pod ich nadmiarem. Jednakże trudno zakwestionować rolę państwa w organizowaniu efektywnie funkcjonujących systemów politycznych, gospodarczych i społecznych. Swoistą rolę w tym zakresie odgrywa bezpieczeństwo socjalne, które nierozzerwalnie utożsamiane jest z bezpieczeństwem publicznym, spokojem społecznym czy kulturą życia zbiorowego. Efektywność i racjonalność instytucji państwowych jest zróżnicowana, zależna od wielu czynników (wykształcenie, rozwój gospodarczy i wynikający z niego poziom bezpieczeństwa społecznego, który jest wypadkową dobrobytu, tradycja i kultura narodów).

Istotne jest określenie przez rządzących miejsca i roli państwa w obszarze polityki społecznej oraz wskazanie i stworzenie efektywnych społecznie warunków do skutecznego działania instytucji państwowych. Ekonomia służy do pomnażania dobrobytu społeczeństwa, poprzez wzrost gospodarczy zwiększa wytworzoną część dóbr i usług do podziału. Jednak podział dobrobytu musi zawierać w sobie elementy racjonalności ekonomicznej. Działanie nieracjonalne może być przesłanką ograniczającą wzrost gospodarczy. Proces tworzenia dobrobytu musi zawierać czytelne rozwiązania społeczne, które nie będą barierą dla jednostek w realizacji ich potrzeb w miarę samodzielnie, nie przysparzając niepokojów i nowych kwestii społecznych.

Na uwagę zasługuje pogląd jednego ze znawców przedmiotowej problematyki⁵², który stwierdza, że bez względu na to, jak bardzo krytykuje się i odrzuca instytucje państwowe, „marzeniem ludzi na całym świecie jest być obywatelem państwa prawa, państwa tworzącego ramy dla efektywnego systemu gospodarczego, państwa zapewniającego bezpieczeństwo fizyczne i socjalne obywateli oraz będącego producentem podstawowych dóbr publicznych”.

---

⁵² S. Golinowska, *Polityka społeczna. Koncepcje – instytucje – koszty*. Warszawa 2000, s. 8.

ROZDZIAŁ 10 BEZPIECZEŃSTWO KULTUROWE

10.1. Kultura a cywilizacja – konceptualizacja pojęć i istota

Johann Gottfried Herder w *Myślach o filozofii dziejów* stwierdził, że nie ma nic bardziej nieokreślonego niż słowo *kultura*. Podążając tym tropem myślenia Alfred Louis Kroeber i Clyde Kluckholm mówią o 161, a Władysław Tatarkiewicz o 164 definicjach kultury¹. Czym zatem jest kultura, jeżeli jest definiowana i interpretowana na tyle sposobów?

Większość badaczy wywodzi powyższy termin od łacińskiego słowa *cultura*, które w swoim pierwotnym znaczeniu odnosiło się do uprawy roli, jakkolwiek już Ciceron, używając zwrotu *cultura animi*², odnosił je do filozofii. Zatem słowo *kultura* ma w swojej genezie wymiar fizyczny (uprawa roli) i wymiar metafizyczny (kształcenie umysłu – filozofia). Analizując wymiar metafizyczny kultury, należy zwrócić uwagę, oprócz aspektu filozoficznego, na jego aspekt religijny. Wynika to przede wszystkim z bliskoźnaczności terminów kultura i kult (obydwa terminy mają wspólny rdzeń genetyczny – *cult*, wywodzący się od łacińskiego *cultus*, tłumaczonego w języku polskim jako całość, nabożeństwo, kultywowanie), co w praktyce przekładało się na traktowanie przez wiele wieków uprawy roli jako swoistego rodzaju współpracy z bóstwem. Wszystko to wpłynęło w konsekwencji na fakt, iż *kulturę* zaczęto stosunkowo wcześniej utożsamiać z życiem duchowym i intelektualnym, przeciwstawiając ją dwu innym pojęciom, czyli *naturze* (utożsamianej z przyrodą ożywioną i nieożywioną) oraz *cywilizacji* (utożsamianej przede wszystkim z tym, co człowiek był w stanie dodać do natury w wyniku własnej działalności). Egzemplifikacją takiego podejścia jest koncepcja Roberta K. Mertona, który potraktował kulturę w kategoriach idei i wartości, natomiast cywilizację uznał za domenę służącą doskonaleniu natury³.

Jednakże wzajemne relacje pomiędzy kulturą i cywilizacją są problemem bardziej złożonym. Niektórzy znawcy problematyki traktują te pojęcia jako tożsame, czego przykładem może być definicja Edwarda Taylora, który przyjął, że: „Kultura, czyli cywilizacja, jest to złożona całość, która obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę

---

¹ Por.: J. Skoczyński, *Kultura*, [w:] *Słownik społeczny*, Kraków 2004, s. 614.

² Słowo *animus* (łac.) tłumaczone jest w języku polskim jako umysł.

³ Szerzej: J. Skoczyński, *Kultura*, wyd. cyt., s. 614–615.

moralność, prawa obyczajowe oraz inne zdolności i nawyki nabyte przez ludzi jako członków społeczeństwa”⁴. W tradycji niemieckiej z kulturą wiązano zawsze to, co idealne i duchowe, a z cywilizacją – to, co fizyczne i materialne, z kolei w tradycji francuskiej – na odwrót.

W ujęciu funkcjonalnym pojawiają się tezy, że kultura oznacza wczesne, prymitywne formy życia zbiorowego, zaś cywilizacja formy późniejsze, bardziej wyrafinowane. Pogląd taki można odnaleźć chociażby w koncepcji Ludwika Krzywickiego, który nawiązując do prac znanego amerykańskiego etnologa Lewisa H. Morgana, przyjął, że wraz z rozwojem badań nad ludami pierwotnymi pojęcia kultury zaczęto używać „(...) dla definicji życia gromadzonego od czasów najdawniejszych, drugi zaś (tj. cywilizację) zastosowano do oznaczenia tylko ostatnich, najwyższych ogniw tego pasma dziejowego”⁵.

Ale oprócz punktu widzenia materialnego (aspekt fizyczno-duchowy) i funkcjonalnego (kultura jako element cywilizacji, czyli też jej pierwotna forma) pojawia się punkt widzenia wartościujący pojęcie kultury w stosunku do cywilizacji. Na przykład Norbert Elias zwrócił uwagę na dwa sposoby takiego wartościowania: angielsko-francuski, w którym wyżej stawia się cywilizację niż kulturę, i niemiecki, w którym cywilizację traktuje się jako element zewnętrznej strony życia człowieka, zatem pojęcie stojące niżej od kultury, która jest wyższą formą życia człowieka⁶. Ciekawe jest również podejście Oswalda Spenglera, który określa cywilizację jako nieuniknione przeznaczenie kultury i jej zwiędzenie, oraz Samuela P. Huntingtona, który uważa, że cywilizacja to największa jednostka kulturowa, najwyższy kulturowy stopień ugrupowania ludzi, najszersza płaszczyzna kulturowej tożsamości, największe „My”, grupa, w ramach której czujemy się pod względem kulturowym jak w domu (podstawą wyodrębnienia cywilizacji jest dla niego ogólne pochodzenie, język, religia i styl życia)⁷.

Dotychczasowe rozważania nad zawłościami terminologicznymi uświadamiają nam, jak trudnym i złożonym problemem jest kultura i jej relacje z cywilizacją, nie mniej jednak podjęcie próby jej zdefiniowania to niezbędny warunek dalszego dyskursu na bezpieczeństwie kulturowym.

Warto w tym miejscu sięgnąć do dorobku myśli antropologicznej, gdzie kultura traktowana jest przede wszystkim jako osobliwa cecha społeczeństwa ludzkiego niespotykana u innych żywych istot, która zadecydowała w dużym stopniu o ewolucji człowieka i jest dzisiaj podstawowym kryterium człowieczeństwa. A. Malinowski i J. Strzałko twierdzą, że dzisiaj powszechnie uznaje się za podstawowe kryterium

---

⁴Podaję za: J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 9–10.

⁵Zob.: *Nauki historyczne*, [w:] *Historycy o historii 1918–1939*, H. Serejski (red.), Warszawa 1963, t. 2, s. 426.

⁶Por.: J. Skoczyński, *Kultura*, wyd. cyt., s. 615.

⁷Por.: M. Jabłoński, S. Obirek, *Cywilizacja*, [w:] *Słownik społeczny*, wyd. cyt., s. 103.

człowieczeństwa przede wszystkim pewien szczególny typ zachowań, a mianowicie zachowania społeczne, i to w takim natężeniu (komplikacji), by ich efektem była kultura⁸. W *Małym słowniku antropologicznym* przyjmuje się, że kultura jest terminem używanym w antropologii i naukach społecznych w znaczeniu szerszym niż w języku potocznym. Oznacza ona wszelkie właściwe człowiekowi jako gatunkowi biologicznemu wyuczony i społecznie usankcjonowane sposoby działań i zachowań, a także wytwory tych działań. Z kolei w potocznym rozumieniu termin ten odnosi się tylko do niektórych, dość specjalnych kategorii działania, głównie do sfery kultury umysłowej, a zwłaszcza twórczości literackiej, artystycznej czy naukowej, ewentualnie do dziedziny „manier” i „ogłady”. Kulturę z antropologicznego punktu widzenia charakteryzuje to, że jest systemem zachowań wyłącznie wyuczonych i nabywanych przez człowieka, zróżnicowanych w poszczególnych społeczeństwach i traktowanych jako system powszechnie usankcjonowanych norm⁹.

Antropologiczne podejście do kultury znajduje również swój wyraz w socjologii. W najprostszym ujęciu, proponowanym przez amerykańskiego socjologa R. Bierstedta, kultura to „(...) wszystko, co ludzie czynią, myślą i posiadają jako członkowie społeczności”¹⁰. Z definicji tej wynika, że kultura odnosi się do tych przejawów zachowania, wzorców i wartości, które są zgodne z ogólnie przyjętymi w społeczeństwie zwyczajami, a nie jest tylko wytworem pojedynczych członków społeczeństwa. Ale istotną cechą kultury jest to, że odnosi się ona do zbiorowości ludzkich wszelkiej skali. Jak twierdzi P. Sztompka, „(...) pojęcie kultury, choć potocznie kojarzy się z kulturą narodową (kultura polska, kultura francuska), to odnosi się do swoistych sposobów życia społeczności wszelkiej skali, od rodziny do ludzkości. Wszelkie grupy społeczne wytwarzają mniej lub bardziej złożoną własną kulturę grupową”¹¹. Oznacza to, że w każdym społeczeństwie mamy do czynienia z wielością i różnorodnością kultur grupowych, ale również i one zawierają pewne rysy kulturowe charakterystyczne dla większych zbiorowości, chociażby narodu, stąd też możemy mówić o kulturze narodowej, a także o kulturze ponadnarodowej, np. kulturze europejskiej. Taki sposób podejścia do kultury jest niezmiernie ważny z perspektywy analizy bezpieczeństwa kulturowego, bowiem wskazuje jednoznacznie przedmiot działań prewencyjnych czy ochronnych, który w praktyce ogranicza się często wyłącznie do ochrony tożsamości narodowej lub wytworów materialnych, zaliczanych do kategorii dóbr kultury.

W obrębie kultury mieszczą się m.in. język (mowa), zwyczaje, wierzenia, sposób gospodarowania, architektura, oświata, system prawny i wiele innych dziedzin życia

---

⁸ Por.: A. Malinowski, J. Strzałko, *Antropologia*, Warszawa – Poznań 1985, s. 117–119.

⁹ *Mały słownik antropologiczny*, T. Bielicki (red.), Warszawa 1976, s. 229–232.

¹⁰ R. Bierstedt, *The Social Order*, New York 1963, Mc Graw Hill, s. 129, podają za: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012, s. 291.

¹¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 292.

mających wpływ na sposób myślenia, postrzegania rzeczywistości czy działania danej społeczności. Z uwagi na różnorodność i bogactwo treści powyższego pojęcia, w sensie antropologicznym kulturę dzieli się na trzy główne działy¹²:

Kulturę materialną, zwaną niekiedy technologią, obejmującą techniki wytwarzania narzędzi, zdobywania i ewentualnie przetwarzania żywności, techniki komunikowania, transportu, budowy domostw oraz techniki i narzędzia walki i ochrony.

Mowę ludzką i inne pomocnicze sposoby porozumiewania się za pomocą symboli (gestykulacja, mimika, sztuka, pismo).

Normy społeczne, czyli systemy społecznie usankcjonowanych nakazów, zakazów i zaleceń regulujących stosunki międzyludzkie, a tym samym ustalających społecznie akceptowane normy zachowań.

Również na gruncie socjologii powszechnie uznaje się trójpodział dziedzin w obrębie kultury, które P. Sztompka określa jako segmenty i zalicza do nich¹³:

- kulturę normatywną, w ramach której znajdują się opisy działań właściwych, przyjętych w danej kulturze, a także działań niewłaściwych i zabronionych;
- kulturę idealną (symboliczną), która zawiera uznane przekonania, poglądy, idee, standardowe symbole, wyznaczając tym samym sposoby myślenia i interpretacji różnych zjawisk;
- kulturę materialną, która obejmuje przedmioty i urządzenia wymyślone i skonstruowane przez człowieka, a także zmodyfikowane bądź przetworzone obiekty przyrodnicze.

Reasumując, można przyjąć, że kultura w najprostszym tego słowa znaczeniu oznacza całość materialnego i duchowego dorobku każdej zbiorowości ludzkiej (od rodziny do całej ludzkości), który jest gromadzony i utrwalany, wzbogacany i przekazywany kolejnym pokoleniom, który decyduje o jej odrębności oraz reguluje jej relacje z otoczeniem i innymi zbiorowościami ludzkimi, a także wszelkie podejmowane w jej ramach działania. W tak rozumianej kulturze mieści się kultura materialna (wszelkie wytwory działalności człowieka i przetworzone bądź zmodyfikowane obiekty przyrodnicze), kultura symboliczna (inaczej duchowa) obejmująca wartości, idee, religię, literaturę, sztukę oraz kultura społeczna, inaczej normatywna (obejmująca normy społecznego zachowania i działania).

Występowanie na jakimś określonym obszarze wspólnych elementów kultury, takich jak wspólnota losów historycznych, podobne tradycje, system podstawowych wartości mających często swoją genezę w religii, podobieństwo języków danego regionu czy też dominująca w nim rasa, pozwala na wyodrębnienie określonego kręgu kulturowego (regionu kulturowego)¹⁴. Społeczności należące do jednego krę-

---

¹² *Mały słownik antropologiczny*, wyd. cyt., s. 229–232.

¹³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 297–298.

¹⁴ Zob.: G. Michałowska, *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków*

gu kulturowego są do siebie podobne, a jednocześnie charakteryzuje je odmienność w stosunku do społeczności innych regionów kulturowych. O powyższej odmienności decyduje w dużym stopniu zespół materialno-technicznych procesów i osiągnięć kulturowych określanych często jako cywilizacja.

Taki sposób podejścia do cywilizacji możemy odnaleźć w polskich wydawnictwach słownikowych i encyklopedycznych. Na przykład w *Słowniku wyrazów obcych* cywilizacja jest określana jako „(...) stan rozwoju społeczeństwa w danym okresie historycznym, uwarunkowany stopniem opanowania przyrody przez człowieka; ogół nagromadzonych dóbr materialnych, środków i umiejętności produkcyjnych oraz instytucji społecznych”¹⁵. Cywilizacja jest również definiowana jako „(...) stan kultury materialnej osiągnięty przez społeczeństwo w danej epoce historycznej; stan rozwoju społecznego przeciwstawny stanowi barbarzyństwa; potocznie rozwój materialny, techniczny w odróżnieniu od kultury duchowej, moralności, obyczajów”¹⁶, czy też jako „(...) dorobek kultury materialnej osiągnięty przez określone społeczeństwo w określonych epokach historycznych”¹⁷.

Zawężanie pojęcia cywilizacji wyłącznie do sfery materialnej jest jednak błędem. Każdy wytwór materialny jest bowiem zależny w dużym stopniu od świata wartości, idei czy symboli, czyli tego, co oznaczamy mianem kultury symbolicznej, a jego aspekt funkcjonalny uwzględnia ustalenia normatywne wynikające z kultury społecznej, zatem cywilizacja dotyczy zarówno sfery materialnej, jak i duchowej, co jest zgodne z tezą U. Świętochowskiej i J. Leskiej-Ślęzak, których zdaniem cywilizacja „(...) w każdym okresie historycznym obejmuje elementy kultury materialnej i duchowej”¹⁸. Należy pamiętać, że cywilizacja jest rzeczywistością wyrastającą z życia społecznego, istotowo z nim związaną, przez to nie można mówić o ucywilizowaniu bez uspołecznienia. Nie można również zapominać, że w życiu cywilizacji olbrzymią rolę odgrywają religie, a wielu badaczy określa wręcz istotę cywilizacji przez pryzmat religii (m.in. Durkheim, Gustave Le Bon, Toynbee). Religia nie musi determinować cywilizacji, ale istnieją przecież takie cywilizacje sakralne, w których każda dziedzina poddawana jest prawom religijnym (islam), i takie, w których zasady religijne częściowo wpływają na życie społeczne (współczesne chrześcijaństwo)¹⁹.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, można przyjąć, że cywilizacja jest to stan rozwoju społeczeństwa warunkowany historycznie i duchowo, a wyrażający

---

kulturalnych, Warszawa 1991, s. 301–302.

¹⁵ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980, s. 129.

¹⁶ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1983, s. 85.

¹⁷ *Encyklopedia popularna*, Warszawa 1982, s. 142.

¹⁸ U. Świętochowska, J. Leska-Ślęzak, *Przemiany cywilizacji współczesnej*, Toruń 1996, s. 6.

¹⁹ Por.: M. Jabłoński, S. Obirek, *Cywilizacja*, wyd. cyt., s. 105–106.

się stopniem opanowania przez niego przyrody. To ogół dóbr materialnych, środków i umiejętności produkcyjnych, instytucji społecznych, a także sposób funkcjonowania społeczeństwa na danym etapie rozwoju historycznego. Można w tym miejscu przyjąć za S. P. Huntingtonem, że cywilizacja stanowi największą, najszerzą jednostkę kulturową, jest najwyższym stopniem ugrupowania ludzi, najszerzą płaszczyzną kulturowej tożsamości, ponad którą jest już tylko to, co odróżnia człowieka od innych gatunków²⁰.

Obok pojęcia cywilizacji, w warunkach społecznych funkcjonuje też termin cywilizacje, co sugeruje, że istnieje kilka odmiennych cywilizacji, z których żadna nie pretenduje do miana doskonałej czy też wzorcowej. Można przyjąć, że w ramach cywilizacji ogólnoludzkiej istnieją różne cywilizacje oparte na różnych religiach czy systemach filozoficznych, które warunkują odmienne podejście do fundamentalnych zasad i kwestii życia społecznego, jak chociażby relacji jednostka – społeczeństwo, Bóg – państwo, społeczeństwo – państwo, władza – praca, równość – hierarchia itp.²¹

Określenie liczby cywilizacji jest dość trudne, głównie z uwagi na różnorodność definicji przyjmowanych przez badaczy. I tak, Toynbee wymienia 23 cywilizacje, Spengler pisał o ośmiu kulturach, Bugby – o dziewięciu lub 11, natomiast Broudel wyróżnił w czasach współczesnych dziewięć, Melko – pięć, a Koneczny – siedem cywilizacji²². Jeden z najbardziej znanych analityków współczesnych stosunków międzynarodowych Samuel P. Huntington wyróżnił z kolei osiem wielkich, funkcjonujących obecnie cywilizacji, do których zaliczył cywilizacje: zachodnią, latynoamerykańską, prawosławną, afrykańską, islamską, hinduistyczną, chińską i japońską (rycina 21).

Jego zdaniem różnice kulturowe, a przede wszystkim religijne, pogłębione aktywnością państw cywilizacji zachodniej wynikająca z przeświadczenia o jej wyjątkowości i uniwersalności wyznawanych zasad, będą prowadzić do konfliktów między państwami z różnych cywilizacji (tzw. zderzenie cywilizacji). Zatem nie ideologia i gospodarka, a różnice religijne będą głównym czynnikiem konfliktogennym w pozimnowojennym świecie. Słuszność jego teorii potwierdza m.in. konflikt w byłej Jugosławii, a także fundamentalizm religijny w krajach arabskich, który wielu badaczy traktuje jako reakcję obronną przeciwko dużej ekspansywności kosmopolitycznej kultury zachodniej²³.

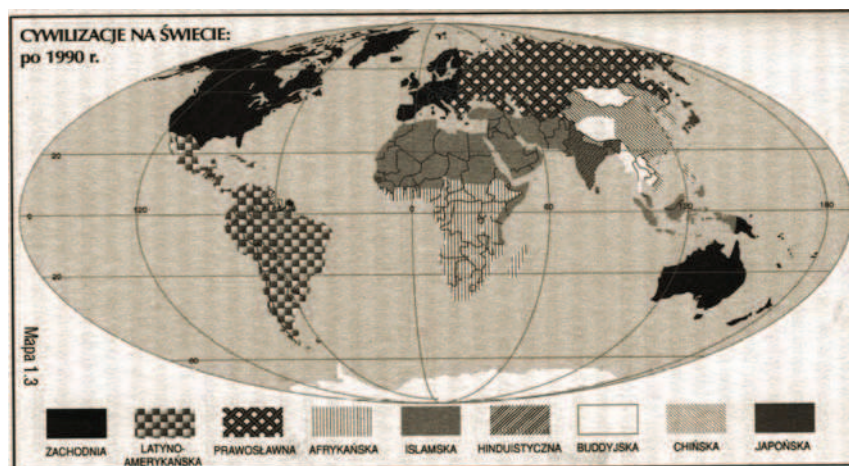
²⁰S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997, s. 45–46.

²¹Zob.: A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] K. A. Wojtaszczyk, A. Materka-Sosnowska (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, Warszawa 2009, s. 145.

²²M. Jabłoński, S. Obirek, *Cywilizacja*, wyd. cyt., s. 106.

²³J. Skoczyński, *Kultura*, wyd. cyt., s. 615.

Ryc. 21. Cywilizacje na świecie po 1990 r. według S. P. Huntingtona
 Źródło: S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*,
 Warszawa 1997, s. 21.

Zróżnicowanie religijne to jednak nie jedyne zagrożenie wynikające z rozwoju współczesnej cywilizacji, określanej często mianem cywilizacji nędzy i konsumpcji. Współcześnie pojawił się problem, który przejawia się w rosnącej z roku na rok przepaści ekonomicznej między społeczeństwami bogatymi i coraz bogatszymi a biednymi i coraz biedniejszymi²⁴. Jak twierdzą U. Świętochowska i J. Leska-Ślęzak, ludność „(...) nigdy nie była tak drastycznie podzielona na mniejszość bogatych i na większość ubogich. Natomiast największe zagrożenie dla bogatej cywilizacji zachodniej tkwi w niej samej. Wiąże się ono z dominującą konsumpcją, w której zakłada się identyfikację postępu z konsumpcją i w konsekwencji zaniedbywanie kulturowych aspektów życia [człowieka – wtrącenie autora]”²⁵. Różnicę pomiędzy bogatą Północą a biednym Południem pogłębiają problemy demograficzne, polegające m.in. na wysokim przyroście naturalnym w krajach biednych i niskim w krajach bogatych, co sprzyja dużemu nasileniu ruchów migracyjnych.

Współczesna cywilizacja rodzi też szereg różnego rodzaju patologii. W szeroko rozumianej patologii można wyróżnić cztery grupy zjawisk, będących źródłem zagrożeń współczesnego człowieka. Zaliczyć do nich można²⁶:

- zjawiska kryzysowe, takie jak bezrobocie, niepewność pracy, brak perspektyw i szans życiowych, zagrożenia moralne, zagubienie, zwątpienie,

²⁴ *Europe Archive* 1993, nr 4, podają za: U. Świętochowska, J. Leska-Ślęzak, *Przemiany cywilizacji...*, wyd. cyt., s. 6.

²⁵ U. Świętochowska, J. Leska-Ślęzak, *Przemiany cywilizacji współczesnej*, wyd. cyt., s. 7.

²⁶ U. Świętochowska, *Patologie współczesnej cywilizacji*, Toruń 2001, s. 29.

samotność;

- zagrożenia środowiska życia człowieka (w tym środowiska przyrodniczego), a także ograniczenie dostępu do urządzeń infrastruktury i mieszkalnictwa;
- zagrożenia bezpieczeństwa wynikające z narastających przestępstw, afer, aktów terroru, uzależnień, chorób cywilizacyjnych, dewiacji seksualnych czy dysfunkcjonalności współczesnej rodziny;
- konflikty o różnym charakterze, podłożu, zakresie i rozmiarach.

Z powyższej analizy wynika, że kultura i warunkowany przez nią rozwój cywilizacyjny to nie tylko zjawiska niosące ze sobą postęp, regulujące zasady życia społecznego czy też wyznaczniki naszego człowieczeństwa, ale również źródło potencjalnych i realnych zagrożeń, na które należy zwracać uwagę, analizując problem bezpieczeństwa kulturowego.

10.2. Istota i uwarunkowania bezpieczeństwa kulturowego

Jeżeli w ogólnych definicjach bezpieczeństwa akcentuje się jego podmiotowy wymiar, to w dziedzinie kultury problematyka ta rozpatrywana jest z perspektywy przedmiotowej, czyli w większym stopniu akcentuje się te elementy kultury, które wymagają szczególnej ochrony czy obrony przed różnego rodzaju zagrożeniami.

Autorzy polskich publikacji przy definiowaniu bezpieczeństwa kulturowego odwołują się najczęściej do propozycji przedstawionej przez Grażynę Michałowską²⁷. Jej zdaniem „(...) bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze narodowym oznacza warunki, w których społeczeństwo może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie swobodnie czerpać z doświadczeń i osiągnięć innych narodów. Jest więc stanem pewnej równowagi niezbędnym, lecz ani teoretycznie, ani empirycznie niemożliwym do określenia”²⁸. Agata Włodkowska powołując się na powyższą definicję, dodaje, że jest to również „(...) pewność przetrwania i rozwoju tożsamości narodowej czy religijnej danej społeczności oraz ochrona przed obcymi wpływami, a zatem niebezpieczeństwem osłabienia spójności wewnętrznej”²⁹. Z kolei Waldemar Kitler definiując bezpieczeństwo kulturowe jako dziedzinę bezpieczeństwa narodowego, łączy obydwie definicje, nadając jednocześnie powyższemu pojęciu charakter dynamiczny, bowiem traktuje je nie jako stan, ale proces, którego

---

²⁷Do koncepcji tej nawiązują m.in. W. Kitler (por.: W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe Kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 53) i A. Włodkowska (por.: A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 149).

²⁸G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XXI wieku*, D. B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), Warszawa 1997, s. 132.

²⁹A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 149.

„(...) celem jest utrwalanie i pielęgnowanie wartości decydujących o tożsamości narodowej oraz czerpanie z doświadczeń i osiągnięć innych narodów, a jednocześnie przeciwdziałanie obcym wpływom osłabiającym spójność wewnętrzną”³⁰.

Z powyższych definicji wynika, że głównym przedmiotem ochrony w ramach bezpieczeństwa kulturowego stają się wartości decydujące o tożsamości narodowej. Ale bezpieczeństwo kulturowe, podobnie jak inne dziedziny bezpieczeństwa narodowego, należy rozpatrywać w aspekcie podmiotowym z perspektywy jednostki, całego społeczeństwa (narodu) i społeczności międzynarodowej. Stąd warto przychylić się do stanowiska J. Czai, który twierdzi, że jest ono „(...) wymiarem jakże często niedocenianego bezpieczeństwa ludzkiego. Składa się z bezpieczeństwa jednostkowego oraz poczucia zbiorowej tożsamości, które są tak charakterystyczne dla naszego postmodernistycznego świata. Zawiera – choć się do tych aspektów nie ogranicza – wolność myśli, sumienia, mowy, stylu życia, przynależności etnicznej, płci, poczucia przynależności do stowarzyszeń, związków, obejmuje także kulturalne i polityczne współzawodnictwo”³¹.

Nawiązując do powyższej tezy, W. Kitler określił merytoryczny zakres bezpieczeństwa kulturowego, przyjmując, że obejmuje ono³²: ochronę wartości kultury duchowej, istotnych dla tożsamości narodowej (w tym język, religię, zwyczaje, tradycje historyczne, literaturę, filozofię i ideologię); ochronę materialnych dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego (zabytki, pomniki narodowe, kościoły, dzieła sztuki i rzemiosła artystycznego oraz inne obiekty o szczególnej wartości dla narodu); poczucie bezpieczeństwa kulturowego dotyczące zarówno narodu (tożsamość narodowa), jak i jednostek i grup etnicznych (tożsamości grupowe); pojęcie otwartości kultury (polegające na zachowaniu równowagi między wewnętrznym rozwojem a ochroną przed niepożądanymi wpływami); prowadzenie zagranicznej polityki kulturowej.

Szeroki zakres przedmiotowy i podmiotowy utrudnia nakreślenie jednoznacznej definicji bezpieczeństwa kulturowego. Niewątpliwie jest to stan i proces zmierzający do kultywowania, utrwalania i rozwoju wartości leżących u podstaw tożsamości kulturowej jednostek, grup społecznych i etnicznych, zbiorowości, społeczeństwa czy społeczności międzynarodowej, ochrony i obrony tych wartości mieszczących się w obrębie kultury duchowej oraz istotnych z ich perspektywy wytworów kultury materialnej przed niepożądanym i destrukcyjnym wpływem obcych kultur. Zatem przedmiotem ochrony w ramach bezpieczeństwa kulturowego stają się wytwory kultury symbolicznej, materialnej i społecznej decydujące z jednej strony o odrębności, a z drugiej o spójności wszystkich grup, zbiorowości, organizacji i struktur społecznych, łącznie ze społecznością międzynarodową.

---

³⁰ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 53.

³¹ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd. cyt., s. 24–25.

³² W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, wyd. cyt., s. 53–54.

Pojęciem kluczowym dla zrozumienia istoty bezpieczeństwa kulturowego staje się pojęcie tożsamości kulturowej (w tym tożsamości narodowej). Tożsamość jest przedmiotem rozważań głównie filozofii, psychologii i socjologii. W sensie filozoficznym tożsamość traktowana jest przede wszystkim jako relacja między każdym przedmiotem a nim samym, co w konsekwencji oznacza, że każdy przedmiot jest tożsamy (identyczny) z samym sobą. Z kolei w sensie psychologicznym tożsamość traktowana jest najczęściej jako poczucie własnej tożsamości indywidualnej³³. Tożsamość może być rozpatrywana podmiotowo jako poczucie własnej tożsamości lub przedmiotowo jako element wiedzy o sobie, a w przypadku tożsamości narodowej jako element wiedzy o narodzie, jego genezie, właściwościach, niepowtarzalnych cechach czy odrębności.

W literaturze psychologicznej istotną wagę przywiązuje się do różnego rodzaju elementów – kryteriów składających się na tożsamość. Najczęściej wymienianymi kryteriami są³⁴:

- poczucie odrębności od otoczenia (bardzo ważne z perspektywy rozwojowej, pozwala bowiem podmiotowi na identyfikację tych cech, które wyróżniają go spośród innych podmiotów funkcjonujących w otoczeniu, a jednocześnie ułatwiają integrację z innymi podmiotami o podobnych cechach);
- poczucie ciągłości czy niezmienności (oparte na doświadczeniach indywidualnych i pokoleniowych, kształtowane w procesie socjalizacji i inkultuacji);
- poczucie wewnętrznej spójności (odnosi się do cech podmiotu wyznaczających chociażby styl jego funkcjonowania w środowisku);
- poczucie posiadania wewnętrznej treści (decyduje w dużym stopniu o motywach, uczuciach i postawach wobec innych podmiotów).

Te ogólne prawidłowości związane z tożsamością, rozpatrywane z perspektyw jednostki można odnieść również do tożsamości zbiorowej czy jej rodzajów, takich jak tożsamość kulturowa i narodowa, które *de facto* są przejawem tożsamości społecznej człowieka. Tożsamość społeczna jest rozumiana jako suma, wypadkowa społecznych identyfikacji podmiotu, polegająca przede wszystkim na subiektywnym poczuciu wspólnoty w zakresie wymiarów konstytuujących pojęcie My, którego z kolei podstawą jest znajdowanie podobieństw i różnic między grupami określanymi często jako My i Oni³⁵. Stąd też można przyjąć za G. Michałowską, że tożsamość kulturowa to przede wszystkim zespół cech właściwych danej kulturze, które stanowią o jej swoistości i samoistości względem innych, które skłaniają lu-

---

³³Szerzej: M. Majczyna, *Podmiotowość a tożsamość*, [w:] *Tożsamość człowieka*, A. Gałdowa (red.), Kraków 2000.

³⁴Por.: M. Sokolik, *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*, Warszawa 1993, s. 10–11.

³⁵M. Majczyna, *Podmiotowość a tożsamość*, wyd. cyt., s. 48.

dzi w niej żyjących do identyfikacji z wartościami kultury, wytwarzając tym samym w ich świadomości (zarówno osobistej, jak i społecznej, indywidualnej i grupowej) poczucie własnej odrębności³⁶. Tożsamość kulturową należy przez to traktować jako zbiór unikalnych i czerpanych z różnych źródeł treści kulturowych, z którymi identyfikują się jednostki, zbiorowości społeczne, i które realizowane są w życiu jednostek lub zbiorowości³⁷.

Zdaniem L. Kołakowskiego i H. Kubiaka tożsamość należy rozpatrywać jako syndrom pięciu składników: „ducha narodu”, pamięci historycznej, antycypacji przyszłości, cielesnej tożsamości i świadomości kulturowej³⁸. Bardzo ważnym składnikiem tożsamości narodowej jest „duch narodu”, czyli byt metafizyczny stanowiący podstawę zjawisk kulturowych, co w naszych realiach można określić jako „polskość”. Przejawia się ona jako świadomość przynależności do narodu polskiego, a wyraża chociażby symboliką narodową: kolorem białym i czerwonym, orłem, hymnem, muzyką, literaturą, krzyżem, ziemią, językiem³⁹. Polskość decyduje w znacznym stopniu o naszej odrębności, o zespole cech normatywnych regulujących nasze zachowanie wobec innych narodów i kultur w świecie idei oraz materialnych, traktowanych jako dziedzictwo narodowe.

Tożsamość kulturowa to jednak nie tylko świadomość przynależności i integralności z narodem, to również świadomość różnic pomiędzy swoim narodem a pozostałymi, między swoją zbiorowością międzynarodową, z którą się utożsamiam, a innymi. Tożsamość kulturowa jest budowana przez wieki, a decydują o niej czynniki, które można rozpatrywać jako narodotwórcze, czyli⁴⁰:

- wspólne zamieszkiwanie na określonym obszarze;
- wspólnota więzi kulturowych, wyrażająca się w języku, religii, wspólnej historii czy instytucjach;
- przywiązanie do miejsca wspólnego zamieszkiwania.

Powyższe czynniki stanowią o kształtowaniu się tożsamości kulturowej nie tylko z perspektywy narodu, ale i zbiorowości o charakterze międzynarodowym, czego przykładem może być wspólna tożsamość narodów Unii Europejskiej, opierająca się m.in. na filozofii greckiej, prawie rzymskim, etyce chrześcijańskiej, tradycji praw obywatelskich, demokracji. Zatem tożsamości kulturowej nie można rozpatrywać

---

³⁶G. Michałowska, *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, wyd. cyt., s. 280.

³⁷P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 314.

³⁸Por.: J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd. cyt., podaje za: E. Charymska, *Bezpieczeństwo kulturowe Europy w XXI wieku*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa w XXI wieku. Człowiek. Społeczeństwo. Państwo*, W. Horyń, L. Wełyczko (red.), Wrocław 2012, s. 379.

³⁹Szerzej: J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, wyd. cyt., s. 51–52.

⁴⁰J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003, s. 180.

i traktować jako synonimu tożsamości narodowej.

Patrząc z perspektywy bezpieczeństwa kulturowego, istotnym zagadnieniem, oprócz tożsamości, jest tradycja kulturowa, dziedziczona w toku historycznej ewolucji zbiorowości. Każda kultura, określana często jako dziedzictwo, jest silnie zakorzeniona w przeszłości i wplątana we wspólne losy zbiorowości. Kultura nie jest przez to wytworem chwili, jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, co pozwala na zachowanie ciągłości. Musimy pamiętać, że wzory zachowania, typowe obiekty i urządzenia, z którymi stykamy się w życiu codziennym, nie zostały przez nas samych wymyślone, i pomimo pewnych modyfikacji, które do nich wprowadzamy, wzorce do nich czerpiemy z przeszłości. Jak twierdzi P. Sztompka, ten skumulowany dorobek zbiorowości to inaczej tradycja, albo inaczej mówiąc – dziedzictwo⁴¹.

Zdaniem E. Shils pojęcie to można rozumieć w trojaki sposób. W znaczeniu najszerszym można je utożsamiać ze wszystkim, co związane jest z przeszłością danej społeczności. W znaczeniu węższym, najczęściej stosowanym, z tradycją utożsamia się te elementy, które mają bezpośredni wpływ na terażniejszość. Wreszcie w znaczeniu najwęższym tradycja to tylko te elementy, które zostają wybrane i w sposób szczególnie wyróżnione przez współcześnie żyjących członków społeczności⁴².

Tradycję dziedziczymy zarówno w sferze materialnej, jak i duchowej. Wytwory kultury materialnej mają swoją fizyczną trwałość i istnieją wokół nas w postaci domów, kościołów, dzieł sztuki, przetworzonego przez człowieka krajobrazu. Najbardziej wartościowe dla społeczności wytwory kultury materialnej podlegają szczególnej ochronie. Kultura duchowa, idealna trwa inaczej, głównie poprzez pamięć idei, przekonań, poglądów, wartości, symboli czy języka. Wytwory kultury normatywnej mogą być zapamiętane i utrwalone pisemnie bądź skodyfikowane, ale zawsze zachowują swoją ciągłość w powtarzalnych praktykach i rytuałach⁴³.

Reasumując rozważania na temat tożsamości i tradycji kulturowej, można przyjąć tezę, że tożsamość i dziedzictwo kulturowe (tradycja) są szczególnie przedmiotem ochrony każdej zbiorowości, w tym państwa, przez co są ważnym wyznacznikiem działań w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w naszej narodowej strategii bezpieczeństwa, gdzie przyjęto m.in., iż kultura „(...) jako nieodłączny element przetrwania i rozwoju każdego społeczeństwa pozostaje przedmiotem szczególnej troski państwa. Nie maleje zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego ze strony natury i destrukcyjnej działalności ludzi. Aby sprostać aktualnym i przewidywanym wyzwaniom, Polska nadal przywiązywać będzie ogromną wagę do rozwoju kultury narodowej, zachowania tożsamości narodowej i ochrony dziedzictwa kulturowego. Dla osiągnięcia tego celu podejmowane będą

---

⁴¹ Por.: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 307.

⁴² Por.: E. Shils, *Tradition*, Chicago 1981, The University of Chicago Press, podaję za: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 307.

⁴³ Szerzej: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 307.

działania o charakterze legislacyjnym, organizacyjnym, technicznym i edukacyjnym⁷⁴⁴.

Natura i destrukcyjna działalność ludzi, na co wskazuje się w strategii, to niestety nie jedyne zagrożenie dla kultury. Ze względu na jej uniformizację i umiędzynarodowienie poważnym zagrożeniem staje się również wpływ innych kultur, o czym nie można zapominać, organizując system bezpieczeństwa kulturowego.

W dobie globalizacji i zintensyfikowanych kontaktów współczesna kultura nabiera charakteru międzynarodowego. Kultura w wydaniu międzynarodowym to zespół norm, warunków i mechanizmów międzynarodowych, które zapewniają grupom społecznym i jednostkom poczucie pewności nieograniczonego rozwoju ich tożsamości oraz ich przetrwania na podstawie aktywnej współpracy, kooperacji i wzajemnej tolerancji⁴⁵. Współpraca międzynarodowa w dziedzinie kultury ma wspomóc jednostki i grupy społeczne w zachowaniu własnej tożsamości i dziedzictwa, co jest szczególnie ważne w sytuacji postępujących procesów integracyjnych w Europie, intensywnej i w dużej mierze niekontrolowanej migracji ludności i tworzenia się przez to społeczeństw wielokulturowych. Na wszystko to nakładają się procesy globalizacyjne i rozwój nowoczesnych technologii, czego wytworem staje się kultura masowa wypierająca niejednokrotnie tradycyjne wzorce i prowadząca do uniformizacji wartości.

W tym miejscu warto wspomnieć o innych czynnikach mających realny wpływ na współczesne bezpieczeństwo kulturowe. Agata Włodkowska wskazuje na pięć zjawisk, które mogą wywierać negatywny wpływ na kulturę danej zbiorowości i jednocześnie wytyczać kierunki działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa kulturowego. Zaliczyć do nich można⁴⁶:

- wzrost dynamiki życia społecznego w wymiarze wewnątrzpaństwowym i międzynarodowym,
- dysproporcje rozwojowe, głównie w sferze ekonomicznej;
- uwarunkowania historyczne;
- systemy polityczno-społeczne;
- strukturę i zasięg umownych powiązań międzynarodowych państwa.

Wzrost dynamiki życia społecznego prowadzi z jednej strony do większego uświadomienia sobie różnic i wzmocnienia tożsamości narodowych i etnicznych, ale z drugiej strony globalizacja kultury i migracja ludności z różnych kręgów kulturowych może prowadzić do braku homogeniczności narodowej i etnicznej państw, czego przejawem mogą być niepokoje społeczne o podłożu kulturowym i tendencje separatystyczne czy też nacjonalistyczny szowinizm.

---

⁴⁴ *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007, s. 140.

⁴⁵ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, wyd. cyt., s. 23.

⁴⁶ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 150–152.

Dysproporcja rozwojowa i towarzysząca temu asymetryczność przepływu wartości kultury wpływają w szczególnie istotny sposób na bezpieczeństwo kulturowe społeczeństw państw słabo rozwiniętych ekonomicznie (głównie krajów biednego Południa). Imperializm kulturowy państw zachodnich, szczególnie Stanów Zjednoczonych, wpływa na osłabienie więzi kulturowych uzależnionych od nich politycznie, gospodarczo czy militarnie państw i społeczeństw. Jak twierdzi A. Włodkowska, „(...) do potrzeb rynku, nieskomplikowana i atrakcyjna, a ponadto sprawnie zorganizowana machina amerykańskiej kultury masowej stanowi świetny instrument promocji USA w świecie, będąc również zagrożeniem dla słabszych pod względem finansowym i rozwojowym kręgów kulturowych”⁴⁷. Sygnalizowana już duża ekspansywność kultury Zachodu powoduje uruchomienie mechanizmów obronnych w postaci fundamentalizmu religijnego, głównie w krajach arabskich. Kraje te, hołdując odwiecznym normom i wartościom usankcjonowanym religijnie przez islam, często reagują fanatycznie, dając tym samym początek konfliktom międzynarodowym, czy też pobudzają do działania organizacje terrorystyczne.

Uwarunkowania natury historycznej są z kolei szczególnie widoczne w krajach postkolonialnych. Narzucony przez byłe państwa-metropolie system wartości i normy kulturowe znajdują swoje odzwierciedlenie m.in. w systemie szkolnictwa elementarnego państw postkolonialnych, gdzie młodym pokoleniom rdzennych mieszkańców wpaja się dalej wiedzę o świecie, opierając się na podręcznikach gloryfikujących kulturę zachodnią. W krajach tych wciąż utrzymują się zależności językowe od byłych państw-metropolii, bowiem z reguły przy dużym zróżnicowaniu etnicznym język byłych państw kolonialnych pozostaje nadal jedynym środkiem uniwersalnej komunikacji między poszczególnymi nacjami⁴⁸. Te zależności w istotny sposób wpływają na osłabianie więzi społecznych i zanik własnych wzorców i wartości.

Jak twierdzi A. Włodkowska, na bezpieczeństwo kulturowe istotny wpływ wywiera system polityczno-społeczny funkcjonujący w danym państwie⁴⁹. Jedyne kraje demokratyczne, poprzez prawnie usankcjonowaną wolność słowa, myśli, sumienia, powszechny dostęp do dóbr i wartości kultury czy też obowiązujący w nich zakaz dyskryminacji, są w stanie zapewnić odpowiednie warunki do pielęgnowania kultury, języka, religii, a tym samym zachowania własnej tożsamości. W krajach niedemokratycznych, szczególnie totalitarnych, obywatele nie są w sposób efektywny wpływać na aparat władzy, stając się często przedmiotem manipulacji i ograniczeń dostępu do materialnych i duchowych wytworów kultury. Zbyt silne więzi społeczne czy też wolność słowa stanowią w tych krajach zagrożenie dla elit

---

⁴⁷Tamże, s. 151.

⁴⁸Por.: Z. Cesarz, *Polityczne aspekty problemów kultury*, [w:] Z. Cesarz, E. Stadtmüller, *Problemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 2002, s. 305, A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 152.

⁴⁹A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 152.

władzy, a dobra kultury stają się przedmiotem reglamentacji i dostęp do niej jest mocno ograniczony.

Nie mniej ważne z perspektywy bezpieczeństwa kulturowego są powiązania międzynarodowe państwa. Ich struktura, zasięg, przynależność do organizacji międzynarodowych, zobowiązania państwa wobec innych państw i instytucji wpływają w znaczący sposób na kreowanie polityki kulturowej (współpracy w dziedzinie kultury), co w konsekwencji nie pozostaje obojętne dla wartości kulturowych państw, społeczeństw i grup etnicznych.

Ważnym czynnikiem mającym bezpośrednie przełożenie na bezpieczeństwo kulturowe jest proces globalizacji kultury, który obserwuje się od przełomu XIX i XX wieku, przejawiający się głównie w narzucaniu swoistych wzorców kulturowych innym narodom i zbiorowościom. W naukach społecznych już w erze kolonialnej pojawiły się dwa stanowiska w powyższej kwestii. Z jednej strony narzucanie wzorców kulturowych leżało u podstaw ideologii państw kolonialnych, które swoje działania traktowały jako swoistą misję cywilizacyjną, mającą wypierać relikty barbarzyństwa i pogaństwa wśród dzikich i prymitywnych ludów. Z drugiej jednak strony dostrzegano ekspansywne zapędy kultury Zachodu sprzeczne z zasadami ideologii relatywizmu kulturowego i tolerancji i traktowano to zjawisko jako „kulturowy imperializm” niszczący rodzime kultury i prowadzący do utraty autonomii społeczeństw kolonialnych i ogólnego zubożenia wartości kulturowych, jakimi dysponuje cała ludzkość⁵⁰.

Narzucanie wzorców kulturowych siłą, w wyniku przewagi polityczno-militarnej i ekonomicznej, nie ogranicza się wyłącznie do ery kolonializmu, lecz pozostaje aktualne. Przykładem tego zjawiska były próby narzucenia „kultury socjalistycznej” społeczeństwom krajów Europy Środkowej i Wschodniej po drugiej wojnie światowej oraz trwająca jeszcze dzisiaj dominacja Chin nad ludami Tybetu.

Obecnie uniformizacja kultury w skali globalnej dokonuje się w sposób bardziej pokojowy, głównie za pośrednictwem mass mediów, masowych kontaktów osobistych i otoczki kulturowej towarzyszącej sprzedaży produktów technicznych czy konsumpcyjnych. Mówimy dzisiaj o takich zjawiskach, jak „imperializm mediów” czy „dyktatura konsumpcji”. Pomimo zmiany formy narzucania wzorców kulturowych innym zbiorowościom ich skutki pozostają nadal te same: osłabienie więzi kulturowych i stopniowa utrata narodowej (etnicznej) tożsamości, co nie pozostaje obojętne wobec problemu bezpieczeństwa narodowego.

---

⁵⁰P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 660.

10.3. Wyzwania i zagrożenia o charakterze kulturowym

Analizując problematykę bezpieczeństwa narodowego, nie sposób pominąć zjawisk o charakterze kulturowym, mogących stanowić dla niego zagrożenie. Część tych zjawisk została zasygnalizowana w poprzednich podrozdziałach, nie mniej jednak problem ten wymaga szerszej analizy i uporządkowania pod kątem potencjalnych i realnych zagrożeń, jakie niesie ze sobą globalizacja, w tym globalizacja kultury. Do podstawowych wyzwań i zagrożeń o charakterze kulturowym zaliczyć można:

- uniformizację kultury;
- kryzys tożsamości kulturowej;
- problemy asymilacji imigrantów;
- konflikty o podłożu kulturowym;
- wędrówki ideologii i masową propagandę;
- patologie świadomości społecznej.
- Zjawisko uniformizacji kultury jest istotnym czynnikiem, który w dobie globalizacji wpływa na kreowanie uniwersalnych wzorców kulturowych, które z kolei próbuje się narzucić wszystkim narodom na świecie. Czynniki, które w istotny sposób wpływają na uniwersalizację kultury, są⁵¹:
- rozwój telewizji, za pomocą której wytwory kultury zachodniej docierają każdego dnia do domów na całym świecie;
- tworząca się globalna gospodarka z przedsiębiorstwami o charakterze transnarodowym;
- tworzenie się nowej grupy społecznej „obywateli świata”, spędzających tyle samo dni w podróży co w domu i identyfikujących się bardziej z globalną, kosmopolityczną kulturą niż kulturą narodową;
- zacieśniające się zależności na arenie międzynarodowej, których inicjatorem stają się coraz liczniejsze instytucje i organizacje międzynarodowe;
- rozwój elektronicznych mediów (telefon, faks, poczty elektroniczne, Internet), dzięki którym naszemu codziennemu życiu towarzyszy błyskawiczna komunikacja niemalże z każdym i w każdym regionie świata.

Uniformizacja kultury niesie ze sobą określone zagrożenia. Prowadzi m.in. do homogenizacji zachowań konsumpcyjnych, a przede wszystkim do zatarcia różnic i niepowtarzalności stanowiącej przeciwieństwo bogactwie kulturowym ludzkości. Niebezpieczne w tym wszystkim jest to, że dyfuzja kulturowa ma dzisiaj jednostronne ukierunkowanie, tzn. z państw wysoko rozwiniętych do społeczeństw słabo rozwiniętych, co może wywołać swoisty „szok kulturowy” i zerwanie więzi z tradycją⁵². Przejawiać to się może przejmowaniem obcych zwyczajów, tradycji, świąt, a nawet

---

⁵¹Tamże, s. 141–142.

⁵²A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 153.

przyzwyczaję żywnościowych, nie zawsze dostosowanych do uwarunkowań klimatycznych. Zdaniem A. Giddensa, waga „(...) tradycji i zastanych wartości maleje w miarę, jak nasilają się interakcje między społecznościami lokalnymi a nowym porządkiem globalnym”⁵³. Nie można jednakże powyższego faktu demonizować, bowiem jak twierdzi na podstawie przeprowadzonych przez siebie badań R. Robertson, lokalne społeczności często odgrywają raczej aktywną niż pasywną rolę w kształtowaniu i przekształcaniu procesów globalnych, tak aby dopasować je do swoich kultur, a ponadto globalne firmy szukając rynku zbytu, dostosowują często swoje produkty i usługi do potrzeb społeczności lokalnych. Poza tym społeczeństwa o wielowiekowej, silnie zakorzenionej kulturze nie ulegają tak łatwo zmianom, nawet jeżeli mają nieograniczony kontakt z innymi kulturami⁵⁴.

Zatem uniformizację kultury w sytuacji, gdy wpływa na osłabienie więzi kulturowych, można traktować w kategorii zagrożeń, ale w społeczeństwach o silnej tradycji problem ten ma charakter raczej wyzwania, któremu należy stawić czoło, aby nie doprowadziło do negatywnych dla określonej zbiorowości skutków.

Więszym zagrożeniem jest z kolei kryzys tożsamości kulturowej i narodowej, który dotyka już wiele społeczeństw na całym świecie. Obserwując zmiany współczesnego świata i ich wpływ na bezpieczeństwo w wymiarze personalnym czy narodowym, nie można pominąć diagnozy, jaką w powyższym zakresie postawił E. Erikson. Jego zdaniem: „Rewolucja przemysłowa, ogólnoswiatowa komunikacja, standaryzacja, centralizacja oraz mechanizacja życia zagrażają różnym tożsamościom, które człowiek odziedziczył po kulturach prymitywnych, rolniczych, feudalnych, patrycjuszowskich. Rodzaj oferowanej niegdyś przez te kultury równowagi wewnętrznej jest obecnie zagrożony na skalę gigantyczną. Strach przed utratą tożsamości zdominował większość naszych motywacji irracjonalnych, przez co wywołuje cały arsenał lęków, które tkwią w każdym z nas, bo każdy z nas był kiedyś dzieckiem. Miliony ludzi gotowych jest szukać przed nimi ratunku w nowych pseudotożsamościach”⁵⁵. W tym krótkim wywodzie Erikson wskazał nie tylko na przyczyny, ale i skutki kryzysu tożsamości, które należy traktować w kategoriach poważnych zagrożeń. Kryzys tożsamości powoduje bowiem podatność na wpływy innych kultur i poszukiwanie nowej tożsamości, oferowanej często przez fałszywe czy wręcz patologiczne ideologie.

O kryzysie tożsamości decyduje w dużym stopniu zjawisko uniformizacji kultury, przyjmowanie przez coraz większe rzesze ludzi roli „obywateli świata”, umiędzynarodowienie języka angielskiego, powszechny dostęp do środków masowego przekazu, amerykanizacja kultury krajów rozwiniętych. Kryzys tożsamości wywiera

---

⁵³ A. Giddens, *Socjologia*, Sutton P. W. (współpraca), Siara O., Szulżycka A., Tomanek P. (tłumacz.), Warszawa 2012, s. 146–147.

⁵⁴ Szerzej: tamże, s. 142–146.

⁵⁵ E. Erikson, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań 1997, s. 426–427.

istotny wpływ na osłabienie więzi społecznych, szczególnie w ramach grup i zbiorowości uznawanych dotychczas za ostoję społeczeństwa (rodzina, klasa społeczna).

W całokształcie zjawisk związanych z kryzysem tożsamości na uwagę zasługuje zjawisko swoistego renesansu tożsamości narodowej przeżywanej obecnie w krajach arabskich. Zdaniem wielu znawców problematyki bezpieczeństwa jest to reakcja na imperializm kulturowy Zachodu, przede wszystkim Stanów Zjednoczonych, ich działalność polityczną i ekonomiczną na arenie międzynarodowej oraz rosnące poczucie zagrożenia spowodowane krzywdzącym postrzeganiem wyznawców islamu przez pryzmat zamachów terrorystycznych⁵⁶.

Kryzys tożsamości staje się istotnym czynnikiem zagrożenia personalnego. Zdaniem J. Skoczyńskiego, „(...) dramatem współczesnego człowieka jest brak zakorzenienia w kulturze wynikający właśnie z procesów uniformizacji kultury. Współczesny człowiek jest bowiem typem wędrowca, który szybko przenosi się z miejsca na miejsce, jednakowo się ubiera, jednakowo odżywia, korzysta z podobnych udogodnień i urządzeń cywilizacyjno-technicznych: hoteli, lotnisk, banków, biur, supermarketów itp. Jego świadomość ma wymiar kosmopolityczny, bowiem to, co »globalne«, wyparło to, co »lokalne«, czyli wszystkie te treści, które od wieków były najgłębszym i najżywszym źródłem kultury»⁵⁷.

Kolejną kategorią zagrożeń o podłożu kulturowym są problemy związane z asymilacją imigrantów. Migracja, jakkolwiek nie jest zjawiskiem nowym, uległa obecnie nasileniu głównie wskutek globalnej integracji, ale też i problemów demograficznych, z jakimi borykają się kraje wysoko rozwinięte (niski przyrost naturalny, starzenie się społeczeństw). Szacuje się obecnie, że około 175 mln ludzi mieszka poza krajem swojego pochodzenia, co stanowi około 3 proc. całej populacji ludzkości⁵⁸. Ruchy migracyjne przyczyniają się do kulturowego i etnicznego wzbogacenia wielu społeczeństw, ale mogą stać się również zarzewiem szeregu konfliktów.

Możemy wyróżnić obecnie cztery modele migracji. Klasyczny model dotyczy państw takich, jak Stany Zjednoczone, Kanada czy Australia, opartych na imigrantach. Kraje te same zachęcają imigrantów do przyjazdu, gwarantując im obywatelstwo i inne przywileje. Drugi model nosi nazwę kolonialnego, a stosują go takie kraje, jak Francja i Wielka Brytania, które faworyzują imigrantów pochodzących ze swoich byłych kolonii. Model trzeci – *gastarbeiterów* – stosują Niemcy, Szwajcaria, Belgia. Polityka migracyjna w tym modelu polega na przyjmowaniu imigrantów na pewien określony czas w celu zaspokojenia potrzeb lokalnego rynku pracy. Wreszcie ostatni model to imigracja nielegalna, coraz powszechniejsza z uwagi na fakt zaostrzenia przepisów imigracyjnych przez kraje wysoko rozwinięte⁵⁹.

---

⁵⁶A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 155.

⁵⁷J. Skoczyński, *Kultura*, wyd. cyt., s. 618.

⁵⁸A. Giddens, *Socjologia*, wyd. cyt., s. 658.

⁵⁹Tamże.

Legenda:

ponad 50%	od 20% do 50%	od 10% do 20%	od 4% do 10%	od 1% do 4%	poniżej 1%	brak danych
-----------	------------------	------------------	-----------------	----------------	------------	-------------

Ryc. 22. Państwa świata według udziału imigrantów w ogólnej populacji
 Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Migracja_ludności (dostęp: 15.01.2013).

Migracja sprzyja tworzeniu się społeczeństw wielokulturowych, ale niestety w wielu krajach obserwuje się problemy związane z asymilacją imigrantów pochodzących głównie z odmiennych i odległych kręgów kulturowych. W państwach tych pojawiają się często getta czy enklawy etniczne. Rodzi to niekiedy frustrację wśród imigrantów pogłębianą niechęcią społeczności lokalnych. Obserwuje się zjawisko tzw. agresywnej obecności przejawiającej się w jawnej niechęci imigrantów do kultury, a nawet prawa krajów, w których przebywają⁶⁰. Wreszcie w krajach przyjmujących imigrantów można zaobserwować szereg zachowań o charakterze rasistowskim wśród miejscowej ludności. Rasizm, który w tym przypadku łączy się z nastawieniem antyimigracyjnym, doprowadził m.in. do gwałtownych incydentów w Europie w latach 90. ubiegłego wieku i obecnie w sytuacji kryzysu ekonomicznego, a ponadto zaobserwowano swoisty renesans partii skrajnie prawicowych w kilku krajach europejskich (np. Francja, Włochy, Austria)⁶¹.

Konflikty o podłożu kulturowym to kolejna kategoria wyzwań i zagrożeń, które wymagają omówienia. Czynniki kulturowe stanowiły i nadal stanowi podłoże wielu współczesnych konfliktów o charakterze etnicznym, narodowościowym czy religijnym.

Areną konfliktów o podłożu społeczno-kulturowym stały się m.in. kraje byłej

⁶⁰ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 155.

⁶¹ Por.: A. Giddens, *Socjologia*, wyd. cyt., s. 658.

Jugosławii. Konflikty przybierały tam formę czystek etnicznych, polegających na tworzeniu obszarów homogenicznych pod względem etnicznym poprzez usuwanie z nich innych narodowości. Konflikty w Bośni i Kosowie przybrały nawet ponadnarodowy charakter. Tysiące uchodźców zaczęło napływać do krajów sąsiadujących, destabilizując sytuację w regionie⁶².

O ile czystki etniczne polegają głównie na zmuszaniu społeczności etnicznych do przesiedleń z wykorzystaniem takich środków przymusu, jak przemoc, nękanie, groźby czy akty terroru, o tyle kolejne zjawisko – ludobójstwo o podłożu etnicznym oznacza systematyczną, fizyczną eliminację jednej grupy etnicznej przez drugą. Wiek XX przyniósł ze sobą „zorganizowane” na szeroką skalę ludobójstwo, zyskując sobie miano najbardziej „ludobójczego” stulecia w dziejach świata, czy też miano ery „powrotu do barbarzyństwa”. Jako przykład ludobójstwa mogą posłużyć działania eksterminacyjne Turków wobec Ormian w latach 1915–1923, w wyniku których zginęło ponad 1 mln osób, nazistowski holokaust wobec Żydów, którego ofiarami padło ponad 6 mln ludności pochodzenia żydowskiego, zdarzenia z 1994 r. w Rwandzie, gdzie plemię Hutu przeprowadziło ludobójczą kampanię wobec plemiona Tutsi, w wyniku czego zginęło blisko 800 tys. osób. Konflikty o etnicznym podłożu zbierają zatem obfite, krwawe żniwo, przez co zjawisko to należy uznać za przejaw jednego z największych zagrożeń bezpieczeństwa, i to nie tylko na poziomie lokalnym, ale i w skali światowej⁶³.

Szybki rozwój środków masowego komunikowania wzmógł z kolei zjawisko tzw. wędrowki idei. Sprzeczności ideologiczne rozprzestrzeniane za pomocą nowych technologii mogą obniżać poziom bezpieczeństwa narodowego. W okresie zimnej wojny byliśmy świadkami wojny ideologicznej między dwoma rywalizującymi blokami, a głównie między ich liderami: ZSRR i Stanami Zjednoczonymi, która doprowadziła do wielu konfliktów i postawiła świat na krawędzi wojny nuklearnej. Obawa przed swobodnym przepływem informacji stanowiących – według opinii ówczesnych elit rządzących – zagrożenie dla systemów totalitarnych państw bloku wschodniego doprowadziła do działań ograniczających dostęp ludności do informacji spoza żelaznej kurtyny. Również i dzisiaj kraje o niedemokratycznym systemie politycznym wprowadzają ograniczenia w dostępie do telewizji satelitarnej czy Internetu z obawy przed wpływem obcych idei. Przykładem takiego działania są decyzje rządu i parlamentu irańskiego czy ograniczenia wprowadzane na Białorusi przez Aleksandra Łukaszenkę⁶⁴.

W kategoriach zagrożeń o podłożu kulturowym należy traktować działalność propagandową niektórych państw, do której wykorzystywana jest telewizja publiczna. Przykładem takiej działalności jest propagandowa rola rosyjskiej telewizji, wy-

---

⁶²Tamże, s. 655.

⁶³Tamże.

⁶⁴Szerzej: A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 158–159.

korzystywanej do kreowania wizerunku Rosji i jej prezydenta jako silnego państwa i silnego przywódcy, izolowanego przez wrogo do niego nastawione państwa zachodnie. Skrajnie nieprzyjazna propaganda może przybrać postać dywersji ideologicznej opierającej się na kłamstwach, fałszerstwach i insynuacjach. Jej celem jest spowodowanie dezorientacji ideologicznej i zachwianie podstaw i systemu wartości w zbiorowościach, do których jest kierowana⁶⁵.

Ryc. 23. Miejsce pamięci w Nyamata (Rwanda)

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Ludobójstwo_w_Rwandzie (dostęp: 13.01.2013).

Wreszcie ostatnim zjawiskiem, które wymaga przybliżenia i analizy z perspektywy zagrożeń o podłożu kulturowym, jest zjawisko patologizacji świadomości społecznej (kulturowej czy narodowej). W literaturze socjologicznej wskazuje się na trzy odmiany patologicznych przejawów świadomości społecznej.

Pierwsza z nich to stereotypy⁶⁶, rozumiane jako uproszczony, jednostronny, skrajnie wyjaskrawiony obraz pewnej zbiorowości, traktujący wszystkich jej członków w sposób niezróżnicowany. Stereotypy podkreślają różnice między grupami, czasami je wyolbrzymiając, ignorują wewnętrzne zróżnicowanie w obrębie grupy i odnoszą rzekome ogólne cechy całej grupy do jej jednego członka. Niebezpieczeństwo stereotypów pojawia się wtedy, gdy propagują one czy też implikują wyraźnie negatywną ocenę opisywanej grupy, a także gdy traktują takie negatywne cechy jako

⁶⁵ Tamże, s. 159.

⁶⁶ Szerzej na temat stereotypów w kulturze: Z. Bokszański, *Stereotypy a kultura*, Wrocław 1997.

nieusuwalne i niepoprawialne⁶⁷.

Przykładem funkcjonowania stereotypów w społeczeństwie są badania opinii publicznej prowadzone przez CBOS nad stosunkiem Polaków do innych narodów. Z badań przeprowadzonych w 2012 r. wynika, że Polacy kierują swoją sympatię w stronę narodów stereotypowo związanych ze światem „Zachodu”, charakteryzujących się wyższym rozwojem społeczno-ekonomicznym, gdyż stanowią one dla nas pozytywną grupę odniesienia, z którą chcemy się identyfikować. Z kolei od narodów cechujących się niższym poziomem życia, stereotypowo związanych ze „Wschodem”, stanowiących dla nas negatywną grupę odniesienia dystansujemy się i mamy do nich stosunek negatywny. Do najbardziej lubianych przez nas nacji należą Słowacy, Czesi, Norwegowie, z kolei najmniej lubianymi są Romowie, Arabowie, Rumuni, Ukraińcy⁶⁸.

Druga odmiana związana jest z przesądami. Niebezpieczeństwem w tym wypadku są przesady rasowe bądź etniczne. Przesady formułowane są z reguły wobec innych grup społecznych, a towarzyszy im przeciwny stereotyp dotyczący własnej grupy, jednostronny i uogólniająco pozytywny. Stereotyp taki jest określany mianem megalomanii bądź szowinizmu grupowego. Prowadzi on do pasywnego izolowania, a bardzo często do gorszego traktowania członków obcych grup, co jest z kolei przejawem dyskryminacji⁶⁹.

Trzecia odmiana odnosi się do syndromu, który Irving Janins określił jako „myślenie grupowe”⁷⁰. Myślenie grupowe polega na całkowitym zatracaniu przez grupę poczucia rzeczywistości, dzięki jej izolacji od otoczenia i zamykania się we własnym świecie. Na syndrom grupowego myślenia składają się:

- złudzenie nieograniczonej siły i bezkarności;
- lekceważenie wszelkich, potencjalnych zagrożeń;
- niepodważalna wiara w swoją wyższość moralną, słuszność własnych wartości, celów czy sprawy, o którą walczy grupa;
- traktowanie przywódców grup zewnętrznych jako słabych i niekompetentnych;
- silne akcentowanie lojalności wobec własnej grupy.

Lista zagrożeń, które mają podłoże kulturowe i które mogą stanowić zagrożenie dla kultury, jest znacznie szersza. W opracowaniu zasygnalizowano te, które są najbardziej jaskrawe i widoczne szczególnie dzisiaj, w dobie przyspieszonych procesów globalizacyjnych. Homogenizacja kultury i jej patologie wywierają negatywny wpływ na tożsamość kulturową i stosunek do dziedzictwa kulturowego

---

⁶⁷ Por.: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, wyd. cyt., s. 377–378.

⁶⁸ Por.: *Stosunek Polaków do innych narodów*, raport z badań CBOS (BS/22/2012), Warszawa 2012.

⁶⁹ Tamże, s. 378–379.

⁷⁰ Szerzej: tamże, s. 381.

narodu, mogą osłabiać więzi społeczne, wywoływać różnego rodzaju antagonizmy między różnymi grupami etnicznymi i prowadzić do konfliktów o podłożu kulturowym i etnicznym, a nawet do aktów ludobójstwa. Stąd też problematyka bezpieczeństwa kulturowego jest niezmiernie ważna z perspektywy bezpieczeństwa narodowego – negatywne skutki zagrożeń o podłożu kulturowym mogą dotyczyć każdego członka społeczeństwa, państwa, a nawet społeczności międzynarodowej. Problemy te wymagają przez to szerszej analizy, która nie jest łatwa, istnieje bowiem ściśle powiązanie bezpieczeństwa kulturowego z bezpieczeństwem społecznym, ideologicznym, politycznym, a nawet ekonomicznym. Jako przykład można podać zjawisko migracji, które analizuje się dzisiaj z szerokiej perspektywy przedmiotowej, zwracając uwagę na jego aspekty demograficzne, ekonomiczne, bada się zjawisko przestępczości wśród cudzoziemców.

10.4. Ochrona dóbr kultury

Zagadnieniem, które wymaga zasygnalizowania w całokształcie problematyki bezpieczeństwa kulturowego jest zagadnienie ochrony dóbr kultury.

Za dobro kultury, w rozumieniu ustawy z 1962 r., przyjmowano i przyjmuje się jeszcze dzisiaj każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturowego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną⁷¹. Dzisiaj w Polsce pojęcie to – w sensie prawnym – zastąpiono pojęciem zabytek, który oznacza nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową⁷².

Dobra kultury mają wymiar materialny i zaliczają się do nich dobra ruchome (obrazy, rzeźby, starodruki, rękopisy itp.) oraz nieruchome (zabytki architektury, kościoły, muzea, biblioteki, teatry). Jak słusznie zauważa A. Włodkowska, dobra kultury i wartości kultury nie są pojęciami tożsamymi, bowiem wartości mają charakter niematerialny, a dobra materialny⁷³. Nie mniej jednak dostrzeżono dzisiaj konieczność ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, czego przejawem jest chociażby *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa*

---

⁷¹ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (tekst jednolity: Dz.U. z 1998 r. Nr 98, poz. 1150), art. 2. Ustawa zastąpiona została w 2003 r. ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

⁷² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

⁷³ A. Włodkowska, *Bezpieczeństwo kulturowe*, wyd. cyt., s. 166.

kulturowego, sporządzona w Paryżu 17 października 2003 r.

Celem ochrony dóbr kultury jako dziedzictwa kultury materialnej jest ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społecznie celowe wykorzystanie i udostępnienie dla celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych, tak aby służyły nauce oraz popularyzacji wiedzy i sztuki, stanowiły trwałe elementy rozwoju kultury i były czynnym składnikiem życia współczesnego społeczeństwa. Ochrona dóbr kultury polega na zabezpieczeniu ich przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją, zaginięciem lub wywozem za granicę, na zapewnieniu im warunków trwałego zachowania, na opracowaniu dokumentacji naukowej, ewidencji i rejestracji oraz na ich konserwacji, restauracji lub odbudowie, opartych na zasadach naukowych⁷⁴.

Dobra kultury narażone są na różnego rodzaju zagrożenia. Do najważniejszych z nich zaliczyć można⁷⁵:

- zniszczenia mechaniczne – na skutek bezpośredniego rażenia bombami lotniczymi, raketami burzącymi, pociskami artyleryjskimi, ogniem z ciężkiej broni maszynowej, ładunkami wybuchowymi;
- zniszczenia lub uszkodzenia powodowane przekroczeniem naprężeń dynamicznych na skutek wstrząsów, drgań podłoża i fundamentów, silnych podmuchów i zawirowań powietrza;
- zniszczenia spowodowane pożarem na skutek działania pocisków i bomb zapalających, podpalenia bezpośredniego lub wynikającego z uszkodzeń instalacji wewnętrznych, np. elektrycznych, ciepłowniczych lub gazowych;
- uszkodzenia lub zniszczenia spowodowane działaniem substancji chemicznych używanych w celach bojowych;
- zniszczenia lub uszkodzenia na skutek promieniowania po wybuchu jądrowym (zwłaszcza dekoracje malarskie i zabytki malarstwa);
- zniszczenia ruchomych dzieł sztuki i zbiorów powodowane grabieżą, umyślnym lub nieumyślnym uszkodzeniem – utratę zbiorów lub pojedynczych dzieł sztuki przejętych w czasie działań wojennych przez oddziały nieprzyjaciela lub skradzionych w celu uzyskania zysku w czasie pokoju.

Jak widać z powyższego zestawienia, ochrona dóbr kultury z uwagi na charakter zagrożeń rozpatrywana jest dzisiaj z perspektywy działań podejmowanych w czasie pokoju i w warunkach działań wojennych.

W okresie pokoju dobra kultury mogą być narażone na różnego rodzaju uszkodzenia wywołane działalnością zarówno przyrody (huragany, powodzie, trzęsienia ziemi), jak i człowieka (katastrofy techniczne, pożary itp.), ale stają się również przedmiotem kradzieży i handlu, głównie z uwagi na dużą wartość materialną (cho-

---

⁷⁴ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, wyd. cyt., art. 3.

⁷⁵ Zob.: http://www.msw.gov.pl/portal/pl/795/10185/Ochrona_dobr_kultury.html (dostęp: 23.02.2013).

dzi tu przede wszystkim o dobra ruchome)⁷⁶. Kradzież, wywóz, przemyt i nielegalny handel dziełami sztuki stają się przedmiotem zainteresowań transnarodowych organizacji przestępczych. Na to wszystko może nakładać się bezmyślna działalność człowieka, przez którą wytwory stanowiące nasze dziedzictwo kulturowe mogą być niszczone z różnych, czasami błahych powodów.

Stąd podejmowane są intensywne działania ze strony organizacji międzynarodowych, głównie UNESCO⁷⁷, w celu przeciwdziałania powyższemu, negatywnemu zjawiskom. Już w 1970 r. została zawarta w ramach UNESCO *Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przewozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury*⁷⁸. Zgodnie z postanowieniami powyższego dokumentu państwa-strony zobowiązały się m.in. do utworzenia na swoim terytorium krajowych służb ochrony dziedzictwa kulturowego oraz opracowania odpowiednich przepisów w tym względzie, a także prowadzenia wykazu ważnych dóbr kultury, zarówno publicznych, jak i prywatnych, których wywóz może stanowić zubożenie narodowego dziedzictwa kulturowego⁷⁹.

W 2001 r. w ramach UNESCO została również zawarta *Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego*, która przedmiotem ochrony czyni ślady egzystencji ludzkiej mające charakter kulturalny, historyczny i archeologiczny, znajdujące się częściowo lub całkowicie pod wodą przez minimum 100 lat (statki i ich ładunek, wyroby artystyczne)⁸⁰.

W celu ochrony najważniejszych w skali świata miejsc i obiektów zawarta została w 1972 r. pod egidą UNESCO *Konwencja o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*⁸¹. W rozumieniu konwencji za dziedzictwo naturalne

---

⁷⁶Jako przykład mogą posłużyć tu oficjalne dane Policji za 2011 r. Zgodnie z nimi w 2011 r. stwierdzono 1022 przestępstwa (w 2010 r. – 874 przestępstwa stwierdzone), w których przedmiotem były zabytki ruchome. Z ogółu przestępstw przeciwko zabytkom 344 zdarzenia dotyczyły dzieł sztuki plastycznej, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej, pamiątek historycznych, numizmatów oraz przedmiotów upamiętniających wydarzenia historyczne (w 2010 r. – 256), zaś 586 przestępstw dotyczyło wytworów techniki, materiałów bibliotecznych, instrumentów muzycznych, wytworów sztuki ludowej i rękodzieł (w 2010 r. – 548). Ponadto w 2011 r. stwierdzono 92 przestępstwa ścigane z art. 108 i 109 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (w 2010 r. – 70 przestępstw stwierdzonych). Odnotowano również 325 przestępstw, w wyniku których nastąpiła utrata przedmiotów kultu religijnego, nie stanowiących w myśl definicji zabytku (w r. 2010 – 298 przestępstw stwierdzonych). http://www.msw.gov.pl/portal/pl/795/10185/Ochrona_dobr_kultury.html (dostęp: 19.003.2012).

⁷⁷UNESCO – ang. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, czyli Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury.

⁷⁸Podpisana przez stronę polską i opublikowana w Dz.U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106.

⁷⁹W Polsce zagadnienie to reguluje obecnie *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, wyd. cyt.

⁸⁰Szerzej: Z. Kobyliński, *Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 2, s. 142–151.

⁸¹Ratyfikowana przez Polskę i opublikowana w: Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190.

uważane są:

- pomniki przyrody – utworzone przez formacje biologiczne lub fizyczne, przedstawiające wyjątkową powszechną wartość estetyczną lub naukową;
- formacje geologiczne i fizjograficzne stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania;
- miejsca lub strefy o ściśle zaznaczonych granicach, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub zachowania naturalnego piękna.

Z kolei za dziedzictwo kulturowe uważane są:

- zabytki obejmujące dzieła architektury, monumentalnej rzeźby lub malarstwa, elementy o charakterze archeologicznym, grotty i inne elementy, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki i nauki;
- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na architekturę lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki i nauki;
- miejsca zabytkowe, obejmujące dzieła człowieka lub wspólne – człowieka i przyrody, a także strefy i stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki i nauki lub zachowania naturalnego piękna.

Na podstawie konwencji stworzono liczącą obecnie prawie 900 pozycji Listę Światowego Dziedzictwa, na której znajduje się również 13 polskich pozycji, m.in.: historyczne centrum Krakowa (1978 r.); kopalnia soli w Wieliczce (1978 r.); Puszcza Białowieska (1979 r.); Auschwitz-Birkenau, niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady 1940–1945 (1979 r.); historyczne centrum Warszawy (1980 r.); Stare Miasto w Zamościu (1992 r.); średniowieczne miasto Toruń (1997 r.); zamek krzyżacki w Malborku (1997 r.); Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczny i krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy (1999 r.); kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze (2001 r.); kościoły drewniane południowej Małopolski (Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa) (2003 r.); Muskauer Park/Park Mużakowski (2004 r.); Hala Stulecia we Wrocławiu (2006 r.)⁸².

Jak już wspomniano, podejmuje się działania w sferze ochrony kultury niematerialnej, czego egzemplifikacją jest *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*⁸³, sporządzona w Paryżu 17 października 2003 r. W rozumieniu konwencji **niematerialne dziedzictwo kulturowe** oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane

---

⁸² <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/kultura-i-dziedzictwo/ochrona-dziedzictwa-kulturowego/swiatowe-dziedzictwo-unesco.php> (dostęp: 22.03.2013).

⁸³ Ratyfikowana przez Polskę i ogłoszona w: Dz.U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018.

z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego.

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego Europy podejmowane są m.in. przez Radę Europy i Unię Europejską. W 1969 r. zawarto *Europejską konwencję o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego*, a w 1985 r. *Konwencję o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy*.

Dziedzictwo kulturowe chronione jest nie tylko w warunkach pokoju, ale również w czasie wojny i konfliktów zbrojnych. Nawet obecnie nie jesteśmy w stanie ochronić wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa obiektów, czego przykładem może być zniszczony w czasie bombardowań w Jugosławii chorwacki Dubrownik, ani uchronić się przed grabieżami, co znalazło swój wyraz w wywiezieniu cennych zbiorów Muzeum Sztuki w Kuwait City (w czasie okupacji irackiej Kuwejtu w 1990 r.) czy Muzeum w Bagdadzie (w 2003 r.).

Podstawowym dokumentem w zakresie ochrony dóbr kultury w trakcie konfliktów zbrojnych jest Konwencja Haska⁸⁴ z 1954 r. Państwa-strony ratyfikujące konwencję zobowiązały się m.in. do poszanowania dóbr kultury w czasie wojny położonych zarówno na własnym terytorium, jak i państw-sygnatariuszy konwencji, a tym zakazały wszelkich aktów kradzieży, rabunków lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kulturalnych oraz aktów wandalizmu. Osoby, które dopuszczają się tego typu aktów, mogą być w myśl konwencji ścigane sankcjami karnymi bądź dyscyplinarnymi przez system prawa karnego stron, niezależnie od obywatelstwa.

10.5. Podsumowanie

Bezpieczeństwo kulturowe to bardzo ważna dziedzina bezpieczeństwa narodowego mająca wpływ na bezpieczeństwo personalne, bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo międzynarodowe.

Kultura, jakkolwiek trudna do zdefiniowania, może w najprostszym tego słowa znaczeniu oznaczać całokształt materialnego i duchowego dorobku każdej zbiorowości ludzkiej (od rodziny do ludzkości), który jest gromadzony i utrwalany, wzbogacany i przekazywany kolejnym pokoleniom i który decyduje o jej odrębności, reguluje jej relacje z otoczeniem i innymi zbiorowościami ludzkimi, a także oznacza wszelkie podejmowane w jej ramach działania. W tak rozumianej kulturze mieści się kultura materialna (wszelkie wytwory działalności człowieka i przetworzone bądź zmodyfikowane obiekty przyrodnicze), kultura symboliczna (inaczej duchowa) obejmująca wartości, idee, religię, literaturę, sztukę oraz kultura społeczna, inaczej normatywna (obejmująca normy społecznego zachowania i działania). Zatem zakres

---

⁸⁴Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212.

działań związanych z jej ochroną jest stosunkowo szeroki.

Kulturę charakteryzuje dzisiaj duża dynamika rozwoju i zmienność. Czynniki wywierającymi istotny wpływ na jej współczesny kształt są m.in.: wzrost dynamiki życia społecznego w wymiarze wewnątrzpaństwowym i międzynarodowym; dysproporcje rozwojowe, głównie w sferze ekonomicznej; uwarunkowania historyczne; systemy polityczno-społeczne; struktura i zasięg umownych powiązań międzynarodowych państwa. Istotnym problemem związanym z ewolucją współczesnej kultury jest proces jej globalizacji i towarzyszące temu zjawisko uniformizacji kultury, które może wpływać na znaczne osłabienie więzi kulturowych i narodowych.

Kultura i będąca jej przejawem współczesna cywilizacja, oprócz wielu dobrodziejstw dla ludzkości, niesie ze sobą szereg zagrożeń, do których zaliczyć można wspomnianą już uniformizację kultury; kryzys tożsamości kulturowej; problemy asymilacji imigrantów; konflikty o podłożu kulturowym (w tym czystki etniczne i akty ludobójstwa); wędrówki ideologii i masową propagandę oraz patologie świadomości społecznej.

Dobra kultury materialnej i niematerialnej podlegają dzisiaj szczególnej ochronie z uwzględnieniem zarówno czasu pokoju, jak i wojny. Istotną rolę w podejmowaniu w tym zakresie różnego rodzaju inicjatyw ogrywa UNESCO, jakkolwiek szereg działań podejmowanych jest obecnie przez Radę Europy i Unię Europejską.

Problematyka bezpieczeństwa kulturowego znajduje swoje odzwierciedlenie w różnych działaniach podejmowanych przez Polskę. Wagę problemu zasygnalizowano np. w Konstytucji RP i w dokumencie o strategicznym znaczeniu dla bezpieczeństwa, jakim jest *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* z 2007 r. Polska ratyfikowała szereg dokumentów międzynarodowych oraz wprowadziła własne akty prawne regulujące powyższą problematykę i system ochrony dziedzictwa kulturowego, w którym wiodącą rolę odgrywa Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W dobie uniformizacji kultury i liberalizacji życia społecznego działania te mogą okazać się niewystarczające, stąd warto kontynuować prace koncepcyjne i działania praktyczne zwiększające skuteczność działania w powyższym zakresie.

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

ROZDZIAŁ 11 BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE

11.1. Elementy środowiska naturalnego

Środowisko stanowi ogół elementów przyrodniczych ożywionych, do których zaliczamy świat fauny i flory, oraz nieożywionych, w szczególności powierzchnię Ziemi, łącznie z wodą, glebą, kopalinami i powietrzem. Zmieniany i użytkowany przez człowieka krajobraz także stanowi element środowiska¹. Poszczególne elementy, warunki i czynniki środowiska są współzależne i zazwyczaj zespołowo oddziałują na organizmy².

Środowisko naturalne charakteryzuje się bardzo silnym zróżnicowaniem, które jest skutkiem występowania odmiennych cech jego komponentów w różnych miejscach kuli ziemskiej. Z tego względu potocznie wyróżnia się środowiska leśne, polarne, pustynne, górskie, rolnicze, miejskie itd. Zawsze stanowi ono miejsce życia, gospodarowania i wpływu człowieka. Rabunkowa gospodarka zasobami przyrodniczymi prowadzi do jego degradacji lub zagrożenia degradacją.

Oto trzy najważniejsze czynniki, bez których środowisko nie mogłoby funkcjonować w symbiozie z człowiekiem: woda, powietrze i gleba. Przepływ wody przez wszystkie elementy środowiska trwa ciągle, dzięki czemu ta substancja jest wszechobecna. Jej właściwości sprawiają, iż określa ona warunki klimatyczne, decyduje o procesie wietrzenia skał, umożliwia pobieranie czynników pokarmowych oraz transport substancji wewnątrz organizmów żywych³.

Światowe zasoby wody są olbrzymie i szacunkowo wynoszą około 1,35 mld km³, z czego większość, bo około 97 proc. znajduje się w akwenach morskich i oceanicznych, zaś 2 proc. występuje w postaci lodowców i lądolodowców. Niespełna 1 proc. całych zasobów stanowi zdatna do użytku słodka woda, znajdująca się w jeziorach, rzekach i strumieniach oraz w zbiornikach podziemnych. Skromne zasoby słodkiej wody muszą być stale uzupełniane. Sytuację ratuje fakt, że woda jest w ciągłym ruchu i krąży ona pomiędzy oceanem i lądem w złożonym i nieprzerwanym cyklu⁴.

---

¹E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, Warszawa 1996, s. 81.

²K. Stępczak, *Ochrona i kształtowanie środowiska*, Warszawa 1994, s. 10.

³J. Strzałko, T. Mossr-Pietraszewska, *Kompendium wiedzy o ekologii*, Warszawa 2003, s. 23.

⁴E. Wierzbicka (red.), *ABC Przyrody*, Warszawa 1998, s. 16.

Dwa pozostałe czynniki, czyli powietrze i gleba, również biorą udział w obiegu pierwiastków w przyrodzie. Każdy z nich jest środowiskiem życia.

Gleba pełni bardzo ważną funkcję w aktywnym przemieszczaniu się energii i kształtowaniu bilansu energetycznego kuli ziemskiej. Odpowiada za chemizm hydrosfery oraz atmosfery. Bierze udział w procesie formowania skał. Jednocześnie przyczynia się do tego powietrze atmosferyczne, ponieważ zawiera odpowiednie składniki do zachodzenia tych reakcji. Powietrze jest niezbędnym składnikiem do zachodzenia wielu zjawisk w ekosystemach. Zatem gleba i powietrze należą do bogactw naturalnych, czyli zasobu wszystkich użytecznych elementów środowiska naturalnego, które człowiek może wykorzystać. Mają one fundamentalne znaczenie dla egzystencji człowieka i jego gospodarki.

Ze względu na intensywność eksploatacji wszystkie zasoby naturalne dzielimy na niewyczerpalne i wyczerpalne. Do pierwszej grupy należą: energia słoneczna i geotermiczna, prądy morskie, prądy rzeczne i wiatr. Eksploatacja tych zasobów nie zagraża wyczerpaniu. Źródła tej energii są całkowicie czyste, odnawialne i wykorzystanie ich nie stanowi zagrożenia. Jak najszersza eksploatacja tego rodzaju energii wpływa pozytywnie na otoczenie, jednocześnie chroniąc zasoby, które są narażone na całkowite wyczerpanie.

Wyczerpalność zasobów naturalnych jest uzależniona od intensywności pozyskiwania przez człowieka⁵. Tylko racjonalne gospodarowanie nimi wydłuży czas ich użytkowania. Zasoby nieodnawialne powstawały w przyrodzie przez wiele milionów lat. Dlatego z perspektywy długości ludzkiego życia przyjmujemy, że ich zapasy są skończone. Stała eksploatacja tych źródeł prowadzi do bezpowrotnego ubywania i całkowitego wyniszczenia. Należą do nich m.in. paliwa kopalniane – węgiel, ropa, gaz ziemny. Uplłynęło wiele milionów lat na ich powstanie z materii organicznej. Do tej grupy zasobów zaliczamy również metale⁶.

Człowiek od zarania dziejów korzystał z zasobów naturalnych, ale dopiero w ciągu ostatnich 30 lat ludzie stali się bardziej świadomi ogromnego marnotrawstwa bogactw naturalnych. Jak wspomniano wyżej, nasza Konstytucja zobowiązuje władzę publiczną do zachowania środowiska naturalnego, jego ochrony dla obecnego i przyszłych pokoleń. Idzie tu o zrównoważony rozwój, o racjonalne gospodarowanie tymi zasobami.

To rewolucja przemysłowa miała największy wpływ na degradację środowiska, bo przyczyniła się do nadmiernej eksploatacji złóż różnych surowców, rozwoju urbanizacji, transportu itp. Wszystkie te przemiany miały swoje odzwierciedlenie w wyglądzie krajobrazu. W zależności od stopnia przekształcenia wyróżnia się cztery jego rodzaje: a) pierwotny, b) naturalny, c) kulturalny i d) zdewastowany⁷.

---

⁵K. Stępczak, *Ochrona i kształtowanie środowiska*, wyd. cyt., s. 41.

⁶E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 87.

⁷Tamże, s. 88.

Krajobraz pierwotny – występuje rzadko, nazywany jest reliktowym. Cechuje go to, że nie nosi śladów żadnej interwencji człowieka w przyrodę i zachowuje równowagę biologiczną. W naszym kraju taki krajobraz znajduje się na północnych zboczach Babiej Góry oraz w Pieninach. Są to obszary objęte ścisłą ochroną.

Krajobraz naturalny – nosi znamiona częściowego użytkowania przez ludzi i cechuje go *naturalna zdolność do samoregulacji*. Dominuje w parkach narodowych, przy czym liczne jego fragmenty objęte są ochroną rezerwatową. Nie znajdziemy tam elementów przestrzennych zbudowanych przez człowieka, np. torów kolejowych, mostów czy zabudowań.

Najczęściej spotykany jest **krajobraz kulturowy**, obejmujący tereny zmienione, w znacznej mierze przez człowieka, a powstałe na skutek rozwoju przemysłu i komunikacji. Taki obszar utracił już zdolność do samoregulacji i dlatego wymaga działalności ochronno-pielęgnacyjnych (np. rekultywacja gruntów).

Ostatnim przedstawionym tu typem krajobrazu jest **krajobraz zdewastowany**, całkowicie przeobrażony na skutek działalności człowieka. Częściowe lub całkowite zniszczenie naturalnych elementów krajobrazu spowodowało tam bardzo silne zakłócenie równowagi biologicznej. Elementami zdegradowanego krajobrazu są: jałowa gleba, porośnięta kikutami chorych drzew, hałdy, wysypiska śmieci, zatrute i cuchnące wody. Negatywnym przykładem są tutaj intensywne gospodarki dużych aglomeracji przemysłowych⁸.

Szczególnym elementem środowiska są ekosystemy leśne. Pełnią one w przyrodzie bardzo poważną funkcję, bo modyfikują klimat, oddziałują pod tym względem na sąsiednie pola, osiedla, a nawet większe miasta. Naturalny las jest najbardziej złożonym i najtrudniejszym ekosystemem lądowym. Odgrywa niezmiernie ważną rolę w regulacji stosunków wodnych na danym terenie, zatrzymując znaczną część wód opadowych, co zmniejsza o 60 proc. spływ wód powierzchniowych na stokach, jak również zwiększa wilgotność całej okolicy, powiększając zasoby wód gruntowych⁹. Las zabezpiecza glebę przed erozją. Biocenoza leśna jest wieloelementowa, składa się z dużej liczby różnorodnych gatunków roślin i zwierząt, żyjących w symbiozie, co decyduje o jej stabilności. Bardzo negatywny wpływ na równowagę tego ekosystemu ma nadmierna eksploatacja drzew oraz zajmowanie gruntów leśnych do celów wydobywczych, przemysłowych i komunikacyjnych¹⁰.

Jednak najważniejszymi elementami przyrody są fauna i flora, mające olbrzymie znaczenie dla rozwoju człowieka i jego działalności. Wszystkie omówione czynniki wywierają decydujący wpływ na życie roślin i zwierząt. Jeżeli warunki są korzystne, zwiększa się ich populacja, w przeciwnym wypadku – zanika. Negatywnym przykładem jest wymieranie w Polsce rojów pszczelich. Rozmiary tego zjawiska są nie-

---

⁸E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 89.

⁹K. Stępczak, *Ochrona i kształtowanie środowiska*, wyd. cyt., ss. 113.

¹⁰E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 114.

pokojące i skłaniają ludzi do protestów ulicznych.

To ludzie degradują środowisko naturalne – poprzez rozwój ekonomiczny i społeczny zanieczyszczają powietrze, wodę i glebę¹¹. Chodzi tu także o nadmierne osuszanie terenów przez źle przeprowadzone melioracje i regulacje rzek. Z tych wszystkich powodów tworzy się rezerваты dla zwierząt, parki i ostoje. Obejmują one ścisłą ochroną szatę roślinną, populacje zwierzęce, by chociaż częściowo przywrócić florze i faunie pierwotny charakter. Przykładem chronionych zwierząt są żubr i żbik, które obok wielu innych zostały wpisane do *Czerwonej polskiej księgi* – jako gatunki silnie zagrożone wyginięciem. Żubry bytują na terenie Puszczy Białowieskiej¹².

Tyle w największym skrócie o głównych elementach składowych środowiska przyrodniczego. W dalszych rozważaniach zajmiemy się rodzajami zagrożeń ekologicznych.

11.2. Zagrożenia ekologiczne o charakterze globalnym

Do zagrożeń o zasięgu globalnym zaliczamy:

Zanieczyszczenie powietrza.

Powietrze atmosferyczne jest bezbarwną i bezwoną mieszaniną gazów, składających się z azotu (78 proc.), tlenu (21 proc.), gazów szlachetnych, dwutlenku węgla (0,03 proc.) oraz pary wodnej i zanieczyszczeń pochodzenia organicznego i mineralnego¹³.

Zanieczyszczenie powietrza stanowią: gazy i pary związków chemicznych, np. tlenki węgla (CO i CO₂), siarki (SO₂ i SO₃), azotu, amoniaku (NH₃), fluoru, węglowodorów, a także ich chlorowe pochodne, fenole; cząstki stałe nieorganiczne i organiczne (pyły), np. popiół lotny, sadza, pyły z produkcji cementu, kaolinu, pyły metalurgiczne, związki ołowiu, miedzi, chromu, kadmu i innych metali ciężkich; mikroorganizmy: wirusy, bakterie i grzyby, których rodzaj lub ilość odbiegają od składu naturalnej mikroflory powietrza. Mikroby zawsze mają bogaty „szwedzki stół” oraz jeden cel: rozmnażać się i zajmować nowe terytoria.

Ponadto mogą znajdować się w powietrzu toksyczne kropelki cieczy, np. kwasów, zasad, rozpuszczalników. Są to substancje obecne w powietrzu, ale nie będące jego naturalnymi składnikami; albo substancje występujące w ilościach wyraźnie zwiększonych w porównaniu z naturalnym składem powietrza. Skażone powietrze działa negatywnie na zdrowie człowieka, zwierząt, klimat, przyrodę, glebę, wodę albo powoduje degradację otoczenia. Przykładem takiego obszaru jest miasto Su-

¹¹J. Strzałko, T. Mossr-Pietraszewska, *Kompendium wiedzy o ekologii*, wyd. cyt., s. 373.

¹²M. Wiśniewski, *Biologia*, Warszawa 2002, s. 349.

¹³E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 94.

mgayit w Azerbejdżanie, które było „chemiczną stolicą” byłego ZSRR. Uznane za najbardziej zanieczyszczone miejsce na świecie. Zniszczono tam doszczętnie wszystkie elementy przyrody, a zapadalność ludzi na raka wynosi 22 proc. populacji. Innym przykładem jest Hongkong, miasto, które 14 września 2004 r. znalazło się na pierwszym miejscu wśród najbardziej zanieczyszczonych miast świata¹⁴.

Szczególnie groźnym dla atmosfery środkiem transportu jest samolot. Pasażerski odrzutowiec wydziela w trakcie startu tyle zanieczyszczeń gazowych, co pracujące w takim samym czasie silniki prawie 7 tys. samochodów osobowych, zaś każdy przelot związany jest z emisją dużych ilości zanieczyszczeń, mających wpływ nawet na ozon stratosferyczny¹⁵. Jeden lot przez Atlantyk pochłania 60 tys. litrów paliwa, czyli więcej niż przeciętny kierowca zużyje przez 50 lat. Co roku samoloty pasażerskie wyrzucają z silników odrzutowych około 140 t i 750 kg tlenu azotu, które niszczą ochronną warstwę ozonową. Samoloty pasażerskie zanieczyszczają atmosferę cztery razy bardziej niż kominny stojące na ziemi¹⁶.

Zanieczyszczenie wód

Woda jest równie ważna dla utrzymania życia – jak tlen. Stanowi jeden z podstawowych elementów kształtujących środowisko naturalne człowieka i warunkujących jego działalność.

Zanieczyszczenie wód to niekorzystne zmiany właściwości fizycznych, chemicznych i bakteriologicznych wody, spowodowane wprowadzeniem do niej w nadmiarze substancji nieorganicznych: stałych, płynnych i gazowych; organicznych, radioaktywnych oraz ciepła, które ograniczają lub uniemożliwiają wykorzystanie danej wody do celów spożywczych i gospodarczych. Do składników toksycznych wody należą: pestycydy, detergenty, barwniki, fenole, węglowodory ropopochodne, substancje powierzchniowo czynne, bifenyle, sole (azotany, chlorki, fosforany, siarczany), jony metali ciężkich (ołowiu, miedzi, rtęci, kadmu, arsenu), radioizotopy. Pośród organizmów żywych największą rolę w zanieczyszczeniu wód odgrywiają bakterie *Escherichia Coli*. Wszystko to znajduje się w ściekach przemysłowych i komunalnych, które są często odprowadzane do rzek i innych wód – bez oczyszczania. Największe niebezpieczeństwo pochodzi ze strony fenoli i środków radioaktywnych: radu, uranu, plutonu i cezu¹⁷.

Największym trucicielem wód śródlądowych jest rolnictwo. Rolnicy używają wiele milionów ton azotu, fosforu i potasu w postaci nawozów sztucznych. Pewna ich część zostanie zawsze spłukana do sąsiednich zbiorników wodnych. Na to nakła-

---

¹⁴BBC, www.bbc.co.uk. (dostęp: 15.10.2012).

¹⁵Atmosphäre Chemisty Departament, www.atmosphere.mpg.de (dostęp: 15.10.2012).

¹⁶P. Górecka, *Niebo dla zielonych*, „Newsweek” 2007, nr 22, s. 76.

¹⁷E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 116–119.

dają się ścieki przemysłowe, a także komunalne, np. ze szpitali¹⁸.

Każdego dnia do światowych zasobów wody trafiają 2 mln ton zanieczyszczeń. Prawie połowa największych rzek na świecie jest poważnie zanieczyszczona lub zagrożona wyschnięciem. Jeszcze do końca lat 70. największe rzeki Europy Zachodniej były silnie zanieczyszczone metalami ciężkimi. Nadal problem ten dotyczy Europy Wschodniej i krajów rozwijających się. Aż 40 proc. rzek w Chinach nie spełnia norm czystości określonych przez Światową Organizację Zdrowia¹⁹.

Szczególną rolę w procesie zanieczyszczania wód gruntowych odgrywają składowiska odpadów i wylewiska ścieków, lokalizowane najczęściej w wyrobiskach poźwirowych. Zalega tam wiele toksyn, które przenikają do wód gruntowych: metale ciężkie, związki azotu, zanieczyszczenia chemiczne, m.in.: detergenty, fenole, pestycydy, rozpuszczalniki²⁰.

Odrębnym problemem są zanieczyszczenia akwenów morskich i oceanicznych. Degradacja środowiska morskiego jest złożonym procesem i zachodzi powoli, głównie z powodów dużej pojemności mórz. Zanieczyszczenia pochodzą przede wszystkim: z rzek – w wyniku katastrof na morzu tankowców ropy naftowej, awarii technicznych platformy wiertniczej, umyślnego wprowadzenia zanieczyszczeń, np. ze statków, czy na skutek zaśmiecenia nadbrzeży przez turystów. Zdarzają się też naturalne kataklizmy, które wybuchają na dnie oceanów. To przez Atlantyk przebiega wielki „szelf tektoniczny”, tzw. syft, z którego lawa wypływa prawie nieustannie. Podobne obszary istnieją na Pacyfiku i Oceanie Indyjskim. Czynne wulkany zmieniają wody oceanów.

Największe morskie katastrofy zawsze były związane z transportem ropy naftowej. Samo mycie ładowni tankowców powoduje, że do mórz i oceanów dostaje się rocznie od 8 do 20 mln baryłek ropy naftowej. Ale najpoważniejsze w skutkach zagrożenie stanowią katastrofy tankowców. Ropa naftowa, oleje ciężkie i różne produkty petrochemiczne są dlatego niebezpieczne, że nie rozpuszczają się w wodzie, utrzymują się na jej powierzchni lub osadzają na wybrzeżu, zabijając bezpośrednio lub pośrednio wiele organizmów. Po katastrofie tankowca przywracanie równowagi środowiska trwa wiele lat²¹.

Jedną z pierwszych wielkich katastrof tankowców miała miejsce w r. 1967, kiedy „Torvey Canyon” na wodach przybrzeżnych Kornwalii wylał duże ilości ropy naftowej. Na plażach niemal wszystkie formy życia uległy zagładzie. Olbrzymie straty poniosły organizmy morskie, zwłaszcza kraby, trąbiki, małe ryby i ptaki morskie. Źle zorganizowana i przeprowadzona akcja ratunkowa spowodowała dalsze zniszczenia. Odnowa biologiczna tego miejsca trwała sześć lat. Do kolejnej katastrofy

---

¹⁸Tamże, s. 119.

¹⁹Związek Stowarzyszeń Polska Zielona Sieć, www.ekonsument.pl (dostęp: 25.10.2012).

²⁰Tamże.

²¹Serwis Prakseologia, www.prakseologia.pl (dostęp: 25.10.2012).

doszło 10 lat później (1978 r.) na wodach przybrzeżnych Bretanii, gdzie rozbił się statek „Amoco Cadz”. Do wód wyciekły 223 tys. ton surowej ropy naftowej. W wyniku tego skażeniu uległo około 230 km linii brzegowej. Zginęło wówczas około 35 tys. oblepionych ropą ptaków, 260 tys. ton ryb oraz 6,4 tys. ton ostryg²².

Jedną z największych katastrof ekologicznych związanych z ropą naftową było podpalenie kuwejckich szybów i instalacji naftowych w czasie wojny w Zatoce Persejskiej. Szacuje się, że z tych szybów do zatoki dostało się od 2,5 do 5 mln baryłek ropy naftowej. Zginęło wówczas około 25 tys. ptaków morskich, a rybacy stracili wiele bogatych łowisk²³. Podobne rozmiary osiągnęła katastrofa wieży wiertniczej w Zatoce Bałkańskiej w 2010 r.

Degradacja gleby

Gleba należy do najważniejszych elementów środowiska. Jej właściwości fizyczne, chemiczne i biologiczne są bardzo zmienne i wrażliwe na zmianę warunków zewnętrznych. Formuje się bardzo długo, bo dwu-, trzycentymetrowa jej warstwa powstaje w ciągu od 200 do 1000 lat²⁴. Z tego względu glebę uważa się za zasoby nieodnawialne.

Dla życia człowieka gleba spełnia podstawową funkcję dostarczania żywności, ponieważ inne źródła, takie jak rzeki, jeziora, morza i oceany, stanowią zdecydowanie mniejszy udział w procesie pozyskiwania żywności. Pierwsi rolnicy i pasterze uzyskiwali ziemię uprawną i pastwiska przez wycinanie drzew. W miejscach ogołconych z drzew deszcze łatwiej wypłukiwały glebę i najżyźniejsze obszary szybko się kurczyły²⁵. Obecnie jedynie 7 proc. obszarów lądów ma optymalne warunki do produkcji rolniczej, a jedna czwarta ziem uprawnych nie powinna znajdować się pod uprawą ze względu na toksyczność. Dlatego degradacja gleby jest zagrożeniem na skalę globalną²⁶.

Najbardziej rozpowszechnionym typem degradacji gleb jest erozja. Jest to zespół procesów, polegający na rozmywaniu, rozwiewaniu i złobieniu powierzchniowej warstwy gleby. Naturalna erozja jest przeważnie nieszkodliwa, potęguje ją zła gospodarka człowieka: niszczenie naturalnej szaty roślinnej, nieprawidłowa uprawa ziemi, wadliwy dobór roślin uprawnych, niewłaściwy wypas bydła, zła melioracja wodna. Erozja może spowodować całkowite zniszczenie profilu gleby²⁷. Gleba na której uprawia się zboże, 50 razy szybciej ulega erozji niż gleba porośnięta lasem,

²² Morze zakłete w skałach, edu.pqi.gov.pl (dostęp: 25.10.2012).

²³ Ekologiczny Portal Informacyjny, naszaekologia.pl (dostęp: 26.10.2012).

²⁴ G. Dobrzańska, B. M. Dobrzańska, D. Kielczewski, *Ochrona środowiska przyrodniczego*, Białystok 2007, s. 67.

²⁵ *Odwieczny niszczyciel*, „Newsweek” 2008, nr 8, s. 73.

²⁶ E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 134.

²⁷ J. Wojciechowski, *Ekologiczne problemy kształtowania środowiska*, Warszawa 1987, s. 369.

a gleba przeznaczona pod uprawę roślin okopowych – nawet 100 razy. Pastwiska ulegają erozji 10 razy szybciej niż lasy²⁸.

Czynnikami poważnie zanieczyszczającym glebę są związki chemiczne. Zaliczamy tutaj nadmierne zakwaszenie lub nadmierną alkalizację gleb, naruszenie równowagi jonowej, zasolenie roztworów glebowych, nadmierną koncentrację metali ciężkich, nadmierne nagromadzenie pestycydów²⁹.

Odpady

Odpady to zużyte przedmioty oraz substancje stałe i ciekłe, nie będące ściekami, powstałe na skutek bytowania człowieka i funkcjonowania gospodarki, zwłaszcza przemysłu. Najczęściej wszystkie odpady dzielimy na przemysłowe i komunalne³⁰.

Najbardziej toksyczne są odpady przemysłowe, wytwarzane przez górnictwo, energetykę, przemysł metalurgiczny, w postaci: odpadów górniczych, szlamów poflotacyjnych, odpadów popłuczkowych przetwórstwa węglowego, siarkowego, miedzanego i cynkowo-olowianego; popioły lotne i żużel z elektrowni i elektrociepłowni. Są one składowane na hałdach, cechuje je duża toksyczność, palność, wybuchowość i rakotwórczość. Odpady komunalne koncentrują się w dużych aglomeracjach miejsko-przemysłowych.

Odpady radioaktywne z natury rzeczy są szczególnie toksyczne. Poważne zagrożenie zaczyna się już w kopalniach uranu, w zakładach, gdzie się go wzbogaca, zakładach oczyszczania plutonu, gdzie z powodu chorób nowotworowych zmarły już setki osób. Świat zwrócił na to uwagę po wypadku w Czarnobylu. Po zbadaniu przez Agencję TASS 380 bloków energetycznych, zlokalizowanych na świecie, w blisko połowie z nich zarejestrowano wypadki i awarię. Większość z nich posiadała jednak odpowiednie osłony i hermetyczne zabezpieczenia, które chronią biosferę przez rozprzestrzenieniem się niebezpiecznych substancji poza teren elektrowni. Ale Rosja na większości swoich bloków nie posiada takich zabezpieczeń, stąd też awaria w Czarnobylu była zagrożeniem dla świata³¹.

Wybrane inne zagrożenia ekologiczne

1. **Kwaśne deszcze** – to opady atmosferyczne zawierające m.in. produkty przemian tlenków azotu, dwutlenku siarki, tlenków węgla. Kwaśne opady spowodowały katastrofy ekologiczne w Kanadzie, Stanach Zjednoczonych i Północno-Zachodniej Europie. Na przykład w Szwecji aż 16 tys. spośród 85 tys. wszystkich jezior jest obecnie zakwaszonych, zaś w 5 tys. całkowicie wyginęły ryby. Środkiem zaradczym jest wapnowanie zakwaszonych

---

²⁸Tamże.

²⁹E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 137–138.

³⁰Tamże, s. 150.

³¹S. K. Więckowki, I. Więckowska, *Globalne zagrożenia środowiska*, Kielce 1999, s. 38.

wód, co nie jest obojętne dla innych elementów ekosystemu. Przemysł Wielkiej Brytanii emituje do atmosfery 3,7 mln ton dwutlenku siarki rocznie³². Z tych względów kwaśne deszcze uznaje się za jeden z najpoważniejszych problemów ekologicznych o zasięgu globalnym.

2. **Dziura ozonowa** – to kolejne realne zagrożenie dla życia na naszej planecie, wywołane działalnością człowieka. Ubywa ozonu w ozonosferze na skutek zanieczyszczenia atmosfery związkami, które reagują z ozonem. Związkami tymi są: chloro-fluoropochodne węglowodanów, tzw. freony, chlorek metylu, czterochlorek węgla, bromek metylu i tlenki azotu. Konsekwencją zmniejszenia powłoki ozonowej jest zwiększenie natężenia promieniowania ultrafioletowego, które jest zabójcze dla organizmów żywych (m.in. powodują raka skóry)³³.

Od szczelności warstwy ozonowej zależy więc nasze bezpieczeństwo, a nawet życie. Jednak jest ona systematycznie niszczona przez skutki uboczne cywilizacji. Do tego dołącza się niszczycielska działalność czynnych wulkanów. Najbardziej toksyczne dla ozonu są gazy, używane od 1928 r. jako materiały chłodzące w lodówkach oraz wykorzystywane do produkcji kosmetyków w sprayu³⁴. W 1985 r. zbadano, że grubość warstwy ozonowej nad Antarktydą zmniejszyła się nawet o 35 proc. Wyniki tych badań (satelitarne) zdetonowały pierwszą ponowoczesną bombę ekologiczną³⁵. Dalsze badania wykazały, że poziom ozonu, stanowiącego przecież „parasol ochronny” nad Ziemią, zmniejszył się o 5 proc. nad północnymi obszarami świata. Zaniepokojenie wzbudza olbrzymia dziura ozonowa nad Antarktydą. W r. 1997 jej rozmiary oszacowano na 19 mln km², a rok później powiększyła się do 26 mln km²³⁶.

Na mocy porozumienia, podczas szczytu ONZ w Montrealu 170 państw podpisało *Protokół Montrealski* z 1987 r., który przewidywał redukcję emisji freonu o 50 proc. do końca XX wieku. Rok później koncern Dufont, największy producent freonów, ogłosił, że zaprzestał ich produkcji i uruchomił wytwarzanie nieszkodliwych zamienników. Dwadzieścia lat później (w 2007 r.) uczeni amerykańscy potwierdzili, że zmniejszenie emisji freonów miało istotny wpływ na redukcję dziury ozonowej, ale także korzystny wpływ na spadek tempa globalnego ocieplenia³⁷.

3. **Smog** – zwany inaczej mgłą inwersyjną, to szczególnie niebezpieczny rodzaj zanieczyszczenia powietrza, który powstaje na skutek połączenia się dymu i mgły lub pary wodnej.

---

³² Ekologiczny Portal Informacyjny, naszaekologia.pl (dostęp: 2.11.2012).

³³ E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 106–107.

³⁴ A. Collis, *Trzynastu Jeźdźców Apokalipsy. Człowiek i natura w trzecim tysiącleciu*, Katowice 2007, s. 71–72.

³⁵ E. Bendyk, *Groza ozonowa*, „Polityka” z dnia 14.04.2007 r., nr 15, s. 116.

³⁶ A. Collins, *Trzynastu Jeźdźców Apokalipsy. Człowiek i natura w trzecim tysiącleciu*, wyd. cyt., s. 73.

³⁷ E. Bendyk, *Groza ozonowa*, wyd. cyt., s. 116.

Smog powstaje na obszarach o dużej emisji zanieczyszczeń, zwłaszcza w sprzyjających warunkach meteorologicznych i klimatycznych. Klasycznym przykładem smogów jest smog utleniający typu „Los Angeles” i smog kwaśny typu „londyńskiego”³⁸.

Smog ze względu na dużą koncentrację agresywnych czynników chemicznych stanowi poważne zagrożenie życia i zdrowia ludzi i zwierząt, a także powoduje choroby roślin. Na przykład smog w Londynie w 1952 r. spowodował w ciągu pięciu dni śmierć około 4 tys. osób, co wywołało ogromny szok i zwróciło uwagę społeczeństwa na ochronę środowiska³⁹.

4. **Efekt cieplarniany.** Klimat naszej planety systematycznie się ociepla. Już w 1992 r. przyznał to oficjalnie szef zespołu naukowców z NASA w następującej wypowiedzi: „Możemy stwierdzić z prawdopodobieństwem 99 proc., że obecne ocieplenie ma rzeczywisty trend wznoszący i nie jest przypadkową zmienną”⁴⁰.

Zjawisko to polega na zatrzymaniu pewnej ilości ciepła emitowanego do atmosfery. Spowodowane jest to wzrostem zawartości gazów cieplarnianych, głównie dwutlenku węgla, freonów, metanu, podtlenku azotu. Z tego najaktywniejszą substancją cieplarnianą jest dwutlenek węgla⁴¹.

Prognozy są pesymistyczne, bo szacuje się, że do r. 2050 zawartość tego gazu w atmosferze co najmniej się podwoi. Z tego powodu temperatura w strefach równikowych wzrośnie o około 1,5–2°C, zaś w dalszych szerokościach geograficznych o 4°C⁴². W takiej sytuacji atmosfera ziemską ulegnie przeorganizowaniu, zmieni się cyrkulacja atmosferyczna, przesuną się strefy klimatyczne. W naszej strefie (umiarkowanej) wystąpi wzrost zmienności warunków pogodowych. Oczekiwać należy zwiększenia częstotliwości zjawisk ekstremalnych (susze, powodzie, huragany). Te zjawiska przyniosą ogromne straty w ludziach i materialne, bo huragany mogą być silniejsze od współczesnych nawet o 40–50 proc. Zmiany te już były widoczne np. w huraganie „Katrina”, który zdemolował Nowy Orlean i kosztował USA co najmniej 120 mld dolarów, czy największy z nich – huragan „Wilma”, który w październiku 2005 r. spustoszył Karaiby⁴³.

5. **Wyniszczenie lasów.** Las wywiera ogromny wpływ na klimat i glebę. To źródło wzbogacające powietrze o życiodajny tlen, pełni też funkcję filtra dla zanieczyszczeń atmosferycznych.

---

³⁸E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 106.

³⁹B. Graniczny, W. Mizerski, *Katastrofy przyrodnicze*, Warszawa 2007, s. 172.

⁴⁰A. Collins, *Trzynastu Jeźdźców Apokalipsy. Człowiek i natura w trzecim tysiącleciu*, wyd. cyt., s. 55.

⁴¹S. K. Więckowki, I. Więckowska, *Globalne zagrożenia środowiska*, wyd. cyt., s. 70.

⁴²A. Collins, *Trzynastu Jeźdźców Apokalipsy. Człowiek i natura w trzecim tysiącleciu*, wyd. cyt., s. 57.

⁴³E. Bendyk, *Groza ozonowa*, wyd. cyt., s. 116.

Zjawisko zamierania lasów porównuje się do korozji metali. Najpierw obumierają pojedyncze drzewa, a później powstają przerwy w całym stanie drzewostanu (na metalu podobnie, najpierw pojawiają się plamki rdzy, a później jest ona na całej powierzchni). W końcu cały ekosystem leśny zaczyna stopniowo zamierać⁴⁴.

Głównymi przyczynami wymierania lasów są pożary i często inwazje szkodników leśnych. Są to przyczyny naturalne, chociaż część pożarów powstaje z winy człowieka. Nie bez znaczenia pozostaje tu niewłaściwa gospodarka wodna człowieka, powodująca obniżenie poziomu wód gruntowych (np. melioracje nieużytków rolnych lub leśnych, dążenie do coraz większej ilości studni głębinowych, eksploatacja kopalni oraz ekspansja turystyczna)⁴⁵. Poważne zagrożenia lokalne dla lasów stanowią toksyczne dla nich substancje: amoniak, fluor, węglowodory, azot i pyły.

Jednak prawdziwym wyzwaniem dla ludzkości jest ochrona drzewostanu w Amazonii, zwanej „dachem świata”. Los lasów tropikalnych jest współcześnie – kiepski. Tracą one znaczną powierzchnię przez rabunkową gospodarkę, co powoduje poważne skutki dla klimatu i środowiska naturalnego. To samo dotyczy wycięcia lasów na Syberii. Skutki są fatalne dla flory i fauny. Mówi się, że jedno drzewo może zaopatrzyć w tlen jedną rodzinę przez cały rok. A tymczasem brytyjscy naukowcy stwierdzili, że tylko w r. 2002 na terenie Amazonii zniknęło 25,5 tys. km² lasów – czyli obszar całej Belgii.

Smutna jest refleksja M. Morgolisa zawarta w słowach: „(...) Nie powstrzymaliśmy niszczenia środowiska naturalnego, choć 12 lat wcześniej na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro poszczególne kraje zgłaszały różne i liczne pomysły ratowania dzikiej przyrody”⁴⁶.

W innych częściach świata też rabunkowo wyrąbywane są wielkie obszary leśne. Na przykład wyrąb drzew w Parku Narodowym Tajung Puting na Borneo; zniszczono warunki do życia orangutanom, co zagraża ich wyginięciem. W niebezpieczeństwie są także inne zwierzęta Indonezji i Malezji: niedźwiedzie, gibbony, małpy długonose, lamparty mgliste, żyjące w Tanjung Puting i innych rezerwach przyrody⁴⁷. Według danych rządowych i informacji z niezależnych źródeł Indonezja dostarcza 70 mln m³ drewna, z czego aż dwie trzecie pochodzi z nielegalnego wycięcia. Lasy na Borneo przeznaczone do wycięcia przestały istnieć przed 2010 r.⁴⁸

---

⁴⁴ G. Dobrzańska, B. M. Dobrzańska, D. Kielczewski, *Ochrona środowiska przyrodniczego*, wyd. cyt., s. 91.

⁴⁵ E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 197.

⁴⁶ M. Margolis, *Zielone złoto – iluzja*, „Newsweek” 2004, nr 9, s. 62–65.

⁴⁷ J. Cachrane, *Znikające Borneo*, „Newsweek” 2001, nr 2, s. 72–73.

⁴⁸ Tamże.

11.3. Zagrożenie ekologiczne w Polsce

Przegląd głównych zagrożeń naszego środowiska naturalnego wygląda następująco.

Zanieczyszczenie środowiska

Polska zajmuje 48. miejsce w klasyfikacji krajów dbających o ekologię i dobre warunki życia – według rankingu miesięcznika „Reader’s Digest”. Ranking ten obejmował 141 państw świata. Zwyciężyła w nim zielona Finlandia, za nią uplasowała się Islandia, Norwegia i Szwecja, zaś najniższą ocenę otrzymała – Etiopia. Nasze miejsce w przedstawionym rankingu nie jest powodem do dumy. Jednak w kilku kategoriach uplasowaliśmy się dość wysoko: 17. miejsce pod względem zdrowia i niskiej umieralności niemowląt, a 38. miejsce pod względem jakości powietrza. Przy ocenie dostępu do żywności i wody Polska zyskała nawet najwyższą lokatę. Niestety, w wielu kategoriach wlecemy się na szarym końcu lub blisko niego: 79. miejsce pod względem jakości wody, 124. miejsce pod względem emisji gazów cieplarnianych do atmosfery⁴⁹.

Zanieczyszczenie atmosfery w naszym kraju należy do najwyższych na kontynencie europejskim. Emisja pyłów i gazów w Polsce jest ogromna. Na przykład tylko w ciągu 1998 r. do atmosfery dostało się 2522 ton różnych zanieczyszczeń, z czego 10 proc. stanowiły pyły, reszta to gazy. Pocieszające jest to, że wielkości te maleją, bo w ostatnich trzech latach istotnie zredukowano emisję zanieczyszczeń⁵⁰.

Szacuje się, że w Polsce ogólna emisja zanieczyszczeń gazowych wyniosła w r. 2000 około 8 mln ton, w tym wielkości emisji SO₂, 1,5 mln ton (w porównaniu z r. 1989 – 3,9 mln ton), CO₂ – około 3,5 mln ton, niemetanowych lotnych związków organicznych – 0,9 mln ton, amoniaku (NH₃) – 0,3 mln ton, dodatkowa emisja CO₂ węgla jest szacowana na około 315 mln ton. Emisja pyłów w latach 1989–1999 zmniejszyła się jednak z 2,4 mln ton do 0,8 mln ton rocznie, czyli o około 65 proc.⁵¹

Główną przyczyną tak wysokiego stopnia zanieczyszczenia powietrza jest wytworzenie blisko 80 proc. energii w elektrociepłowniach, opalanych węglem kamiennym i brunatnym⁵².

Zanieczyszczenie wody.

Polska należy do najbogatszych krajów w Europie pod względem zasobów w słodką wodę. Ale są one nierównomiernie rozmieszczone przestrzennie i cechują się dużą zmiennością sezonową. Obszar deficytu wód powierzchniowych ocenia się

⁴⁹ 48 miejsce Polski w rankingu krajów dbających o ekologię, „Rzeczpospolita” z dnia 8.10.2007 r., www.rp.pl (dostęp 15.11.2012).

⁵⁰ E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 99.

⁵¹ *Polska. Ochrona środowiska. Stan prawny i organizacyjny*, Warszawa 2000, www.pwn.pl (dostęp: 14.11.2012).

⁵² E. Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 93.

na 38 proc.⁵³

Sytuację pogarsza bardzo zły stan jakości wód powierzchniowych, do których odprowadzane jest w postaci ścieków przemysłowych i komunalnych około 80 proc. pobieranej wody⁵⁴. Z tego oczyszczanych, często w stopniu niewystarczającym, jest 75 proc. ścieków. Do wód powierzchniowych bez żadnego oczyszczania zostaje zrzucona pozostała część. Warto dodać, że liczba ścieków ujmowana w statystykach nie obejmuje zanieczyszczeń z terenów wsi oraz niesionych spływami obszarowymi z terenów rolniczych, które wnoszą do wód powierzchniowych około połowy całkowitego ładunku azotu, 40 proc. związków organicznych i około 30 proc. fosforu. Specyficzne zanieczyszczenie stanowią wody kopalniane, które zawierają dzienny ładunek chlorków i siarczanów w wysokości 9 tys. ton⁵⁵.

Negatywnym efektem ogromnej ilości ścieków jest fatalny stan wód śródlądowych w Polsce oraz wód Bałtyku. Stan naszych jezior jest niewiele lepszy. Wyniki badań z 1993 r. wskazują, że jedynie 3,1 proc. jezior zawierało czystą wodę⁵⁶.

Ocena jakości wód śródlądowych podlega klasyfikacji według kryterium ich czystości. Wyróżnia się na tej podstawie trzy klasy czystości wód w Polsce i dodatkowo – wody pozaklasowe, które ze względu na duże zanieczyszczenie nie odpowiadają określonym normom. Do klasy pierwszej należą wody czyste, nadające się do picia i korzystania przez przemysł spożywczy i farmaceutyczny, jak również do hodowli ryb. Klasa druga wody nadaje się do chowu i hodowli zwierząt gospodarczych oraz do potrzeb rekreacyjnych. Natomiast klasa trzecia to wody nadające się do zaopatrywania zakładów przemysłowych, z wyjątkiem przemysłu spożywczego i farmaceutycznego. Wody tej klasy nadają się do nawadniania terenów rolniczych i ogrodowych⁵⁷.

Jednak stan czystości polskich rzek pozostawia wiele do życzenia i od szeregu lat ulega jeszcze pogorszeniu. Dopiero od r. 1964 zaczęto ujednolicać kryteria badania jakości wód rzecznych. Od tego czasu liczba odcinków rzek o pierwszej klasie czystości zmniejszyła się, zaś przybyło wód niższych klas czystości oraz takich, które nie odpowiadały przyjętym normom. W ujęciu liczbowym wygląda to następująco: w latach 1964–1967 do klasy pierwszej zaliczono 31,6 proc. rzek, natomiast w 1998 r. już tylko 3,1 proc. Z kolei liczba wód nadmiernie zanieczyszczonych w tym okresie wzrosła z 28,8 proc. do 39 proc. Do rzek najbardziej zanieczyszczonych należą: częściowo Odra z jej dopływami, częściowo Warta, rzeki okolic Łodzi i Zagłębia Śląsko-Dąbrowskiego, a także Wisła w okolicach Krakowa⁵⁸.

---

⁵³ Tamże, s. 114.

⁵⁴ G. Dobrzańska, B. M. Dobrzańska, D. Kielczewski, *Ochrona środowiska przyrodniczego*, wyd. cyt., s. 32.

⁵⁵ Tamże, s. 33.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 125.

⁵⁸ Tamże.

Zagrożenie Bałtyku i jego polskiego wybrzeża

Morze Bałtyckie nazywane jest morzem śródziemnym Północnej Europy, bo ze wszystkich stron jest otoczone lądem, a z Morzem Północnym łączy go jedynie kilka płytkich cieśnin. Powierzchnia obszarów morskich naszego kraju wynosi 32 677 km². Wody te stanowią 8,5 proc. powierzchni całego Bałtyku. Strefa brzegowa to obszar wzajemnego oddziaływania lądu i morza. Z tego względu jest to obszar o ważnym znaczeniu przyrodniczym i gospodarczym. Jednocześnie jest to teren bardzo wrażliwy na wszelkie zmiany naturalne i antropogeniczne⁵⁹.

Morze Bałtyckie jest szczególnie narażone na zanieczyszczenie, ponieważ jest akwenem niedużym, płytkim, a do tego prawie zamkniętym. Woda w nim wymienia się bardzo powoli, zatem zanieczyszczenia zalegają w nim dłużej niż w wodach innych mórz. Do zanieczyszczenia przyczyniają się rolnictwo, przemysł, społeczeństwo oraz żegluga. Można, w uproszczeniu, powiedzieć, że Bałtyk jest ściekiem dla 100 mln ludzi, mieszkających na jego wybrzeżach. Szacunkową ilość zanieczyszczeń wprowadzonych przez poszczególne państwa do wód Bałtyku ocenia się na 1,2 mln ton rocznie.

Jest to skutek ożywionej wymiany handlowej, co wyróżnia się liczbą 70 tys. statków wpływających rocznie przez cieśniny. Do tego należy dodać flotę rybacką, operującą na tym morzu przez cały rok. Na wybrzeżach Bałtyku rozlokowanych jest około 1 tys. portów i przystani. Funkcjonują stocznie w Kopenhadze, Kilonii, Rostoku, Szczecinie, Gdańsku, Sankt Petersburgu, Sztokholmie itd., które też przyczyniają się do emisji różnych zanieczyszczeń⁶⁰.

Rocznie przez Bałtyk przewozi się około 100 mln ton ropy naftowej, głównie rosyjskiej, a do r. 2010 wielkość ta zwiększyła się do 160 mln ton. Jednocześnie tylko w 2002 r. na wodach Bałtyku doszło do 63 wypadków i kolizji statków⁶¹.

Awaria zbiornikowca, który przewozi wiele ton ropy, stanowi najpoważniejsze zagrożenie ekologiczne dla Bałtyku.

Zdaniem Tomasza Szubrychta do najpoważniejszych zagrożeń ekologicznych obszarów morskich należą⁶²:

- katastrofy ekologiczne wywołane zanieczyszczeniami obszarów morskich, nieodpowiednia eksploatacja ożywionych i nieożywionych walo-rów morza;
- zagrożenia generowane przez zatapianie w morzu substancji niebezpiecznych (szczególnie broni chemicznej);

⁵⁹R. Dobracki, S. Uścińowicz, *Geoagrożenia polskiego brzegu Bałtyku*, www.pgi.gov.pl (dostęp: 1.12.2012).

⁶⁰*Kaliningrad się ociąga, a Bałtyk cierpi*. Portal Energetyczny. Portal Ekologiczny, www.ekologia.energia.biz.pl (dostęp: 1.12.2012).

⁶¹M. Sandecki, *Zdążyć przed ekokatastrofą. Najśłodszy na świecie*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 19.04.2004 r., nr 92, www.gazetawyborcza.pl (dostęp: 23.11.2012).

⁶²T. Szubrycht, *Bezpieczeństwo morskie państwa*, Gdynia 2011, s. 86.

- zagrożenia spowodowane odprowadzaniem do wód Bałtyku (z nadbrzeży i głębi lądu) ścieków przemysłowych i komunalnych za pośrednictwem wód śródlądowych.

Do zagrożeń sektora ekologicznego zalicza się także⁶³:

- uwarunkowania meteorologiczne;
- uwarunkowania hydrologiczne;
- zjawisko abrazji i akumulacji;
- podnoszenie się poziomu morza;
- tsunami;
- huragany;
- tajfuny;
- zakłócenia lub anomalie związane z cyrkulacją wód.

W sumie aż 80 proc. zanieczyszczeń mórz i oceanów jest skutkiem działalności człowieka, prowadzonej na lądzie⁶⁴. Dotyczy to także Morza Bałtyckiego, co ukazano w kolejnej tabeli.

Tabela 16

Stężenie metali śladowych w wodach Bałtyku i Północnego Atlantyku

Pierwiastki (ug/kg)	Północny Atlantyk	Morze Bałtyckie
rtęć	0,15–0,3	0,5–1,5
kadm	4 ± 2	12–16
ołów	7 ± 2	12–20
miedź	75 ± 10	500–700
cynk	10 ± 75	600–1000

Źródło: T. Szubrycht, , *Bezpieczeństwo morskie państwa*, Gdynia 2011, s. 111.

Jak widać z tego zestawienia, w wodach Bałtyku występuje kilkakrotnie większe stężenie metali śladowych niż na akwenach otwartych.

Tutaj kumulują się skutki systematycznego zanieczyszczania Bałtyku substancjami toksycznymi. Skażenie to jest skutkiem zatopienia w morzu substancji niebezpiecznych. Zaobserwowano np. znaczny wzrost stężenia arsenu, pierwiastka znajdującego się m.in. w zatopionym adamsycie. Spożycie ryb z Morza Bałtyckiego, zawierających toksyny tego rodzaju, może stanowić poważne zagrożenie ludzkiego zdrowia⁶⁵.

Ale swój poważny udział w niszczeniu ekosystemu akwenów morskich mają siły pozaludzkie, siły natury. To do nich należy podchodzić ze szczególną pokorą. Na

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże, s. 109.

⁶⁵ Tamże, s. 111.

obecnym etapie człowiek nie jest w stanie się nim skutecznie przeciwstawić. Może się tylko, co najwyżej, starać o zniwelowanie negatywnych skutków oraz mniej lub bardziej efektywnie je prognozować. Na przykład prognozy dotyczące Huraganu „Karina” – spowodowały ewakuację miasta Nowy Orlean (USA) przed tym, zanim woda zdołała przerwać wały przeciwpowodziowe i zatopiła miasto. Huragan ten (25.08.2005 r.) okazał się potężnym cyklonem tropikalnym, piątej kategorii w skali Saffita – Simpsona, powstał na Atlantyku. Dnia 30 sierpnia 2005 r. woda zalała około 80 proc. powierzchni miasta Nowy Orlean. Huragan zdewastował wybrzeże stanów Luizjana, Missisipi i Alabamy (USA), Kuby, wysp karaibskich. Zginęło 1209 osób, głównie w Nowym Orleanie. Towarzystwa ubezpieczeniowe wstępnie oszacowały straty materialne, spowodowane przez huragan, na 24 mld dolarów. Całkowity koszt poniesionych strat wyniósł 200 mld dolarów⁶⁶.

Bilans innych katastrof naturalnych jest równie przerażający. Niekiedy politycy lekceważą ostrzeżenia naukowców i nie podejmują w porę odpowiednich decyzji, które mogłyby zmniejszyć straty w ludziach i gospodarce. Brak systemu ostrzegającego ludność przed nadciągającym kataklizmem uważany jest za jedną z głównych przyczyn ogromnej liczby 200 tys. ofiar śmiertelnych tsunami w Indonezji, Sri Lance, Indiach, Tajlandii na Oceanie Indyjskim w 2004 r. 26 grudnia 2004 r. fale tsunami, spowodowane podwodnym trzęsieniem ziemi, sprowadziły śmierć dla około 200 tys. ludzi, a liczbę poszkodowanych szacuje się na kilka milionów. Za zaginionych uznano aż 7 tys. zagranicznych turystów z 40 państw⁶⁷.

Dotychczasowe doświadczenie uczy, że wyzwania i zagrożenia generowane przez siły natury najczęściej są spowodowane podmorskim trzęsieniem ziemi, które wyzwała niszcząca fale – tsunami, bardzo silne wiatry, tornada i cyklony, zjawisko „cofki” (podwyższenie lustra wody postępujące w górę cieku wodnego), zlodzenie, niszczący brzegi mórz postępujący proces akumulacji, globalne podnoszenie się poziomu wód morskich, zjawiska klimatyczne w wielkiej skali (ocieplenie klimatu powodujące anomalie pogodowe)⁶⁸.

O skali strat generowanych przez siły natury może świadczyć fakt, iż w 2004 r. tylko dwie europejskie firmy ubezpieczeniowe poniosły straty z tytułu wypłat odszkodowań, spowodowanych klęskami żywiołowymi o łącznej wysokości 265 mln dolarów. Szacuje się, że do r. 2080 wypłaty odszkodowań z tytułu huraganów radykalnie wzrosną: w Europie o 50 proc., w USA do 75 proc., a w Japonii o 65 proc.⁶⁹

Innym zagrożeniem, dotyczącym także nadbrzeża Bałtyku, są zniszczenia w stre-

---

⁶⁶L. F. Korzeniowski, *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008, s. 63.

⁶⁷Tamże.

⁶⁸T. Szubrycht, *Bezpieczeństwo morskie państwa*, wyd. cyt., s. 112.

⁶⁹M. Karczan, *Potrzeby działań na rzecz ochrony klimatu*, wykład w Polskim Klubie Ekologicznym, Kraków 26.10.2006 r., za: T. Szubrycht, *Bezpieczeństwo morskie państwa*, wyd. cyt., s. 115.

fie brzegowej powstałe wskutek naturalnych procesów *abrazji* i *akumulacji*. Akumulacja powoduje konieczność pogłębiania podejścia do portów – czy torów wodnych. Abrazja – jest to proces polegający na ścieraniu się podłoża skalnego przez okruchy skalne, ustawicznie przemieszczający się nurt rzeczny, prądy morskie, falowanie, wiatr, lodowce. Jest to zatem główny czynnik erozji⁷⁰. Z tego tytułu Unia Europejska wydaje w każdym roku 6 mld euro na ochronę uszkodzonych brzegów morskich. A straty państw z tego powodu wynoszą corocznie 30 mld euro⁷¹. Polskie Urzędy Morskie także wydają wielkie kwoty na renowację i umacnianie brzegów Bałtyku po intensywnych sztormach.

Wreszcie przerażającym przykładem destrukcyjnego działania sił przyrody w akwenach morskich i na lądzie było tsunami, które w 2011 r. nawiedziło Japonię. Na skutek trzęsienia ziemi o sile 8,9 stopnia w skali Richtera fale wezbrały do 10 m wysokości i pędziły z prędkością 175 km na godzinę. W wyniku trzęsienia ziemi śmierć poniosło około 1 tys. osób, a fale tsunami zabiły ponad 25 tys. osób, tysiące zostały ranne, około 130 tys. ludzi zostało pozbawionych dachu nad głową. Straty materialne oszacowano na około 300 mld dolarów. Japoński Bank Centralny zasilł rynek finansowy kwotą 183 mld dolarów. Japońska gospodarka jest silna i zniosła o własnych siłach ten cios, ale odbudowa zniszczeń trwa ciągle. Sytuację utrudnia uszkodzenie elektrowni jądrowej i skażenie radioaktywne terenów⁷².

Skażenie gleby

Działalność człowieka w dziedzinie przemysłowej, agrotechnicznej i bytowej powoduje niekorzystne zmiany w polskiej glebie. Na to nakłada się jeszcze destrukcyjna aktywność sił przyrody. Szacuje się, że w skali kraju istnieje blisko 68 tys. ha gruntów zdewastowanych i zdegradowanych, wymagających rekultywacji i zagospodarowania⁷³. Rekultywacja (rewitalizacja) to złożony proces przywracania zdegradowanym gruntom pierwotnej funkcji. Dotyczy to w szczególności obszarów pokopalnianych. Cały proces jest długi i kosztowny. Finansowany jest z budżetu państwa, ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska, Gospodarki Wodnej i Leśnej oraz ze środków unijnych⁷⁴.

To nie zmienia faktu, że bardzo wiele jest do zrobienia. Powierzchnia gleby zasiedlana przez różne zbiorowiska roślinne i uprawy maleje, bo grunty zajmowane są przez rozbudowujące się miasta, fabryki, autostrady i drogi. Wielkie połacie gleby są

⁷⁰ *Mała encyklopedia A–Z*, Warszawa 1995, s. 2.

⁷¹ T. Szubrycht, *Bezpieczeństwo morskie państwa*, wyd. cyt., s. 112.

⁷² Tamże, s. 115.

⁷³ *Polska ochrona przyrody i środowiska. Stan prawny i organizacyjny*, www.pwn.pl (dostęp: 15.12.2012).

⁷⁴ Na przykład powiat złotowski w Zachodniopomorskiem otrzymał z Funduszy Unijnych 33 mln zł na uregulowanie stosunków wodno-kanalizacyjnych (audycja „Radio Koszalin” z dnia 18 III 2012 r., godz. 11⁰⁰).

wykorzystywane pod wysypiska śmieci, hałdy kopalniane lub hutnicze, gruzowiska. W podobny sposób narażone są na toksyny gleby znajdujące się wzdłuż ruchliwych ciągów komunikacyjnych. Na dużych obszarach znika gleba na skutek erozji, do czego człowiek się przyczynił – niszcząc naturalną pokrywą roślinną. W takich warunkach gleba z łatwością ulega wymywaniu przez wody opadowe i wywiewaniu przez wiatry. Dodajmy do tego skutki cyklicznych powodzi, które zalewają i zamulają całe obszary upraw.

Największą degradację gleb w 1998 r. spowodował przemysł (kopalnie odkrywkowe, huty, hałdy, wysypiska), które miały miejsce w województwach: Wielkopolskim, Dolnośląskim i Śląskim. Powierzchnia zdewastowanych tam i zdegradowanych gruntów obejmowała prawie 0,25 proc. powierzchni kraju. Szacuje się, że blisko 28 proc. powierzchni Polski zagraża erozja wodna, zaś około 30 proc. gruntów ornych zagrożonych jest przez erozję wietrzną. Czynnikiem, który niszczy coraz większe obszary gleb, jest deficyt wody. Obecnie blisko 40 proc. terenów rolnych cierpi z powodu jej niedostatku. Zjawisko to obserwujemy zwłaszcza w północnej części Wielkopolski, na Wyżynie Lubelskiej i na Górnym Śląsku⁷⁵.

Po ustąpieniu z terenu Polski wojsk byłego Związku Radzieckiego stwierdzono (na początku lat 90.), że zajmowane przez tę armię tereny o powierzchni około 70 tys. km² są mocno zdegradowane substancjami ropopochodnymi. Na terenach dużych baz paliwowych, lotnisk i poligonów występuje silne zanieczyszczenie gruntów i wód podziemnych produktami ropopochodnymi. Wyniki badań Państwowej Inspekcji Ochrony Środowiska WAT wskazują, że w wielu przypadkach zanieczyszczona woda niesie na sobie w warstwie nieprzepuszczalnej pływające paliwa o grubości dochodzącej do kilku metrów.

Zanieczyszczenie środowiska gruntowo-wodnego, spowodowane przez wojska radzieckie, obejmuje także inne toksyny: metale ciężkie, fenole, detergenty⁷⁶.

Polską glebę degradują stosowane w nadmiarze pestycydy i nawozy sztuczne. Na przykład tylko w r. 1998 w skali kraju zużyto około 3,9 tys. ton nawozów sztucznych, z czego większość stanowiły nawozy wapniowe. Maksymalne użycie przypada na lata 80., kiedy to przeciętnie wysiewano pod uprawy około 6,6 tys. ton nawozów sztucznych i 53 tys. ton pestycydów w skali roku. Obecnie podejmuje się próby odchodzenia od nieracjonalnego nawożenia, bo przekłada się to negatywnie także na jakość i bezpieczeństwo żywności⁷⁷.

Odpady

To kolejne poważne zagrożenie ekologiczne. Chodzi tu o odpady przemysłowe i komunalne. W wielu przypadkach są one toksyczne i rakotwórcze, a niekiedy na-

---

⁷⁵E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 144.

⁷⁶*Polska ochrona przyrody i środowiska. Stan prawny i organizacyjny*, wyd. cyt.

⁷⁷E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 145.

wet – wybuchowe. Duża koncentracja zakładów przemysłowych, np. na Górnym Śląsku, szczególnie obciąża środowisko przyrodnicze zwałami toksycznych odpadów. Trzeba przyznać, że od r. 1988, kiedy wytworzono aż 185,9 mln ton odpadów, ich ilość ulega zmniejszeniu, bo w 1997 r. było ich już 67,2 mln ton. Statystyki wykazują, że największą ilość odpadów wytwarza przemysł w byłym województwie katowickim – ponad 50 proc. całkowitej ilości krajowej oraz w rejonie legnickim – około 20 proc. ilości krajowej, czyli dwa ośrodki wytwarzają około 70 proc. wszystkich odpadów przemysłowych⁷⁸.

Problem opakowań

Opakowania w Polsce stanowią już niemal połowę śmieci na polskich wysypiskach. Każdego miesiąca na wysypiska trafia kilkanaście tysięcy ton opakowań. Niestety, prowadzimy w rankingu europejskich producentów opakowań jednorazowych, szczególnie tych najgroźniejszych dla środowiska (np. butelka plastikowa rozkłada się w przyrodzie przez ponad 100 lat). Kolejne miliony ton opakowań trafiają nie tylko na wysypiska, ale też do lasów, wód i rowów⁷⁹. Na przykład władze PRL nigdy nie rozwiązały problemu skupu butelek.

Zagrożenie polskich lasów

Zagrożenie polskich lasów należy do największych w całej Europie. Stan zdrowotny drzewostanu ulega ciąglemu pogorszeniu. Blisko połowa z nich jest już w sposób istotny uszkodzona, zaś te bez uszkodzeń stanowią zaledwie 6 proc. ogółu zbiorowisk leśnych. W największym niebezpieczeństwie są drzewostany sudeckie i bieszczadzkie oraz lasy w rejonach przemysłowych Śląska, Kotliny Kłodzkiej, w okolicy Tarnobrzega, Puław, Bełchatowa, Krakowa i Kielc⁸⁰. Obszarem, który można określić klęską ekologiczną, są lasy południowo-zachodniej Polski. Jest to tzw. czarny trójkąt w Sudetach, na styku obszaru Polski, Czech i Niemiec, gdzie od lat w kotłowniach spala się silnie zsiarczany węgiel brunatny⁸¹.

W ten sposób nasze rozważania o zagrożeniu bezpieczeństwa ekologicznego w Polsce dobiegły końca. Wyłania się z tego obraz raczej pesymistyczny. Żyjemy w zatrutym otoczeniu. Zachodzi konieczność energicznych działań na rzecz poprawy stanu bezpieczeństwa środowiskowego i zahamowania narastających procesów destrukcyjnych. Teoretycznie nasze środowisko naturalne chroni Konstytucja RP i odnośne przepisy niższej rangi.

⁷⁸ G. Dobrzańska, B. M. Dobrzańska, D. Kielczewski, *Ochrona środowiska przyrodniczego*, wyd. cyt., s. 34–35.

⁷⁹ E. Misiewicz, J. De Gautier, *Opakowania w śmieci*, „Wprost” 2000, nr 3, www.wprost.pl (dostęp: 15.12.2012).

⁸⁰ E. Pyłka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, wyd. cyt., s. 220.

⁸¹ T. Tarabula, *Zabójstwo czy samobójstwo*, „Wiedza i Życie” 1998, nr 11, www.archiwum.wiz.pl (dostęp: 15.12.2012).

11.4. Ochrona środowiska w świetle aktualnych przepisów prawnych

Stan prawny dotyczący ochrony środowiska naturalnego w Polsce jest bardzo rozbudowany. Oprócz omówionych wyżej przepisów Konstytucji RP (art. 5 i 74), zastosowanie ma cały szereg ustaw zwykłych i przepisów wykonawczych. Każda z tych ustaw zawiera artykuły dotyczące odpowiedzialności karnej i ponoszonych kosztów za niszczenie zasobów naturalnych. Trzon tych przepisów tworzą regulacje prawne zawarte w kodeksach: karnym, cywilnym, pracy i wykroczeń. Przepisy odnoszą się także do decyzji administracyjnych, które uwzględniają dopuszczalne normy zanieczyszczeń⁸².

Główny aktem prawnym regulującym w naszym kraju ochronę środowiska jest *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*⁸³, która określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Jest to już czwarta ustawa regulująca tę materię, poprzednie wydano w r. 1934⁸⁴, 1949⁸⁵ i 1991⁸⁶.

Ta ostatnia ustawa różni się m.in. tym od poprzednich, że zostały do niej wprowadzone ustalenia prawa europejskiego dotyczące ochrony przyrody, a zwłaszcza przepisy związane z powołaniem do życia Europejskiej Ekologicznej Sieci Natura 2000.

Ustawa o ochronie przyrody wprowadza aż 10 form jej ochrony, z czego osiem dotyczy tzw. ochrony obszarowej, czyli obejmującej konkretnie wskazane miejsca lub obszary. Oto przegląd ustawowych form prawnej ochrony naszej przyrody:

- **Park narodowy** – to obszar chroniony, wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe (art. 8 ust. 1 ustawy).

Celem tworzenia parków narodowych jest zachowanie różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenie właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtwarzanie zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów (art. 8 ust. 2 ustawy).

- **Rezerwat przyrody** – to obszary chronione, mające zbliżony charakter do parków narodowych. Rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedli-

---

⁸² K. Górską, B. Poskrobko, W. Radecki, *Ochrona środowiska*, Warszawa 2001, s. 227.

⁸³ Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880.

⁸⁴ *Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody* (Dz.U. z 1934 r. Nr 31, poz. 274).

⁸⁵ *Ustawa z dnia 29 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody* (Dz.U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180).

⁸⁶ *Ustawa z dnia 29 kwietnia 1991 r. o ochronie przyrody* (Dz.U. z 1991 r. Nr 144, poz. 492).

ska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz tworzy składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi (art. 13 ust. 1 ustawy).

- **Park krajobrazowy** – jest obszarem chronionym ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania populacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju (art. 16 ust. 1 ustawy).
- **Obszar chronionego krajobrazu** – obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwości zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełniące funkcję korytarzy ekologicznych (art. 23 ust. 1 ustawy).
- **Sieć obszarów „Natura 2000”** – obejmuje obszary specjalnej ochrony ptaków oraz specjalne obszary ochrony siedlisk.

Bardzo duże znaczenie mają też mniejsze formy ochrony przyrody, a mianowicie:

- stanowiska dokumentacyjne;
- użytki ekologiczne;
- zespoły przyrodniczo-krajobrazowe.

Stanowiska dokumentacyjne – są to ważne pod względem naukowym i dydaktycznym formacje geologiczne, nagromadzone skamieniałości, jaskinie lub schroniska podskalne oraz nieczynne wyrobiska powierzchniowe i podziemne. Do tej grupy zaliczone też są miejsca występowania kopalin, szczątków roślin lub zwierząt (art. 41 ust. 1 ustawy).

Natomiast **użytki ekologiczne** – to zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt, grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania (art. 42 ustawy).

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe – są fragmentami krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne (art. 43 ustawy).

- **Pomniki przyrody** – to kolejna forma podlegająca ochronie. Są to pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, gła-

zy narzutowe oraz jaskinie (art. 40 ust. 1 ustawy).

- **Ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów**, która ma na celu zapewnienie przetrwania i właściwego stanu ochrony dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów oraz ich siedlisk, gatunków rzadko występujących, endemicznych, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem oraz objętych ochroną na podstawie umów międzynarodowych, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej (art. 46 ust. 1 ustawy).

Ogółem obszary objęte ochroną prawną zajmują ponad 10 tys. km², a zatem około 32 proc. powierzchni naszego kraju. Parki i rezerваты stanowią tylko 1,5 proc. powierzchni kraju. Obszary określane programem „Natura 2000” zajmują około 9 proc. powierzchni kraju (zgłoszono ten obszar do Komisji Europejskiej w 2004 r.). Na terytorium państwa istnieją 23 parki narodowe o łącznej powierzchni 317, 2 tys. ha, 1395 rezerwatów o łącznej powierzchni 165,2 tys. ha, 120 parków krajobrazowych o łącznej powierzchni 2516,9 tys. ha, 449 obszarów chronionego krajobrazu o powierzchni 7044,5 tys. ha.

Obszar „Natura 2000” obejmuje 72 rejonu ptasie o powierzchni 3109,8 tys. ha i 184 siedliskowe o powierzchni 1175,9 tys. ha. W zakresie mniejszych form ochrony posiadamy 34 989 pomników przyrody oraz 115 stanowisk dokumentacyjnych, zajmujących powierzchnię 0,7 tys. ha. Użytki ekologiczne w ilości 6421 zajmują powierzchnię 44,5 tys. ha, z kolei zespoły przyrodniczo-krajobrazowe obejmują obszar 86,8 tys. ha. Jest ich w sumie 188. Ochroną gatunkową objęto 750 gatunków zwierząt oraz 52 gatunki grzybów i 57 taksonów – czyli gatunków i rodzajów porostów⁸⁷.

Łatwo zauważyć, że współczesne bezpieczeństwo ekologiczne jest ściśle powiązane z prawem ochrony środowiska. W polskim systemie prawnym ochrona środowiska człowieka jest podniesiona do rangi zasady konstytucyjnej. „Rzeczpospolita Polska (...) zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” (art. 5 Konstytucji RP). Zatem celem tej ochrony jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego⁸⁸.

Wykładnię tego przepisu dokonał Trybunał Konstytucyjny. Zdaniem Trybunału bezpieczeństwo ekologiczne ma być zapewnione przez władze publiczne. Jest ono stanem środowiska pozwalającym na bezpieczne przebywanie w nim i korzystanie z niego. Instrumentem zapewniającym bezpieczeństwo jest właśnie ochrona środo-

---

⁸⁷Raport „Natura 2000”, stan z 2005 r. Na przykład – jak donosi codzienna prasa – ekolodzy wstrzymali przebudowę drogi między Miastkiem a Wołczą Wielką. Powód? Protesty ekologów i chronione porosty. Inwestycję zablokowała Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Gdańsku. Inwestorzy zamierzali wyciąć 239 lip i klonów przydrożnych. Okazało się, że na nich rosną w symbiozie ściśle chronione porosty: włosatka brązowa, wabnica kielichowa i mąkla tarninowa. Szczególnie ta pierwsza jest dla przyrodników cenna, B. Rzeczkowska, *Ekolodzy wstrzymali przebudowę drogi*, „Głos Pomorza” z dnia 28 marca 2012 r., nr 74/1587, s. 1.

⁸⁸P. Korzeniowski, *Zasady prawa ochrony środowiska wynikające z przepisów Konstytucji RP*, [w:] *Prawo ochrony środowiska*, M. Górski (red.), Warszawa 2009, s. 56.

wiska, realizowana przez ustawodawcę, kierującego się zasadą zrównoważonego rozwoju. W nakazie ochrony środowiska zawierają się wszelkie działania władz publicznych, zapobiegające pogarszaniu się jego stanu oraz pozwalające na poprawę tego stanu dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń⁸⁹.

Zgodnie z treścią art. 3 pkt 39 *Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska*⁹⁰, przez „środowisko” należy rozumieć ogół elementów przyrodniczych, w tym także tych, które zostały przekształcone w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływanie pomiędzy tymi elementami.

Środowisko naturalne podlega prawnej ochronie przede wszystkim ze względu na bezpieczeństwo ludzi. Degradacja środowiska stwarza realne zagrożenie zdrowia i życia człowieka⁹¹.

Szczególnie ważną regulacją prawną jest *Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie kłęski żywiolowej*⁹². Na podstawie art. 21 tego aktu Rada Ministrów może wprowadzić w kraju jako stan nadzwyczajny *stan kłęski żywiolowej* w celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona kłęski żywiolowej oraz w celu ich usunięcia (np. wyciek ropy lub innych substancji toksycznych do gleby i wody)⁹³.

Liczne są regulacje prawa krajowego związane z bezpieczeństwem ekologicznym. W dziedzinie ochrony lasów istnieje *Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach*⁹⁴ i akt wykonawczy dotyczący gospodarki leśnej⁹⁵. Gospodarki wodnej dotyczy *Ustawa z dnia 24 października 1974 r. Prawo wodne*⁹⁶. Kilka ustaw dotyczy regulacji ochrony rolnictwa: *Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych*⁹⁷, *Ustawa z dnia 26 lipca 1995 r. o ochronie roślin uprawnych*⁹⁸, *Ustawa z dnia 26 lipca 2000 r. o nawozach i nawożeniu*⁹⁹. Zagadnienie rybactwa śródląd-

---

⁸⁹ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 maja 2009 r. w sprawie Kp Z/09, OTK-A z 2009 r., z. 5, poz. 66.

⁹⁰ Dz.U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627 z późn. zm.

⁹¹ J. Maciejewska, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako konstytucyjny obowiązek państwa*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2010, nr 2, Toruń 2010, s. 63.

⁹² Dz.U. z 2002 r. Nr 62, poz. 558.

⁹³ R. Paczulski, *Ochrona środowiska*, Bydgoszcz 2008, s. 72–78.

⁹⁴ Dz.U. z 2000 r. Nr 56, poz. 679 z późn. zm.

⁹⁵ *Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 25 sierpnia 1992 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu uznawania lasów za ochronę oraz szczegółowych zasad prowadzenia w nich gospodarki leśnej* (Dz.U. z 1992 r. Nr 67, poz. 337).

⁹⁶ Dz.U. z 1974 r. Nr 39, poz. 230 z późn. zm.

⁹⁷ Dz.U. z 2005 r. Nr 16, poz. 78 z późn. zm.

⁹⁸ Dz.U. z 1999 r. Nr 66, poz. 751 z późn. zm.

⁹⁹ Dz.U. z 2000 r. Nr 89, poz. 991.

dowego reguluje *Ustawa z dnia 18 kwietnia 1985 r. o rybactwie śródlądowym*¹⁰⁰. Jest również kilka ustaw dotyczących środowiska morskiego i rybołówstwa: *Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej*¹⁰¹, *Ustawa z dnia 16 marca 1995 r. o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza przez statki*¹⁰², *Ustawa z dnia 18 stycznia 1996 r. o rybołówstwie morskim*¹⁰³. Ważnym aktem jest także *Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. o odpadach*¹⁰⁴. Określa ona bowiem zasady postępowania z odpadami w sposób zapewniający ochronę życia i zdrowia ludzi oraz ochronę środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, a w szczególności zasady zapobiegania powstania odpadów lub ograniczaniu ilości odpadów i ich negatywnego oddziaływania na środowisko, a także odzysku lub unieszkodliwienia odpadów (art. 1 ust. 1).

W jaskrawej sprzeczności z tą ustawą była działalność grupy przestępczej, która przez 10 lat każdego dnia około 600 t soli odpadowej z Włocławska przepakowywała i wprowadzała do firm spożywczo-przetwórczych – jako sól jadalną (proceder ujawnili dziennikarze śledczy w marcu 2012 r.).

Ponadto Polska podpisała i ratyfikowała cały szereg konwencji międzynarodowych dotyczących ochrony środowiska. Należą do nich np.: *Konwencja o obszarach wodnych mających znaczenie międzynarodowe zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego (Konwencja Ramsarska z 21 listopada 1972 r., ratyfikowana 22 marca 1978 r.*¹⁰⁵, *Konwencja Waszyngtońska – CITES o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem z 1973 r., ratyfikowana 12 grudnia 1990 r.*¹⁰⁶, *Konwencja w sprawie transgranicznego zanieczyszczenia powietrza na dalekie odległości z dnia 13 listopada 1979 r., ratyfikowana 17 października 1985 r.*¹⁰⁷ W trosce o czyste powietrze Unia Europejska ustaliła plan: *Mapę drogową dojścia do gospodarki niskowęglowej do 2050 roku*. Na mocy tego dokumentu do r. 2030 kraje Unii Europejskiej mają obniżyć emisję CO₂ o 40 proc. (w stosunku do r. 1990), do r. 2040 – o 60 proc., a do r. 2050 – o 80 proc. Polska zobowiązała się już do obniżenia emisji o 20 proc. do 2020 r.¹⁰⁸ Jak wyżej wspomniano, Polska jako jedyny członek Unii zgłosiła weto wobec planu redukcji CO₂ do atmosfery. Jak twierdzą eksperci, realizacja tego planu dla polskiej gospodarki oznaczałaby katastrofę. Do 2020 r. mamy zredukować emisję CO₂ o około 80 mln

¹⁰⁰ Dz.U. z 1999 r. Nr 66, poz. 750.

¹⁰¹ Dz.U. z 1991 r. Nr 32, poz. 131 z późn. zm.

¹⁰² Dz.U. z 1995 r. Nr 47, poz. 234.

¹⁰³ Dz.U. z 1996 r. Nr 34, poz. 145.

¹⁰⁴ Dz.U. z 2001 r. Nr 62, poz. 628.

¹⁰⁵ Dz.U. z 1978 r. Nr 7, poz. 24 i 25.

¹⁰⁶ Dz.U. z 1990 r. Nr 27, poz. 112 i 113.

¹⁰⁷ Dz.U. z 1985 r. Nr 40, poz. 641.

¹⁰⁸ *Walka z wiatrakami*. Rozmowa z prof. Maciejem Sadowskim z Instytutu Ochrony Środowiska, „Agora”, z 25 marca 2012 r., nr 12.

ton. Gazów cieplarnianych nie da się odfiltrować, zostaje tylko jedna metoda – zamknięcie zakładów, które wytwarzają najwięcej CO₂. W naszych realiach – są to praktycznie wszystkie elektrownie.

Nie sposób omówić wszystkich aktów prawnych dotyczących ochrony środowiska, do każdej ustawy wydano po kilkanaście aktów wykonawczych. Istnieje także długi szereg konwencji międzynarodowych i dyrektyw Unii Europejskiej dotyczących bezpieczeństwa ekologicznego.

Na zakończenie tego zagadnienia zwrócimy uwagę na ważny zapis w Konstytucji RP, który brzmi następująco: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowanie przez siebie jego pogorszenia”. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86 Konstytucji RP).

Artykuł 181 § 1 kodeksu karnego z 1997 r. brzmi następująco: „Kto powoduje zniszczenie w świecie roślinnym w znacznych rozmiarach, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

Natomiast w kodeksie wykroczeń znajduje się rozdział 19, zatytułowany *Szkodnictwo leśne, polne i ogrodowe*, który zawiera aż 56 typów wykroczeń, które przewidują odpowiednie sankcje za dewastacje środowiska naturalnego¹⁰⁹.

Istnieje zatem prawny i moralny obowiązek troski o zachowanie w dobrym stanie środowiska naturalnego w naszym kraju. Taki konstytucyjny obowiązek dotyczy przede wszystkim władz publicznych.

11.5. Polityka ekologiczna państwa na lata 2010–2025

Rada Ministrów przyjęła w czerwcu 2000 r. do realizacji obszerny dokument pt. *Polityka Ekologiczna Państwa*. Sejm RP zatwierdził go w sierpniu 2001 r.¹¹⁰ Jego dokładne omówienie przekracza zaplanowane ramy niniejszego opracowania, dlatego się ograniczono do podstawowych kwestii. Oto streszczenie głównych tez tego dokumentu.

1. Określono takie zasady nowej polityki ekologicznej, jak:

- Zasada zrównoważonego rozwoju.
- Zasada przezorności.
- Zasada wysokiego poziomu ochrony środowiska.
- Zasada integracji polityki ekologicznej z polityką sektorową;
- Zasada równego dostępu do środowiska przyrodniczego.
- Zasada regionalizacji.
- Zasada uspołecznienia polityki ekologicznej.

¹⁰⁹ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (tekst jednolity: Dz.U. 2007 nr 109, poz. 756).

¹¹⁰ *Polityka Ekologiczna Państwa*, Rada Ministrów, Warszawa, czerwiec 2000, s. 1–67.

- Zasada „zanieczyszczający płaci”.
  - Zasada prewencji.
  - Zasada stosowania najlepszych dostępnych technik (BAT).
  - Zasada klauzuli zabezpieczających (z Unią Europejską).
  - Zasada subsydialności (z Traktatu o Unii Europejskiej).
  - Zasada skuteczności ekologicznej.
2. **Wytyczono cele ogólne polityki ekologicznej:**
- Zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego w wymiarze strategicznym i taktycznym, a także krótkookresowym, średniookresowym i długookresowym.
  - Szczegółowe określenie polityki sektorowej (dobre praktyki gospodarcze) m.in. w przemyśle, energetyce, transporcie, rolnictwie, leśnictwie, budownictwie, gospodarce komunalnej, zagospodarowaniu przestrzennym, turystyce, ochronie zdrowia, handlu i działalności obronnej.
3. **Określono nowe wyzwania dla bezpieczeństwa ekologicznego na progu XXI wieku:**
- Sprostanie nowym wymogom Unii Europejskiej w odniesieniu do środowiska.
  - Bezpieczeństwo chemiczne.
  - Bezpieczeństwo obywatelskie.
  - Bezpieczeństwo biologiczne.
  - Poprawa jakości wody.
  - Lepsze gospodarowanie odpadami.
  - Poprawa jakości powietrza.
  - System kontroli nad stosowaniem genetycznie modyfikowanej żywności.
  - Racjonalne gospodarowanie zasobami naturalnymi (woda, gleba, kopaliny).
  - Wzrost wskaźnika odnawialnych źródeł energii.
  - Skuteczna ochrona gleby.
  - Ochrona lasów i racjonalna gospodarka leśna (lasy stanowią 75–80 proc. różnorodności biologicznej kraju).
  - Ochrona zasobów kopalin, wód leczniczych i termalnych w stanie, który będzie zabezpieczony przez systemy koncesjonowania.
  - Ograniczenie emisji pyłów średnio o 75 proc. w r. 2010.
  - Do r. 2025 – planuje się globalną przebudowę modelu produkcji i konsumpcji w kierunku poprawy efektywności energetycznej i surowcowej, szerokie wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, wyeliminowanie lub ograniczenie produkcji zatruwającej powietrze.
  - Ograniczenie źródeł hałasu do poziomu 55 decybeli w porze nocnej. Ponadto mają być sporządzone mapy akustyczne dla wszystkich miast

powyżej 100 tys. mieszkańców.

- Ograniczenie do r. 2025 wskaźników awaryjności przemysłowej, aby nie przekraczał wskaźników dla państw OECD.

4. Wskazano mechanizmy finansowania „Programu”:

Skąd brać pieniądze?

- Szeroko rozumiane opłaty ekologiczne.
- Instytucje publiczne i prywatne o charakterze komercyjnym, finansujące ochronę środowiska.
- Uruchomienie środków cyrkulacyjnych w ramach instytucji finansowych (fundusze ekologiczne, budżet państwa, budżet samorządów, komercyjne instytucje finansowe, fundusze pomocowe z Unii Europejskiej, zagraniczne instytucje finansowe, np. GFF, Bank Odbudowy i Rozwoju).
- Przykładowa skala środków¹¹¹, np. w ocenach z r. 1999 zaplanowano w latach 2003–2010:
  - na ochronę wód przed zanieczyszczeniami – kwotę 27,4 mld zł;
  - na ochronę powietrza przed zanieczyszczeniami – 27,8 mld zł;
  - na gospodarowanie odpadami – 10,6 mld zł.

Razem są tu trzy zadania – nakłady: 65,8 mld zł.

Według szacunku Ministerstwa Środowiska łącznie wydatki na rzecz realizacji polityki ekologicznej państwa szacunkowo wyniosły (w okresie 2000–2010) 138 mld zł¹¹².

11.6. Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych

Zadaniem kryminologii i nauk pokrewnych jest stałe monitorowanie pojawiających się zagrożeń cywilizacyjnych, poszukiwanie przyczyn oraz diagnozowanie rozmiarów zjawiska i form jego występowania¹¹³.

Oprócz tradycyjnego przedmiotu kryminologii, jakim jest przestępca – przestępstwo – przestępczość, ostatnio rozwija się nowy nurt tej dyscypliny pod nazwą zielona kryminologia¹¹⁴. Wydaje się, że pomimo kontrowersji ten kierunek badań nad zagrożeniami środowiska naturalnego ma dobre rokowania na przyszłość. Chodzi tutaj o badanie czynników kryminogennych w tzw. przestępczości ekologicznej. Na

¹¹¹ *Polityka Ekologiczna Państwa*, wyd. cyt., s. 24.

¹¹² Tamże, s. 65.

¹¹³ M. Kotowska, W. Pływaczewski, *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011, s. 5.

¹¹⁴ W. Pływaczewski, P. Chrobot, *Ekokryminologia jako uzasadnienia badań na rzecz ochrony środowiska*, [w:] M. Kotowska, W. Pływaczewski, *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, wyd. cyt., s. 8.

gruncie języka polskiego autorzy wskazanej publikacji sugerują używanie zamiast „zielona kryminologia” – pojęcia „ekokryminologia”¹¹⁵, które jest przekonujące.

W dotychczasowych wywodach starano się wykazać, że mimo licznych inicjatyw międzynarodowych i podniesienia poziomu świadomości społeczeństw efektywność działań proekologicznych zostawia dużo do życzenia. Zasoby Ziemi są nadal rabunkowo eksploatowane, naturalne środowisko nie ma szans na szybką odbudowę i regenerację. Przetrzebione lasy Amazonii nie zdołają w krótkim czasie wrócić do stanu pierwotnego. Naukowcy pesymistycznie prognozują skutki ocieplenia klimatu z powodu związanego z nim topnienia lodowców, anomalii klimatycznych itd. Globalizacja obejmuje wszystkie dziedziny ludzkiego życia, a zwłaszcza środowiska przyrodniczego¹¹⁶.

Ważnym elementem podbudowującym teorię ekokryminologiczną jest teoria wybitych szyb. Jej istotą jest brak reakcji społecznej na drobne przejawy wandalizmu w przestrzeni publicznej, które powodują łańcuch poważnych patologii społecznych aż do dezintegracji społeczności lokalnych włącznie. Tutaj sprawdza się stare, chińskie przysłowie: „Żeby zwyciężyło zło, wystarczy bierność ludzi uczciwych”. Dlatego jedna wybita szyba w pustym domu zachęca do przeprowadzenia dewastacji całego budynku¹¹⁷. Taka bierność ma miejsce również wobec uciążliwych zjawisk niszczenia środowiska naturalnego przez elementy patologiczne. Idzie tu o całą gamę wykroczeń z rozdziału 19 kodeksu wykroczeń zatytułowanego: *Szkodnictwo leśne, polne i ogrodowe* (np. art. 148 § 1 – dotyczy nielegalnego wyrobu lub niszczenia gałęzi w lesie, art. 150 § 1 – uszkodzenia ogrodów, art. 152 § 1 – niszczenia kosodrzewiny).

Innym obszarem zainteresowań ekokryminologii w kontekście ochrony środowiska jest przestępczość w tzw. białych kołnierzykach. Sprawcy przestępstw gospodarczych wykorzystują swoją wiedzę specjalistyczną do prowadzenia nielegalnej działalności, skierowanej przeciwko zasobom środowiska naturalnego¹¹⁸.

Do najbardziej szkodliwych działań godzących w naturalne zasoby przyrody zalicza się¹¹⁹:

- komercyjną wycinkę lasów (zwłaszcza tropikalnych);
- zanieczyszczenie gleby, wód oraz powietrza przez międzynarodowe korporacje, a także prywatyzację tych obszarów;
- kłusownictwo zwierząt zagrożonych wyginięciem, nadmierną eksploata-

¹¹⁵Tamże, s. 11, przypis 14.

¹¹⁶Szerzej na ten temat: J. Dąbrowski, *Ekologia w kontekście procesów transformacyjnych*, [w:] *Aktualny stan bioetyki i ekologii w Polsce i na świecie*, J. Jaroń (red.), Siedlce 2005, s. 40 i n.

¹¹⁷W. Pływaczewski, P. Choroba, *Ekokryminologia jako uzasadnienia badań na rzecz ochrony środowiska*, wyd. cyt., s. 12.

¹¹⁸Tamże, s. 13.

¹¹⁹Tamże, s. 15–16.

- cję flory i fauny na cele gospodarcze;
- wojny i konflikty zbrojne w obszarach uznanych za szczególnie cenne ze względów przyrodniczych;
- bezprawne przejmowanie cennych obszarów przyrodniczych na cele inwestycyjne;
- masową turystykę, obliczoną na pozyskiwanie rzadkich gatunków zwierząt lub roślin;
- utrwalony stereotyp myślenia, że środowisko przyrodnicze ma zasoby nieograniczone;
- zjawisko korupcji wśród funkcjonariuszy policji, służb granicznych, strażników parków oraz pracowników inspekcji sanitarnej;
- międzynarodowe konflikty pomiędzy firmami dysponującymi bogatymi złożami naturalnymi, prowadzące do przestępczości przeciwko środowisku;
- znęcanie się nad zwierzętami;
- nielegalny obrót odpadami oraz inne czyny godzące w środowisko (np. palenie traw, wzniecanie celowych pożarów lasów).

Z tych wszystkich względów przed ekokryminologią stają nowe wyzwania. Zalicza się do nich ochronę naturalnych granic, wyznaczonych przez wzajemne relacje na linii człowiek – środowisko. Taka pryncypialna ochrona środowiska naturalnego, zapewniająca niekonfliktową egzystencję w ramach naturalnych ekosystemów, jest gwarantem ludzkiego bytu, zwłaszcza w okresie wzrostu populacji ludzkiej na Ziemi¹²⁰.

11.7. Podsumowanie

Dotychczasowe rozważania w ramach przedstawionego tematu da się streścić w formie podstawowych wniosków i refleksji, a mianowicie:

1. Współczesna przyroda dostarcza nam coraz więcej dowodów na to, że w niewłaściwy sposób z nią postępujemy. Na naszych oczach giną gatunki fauny i flory, obserwujemy efekt cieplarniany, erozję gleb, topnienie lodowców, anomalie klimatyczne. To efekt zanieczyszczenia powietrza, wody i gleby przez działalność gospodarczą człowieka.
2. „Zabójcą nr 1” na naszej planecie jest zanieczyszczone powietrze, które wywołuje cały szereg negatywnych skutków, zwłaszcza dla organizmów żywych, a każdy z nich jest równie groźny dla życia. Na drugim miejscu

---

¹²⁰Z. Kozak, *Ochrona środowiska w czasach postmodernizmu*, [w:] *Edukacja ekologiczna na progu XXI wieku. Stan możliwości i programy*, J. W. Czartoszewski (red.), Warszawa 2001, s. 202–205.

należy wymienić zanieczyszczone wody, które w dużej mierze ograniczają stosunkowo niewielkie zasoby wody pitnej. Powietrze i woda są najcenniejsze dla istnienia i przetrwania wszelkich istot żywych. To one wpływają na zanieczyszczenie innych elementów środowiska: gleby, roślin, a zwłaszcza lasów.

3. Poważnym błędem jest rabunkowa gospodarka zasobami naturalnymi. To reakcja łańcuchowa. Nie możemy dalej, za cenę rozwoju, prowadzić degradacji środowiska przyrodniczego. Muszą zostać uruchomione hamulce moralne i prawne.
4. Na płaszczyźnie politycznej widoczna jest analiza: sprzężenia pomiędzy bezpieczeństwem a środowiskiem naturalnym. Według rezolucji ONZ to państwa ponoszą odpowiedzialność za ochronę obywateli przed zagrożeniami ekologicznymi. Bezpieczeństwo ekologiczne jest traktowane jako część bezpieczeństwa międzynarodowego. Istnieje także współpraca na w płaszczyźnie KBWE, a obecnie OBWE na rzecz ochrony środowiska. W r. 1999 przyjęto *Kartę Bezpieczeństwa Europejskiego*.
5. Bezpieczeństwo ekologiczne oznacza taki stan warunków społecznych, w tym treści, form i sposobów organizacji stosunków międzynarodowych, który nie tylko ogranicza i eliminuje zagrożenia ekologiczne, lecz także promuje pozytywne działania, umożliwiając realizację wartości istotnych dla istnienia i rozwoju narodów i państw¹²¹.
6. W ujęciu ewolucyjnym najpierw pojawiło się pojęcie bezpieczeństwa międzynarodowe, oznaczające możliwość istnienia państw i narodów w warunkach pokoju, bez wojny. W miarę postępu wiedzy i świadomości w dalszych latach zostało ono rozwinięte w pojęcie bezpieczeństwa powszechnego, które z kolei obejmowało wszelkie warunki niezbędne do niezakłóconego życia ludzkiej populacji. To właśnie w jego skład włączone zostało – jako najważniejszy komponent – bezpieczeństwo ekologiczne. Jak dotąd jego zakres i treść są różnie przyjmowane. Wydaje się, że zaproponowana definicja M. Pietrasia jest dość przekonująca.
7. W odniesieniu do mniejszej skali – państwa czy regionu – bezpieczeństwo ekologiczne oznaczać będzie utrzymanie i kształtowanie stanu środowiska przyrodniczego, zapewniającego odpowiednią jego jakość dla człowieka w aspekcie fizycznym i psychicznym¹²².
8. Chodzi tu o przyrodę, warunki ekologiczne i turystykę. Należy stwierdzić, że np. w turystyce dla realizacji jej celów, jakimi są rekreacja fizyczna i rekreacja psychiczna, konieczne jest zapewnienie turystom bezpieczeństwa ekologicznego, rozumianego jako stworzenie jakościowo dobrych warun-

---

¹²¹ M. Pietraś, *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 1996, s. 87.

¹²² K. R. Mazurski, *Podstawy sozologii*, Wrocław 1998, s. 230–258.

- ków pobytu z przestrzeganiem zasad zrównoważonego rozwoju w ujęciu przyrodniczo-gospodarczym¹²³.
9. Obserwujemy proces tworzenia międzynarodowego prawa ochrony środowiska naturalnego, w którym proponuje się wypracowanie specjalnych zasad zachowań państw, a mianowicie:
    - jednakowe bezpieczeństwo ekologiczne;
    - zakaz agresji ekologicznej;
    - regularną wymianę informacji na temat sytuacji ekologicznej;
    - kontrolę wykonywania przyjętych zobowiązań;
    - zapobieganie szkodom ekologicznym;
    - międzynarodową współpracę w odniesieniu do zagrożeń ekologicznych;
    - pokojowe rozwiązywanie problemów transgranicznych;
    - współpracę naukowo-techniczną;
    - odpowiedzialność za szkody w środowisku.
  10. Zakres przedmiotowy tych regulacji prawnych obejmuje:
    - transgraniczne szkody wobec elementów środowiska;
    - eksploatację i ochronę zasobów naturalnych dzielonych;
    - używanie i ochronę obszarów poza jurysdykcją narodową, np. wody międzynarodowe, przestrzeń kosmiczna;
    - rozwiązywanie globalnych problemów dotyczących szkód:
    - szkód, które są wyrządzane środowisku naturalnemu w drodze emisji skażonych substancji;
    - degradacji lub wyczerpywania się surowców naturalnych ważnych dla egzystencji ludzkiej;
    - szkód, które godzą w przyjęte standardy zdrowia lub dobrobytu.
  11. Polski system prawny obejmuje szczegółową ochroną wszystkie elementy środowiska naturalnego. Podstawą tego systemu są odnośne zapisy Konstytucji RP (np. art. 5 i 74) i ratyfikowane umowy międzynarodowe dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego.
  12. Z pozycji naukowej problematyką bezpieczeństwa ekologicznego zajmuje się m.in. nowa dziedzina wiedzy – ekokryminologia. Na obecnym etapie jest ona w początkowej fazie rozwoju. Czas pokaże, ile uda się osiągnąć. W Europie używa się terminu „zielona kryminologia”. Przedmiotem jej badań są przyczyny przestępczości, skierowanej przeciwko środowisku przyrodniczemu.
  13. Ważnym czynnikiem chroniącym środowisko naturalne jest proekolo-

---

¹²³Na uwagę zasługuje przyznanie w 2005 r. Nagrody Nobla wiceminister środowiska Kenii Wangarii Maathai, która jest założycielką ruchu Pasa Ziemi, walczącego z degradacją lasów. Taką nagrodę przyznano pierwszy raz za ochronę środowiska naturalnego.

giczna edukacja społeczeństwa i wychowanie młodzieży w szacunku dla przyrody. Należy to traktować jako obowiązek moralny i prawny każdego z nas. Wiedza też chroni.

14. Warto tu przypomnieć słowa poety Jonasza Kofty:

*Pamiętajcie o ogrodach
Przecież stamtąd przyszlście
W żar epoki użyczą wam chłodu
Tylko drzewa, tylko liście
Pamiętajcie o ogrodach
Czy tak trudno być poetą
W żar epoki nie użyczy wam chłodu
Żaden schron, żaden beton¹²⁴.*

W niniejszej rozdziale zdołano przedstawić tylko ogólny zarys rozległej problematyki, jaką niewątpliwie jest bezpieczeństwo ekologiczne państwa. Problem jest trudny – w teorii i praktyce. Na dzisiejszym etapie rozwoju państwa jeszcze daleka droga do osiągnięcia europejskich standardów w tej dziedzinie. Zagadnienia te mogą i powinny być przedmiotem pogłębionych badań naukowych.

---

¹²⁴J. Kofta, *Wiersze*, wybór i układ Jadwiga Kofta, Toruń 1994, s. 54.

ROZDZIAŁ 12 BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE

12.1. Wstęp

Wywołana na początku XXI wieku dyskusja na temat bezpieczeństwa energetycznego poszczególnych krajów europejskich, w tym Polski, z konieczności skupiła się na kwestiach źródeł zaopatrzenia w surowce energetyczne.

Bezpieczeństwo energetyczne jest jednym z elementów bezpieczeństwa narodowego, które obejmuje zmagania związane z zapewnieniem zapotrzebowania gospodarki na nośniki energii.

Prawo polskie definiuje bezpieczeństwo energetyczne jako „stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu wymagań ochrony środowiska”¹.

Bezpieczeństwo energetyczne można różnie definiować. Podstawową definicją pochodzącą z USA jest określenie go jako „ciągłą zdolność państwa do utrzymania swego funkcjonowania bez poważnych zaburzeń” (Robert Ebel – Center for Strategic and International Studies, CSIS).

Definicja Międzynarodowej Agencji Energii brzmi: „fizyczna dostępność dostaw zaspokajająca popyt po określonej cenie”.

Z punktu widzenia konsumenta bezpieczeństwo energetyczne to możliwość z powszechnego korzystania rozumiana w aspektach:

- poziomu cen;
- gwarancji niezawodności dostaw.

Bezpieczeństwo energetyczne zależy od²:

- wielkości i zróżnicowania krajowej bazy paliwowej;

---

¹ Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz.U. z 2006 r. Nr 89, poz. 625 z późn. zm.), art. 3 pkt 16; Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa państwa i zakłóceń na rynku naftowym (Dz.U. Nr 52, poz. 343): „stan umożliwiający bieżące pokrycie zapotrzebowania odbiorców na ropę naftową, produkty naftowe i gaz ziemny, w określonej wielkości i czasie, w stopniu umożliwiającym prawidłowe funkcjonowanie gospodarki”.

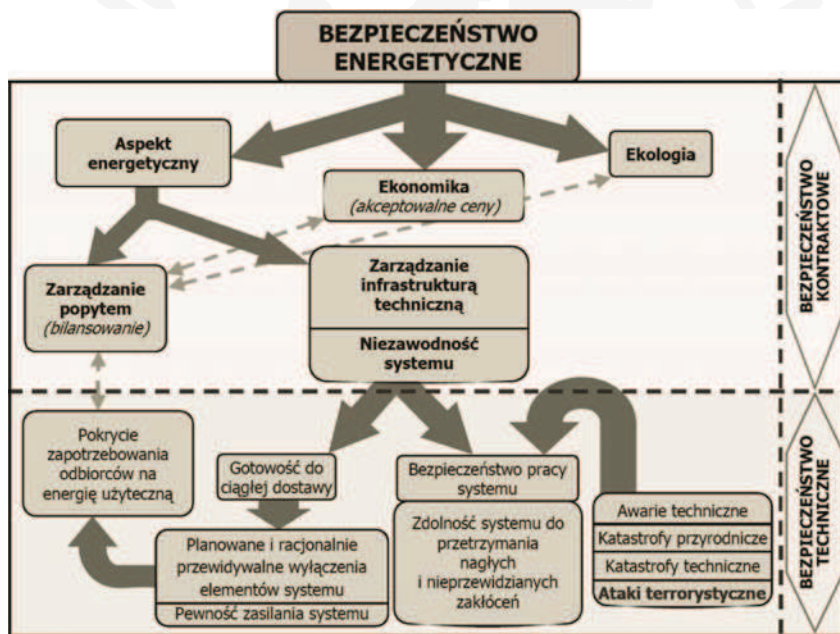
² J. Mazurkiewicz, *Bezpieczeństwo energetyczne Polski*, „Polityka Energetyczna”, t. 11, z. 1, PL ISSN1429-6675, Poznań 2008.

- stopnia dywersyfikacji oraz wykorzystania krajowych i zagranicznych źródeł zaopatrzenia w surowce energetyczne;
- stanu technicznego systemu zaopatrzenia oraz form własności jego infrastruktury;
- możliwości magazynowania paliw, rozwoju krajowych i międzynarodowych połączeń systemów energetycznych;
- wewnętrznej i międzynarodowej polityki gospodarczej.

Współcześnie znaczenie surowców energetycznych ciągle wzrasta. Państwa dążą do zagwarantowania sobie do nich dostępu, który zapewni im brak zagrożenia związany z przerwaniem dostaw tych surowców. Może to tylko zapewnić:

- dywersyfikacja dostaw nośników energii;
- zwiększanie wydobycia krajowego;
- poszukiwanie i eksploatacja nowych złóż surowców;
- inwestycje w alternatywne źródła energii.

Zależności między nimi przedstawia rycina 24.

Ryc. 24. Bezpieczeństwo energetyczne systemu gazowniczego

Źródło: Ministerstwo Gospodarki i Pracy. *Doktryna zarządzania bezpieczeństwem energetycznym* projekt).

Tak ogromne zapotrzebowanie na kurczące się zasoby surowców energetycznych spowodowane jest dużym tempem rozwoju gospodarek światowych, w tym także i Polski.

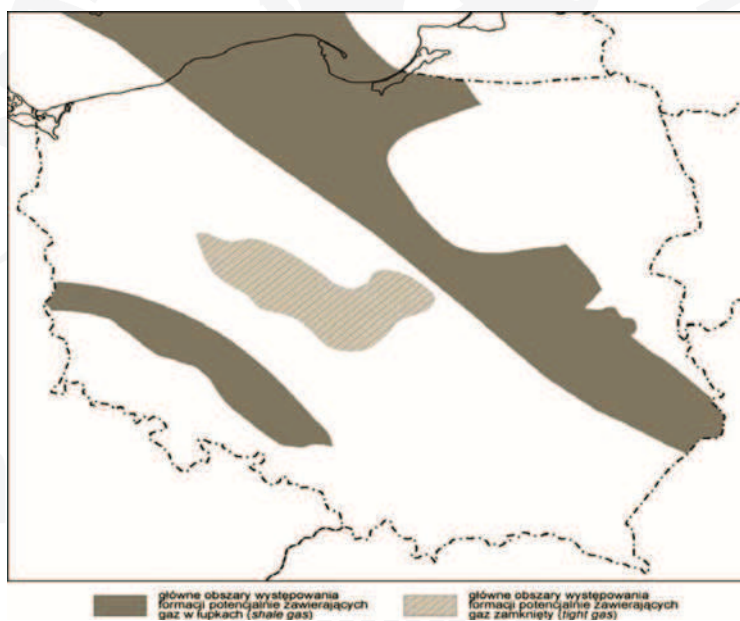

Bezpieczeństwo energetyczne, jak już wyżej wspomniano, jest stanem braku zagrożenia przerwania dostaw paliw. Stan taki zmusza do „zróżnicowania” krajów, z których importowane są surowce energetyczne, zwiększanie ich wydobycia oraz poszerzanie spektrum wykorzystywania energii ze źródeł odnawialnych.

Wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, w tym biopaliw, zwiększa niezależność Polski od dostaw energii z importu, a zwłaszcza od importu ropy naftowej i gazu ziemnego.

Współczesne konflikty społeczne w Polsce (strajki górnicze) skłaniają do refleksji nad główną rolą tradycyjnego paliwa energetycznego, jakim jest węgiel kamienny czy brunatny, brak dostaw tych surowców do elektrowni może w konsekwencji zagrozić bezpieczeństwu energetycznemu państwa. Dlatego uważa się na ogół, że stosowanie dywersyfikacji źródeł energii oraz geograficznych kierunków dostaw przyczynia się do zwiększenia tego bezpieczeństwa³.

Uzależnienie się od jednego rodzaju energii zwiększa możliwość wystąpienia zakłóceń jej dostaw, stąd też poszukiwania nowych źródeł na terenie Polski (np. gaz łupkowy).

Ryc. 25. Obszary występowania gazu łupkowego w Polsce

Źródło: http://www.wnp.pl/gaz_lupkowy/?gclid=CMSLsKuJl68CFcgw3wodU2Edww
(dostęp: 21.12.2012).

³K. Żukrowska, M. Gracik, *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006.

Na ogół, dla zapewnienia bezpieczeństwa dostaw źródeł energii, państwa starają się nie nabywać surowców od jednego eksportera więcej niż 30 proc. nośnika energii⁴.

Dywersyfikacja:

- rodzajów energii (nie tylko gaz i ropa, ale również węgiel, energia atomowa czy odnawialna);
- dostawców poszczególnych jej nośników;
- rozbudowa infrastruktury przesyłu i przerobu

oraz dopasowanie wymienionych czynników do potrzeb gospodarki narodowej powinny być głównymi determinantami bezpieczeństwa energetycznego Rzeczypospolitej Polskiej.

Są to cele, których nie da się zrealizować tak szybko. Długotrwały cykl inwestycyjny w energetyce wymusza tworzenie długookresowej strategii bezpieczeństwa energetycznego.

W związku z tym można wyróżnić⁵:

- bezpieczeństwo krótkookresowe (operacyjne) – aktualne w czasie bieżącym;
- bezpieczeństwo sezonowe (taktyczne) – planowane i przewidywane na określony sezon;
- bezpieczeństwo średniookresowe – planowane i przewidywane na najbliższych kilka lat;
- bezpieczeństwo długookresowe (strategiczne) – planowane i przewidywane na dalsze lata.

W strategii rozwojowej państwa dominuje zainteresowanie średnio- i długookresowym bezpieczeństwem zaopatrzenia energetycznego zasadniczych systemów.

12.2. Bezpieczeństwo energetyczne Polski

W okresie przystępowania Polski do Unii Europejskiej polityka energetyczna państwa była realizowana na podstawie rządowych dokumentów programowych, tj.⁶:

- *Założeń polityki energetycznej Rzeczypospolitej Polskiej na lata 1990–2010* z sierpnia 1990 r.;
- *Założeń polityki energetycznej Polski do 2010 r.*, przyjętych przez Radę

---

⁴K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, *Bezpieczeństwo Państwa*, Warszawa 2009.

⁵W. Bojarski, *Ogólne problemy bezpieczeństwa energetycznego Polski*. Sympozjum pt. *Bezpieczeństwo systemów energetycznych*, Warszawa, 8–9 grudnia 2004 r.

⁶*Polityka energetyczna Polski do 2030 r.* Załącznik do uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z dnia 10 listopada 2009 r., Warszawa 2009.

Ministrów 17 października 1995 r.;

- *Założeń polityki energetycznej Polski do 2020 r.*, przyjętych przez Radę Ministrów 22 lutego 2000 r.;
- *Oceny realizacji i korekty założeń polityki energetycznej Polski do 2020 r.* wraz z załącznikami, przyjętej przez Radę Ministrów 2 kwietnia 2002 r.

W związku z przeobrażeniami w gospodarce, związanymi ze wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej, przyjęty został 10 listopada 2009 r. przez Radę Ministrów dokument: *Polityka energetyczna Polski do 2030 r.*

Obok polityki energetycznej w latach 2006–2007 zostały opracowane programy określające kierunki działań w podsektorach energetycznych:

- *Program dla elektroenergetyki z dnia 28 marca 2006 r.*;
- *Polityka dla przemysłu naftowego w Polsce z dnia 6 lutego 2007 r.*;
- *Polityka dla przemysłu gazu ziemnego z dnia 20 marca 2007 r.*;
- *Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2007–2015 z dnia 31 lipca 2007 r.*

Powyższe dokumenty za priorytet uznały zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego w poszczególnych sektorach. W *Polityce energetycznej Polski do 2025 r.* określono doktrynę polityki, w której podkreślono powiązania, jakie musi wykazywać polityka energetyczna z innymi dokumentami strategicznymi dotyczącymi rozwoju państwa.

Prace nad polityką energetyczną Polski do r. 2030 rozpoczęły się w połowie 2007 r. 10 listopada 2009 r. projekt ten został zatwierdzony przez Radę Ministrów.

Do zasadniczych czynników kształtujących bezpieczeństwo energetyczne kraju należą:

- „kondycja systemu zaopatrzenia (wielkość mocy produkcyjnych, przesyłowych i dystrybucyjnych, niezawodność);
- nadzór i regulacja systemu sprawowanego przez państwo (zakres, sprawność i skuteczność nadzoru);
- pochodzenie źródeł zaopatrzenia systemu energetycznego (krajowe, import drogą morską lub przez terytorium innego państwa, importer neutralny lub o niestabilnej sytuacji politycznej);
- stopień dywersyfikacji źródeł zaopatrzenia (stopień zróżnicowania, niezależność źródeł);
- własność przedsiębiorstw sektora energetycznego oraz systemu zaopatrzenia (krajowe przedsiębiorstwa państwowe i państwowo-prywatne, zagraniczne koncerny);
- magazynowanie paliw na terenie kraju (możliwość składowania paliw, stan zapasów);
- prognozowanie, planowanie oraz decyzje rozwojowe i inwestycyjne (podejmowane przez państwo, koncerny energetyczne lub niezależnie przez różne przedsiębiorstwa);

- stabilność sytuacji wewnętrznej kraju (stabilność, transformacja, niepokoje polityczne i społeczne);
- stabilność sytuacji międzynarodowej (stabilność, niepokój, napięcie, otwarty konflikt)⁷.

Bezpieczeństwo energetyczne jest jednym z najważniejszych zagadnień związanych z dostarczaniem energii pod wszystkimi jej postaciami dla gospodarki narodowej. Jest to powodem, dla którego kraje starają się być jak najbardziej niezależne, korzystając ze źródeł własnych.

Sytuacja ta wynika z poglądu, że w czasie konfliktów zbrojnych lub w wyniku zmian politycznych w kraju eksportera dostawy surowców energetycznych mogą zostać użyte jako narzędzie w konfliktach handlowych, powodując problemy w kraju odbiorcy.

Brak możliwości zróżnicowania rozmieszczenia źródeł rezerw energetycznych na świecie jest powodem, że zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego na dziś i bliskie jutro jest zagadnieniem skomplikowanym i wymaga w szczególności:

- wiedzy umożliwiającej trafne, długookresowe prognozy kierunków rozwoju w dziedzinie surowców i technologii energetycznych;
- umiejętności łączenia w realizowanym, wieloletnim programie konieczności skutecznego zaspokojenia potrzeb bieżących i przyszłych (a które wynikają z trafnej wizji i prognozy rozwoju gospodarczego kraju na najbliższe 10-lecie),
- podziału środków, które realnie można przeznaczyć na rozwój energetyki (w tym na rozwój krajowej sieci energetycznej, rozwój eksploatacji własnych złóż oraz na dostęp do zagranicznych zasobów surowców energetycznych);
- zdolności do współpracy z krajami w staraniach o zapewnienie dostępu do źródeł tych surowców (mowa jest o współdziałaniu w poszukiwaniu nowych złóż oraz ich eksploatacji, w rozwoju sieci transportowej i magazynowej itp.)⁸.

W analizie związanej z bezpieczeństwem energetycznym kraju należy skupić się na niebezpieczeństwach, jakie się z nim wiążą. Zagrożenia te związane są z dostawami:

- paliw płynnych;
- gazu ziemnego;
- energii elektrycznej.

Dlatego dostawy surowców energetycznych należy dywersyfikować. Nie jest to cel, który można zrealizować szybko. Jest to długotrwały cykl inwestycyjny. Wymu-

⁷K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, *Bezpieczeństwo Państwa*, wyd. cyt., s. 216.

⁸H. S. Tuszyński, *Zagrożenie energetyczne, czyli o dywersyfikacji*, [http:// globaleconomy.pl /content Mew](http://globaleconomy.pl/content/Mew) (dostęp: 21.12.2012).

sza on tworzenie długookresowej strategii bezpieczeństwa energetycznego. Podczas tworzenia tej strategii należy wziąć pod uwagę:

- bieżącą sytuację energetyczną Polski;
- prognozowaną koniunkturę gospodarczą w okresie 20÷30 lat;
- potrzeby gospodarki, które są z nią związane.

Taką długookresową strategię można podzielić na trzy części:

1. Część pierwsza to okres (krótki) obejmujący:
  - kilkanaście najbliższych miesięcy;
  - czas, w którym niemożliwe są żadne poważne inwestycje (dostosowanie zasobów do potrzeb na zasadzie doraźnych zakupów interwencyjnych nośników energii przesyłanych przez doraźne środki transportu);
  - czas wypracowania i podjęcia decyzji strategicznych, które będą realizowane w następnych latach;
2. Część druga to okres (średni) prognozowany na około 5÷10 lat, zależny od nośnika energii, obejmujący:
  - realizację pewnych inwestycji transportowych, takich jak rurociągi czy terminale oraz inwestycji pozwalających na gromadzenie zapasów;
3. Część trzecia to okres (długi) liczony do 30 lat, obejmujący:
  - przestawienie całej gospodarki na zmianę struktury stosowanych nośników energii⁹.

Prowadzona tak polityka w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa może skutkować rozwiązaniami, które realnie będą zwiększały bezpieczeństwo Polski w tym zakresie.

12.3. Samowystarczalność energetyczna Polski

Korzystanie z własnych, krajowych źródeł energii jest gwarantem samowystarczalności i autonomiczności pod względem bezpieczeństwa energetycznego państwa, jednak taka sytuacja nie jest możliwa z powodu nierównomiernego rozmieszczenia surowców na ziemi.

Intensywne wydobywanie kopalin energetycznych, np. węgla w latach powojennych (od 1945 r.), spowodowało, iż zasoby te kurczą się bardzo szybko, co w konsekwencji postawi nas przed nieuchronnym wyborem rozwoju energetyki jądrowej (co zwiększy naszą samowystarczalność) i wykorzystywaniem odnawialnych źródeł energii.

Rozwój alternatywnych źródeł energii ma niezwykle ważną cechę – jest nią redukcja emisji dwutlenku węgla do atmosfery. Duże koszty wytwarzania energii odnawialnej jednak nie są proporcjonalne do otrzymanych korzyści dla społeczeństwa.

---

⁹K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosnowska, *Bezpieczeństwo Państwa*, wyd. cyt., s. 218.

W latach 70. XX wieku Polska była samowystarczalna energetycznie, jeśli chodzi o podaż surowców energetycznych (węgla) do produkcji energii elektrycznej. W zakresie innych paliw kopalnianych, np. gazu i ropy, od lat 80. XX wieku wzrost popytu na te paliwa pokrywany jest importem.

W latach 80. XX wieku rozwój polskiej energetyki, oparty na wykorzystaniu własnych, naturalnych surowców kopalnych, został niekorzystnie zmieniony. Rozwój ten upatrywano w odkrytych dużych zasobach węgla brunatnego (Pątnów, Adamów, Konin), rozwoju energetyki jądrowej (Żarnowiec) oraz dostawach taniego gazu z Rosji (ZSRR). W związku z powyższym nastąpiła świadoma utrata samowystarczalności energetycznej państwa, która utrzymuje się do dziś (118 proc. zagregowanej energii powstałej z zasobów krajowych w 1960 r., 113 proc. w 1975 r., 85 proc. w 2000 r., planowane 60 proc. w 2020 r.), skutkiem tego zjawiska jest postępująca utrata bezpieczeństwa energetycznego kraju.

Powyższe dane wskazują na spadek samowystarczalności energetycznej państwa z roku na rok, czego skutkiem jest uzależnienie się od dostaw nośników energii, głównie gazu ziemnego i ropy naftowej.

Postępowanie likwidacji energetyki polskiej oraz przemysłu wydobywczego jest nie do przyjęcia – z uwagi na posiadane ogromne zasoby surowców kopalnych, największe w Europie zasoby odnawialnych źródeł energii, potencjał wydobywczy i ludzki oraz znakomite zaplecze naukowe¹⁰.

W związku z członkostwem Polski w Unii Europejskiej prawo krajowe jest stopniowo dostosowywane do prawa unijnego w zakresie polityki energetycznej. Pomimo dokładania wszelkich starań, aby proces ten przebiegał terminowo, w niektórych dziedzinach występują opóźnienia. Skutkuje to wszczęciem przez Komisję Europejską postępowań przeciwko Polsce o niewdrażanie dyrektyw Unii Europejskiej.

Realizacja wybranych *Założeń polityki energetycznej Polski do 2030 r.* przedstawia się następująco:

1. Zdolności wytwórcze krajowych źródeł paliw i energii:

Tabela 17

Zdolności wytwórcze krajowych źródeł paliw i energii¹¹

Sektor	Założenia	Realizacja
Górnictwa węgla kamiennego	- lata 2004–2006 – rządowy program restrukturyzacji obejmujący: główny cel m.in. dostosowanie zdolności produkcyjnych do potrzeb rynku, program obejmował	- stan zdolności produkcyjnych na koniec 2006 r. osiągnął poziom 96 mln ton/rok (zmniejszenie o 6,6 mln t/rok w stosunku do 2003 r.); - na koniec 2007 r. wyniosła około

¹⁰J. Zimny, *Możemy być samowystarczalni*, „Nasz Dziennik” z 14.01.2002.

¹¹Energoprojekt – Katowice SA, nr projektu 755.03, *Aktualizacja założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla obszaru miasta Poznania*.

Sektor	Założenia	Realizacja
	<p>zmniejszenie zdolności produkcyjnych i obniżenie kosztów;</p> <p>- lata 2007–2015 założono zatrzymanie tego trendu spadkowego, obecnie najważniejsze jest utrzymanie wydobycia na poziomie zapewniającym bezpieczeństwo energetyczne kraju i opłacalny eksport.</p>	<p>89 mln ton/rok (zmniejszenie o 13 mln t/rok w stosunku do 2007 r.).</p> <p>- stan zdolności produkcyjnych na koniec 2006 r. osiągnął poziom 96 mln ton/rok (zmniejszenie o 6,6 mln t/rok w stosunku do 2003 r.);</p> <p>- na koniec 2007 r. wyniosła około 89 mln ton/rok (zmniejszenie o 13 mln t/rok w stosunku do 2007 r.).</p>
Gazu ziemnego	<p>- utrzymanie udziału gazu ziemnego pochodzenia krajowego w wolumenie gazu zużywanego w Polsce;</p> <p>- odnawiania zasobów w stosunku 1,1:1 do wielkości wydobycia.</p>	<p>- odkrycie nowych złóż; wydobycie gazu w 2007 r. wzrosło do 4,3 mld m³;</p> <p>- za r. 2007 wskaźnik zasobów do wydobycia wynosił ok. 0,9.</p>
Paliw ciekłych	<p>- utrzymanie znacznego udziału krajowej produkcji w rynku oraz poprawa jakości paliw.</p>	<p>- w 2007 r. Grupa LOTOS S.A. rozpoczęła realizację programu inwestycyjnego 10+; po zakończeniu programu, udział paliw transportowych produkowanych w kraju, w tym zwłaszcza oleju napędowego, znacząco wzrośnie; przygotowywane i wdrażane regulacje prawne zapewniające wysokie standardy jakościowe paliw ciekłych, w tym biopaliw i gazu LPG.</p>
Energii elektrycznej	<p>- wypracowanie rozwiązań systemowych wspierających budowę nowych mocy, dostosowanie systemu poboru aktywności do rozwiązań Unii Europejskiej oraz przeprowadzenie społecznych konsultacji programu budowy elektrowni jądrowej.</p>	<p>- w latach 2005–2007 przystąpiono do budowy trzech dużych bloków wytwórczych o łącznej mocy 1757 MW, natomiast w ramach istniejących obiektów w większości dokonywano inwestycji związanych ze zmniejszeniem emisji dwutlenku siarki.</p>
Ciepłownictwa	<p>- dążenie do zastąpienia do r. 2030 ciepłowni zasilających scentralizowane systemy ciepłownicze polskich miast źródłami kogeneracyjnymi.</p>	<p>- wypracowano rynkowy system wsparcia lokalnych systemów ciepłowniczych z preferencjami dla wysokosprawnej kogeneracji w postaci świadectw pochodzenia, tzw. czerwonych certyfikatów.</p>

2. Fundamentalnym kierunkiem strategii państwa w obszarze zapasów paliw jest zapewnienie ciągłości funkcjonowania gospodarki w razie przerw w dostawach na rynek źródeł energii. Polityka energetyczna przewiduje:
  - skuteczne zarządzanie zapasami paliw ciekłych (posiadanie 90-dniowych zapasów) oraz opracowanie działań w sytuacjach kryzysowych na rynku naftowym;
  - opracowanie i wdrożenie zasad działania oraz organizacji systemu zapasów i magazynowania gazu ziemnego, kształtowanie właściwej struktury zapasów węgla kamiennego i brunatnego poprzez zmianę regulacji w tym zakresie.

W ramach tego punktu wprowadzono organizację zapasów obowiązkowych paliw:

- gazu: stan magazynów:
    - na dzień 31 grudnia 2006 r. to 1,6328 mld m³ gazu;
    - w okresie od 1 października 2007 r. do 30 września 2008 r. utworzono zapasy obowiązkowe w ilości 284 mln m³, co odpowiada około 11 dniom średniego dziennego przywozu;
    - od 1 października 2012 r. docelowa ilość zapasów obowiązkowych odpowiadać będzie 30 dniom średniego dziennego przywozu;
  - węgiel kamienny w końcu 2008 r. pokrywał zapotrzebowanie na około 48 dni pracy elektrowni i elektrociepłowni (koniec 2007 r. wykazał niedobór zapasów poniżej wymaganego poziomu 30 dni).
3. Od 2005 r. zrealizowano lub podjęto realizowanie części planowanych posunięć w zakresie efektywności energetycznej:
    - wdrożono dyrektywę 2004/8/WE w sprawie wspierania kogeneracji (zmiana w ustawie – *Prawo energetyczne*), wprowadzono tzw. czerwone i żółte certyfikaty;
    - wykonano analizy odnoszące się do energochłonności wybranych gałęzi gospodarki oraz możliwości zmniejszenia strat energii, dane wykorzystano do opracowania rozwiązań systemowych dotyczących zmniejszenia energochłonności gospodarki;
    - Ministerstwo Gospodarki rozpoczęło kampanię informacyjną na rzecz racjonalnego wykorzystania energii;
    - wdrożono dyrektywę 2002/91/WE w sprawie charakterystyki energetycznej budynków (zakłada się m.in., że po r. 2020 każdy nowy budynek będzie spełniał zasadę „niemal zerowego zużycia energii pierwotnej”, tzn. że ilość energii powinna pochodzić w bardzo wysokim stopniu z energii ze źródeł odnawialnych, w tym energii ze źródeł odnawialnych wytwarzanej na miejscu lub w pobliżu.

12.4. Zagrożenia i wyzwania dla bezpieczeństwa energetycznego

Terytorium Europy nie jest niestety zbyt bogato wyposażone w surowce naturalne wykorzystywane w energetyce. Pomimo rozwiniętego oraz prężnie działającego sektora energii nuklearnej oraz rozwijającej się energetyki odnawialnej państwa członkowskie Unii Europejskiej są w najbliższym okresie skazane na wykorzystywanie energii w większości ze źródeł konwencjonalnych, w przypadku których jedynym sposobem zapewnienia bezpieczeństwa dostaw jest ich import z państw trzecich.

Bezpieczeństwo energetyczne do niedawna nie było traktowane jako przedłużenie polityki zagranicznej i narzędzie wywierania wpływu. Ostatnio, głównie za sprawą działań rosyjskich, sytuacja uległa zmianie, a bezpieczeństwo energetyczne stało się jednym z priorytetowych tematów dyskusji o bezpieczeństwie narodowym.

Według Eurostatu¹² w 2005 r. najwięcej zużyto energii wyprodukowanej z ropy naftowej (39 proc.). Pozostała zużyta energia oparta była na dostawach gazu ziemnego (26,1 proc.) i węgla (18,1 proc.) oraz produkcji energii nuklearnej (14,7 proc.). Inne rodzaje źródeł energii stanowiły jedynie 2,1 proc. zużytej energii¹³.

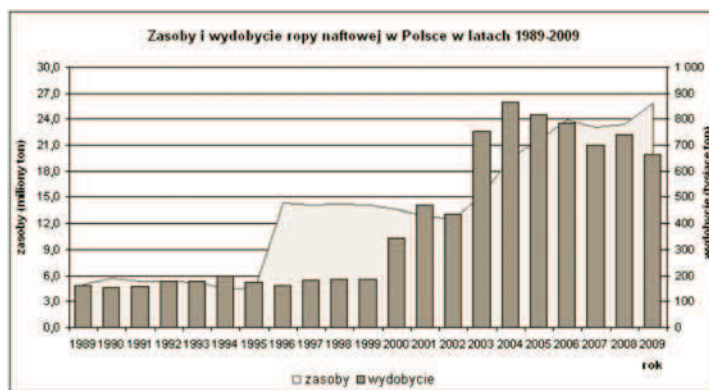

Ryc. 26. Złóża ropy naftowej w Polsce

Źródło: http://surowce-mineralne.pgi.gov.pl/mapy/Ropa_mala.htm (dostęp: 16.12.2012)

¹² Eurostat statistical book, *Energy. Yearly statistics 2005*, 2007.

¹³ A. Gikas, R. Keenan, *Statistical aspects of the energy economy in 2005*, "Statistics in focus. Environment and energy" 2006, nr 13.

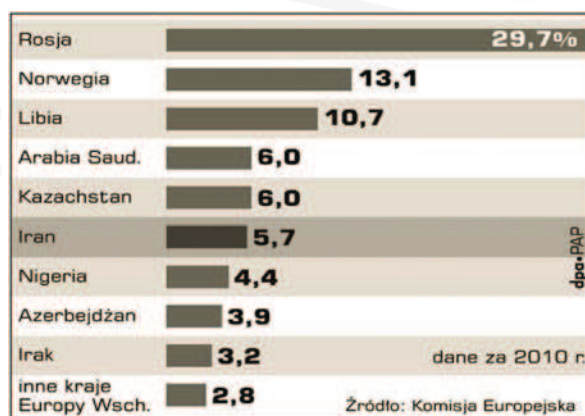

Ryc. 27. Zasoby i wydobycie ropy naftowej w Polsce
 Źródło: Państwowy Instytut Geologiczny

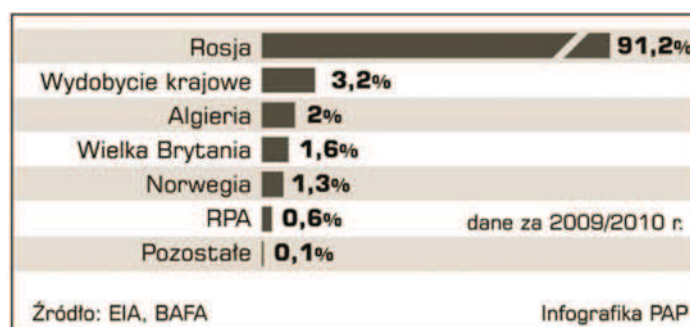
W ostatnich latach import ropy naftowej wzrósł o kilkanaście procent i stanowi aktualnie około trzy piąte całego importu surowców energetycznych do państw członkowskich Unii Europejskiej. Głównym dostawcą, który zaopatruje Unię w ten surowiec, jest Rosja (30 proc. całego unijnego importu ropy do państw członkowskich). Drugim państwem pod tym względem jest Norwegia. Do pozostałych kierunków importu ropy naftowej należą:

- Bliski Wschód (Arabia Saudyjska, Irak, Kuwejt, Syria, Iran);
- Afryka Północna (Libia, Algieria, w niewielkim stopniu Tunezja);
- republiki poradzieckie (Kazachstan, Azerbejdżan) oraz
- Nigeria, Meksyk, Wenezuela.

Unia Europejska importuje około 4 mld baryłek ropy naftowej rocznie. Najważniejsi dostawcy ropy to:

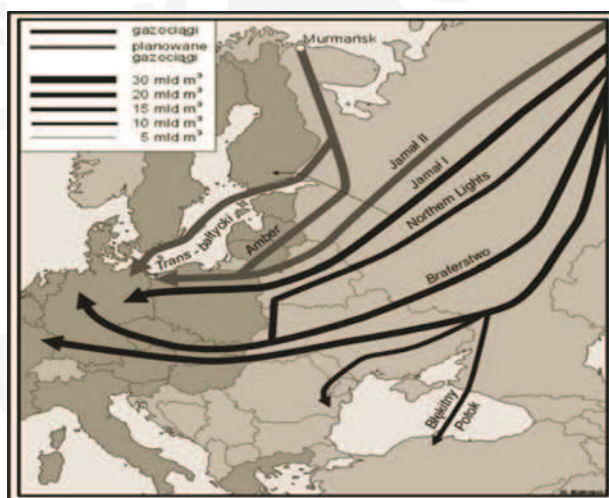
Ryc. 28. Unijny import ropy naftowej
 Źródło: EIA, BAFA.

Ryc. 29. Ropa naftowa w Polsce (udział w dostawach do rafinerii krajowych)
Źródło: EIA, BAFA.

Według danych zależność państw członkowskich Unii Europejskiej wynosiła w 2006 r. 54 proc. (w przypadku ropy naftowej nawet 82 proc.)¹⁴. W 1997 r. wynosiła jedynie 47 proc.

Gaz ziemny, prawie jedna czwarta całego importu Unii Europejskiej opiera się na tym surowcu. Ponad 70 proc. wszystkich dostaw gazu pochodzi z trzech krajów. Głównym eksporterem gazu do Unii Europejskiej jest Federacja Rosyjska (46 proc.), jak również Norwegia (27 proc.) i Algieria (20 proc.)¹⁵.

Ryc. 30. Magistrale gazowe z Rosji do Europy

Źródło: A. Łoskot, *Bezpieczeństwo dostaw rosyjskiego gazu do UE – kwestia połączeń infrastrukturalnych*, „Punkt Widzenia OSW”, Warszawa, luty 2005.

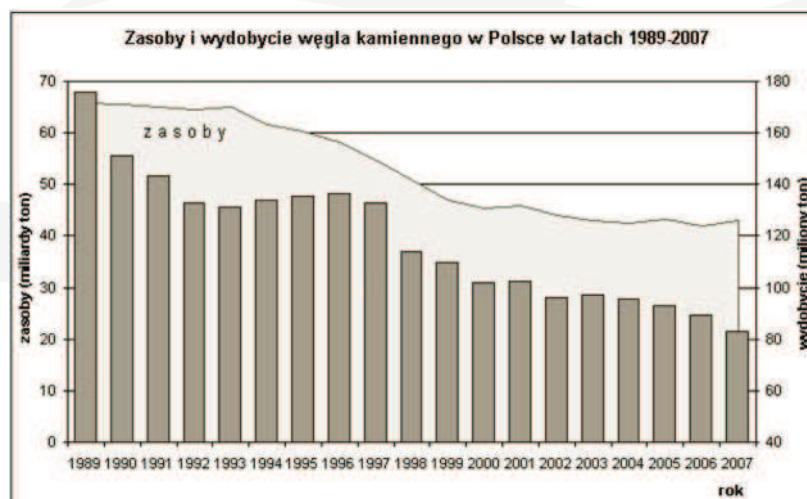
¹⁴ Eurostat year book 2008, *Europe in figures*.

¹⁵ C. Bayou, *L'Europe et la diplomatie énergétique du pouvoir russe. Défiances et dépendances*, „La revue Internationale Stratégique” 2007/2008, nr 68.

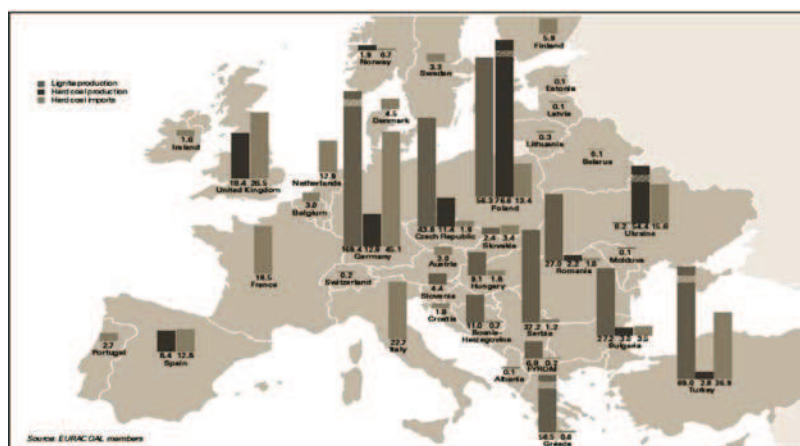

Ryc. 31. Dostawy ropy naftowej do Polski
Źródło: PERN.

Węgiel, mimo dość dużych złóż w Polsce, jest importowany spoza Unii Europejskiej. Jednakże import węgla zmniejsza się, związane jest to z odchodzeniem państw Unii od wykorzystywania węgla jako źródła energii w związku z negatywnym wpływem na środowisko (duża emisja dwutlenku węgla).

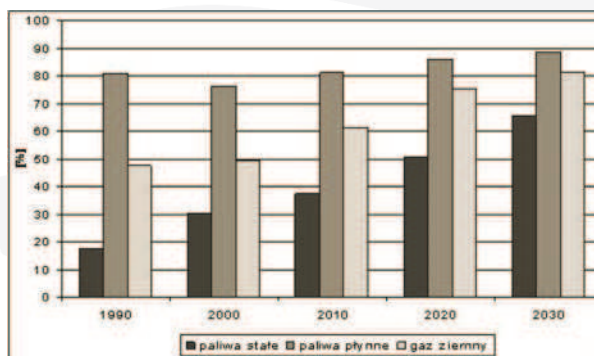
Ryc. 32. Zasoby i wydobycie węgla kamiennego w Polsce
Źródło: Państwowy Instytut Geologiczny.

Ryc. 33. Produkcja i import węgla w Europie (dane w mln ton/rok)
 Źródło: EURACOAL, 2010.

W najbliższych 20 ÷ 30 latach, poziom uzależnienia od importu konwencjonalnych źródeł energii może wzrosnąć nawet do 70 proc.¹⁶ Jest to ostatni dzwonek, aby Unia wreszcie zajęła wspólne stanowisko w kwestii bezpieczeństwa energetycznego.

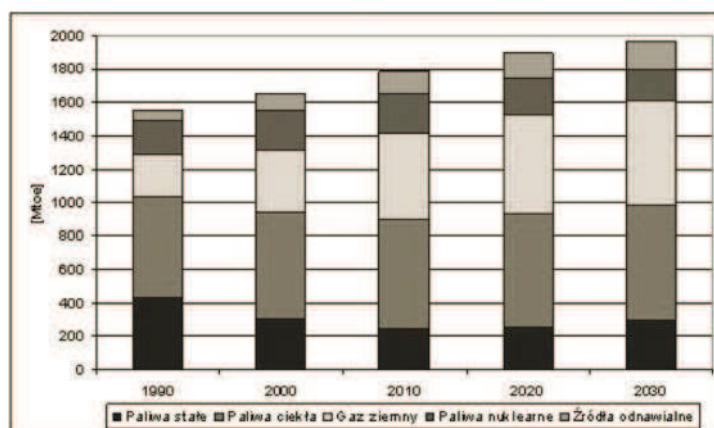
Wzrastające uzależnienie państw Unii Europejskiej od zewnętrznych dostawców (m.in. od Federacji Rosyjskiej) ropy i gazu oraz brak spójnej polityki energetycznej stają się dla Unii głównymi wyzwaniami i mogą przyczynić się istotnie do zagrożenia bezpieczeństwa energetycznego RP.

Ryc. 34. Udział paliw importowanych w całkowitym zapotrzebowaniu na nośniki energii w Krajach Unii Europejskiej (EU-25)

Źródło: EU-25 Energy and Transport Outlook to 2030, European Commission, January 2003.

¹⁶ Zielona księga pt. *Europejska strategia na rzecz zrównoważonej, konkurencyjnej i bezpiecznej energii*, COM (2006) 105 z 8 marca 2006 r.

Ryc. 35. Zapotrzebowanie na energię w krajach Unii Europejskiej (EU-25)

Źródło: *EU-25 Energy and Transport Outlook to 2030*, European Commission, January 2003.

12.5. Związek pomiędzy bezpieczeństwem energetycznym a ochroną klimatu ziemi

Energetyka, wykorzystująca alternatywne źródła energii, tzw. czystą ekologicznie, wytwarza energię ciepłą i elektryczną bez generowania odpadów i skażeń, które negatywnie wpływają na środowisko naturalne, tak jak przy spalaniu paliw konwencjonalnych. Dzięki wykorzystaniu alternatywnych źródeł energii oszczędza się surowce energetyczne. Jednym z głównych działań europejskiej polityki energetycznej jest ochrona środowiska naturalnego. Unia Europejska podejmuje działania w zakresie:

- ograniczenia nadmiernego zużycia energii;
- wzrostu udziału źródeł odnawialnych;
- zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych.

Sektor energetyczny oddziałuje na środowisko wieloaspektowo, począwszy od wydobywania/pozyskiwania surowców – nośników energii poprzez ich wykorzystywanie do wytwarzania energii, jak również podczas dystrybucji wytworzonych rodzajów energii oraz w procesach korzystania z paliw gazowych i płynnych przez przemysł, transport, usługi, konsumentów indywidualnych.

Podsumowując sektor energetyczny pod kątem jego oddziaływań na środowisko, wypada zwrócić uwagę na źródła tych oddziaływań, którymi są:

- zakłady przemysłu wydobywczego;
- elektrownie przemysłowe;
- elektrociepłownie i ciepłownie;
- zakłady przemysłu paliwowego;

- infrastruktura przesyłowa.

Zakres ingerencji w środowisko naturalne Polski jest związany z działalnością przemysłu wydobywczego (węgla kamiennego i brunatnego, w mniejszym stopniu ropy naftowej i gazu ziemnego), tj. zmianami powierzchni ziemi, degradacją krajobrazu, zmianami stosunków wodnych i powstającymi odpadami.

Szczególnie istotne są tu duże obiekty spalania paliw, które są źródłami zanieczyszczenia atmosfery substancjami takimi, jak:

- dwutlenek siarki, tlenki azotu;
- dwutlenek węgla (emisja gazu szklarniowego CO₂ z terenu Polski stanowi około 1 proc. rejestrowanej emisji światowej).

W przypadku emisji CO₂ dla obiektów energetycznych przewidziano stopniową ich redukcję, która w okresie po 2013 r. – zgodnie z zawartymi propozycjami w Pakiecie Klimatyczno-Energetycznym i ustaleniach Rady Europejskiej z 11 i 12 grudnia 2008 r. – zakłada¹⁷:

- zwiększający się obowiązek zakupu uprawnień do emisji CO₂ na aukcjach od poziomu 30 proc. w 2013 r. do 100 proc. w 2020 r. dla źródeł energii elektrycznej istniejących i których budowę rozpoczęto przed końcem 2008 r.;
- spełnienie przez elektroenergetykę warunków niezbędnych do uzyskania zgody Komisji Europejskiej na odstępstwo od pełnego obowiązku zakupu uprawnień dla istniejących i budowanych źródeł, realizując przedsięwzięcia zmniejszające emisję CO₂ o kosztach porównywalnych do wartości uprawnień, na które uzyskano derogacje;
- obowiązek zakupu uprawnień na 100 proc. emisji CO₂ dla nowych źródeł energii elektrycznej;
- bezpłatne uprawnienia do emisji CO₂ dla wytwarzania ciepła sieciowego w skojarzeniu w obiektach elektroenergetyki i instalacjach wysoko sprawnej kogeneracji wytwarzających ciepło na potrzeby ciepłownictwa;
- obowiązek nabywania uprawnień dla wytwarzania ciepła sieciowego wzrastający do 100 proc. w 2027 r. w pozostałych obiektach.

Dzięki zarysowanym w Pakiecie nowym rozwiązaniom prawnym, których projekty Komisja zgłosiła już na początku 2008 r., Unia Europejska ma zostać wiodącą gospodarką „epoki czystej energii”.

Projekty składające się na pakiet klimatyczno-energetyczny dotyczą w szczególności¹⁸:

Systemu Handlu Emisjami;

- zwiększenia udziału energii odnawialnej w Unii Europejskiej, który stano-

---

¹⁷Proeko CDM Sp. z o.o., *Prognoza oddziaływania na środowisko dokumentu „Polityka energetyczna Polski do 2030 r.”*, Warszawa 2009.

¹⁸Tamże.

wi obecnie około 8,5 proc., tak aby źródła te mogły pokrywać co najmniej 20 proc. zapotrzebowania energetycznego Unii Europejskiej;

- zwiększenia udziału biopaliw, które do 2020 r. mają zaspokajać 10 proc. potrzeb sektora transportowego;
- wychwytywania i składowania (sekwestracji) dwutlenku węgla, ukierunkowanych na minimalizację efektu cieplarnianego.

Podstawowe założenia Pakietu oparto o zasadę „trzech dwudziestek”, tzn.:

- poprawa o 20 proc. efektywności energetycznej;
- redukcja o 20 proc. emisji CO₂;
- osiągnięcie 20 proc. udziału energii ze źródeł odnawialnych do 2020 r.

Zmniejszenie emisji gazów cieplarnianych, w tym CO₂, jest jednym z głównym celów polityki energetycznej Unii Europejskiej.

Rozwój energetyki atomowej jest rozwiązaniem, które umożliwi w pełni spełnić międzynarodowe zobowiązania naszego państwa w zakresie ograniczenia emisji gazów cieplarnianych.

12.6. Polityka energetyczna państwa

Po odzyskaniu przez Polskę pełnej suwerenności na początku lat 90. ubiegłego wieku polityka energetyczna stała się kwestią strategiczną dla polskich rządów.

Polska, kraj członkowski Unii Europejskiej, współuczestniczy w procesie tworzenia polityki energetycznej, wdraża jej główne cele w warunkach krajowych, chroniąc:

- interesy odbiorców;
- dostępne zasoby energetyczne;
- technologiczne możliwości wytwarzania i przesyłu energii.

W celu zapewnienia polskiej gospodarce spokojnego rozwoju należy zapewnić jej przede wszystkim bezpieczeństwo dostaw paliw i energii. Realizując powyższy cel, nie należy zapomnieć o konieczności zapewnienia konkurencyjności gospodarki energetycznej, jak również o ochronie środowiska.

W związku z powyższymi podstawowymi kierunkami polskiej polityki energetycznej są¹⁹:

- poprawa efektywności energetycznej;
- wzrost bezpieczeństwa dostaw paliw i energii;
- dywersyfikacja struktury wytwarzania energii elektrycznej poprzez wprowadzenie energetyki jądrowej;
- rozwój wykorzystania odnawialnych źródeł energii, w tym biopaliw;
- rozwój konkurencyjnych rynków paliw i energii;

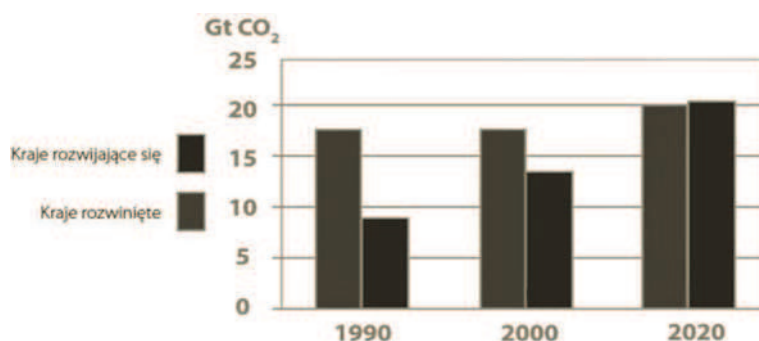
---

¹⁹Tamże.

– ograniczenie oddziaływania energetyki na środowisko.

Poprawa efektywności energetycznej jest jednym z priorytetów unijnej polityki energetycznej, której celem jest zmniejszenie zużycia energii o 20 proc. w stosunku do scenariusza „business as usual” (strategia typu „business as usual” oznacza korzystanie głównie z konwencjonalnych źródeł energii, przewiduje powstanie około 10 tys. nowych elektrowni na paliwa kopalne, a to oznacza zwiększenie światowej emisji CO₂ o ponad 50 proc. i ponad dwukrotny wzrost kosztów paliwa).

Ryc. 36. Przewidywana emisja gazów cieplarnianych (przemysł i energetyka, zgodnie ze scenariuszem „business as usual”)

Źródło: UE na czele działań międzynarodowych do roku 2020 i później, Luksemburg 2009.

Wzrost bezpieczeństwa dostaw paliw i energii. „Przez bezpieczeństwo dostaw paliw i energii rozumie się zapewnienie stabilnych dostaw paliw i energii na poziomie gwarantującym zaspokojenie potrzeb krajowych i po akceptowanych przez gospodarkę i społeczeństwo cenach, przy założeniu optymalnego wykorzystania krajowych zasobów surowców energetycznych oraz poprzez dywersyfikację źródeł i kierunków dostaw ropy naftowej, paliw ciekłych i gazowych²⁰”.

Dywersyfikacja struktury wytwarzania energii elektrycznej poprzez wprowadzenie energetyki jądrowej. Jednym z głównych elementów strategicznych znajdujących się w infrastrukturze krytycznej państwa (IKP) jest energetyka. Bezpieczeństwo energetyczne Polski wymaga zapewnienia dostaw odpowiedniej ilości energii elektrycznej. Uznany przez Unię Europejską pakiet klimatyczno-energetyczny sprawia konieczność przestawienia produkcji energii na technologie o niskiej emisji CO₂. Jednym z najbardziej znanych i pożądanых źródeł stała się energetyka jądrowa, która z braku emisji CO₂ zapewnia równocześnie suwerenność od pozyskiwania klasycznych (np. węgiel) surowców energetycznych.

Rozwój wykorzystania odnawialnych źródeł energii, w tym biopaliw, ma istotne znaczenie dla realizacji zasadniczych celów polityki energetycznej. Wyko-

²⁰Tamże.

rzystanie tych źródeł wiąże się ze zwiększonym stopniem uniezależnienia się od dostaw energii z importu. Pozwala na rozszerzenie stopnia dywersyfikacji dostaw oraz stworzenie warunków do rozwoju energetyki rozproszonej. Docelowo zakłada się wykorzystanie biomasy. Biomasa może być używana na cele energetyczne w procesach bezpośredniego spalania biopaliw stałych (drewna, słomy, osadów ściekowych, makulatury), może być przetwarzana na paliwa ciekłe (olej, alkohol) bądź gazowe (w postaci biogazu)²¹.

Krajowy potencjał techniczny poszczególnych źródeł energii odnawialnej oszacowano na²²:

- energii słonecznej – 1340 PJ (peta dżul, 1 PJ = 10¹⁵J);
- energii wiatru – 36 PJ;
- energii wodnej – 43 PJ;
- energii geotermalnej – 200 PJ;
- energii biomasy – 895 PJ;
- łącznie – 2514 PJ.

Stanowi to około 60 proc. rocznego zapotrzebowania na energię pierwotną w Polsce.

Z powodu prężnego rozwoju odnawialnych źródeł energii ważne staje się stosowanie rozwiązań, w szczególności takich technologii, które zapewnią stabilność pracy systemu elektroenergetycznego.

Rozwój konkurencyjnych rynków paliw i energii przyczynia się do zmniejszenia kosztów wytwarzania, a zatem i ograniczenia wzrostu cen paliw i energii. Rynek paliw płynnych można uznać za konkurencyjny pomimo dostawy na rynek ropy naftowej głównie z jednego kierunku. Zdolności rozładunkowe portu w Gdańsku i możliwości przesyłowe pomiędzy tym portem a główną rafinerią w Płocku pozwalają na pewne uniezależnienie od importu rurociągiem z Rosji. Rynek węgla, pomimo konsolidacji kopalń działa również, import węgla zarówno drogą morską, jak i lądową tworzy warunki do ustalania rynkowych cen tego paliwa. Rynek gazu jest silnie zmonopolizowany (brak wprowadzenia struktur wymaganych przez dyrektywę 2003/55/WE²³). Dostęp nowych podmiotów do rynku jest utrudniony, co wpływa zarówno na brak dywersyfikacji dostaw, jak i na możliwość konkurencji cenowej pomiędzy dostawcami. Elektroenergetyka – mimo wdrożenia dyrektywy 2003/54/

---

²¹ P. Kowalik, *Aktualny stan i perspektywy wykorzystania energii biomasy w Polsce*, Międzynarodowe Seminarium pt. *Odnawialne źródła energii w strategii rozwoju zrównoważonego*, EC BREC/IBMER, Warszawa 1998.

²² Europejskie Centrum Energii Odnawialnej, *Ekonomiczne i prawne aspekty wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce*, Warszawa 2000.

²³ Dyrektywa 2003/55/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 98/30/WE (Dz.U. L 176 z 15.07.2003 r., s. 57–78).

WE²⁴, dzięki której nastąpiło wydzielenie operatorów systemów dystrybucyjnych, niewielu odbiorców zdecydowało się na zmianę sprzedawcy energii elektrycznej ze względu na panujące bariery ekonomiczne, techniczne i organizacyjne.

Ograniczenie oddziaływania energetyki na środowisko. Poza działaniami wskazanymi powyżej istotne znaczenie dla osiągnięcia celów polityki energetycznej ma realizacja *Polityki ekologicznej państwa w latach 2009–2012 z perspektywą do roku 2016*, szczególnie w zakresie obniżania emisji pyłów, wykorzystania odpadów oraz ochrony wód powierzchniowych i podziemnych.

Polska jako członek Unii Europejskiej jest zmuszona brać udział w realizacji zamierzeń *Polityki energetycznej dla Europy*, którą określono w Brukseli. Z zobowiązań wynikających z powyższego dokumentu należy utrzymywać obowiązkowe zapasy, np. gazu ziemnego w wysokości równej co najmniej 30-dniowemu, średniemu przywozowi surowca.

W przypadku bezpieczeństwa paliwowego Polska posiada znaczne pojemności magazynowe. Pozwalają one na magazynowanie paliw sięgających powyżej 90 dni zużycia.

12.7. Polska wobec zagrożeń energetycznych

Dywersyfikacja

Bezpieczeństwo energetyczne to stan braku zagrożenia przerwania dostaw surowców energetycznych (paliwa, energii). Zapewnia to dywersyfikacja dostaw importowanych surowców energetycznych. „Dywersyfikacja dostaw surowców energetycznych o znaczeniu strategicznym to uzyskiwanie tych surowców z różnych regionów świata, od zróżnicowanych dostawców przy wykorzystaniu alternatywnych szlaków transportowych”²⁵.

Gwarantem bezpieczeństwa energetycznego kraju jest zapis, że Unia będzie wykorzystywać swoje możliwości w celu poprawy współpracy z dostawcami energii.

Brak jednak spójnej koncepcji Unii Europejskiej w sprawie wyzwań, takich jak zależność Unii od importowanej ropy i gazu, nie pozwala na izolację energetyczną naszego kraju. Wskazane jest dlatego poszukiwanie nowych dostawców i uniezależnienie się od importu surowców energetycznych.

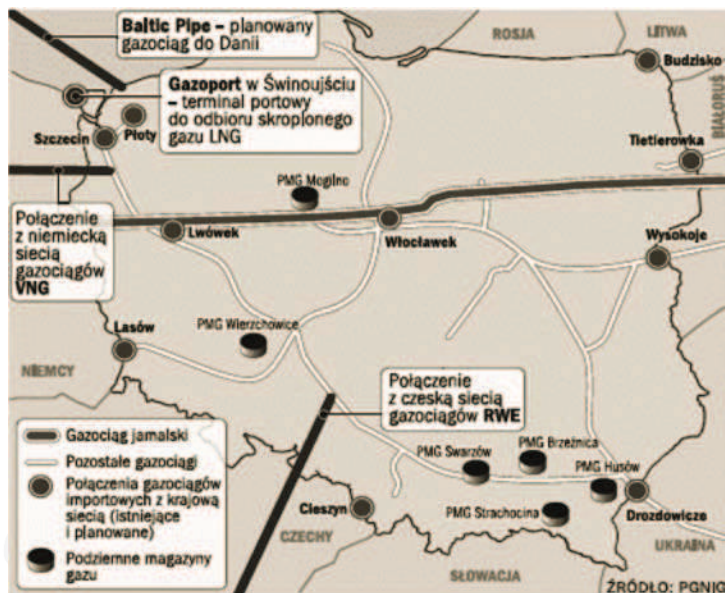
Projektów jest wiele, poddawane są ocenom i weryfikowane pod kątem aktualnej sytuacji gospodarczej i geopolitycznej. Strategicznym projektem w dziedzinie dywersyfikacji źródeł i dróg dostaw surowców energetycznych do Polski jest budowa

---

²⁴ Dyrektywa 2003/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej i uchylająca dyrektywę 96/92/WE (Dz.U. L 176 z 15.07.2003 r., s. 37–56).

²⁵ K. A. Wojtaszczyk, A. Materska-Sosonowska, *Bezpieczeństwo państwa*, Warszawa 2009, s. 218.

terminalu do odbioru skroplonego gazu ziemnego (LNG). Projektem konkurencyjnym wobec polskiego terminala LNG jest gazociąg Nord Stream.

Ryc. 37. Projekty dywersyfikacji dostaw gazu do Polski

Źródło: <http://bi.gazeta.pl/im/3/6140/m6140513.gif> (dostęp: 15.12.2012).

Ryc. 38. Przewidywane trasy Nabucco, Nord Stream i South Stream

Źródło: <http://www.politykaglobalna.pl/2010/04/rosja-imperium-kontratakuj/#ixzz1vp0YfsCA> (dostęp: 17.12.2012).

Koszty

Dostawa do Polski ropy naftowej realizowana jest drogą lądową (ropociąg „Przyjaźń”) oraz morską („Naftoport”). Import ropociągowy jest tańszy od importu drogą morską.

Polska energetyka oparta jest głównie na²⁶:

- węgla kamiennym i brunatnym – w 65 proc.;
- gazie – w 11 proc.;
- ropie naftowej i jej pochodnych – w 19 proc.;
- źródłach odnawialnych – w 7 proc.

Wieloletnie zaniedbania infrastruktury powodują znaczne straty energii, co generuje zwiększone koszty jej wytwarzania i dostarczania do dostawcy.

Utrzymanie „suwerenności energetycznej”

Bezpieczeństwo energetyczne (wewnętrzne, międzynarodowe) jest ważnym elementem zwiększania „suwerenności energetycznej” naszego państwa.

Założenia projektu *Polityki energetycznej Polski do 2030 r.* zakładają podwojenie zużycia energii elektrycznej i oparcie funkcjonowania krajowej energetyki na czterech grupach energetycznych.

Kluczowym surowcem energetycznym kraju jest węgiel kamienny. Jego udział w produkcji energii elektrycznej ma do 2030 r. zmniejszyć się do 40 proc. Natomiast energia odnawialna ma zwiększyć się do 8 proc., a 10 proc. zużywanej energii ma pochodzić w przyszłości z nowo wybudowanej elektrowni atomowej.

Planuje się, aby gaz pochodził w jednej trzeciej z wydobycia krajowego, jednej trzeciej z importu ze Wschodu i jednej trzeciej ze Skandynawii. Celem zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego państwa jest umocnienie elektroenergetyki kraju.

W związku z tym należałoby wdrożyć nowoczesne technologie energooszczędne podnoszące wydajność wykorzystania energii w gospodarce. Ważną kwestią jest również poprawa infrastruktury technicznej (rozbudowa zdolności przemysłowej), zwiększenie dystrybucji paliw, energii oraz zdolności magazynowania nośników energii pierwotnej i utrzymanie strategiczne rezerwy ropy naftowej i gazu ziemnego²⁷.

Osiągnięcie stanu bezpieczeństwa energetycznego w warunkach braku stabilności na tzw. rynkach energetycznych jest aktualnie priorytetem, zarówno dla Polski, jak i Unii Europejskiej.

---

²⁶Tamże.

²⁷Tamże.

ROZDZIAŁ 13 BEZPIECZEŃSTWO MORSKIE

13.1. Bezpieczeństwo morskie – definicje pojęcia

W literaturze istnieje wiele definicji „bezpieczeństwa” odnoszącego się do problemów morskich. Szereg z nich zawartych jest m.in. w *Leksykonie bezpieczeństwa morskiego*¹. Bezpieczeństwo to stan, który daje poczucie pewności istnienia i gwarancje jego zachowania oraz szanse na doskonalenie. Jest to jedna z podstawowych potrzeb człowieka. Odznacza się brakiem ryzyka utraty czegoś dla podmiotu szczególnie cennego – życia, zdrowia, pracy, szacunku, uczuć, dóbr materialnych i dóbr niematerialnych. Bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, jest także podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych; jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia. Człowiek, grupa społeczna, państwo, organizacja międzynarodowa starają się oddziaływać na swoje otoczenie zewnętrzne i sferę wewnętrzną, by usuwać, a przynajmniej oddalać zagrożenia, eliminując własny lęk, obawy, niepokój i niepewność.

Ogólnie można powiedzieć, że jest to stan odwrotny do „zagrożenia”, czyli do takiego, w którym podmiot, obojętnie, czy jest to człowiek, grupa ludzi, organizacja, państwo, czy też ludzkość, przestaje się czuć pewnie, odczuwa zagrożenie swoich interesów, sytuacja, która może wywołać szkody.

Poniższy rozdział dotyczy będzie tylko wąskiego fragmentu tego procesu, jakim jest bezpieczeństwo morskie. Niektóre aspekty bezpieczeństwa przedstawione zostały w powyższych rozdziałach publikacji. Należy jednak zauważyć, że zachodzi potrzeba rozróżniania pomiędzy dwoma, pozornie tożsamymi pojęciami: bezpieczeństwo morskie i bezpieczeństwo morskie państwa.

Cytując za *Leksykonem bezpieczeństwa morskiego*: **bezpieczeństwo morskie państwa** to zespół przedsięwzięć podejmowanych przez państwo w celu zabezpieczenia swoich interesów na obszarze morskim, podlegającym jego jurysdykcji. To proces, w którym możliwe jest przeciwstawienie się lub minimalizacja wszystkich wyzwań i zagrożeń na akwenach morskich².

Natomiast **bezpieczeństwo morskie** może być rozpatrywane w różnych kategoriach. Generalnie można je porównać z przepisami BHiP (bezpieczeństwo i higiena

---

¹ *Leksykon bezpieczeństwa morskiego*, AMW 2008, s. 17.

² Tamże.

pracy), których głównym zadaniem jest określenie zasad dotyczących bezpiecznego i higienicznego wykonywania pracy, a także kształtowanie właściwych warunków pracy. O czysto morskim aspekcie bezpieczeństwa morskiego możemy przeczytać w publikacji J. Urbańskiego, W. Morgaś i Z. Kopacz³. Rozpatrują oni dwa pojęcia: bezpieczeństwo morskie oraz ochronę morską. Pierwsze z nich (*maritime safety*) to bezpieczeństwo życia i mienia na morzu oraz bezpieczeństwo środowiska morskiego od zanieczyszczeń powodowanych przez okręty i inne jednostki pływające na morzu. Drugie z nich (*maritime security*) to ochrona działalności ludzkiej na morzu od terroryzmu, piractwa i podobnych zagrożeń oraz skuteczne przeciwdziałanie wszelkiej szkodliwej i zakazanej działalności na morzu, a szczególnie zanieczyszczania środowiska morskiego, nielegalnej eksploatacji zasobów morskich, nielegalnej imigracji oraz przemytu narkotyków, ludzi, broni i wszelkich innych towarów, które mogą być użyte do działalności terrorystycznej⁴.

Powyższe problemy mają charakter międzynarodowy i odnoszą się do wszystkich, niezależnie od przynależności państwowej. Chociaż i tutaj znajdujemy zróżnicowany poziom stosowania się zarówno do zaleceń, jak i restrykcyjnych przepisów. Zależy to głównie od siły „morskiej” administracji państwa.

Jak można zauważyć, bezpieczeństwo morskie w tym zakresie dotyczy wyłącznie ogólnych aspektów związanych z „bezpiecznym uprawianiem morza”. Natomiast całkowicie pominięte zostały aspekty związane z bezpieczeństwem interesów morskich państwa.

12.2. Zagrożenia bezpieczeństwa morskiego

Wracając do pojęcia bezpieczeństwo morskie państwa, zauważamy, że w tym zakresie mieszczą się praktycznie wszystkie aspekty związane z bezpiecznym – stabilnym funkcjonowaniem organizacji, jaką jest państwo. Jakiego rodzaju zagrożenia, czyli czynniki minimalizujące bezpieczeństwo morskie państwa, występują obecnie? Można je podzielić na dwie grupy: o charakterze militarnym i niemilitarnym.

Zagrożenia militarne

Możemy zacząć tradycyjnie od zagrożeń o charakterze militarnym, czyli od zagrożenia zewnętrznego osobowości prawnej instytucji, jaką jest państwo. Zwykle jest to agresja lub zagrożenie agresją przez inne państwo, dążenie do nielegalnego pozyskania fragmentu terytorium innego państwa (np. jednostronna zmiana przebie-

---

³J. Urbański, W. Morgaś, Z. Kopacz, *Bezpieczeństwo morskie i ochrona żeglugi oraz zarządzanie nimi; próba identyfikacji przedmiotu*, http://www.bhmv.mw.mil.pl/zasoby/ph/pliki/PH_4_Urbanski&Morgas&Ko-pacz.pdf (dostęp: 12.02.2013).

⁴Tamże, s. 4.

gu ustalonych granic lub stref). Antidotum na to są siły morskie, potocznie nazywane marynarką wojenną, chociaż obok tego wojskowego komponentu gwarantem są też jednostki o charakterze policyjnym, np. Straż Graniczna, Coast Guard czy policja wodna, w zależności od państwa. Zagrożenia te obecnie występują na szczęście sporadycznie i są na niskim poziomie intensywności na większości akwenów morskich.

Zagrożenia o charakterze ekonomicznym

Kolejnym zagrożeniem, częściowo połączonym z zagrożeniem militarnym, jest zagrożenie o charakterze ekonomicznym. Może ono być pochodną zagrożenia militarnego, ponieważ brak bezpieczeństwa żeglugi w danym akwenu przekłada się m.in. na podwyżki wszelakich opłat związanych z transportem drogą wodną, czyli pośrednio na wyniki ekonomiczne państwa. Może również skutkować wprowadzeniem embargo czy zachwianiem rytmicznością strategicznych dostaw surowców do danego państwa w związku z koniecznością zmian typowych tras morskich (ich wydłużeniem, koniecznością zmiany taboru pływającego). Bezpieczeństwo ekonomiczne będzie więc związane zasadniczo z transportem morskim, jednak nie można zapominać o przemyśle wydobywczym, turystyce czy rybołówstwie (zarówno połowach, jak i hodowli) mających wkład w ten sektor gospodarki państwa. Zerwanie dostaw surowców dostarczanych drogą morską, brak dostępności do akwenów leżących poza strefą ekonomiczną czy rybołówstwa, czy brak bezpieczeństwa w portach i rejonach przybrzeżnych skutkują wynikami ekonomicznymi różnych gałęzi przemysłu państwa. Brak bezpieczeństwa może mieć wpływ na wyniki przemysłu turystycznego, który dla niektórych państw jest znaczącą składową budżetu. Trasy, na których występują ataki pirackie, są zwykle omijane przez jednostki pływające, co powoduje takie same konsekwencje⁵.

Zagrożenia niemilitarne

Innym rodzajem zagrożeń morskich państwa są zagrożenia o charakterze politycznym. Jak w tym przypadku można wyodrębnić „morskie zagrożenia polityczne” i czym mogą się one wyrażać? Najprostszą odpowiedź znajdziemy w dokumentach doktrynalnych państwa w części dotyczącej roli i przeznaczenia ich sił morskich. Czy deklaruje się je jako siły stricte do obrony terytorium państwa od strony morza, czy też przypisuje się im inne, szersze zadania wykraczające poza typową funkcję obronną? Zagrożeniami mogą być wysuwania roszczeń o charakterze terytorialnym (granice wyłącznych stref ekonomicznych czy rybołówstwa) czy ograniczanie swobody żeglugi⁶. Rozwiązanie tego problemu (minimalizacja zagrożenia) leży zarówno w gestii służb dyplomatycznych państw, jak i organizacji międzynarodowych,

---

⁵K. Wardin, *Współczesne piractwo morskie zagrożeniem dla międzynarodowego transportu morskiego*, ZN AMW, ROK XLX NR 3 (178) 2009.

⁶Konwencja o Prawie Morza z 1982 r.

szczególnie IMO (International Maritime Organization). W ostateczności do redukcji zagrożenia mogą być wykorzystywane siły morskie państwa, koalicji czy organizacji międzynarodowych⁷.

Niestosowanie się do przepisów związanych z ekologią może doprowadzić do skażenia obszarów morskich, a tym samym mieć wpływ na stabilność funkcjonowania morskiego sektora gospodarki państwa. Przykładem mogą być np. przedostanie się różnych chemikaliów w wyniku wycieku ładunku, zanieczyszczanie akwenów morskich i przybrzeżnych przez nielegalny zrzut ścieków, odpadów przez inne podmioty gospodarki, inne państwa czy przez jednostki pływające. Jednostkami państwowymi odpowiedzialnymi za redukcję tych zagrożeń, przestrzeganie odpowiednich przepisów i ściganie sprawców są organy „policji wodnej”, urzędy morskie i inne organa administracji państwowej⁸. W uzasadnionych przypadkach mogą być też sporadycznie angażowane siły morskie państwa. Osobnym problemem zagrożenia ekologicznego są skutki zatapiania w morzach substancji niebezpiecznych, np. pozostałości broni chemicznej, której uwalnianie się na skutek korozji pojemników może powodować nieodwracalne skutki wśród żywych organizmów morskich. Czy też pozostawianie na dnie i zaniechanie utylizacji zatopionych lub przeznaczonych na złom jednostek z napędem jądrowym.

Zagrożenia o charakterze społecznym

Zagrożenia społeczne są bardzo szerokim spektrum problemów. Są zwykle pochodną jednego lub wielu powyższych zagrożeń i dotyczą poziomu życia mieszkańców (np. zagrożenia ekonomiczne i ekologiczne), ich zdrowia, bezpieczeństwa związanego z terroryzmem morskim, przemytem osób i towarów, proliferacją broni, w tym broni masowego rażenia, funkcjonowaniem grup przestępczych wykorzystujących np. uprowadzane jednostki prywatne do przemytu czy dokonujących aktów zaboru mienia. Zagrożenia społeczne będą więc związane zarówno z bezpieczeństwem samych jednostek pływających i ich załóg, jak i elementów infrastruktury brzegowej⁹. Szczególne znaczenie mają tutaj porty i przystanie jako punkty na styku dwóch środowisk: morskiego i lądowego, w których dokonywane są operacje przeładunku towarów i gdzie występuje w największym procencie styk ludności państwa z problemami morskimi.

---

⁷ Operacja *Eunavfor Atalanta*.

⁸ <http://www.umgdy.gov.pl/pium/historia/podglad?;http://www.transport.gov.pl/2-482076faaa403.htm> (dostęp: 15.03.2013).

⁹ Jest to też jeden z elementów bezpieczeństwa morskiego.

12.3. Wybrane aspekty bezpieczeństwa morskiego

Rozpatrując problemy bezpieczeństwa morskiego (*maritime safety i maritime security*), możemy stwierdzić, że bezpieczeństwo morskie dotyczy takich aspektów, jak:

- bezpieczeństwo osób;
- bezpieczeństwo konstrukcji;
- bezpieczeństwo środowiska;
- bezpieczeństwo komunikacji (przemieszczania się);
- bezpieczeństwo eksploatacji zasobów morza;
- bezpieczeństwo jurysdykcji państwa.

Że nie jest to problem marginalny, świadczą zapisy odnośnie do „poprawy bezpieczeństwa morskiego”, czyli poprawy tego, co już istnieje, zawarte w *Założeniach polskiej polityki morskiej do 2020 r.*, opublikowanych przez Ministerstwo Infrastruktury w 2009 r.¹⁰ Zawarte tam zagadnienia bezpieczeństwa związane są głównie z:

- bezpiecznym uprawianiem żeglugi przez statki morskie;
- bezpieczeństwem technicznym statków morskich;
- odpowiednim szkoleniem przyszłych i obecnych członków załóg;
- aktualizacją przepisów w zakresie monitorowania i informacji o ruchu statków;
- dostosowaniem polskiego prawa do standardów międzynarodowych w zakresie prowadzenia dochodzeń w sprawach wypadków morskich;
- integrowaniem cywilnych i wojskowych systemów nadzoru i monitoringu ruchu morskiego;
- ochroną żeglugi i portów przed zagrożeniami terrorystycznymi i kryminalnymi;
- rozwojem Morskiej Służby Poszukiwania i Ratownictwa (SAR);
- modernizacją i utrzymywaniem infrastruktury dostępu do portów morskich od strony morza.

W czym wyrażają się powyższe zagrożenia i sposoby ich ograniczania i/lub zapobiegania?

Bezpieczeństwo uprawiania żeglugi przez statki morskie – można powiedzieć, że jest hasłem nadrzędnym zawierającym wszystkie poniższe elementy. Jest na tyle ogólne, że można do niego dopisywać zarówno przedsięwzięcia zabezpieczające, jak i ewentualne zagrożenia.

Bezpieczeństwo techniczne to dzisiaj głównie sprawy związane z redukcją skutków uszkodzenia kadłuba statku skutkujące utratą części ładunku lub w ostateczno-

---

¹⁰ *Założenia polityki morskiej Rzeczypospolitej Polskiej do r. 2020*, Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa, wrzesień 2009.

ści całego statku wraz z ładunkiem¹¹. Efektem prac nad poprawą tego bezpieczeństwa jest obowiązek konstruowania statków do przewozu ładunków niebezpiecznych, głównie tankowców, wyposażonych w podwójne dno. Ma to zapobiegać skutkom kolizji zbliżonych do „Torrey Canzon”, „Amoco Cadiz”, „Erika”, „Prestize” i innych czy wprowadzać nowe rozwiązania konstrukcyjne dla promów morskich, jakie stały się efektem analizy zatonięcia promu „Estonia”. Nad prawidłowością zastosowanych rozwiązań konstrukcyjnych czuwają towarzystwa klasyfikacyjne (w Polsce PRS)¹².

Szkolenie przyszłych i obecnych członków załóg – ponieważ zawód marynarz jest zawodem międzynarodowym, wskazane stało się dla wyrównania poziomu wiedzy koniecznej na zajmowanym stanowisku ujednoczenie norm. Konwencja STCW (International Convention on Standards of Training, Certification and Watch-keeping for Seafarers) jest odpowiedzią na tego rodzaju postulat. Jest w pewnym stopniu gwarancją bezpieczeństwa statku, załogi i osób trzecich. Należy pamiętać, że na morzu jednostka pływająca musi być w pewnym stopniu samowystarczalna, czyli członkowie załogi muszą mieć odpowiednie kwalifikacje i poziom wiedzy, aby być zdolnymi do zagwarantowania bezpiecznego jej eksploatacji. Coraz większe i bardziej nowoczesne statki obsługiwane są przez relatywnie niewielkie liczebnie załogi. Przykładowo załogę największego tankowca świata Jahre Viking (564.763 DWT, dł = 458,45 m) stanowi 70 osób, natomiast przeciętnie statek handlowy obsługuje pracująca na trzy zmiany, przez okres od kilku tygodni do kilku miesięcy, 15–17-osobowa załoga¹³. Wymownym przykładem konieczności posiadania przez całą załogę odpowiednich kwalifikacji i predyspozycji jest przypadek zatonięcia wycieczkowca „Costa Concordia” 13 stycznia 2012 r. W wyniku katastrofy śmierć poniosło kilkanaście osób, a ponad 20 zostało uznanych za zaginione; ranne zostały 64 osoby. W dniu 15 stycznia 2012 r. aresztowano kapitana Francesco Schettino i jego pierwszego oficera pod zarzutem nieumyślnego spowodowania śmierci i porzucenia statku przed ewakuacją wszystkich pasażerów.

Aktualizacja przepisów w zakresie monitorowania i informacji o ruchu statków. Wypadki i sytuacje niebezpieczne na morzu mają zwykle wieloaspektowe konsekwencje i dochodzi do nich zwykle przy trudnych warunkach pogodowych. W związku z powyższym ważne jest posiadanie wiarygodnych informacji o jednostce, ładunku i załodze. Również Unia Europejska wzmacnia swoje zdolności służące zapobieganiu sytuacjom stwarzającym zagrożenie bezpieczeństwa życia ludzkiego na morzu i ochrony środowiska morskiego. Odpowiednie organa mają mieć możliwość wymiany informacji zebranych w ramach misji monitorowania ruchu statków,

---

¹¹ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 14 marca 2003 r., § 4.

¹² Przepisy klasyfikacji i budowy statków morskich, cz. I. Zasady klasyfikacji, PRS, Gdańsk 2011.

¹³ Ships Home > Ships in Detail > Azel Maersk, Discovery Channel.

wypełnianych przez nie w obszarach, za które są odpowiedzialne. Wspólnotowy system wymiany informacji SafeSeaNet, rozwinięty w porozumieniu z państwami członkowskimi Unii, obejmuje z jednej strony sieć wymiany danych, a z drugiej normalizację głównych znanych informacji na temat statków i ich ładunków (zapowiadanie i sprawozdania). Tak więc pozwala on na zlokalizowanie u źródła i przekazanie wszelkim organom dokładnych i aktualnych informacji o statkach na wodach europejskich, ich ruchu oraz niebezpiecznych lub zanieczyszczających ładunkach, jak również o wypadkach morskich. Odpowiednie przepisy nakładają na właścicieli statków obowiązek instalowania urządzenia umożliwiającego automatyczne rozpoznawanie statków (AIS-Automatyczny System Identyfikacji). W wyniku wprowadzenia tych przepisów możliwe jest nie tylko zwiększenie możliwości w zakresie monitorowania statków, lecz przede wszystkim podniesienie poziomu bezpieczeństwa jednostek. Przepisy regulują sprawy identyfikacji większych jednostek, z powyższego obowiązku wyłączone zostały statki rybackie o długości przekraczającej 15 m, pomimo że są one bardzo często uczestnikami wypadków i kolizji z większymi jednostkami pływającymi. Osobnym problemem jest dostępność danych o jednostkach i ich ładunku poprzez Internet. Należy tutaj rozważyć kwestie bezpieczeństwa statków i urządzeń portowych w aspekcie udostępniania danych AIS osobom postronnym, mającym zamiar publikowania ich w sieci internetowej lub w inny sposób. Ponadto dostępność informacji AIS na temat szlaków morskich i ładunków nie powinna szkodzić uczciwej konkurencji pomiędzy podmiotami działającymi w przemyśle morskim. W Polsce ministrem władnym do wprowadzania zmian w polskim obszarze jurysdykcji jest Minister Infrastruktury¹⁴.

Dostosowanie polskiego prawa do standardów międzynarodowych w zakresie prowadzenia dochodzeń w sprawach wypadków morskich. Ponieważ w Polsce obowiązują polskie przepisy prawne, konieczne jest dostosowanie postanowień prawa narodowego do prawa międzynarodowego, szczególnie unijnego. Jest to podstawa do działania izb morskich, firm ubezpieczeniowych i innych, które rozpatrują sprawy i orzekają w sprawach wypadków morskich i rozpoznawania innych spraw przekazanych izbom morskim odrębnymi przepisami. Zgodnie z kompetencjami izby morskie orzekają w sprawach wypadków morskich statków polskich oraz statków obcych, jeżeli wypadek nastąpił na polskich morskich wodach wewnętrznych lub polskim morzu terytorialnym albo jeżeli z wnioskiem o wszczęcie postępowania wystąpił armator lub kapitan obcego statku. Izby morskie rozpatrują również sprawy wypadków morskich promów pasażerskich typu ro-ro oraz szybkich statków pasażerskich, jeżeli wypadek nastąpił na obszarze innym niż polskie wody wewnętrzne lub polskie morze terytorialne, w przypadku gdy ostatnim portem zawinięcia statku był port Rzeczypospolitej Polskiej. Dodatkowo prowadzą rejestry okrętowe. Już

---

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 5 listopada 2010 r. w sprawie narodowego systemu monitorowania ruchu statków i przekazywania informacji.

z powyższej wyliczanki widać konieczność spójności prawa narodowego i międzynarodowego szczególnie w kwestiach związanych z zagrożeniem lub utratą życia czy mienia oraz konsekwencjami wypadków morskich w zakresie zanieczyszczenia środowiska morskiego. Problematyka zmniejszania lub zniwelowania różnic w prawie polskim i innego państwa stanowi więc podstawę funkcjonowania sądu morskiego, jakim jest izba morska.

Integracja cywilnych i wojskowych systemów nadzoru i monitoringu ruchu morskiego. Celem zintegrowanego nadzoru morskiego jest uzyskanie obrazu sytuacji w zakresie działań na morzu mających znaczenie dla bezpieczeństwa i ochrony na morzu, kontroli granicznej, ochrony środowiska morskiego, kontroli rybołówstwa, handlu i interesów gospodarczych, a także dla egzekucji prawa w ogólnym zakresie oraz dla obronności, aby wspierać sprawny proces podejmowania decyzji. Zgodnie z tradycją, dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa wojsko, głównie Marynarka Wojenna, prowadzi kontrolę ruchu w strefie przybrzeżnej. Obok instytucji wojskowych zadania kontroli ruchu jednostek pływających realizują jednostki Straży Granicznej oraz instytucje cywilne, np. VTS (Vessel Traffic Services). Każda z tych instytucji zbiera informacje o sytuacji na morzu i nad morzem dla swoich potrzeb przy wykorzystaniu własnych systemów monitoringu. Ze względu na odmiennie interesy służb militarnych i cywilnych zasób gromadzonych informacji jest częściowo odmienny, ale generalnie pokrywa się w zakresie rejestracji ruchu jednostek. Dla zwiększenia bezpieczeństwa i niezawodności monitoringu oraz ograniczania kosztów możliwa i konieczna jest integracja wszystkich powyższych systemów, a właściwie udostępnienie pozyskiwanych przez poszczególne systemy danych dla określonych użytkowników. Mechanizm ten powinien przyczynić się do zbliżenia w zakresie działań realizowanych przez podmioty związane z morzem, pozwalając uniknąć powielania działań w zakresie gromadzenia informacji, co skutkować będzie znaczącym obniżeniem kosztów finansowych dla wszystkich uczestników tego procesu. Przykładem ukazującym zrozumienie powyższego problemu jest zapis w *Założeniach polityki morskiej RP do 2020 r.* (punkty 7.2 i 7.3)¹⁵. Powyższy problem nie jest tylko ograniczony do poziomu narodowego. Konieczność integracji systemów występuje też na szczeblu Unii, gdyż w niektórych przypadkach organy zbierające informacje nie mają świadomości, że podobne informacje są gromadzone przez inne organy i systemy, w innych organy te mają taką świadomość, ale nie są w stanie wymieniać się informacjami, ponieważ normy, porozumienia czy strategie służące wymianie informacji istnieją obecnie jedynie w niektórych środowiskach użytkowników. Ostatnie stwierdzenie koresponduje szczególnie z zagadnieniami przedstawionymi w pkt Ad e. Problem integracji danych monitoringu dla instytucji cywilnych znajduje odzwierciedlenie szczególnie w przepisach i zaleceniach Unii,

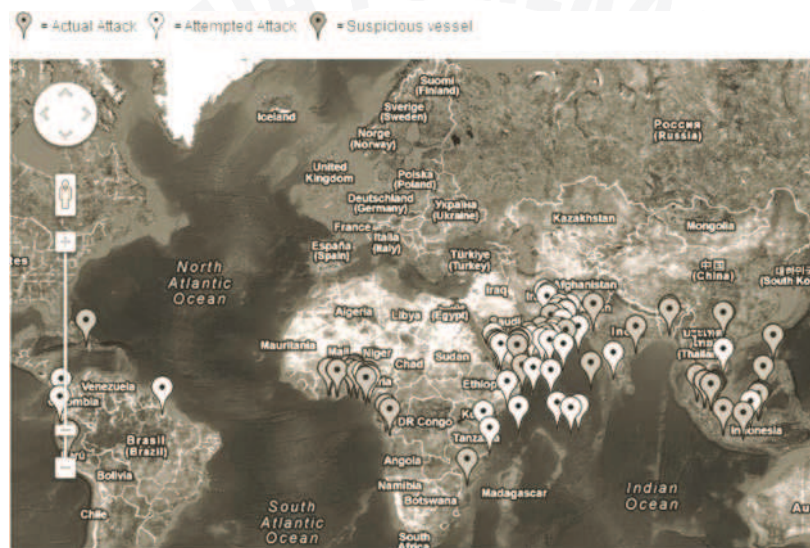
---

¹⁵ *Założenia polityki morskiej Rzeczypospolitej Polskiej do r. 2020*, Warszawa, wrzesień 2009 r.

w których artykułuje się problem systemu SafeSeaNet. W przypadku niektórych kategorii informacji łatwiej i taniej jest zbierać i rozpowszechniać dane w sposób scentralizowany. Wszystkie istotne środowiska użytkowników powinny korzystać ze wspólnotowego systemu SafeSeaNet, który należy rozwijać, tak aby stał się on główną platformą wymiany informacji dla obszarów morskich Unii Europejskiej w odniesieniu do zawiadomień o przybyciu do portu i wypłynięciu z portu, zawiadomień o towarach niebezpiecznych, zawiadomień dotyczących ochrony na morzu, informacji na temat wypadku i kolizji, AIS, LRIT i monitorowania zanieczyszczeń.

Ochrona żeglugi i portów przed zagrożeniami terrorystycznymi i kryminalnymi. Problem ochrony żeglugi i portów nie jest zagadnieniem nowym, należy sięgnąć do historii i przypomnieć sobie działania piratów minionych epok. Jednak obecnie przybrał on nowy wymiar. Okazało się bowiem, że do przetargu z władzami organizacje terrorystyczne i zorganizowane grupy przestępcze mogą wykorzystywać nie tylko porwania ważnych osób czy członków organizacji narodowych i międzynarodowych, ale do wywierania presji, jako karta przetargowa, doskonale nadają się jednostki pływające różnej wielkości i przeznaczenia, od handlowych przez pasażerskie do sportowych, przy użyciu których dokonuje się większości przewozów towarów między kontynentami. Niewielka liczba członków załogi statku, brak możliwości dokładnego sprawdzenia ich pochodzenia i intencji, brak w większości przypadków możliwości fizycznej obrony czynią z nich stosunkowo podatne podmioty. Podobne znaczenie mają porty różnej wielkości i przeznaczenia, w których dokonuje się przeładunku towarów i gdzie krzyżują się drogi wszystkich uczestników handlu drogą morską. Dodatkowo większość portów znajduje się w centrach miast i są one dostępne praktycznie dla wszystkich. Przy obecnym złagodzeniu kontroli granicznych możliwości swobodnego przemieszczania się są jeszcze łatwiejsze, co wykorzystywane jest przez członków organizacji kryminalnych. Biorąc pod uwagę różnice prawne w poszczególnych państwach, należało dokonać regulacji prawnych pozwalających na działalność prewencyjną oraz na wykorzystanie odpowiednich organizacji w celu zagwarantowania maksymalnego stopnia bezpieczeństwa jednostkom pływającym wraz z ich ładunkiem i załogami oraz portom i instalacjom znajdującym się na ich terenie. Aktem prawa międzynarodowego regulującym powyższe problemy jest konwencja SOLAS (Międzynarodowa konwencja o bezpieczeństwie życia na morzu) oraz Kodeks ISPS (Międzynarodowy kodeks ochrony dla statków i obiektów portowych). Na podstawie dotychczasowych doświadczeń Kodeks ISPS wprowadza szereg procedur pozwalających na zmniejszenie stopnia ryzyka. Dla oceny stopnia bezpieczeństwa statki muszą posiadać wymagane prawem dokumenty – procedury, do których zalicza się: ocenę ryzyka, poziom bezpieczeństwa (1–3), plan ochrony statku (Ship Security Plan) oraz oficera odpowiedzialnego za bezpieczeństwo jednostki (Ship Security Officer). Elementem wyjściowym dla wprowadzania odpowiednich procedur jest zarządzony poziom bezpieczeństwa, w którym *poziom 1* jest najniższym zagrożeniem:

- *Poziom 1* – odpowiada normalnym warunkom, kiedy standardowe procedury są wystarczające do zapewnienia ochrony.
- *Poziom 2* – wprowadza się w razie podwyższonego ryzyka, kiedy powinny zostać wdrożone dodatkowe środki bezpieczeństwa. Poziom ten powinien trwać przez ograniczony czas do momentu ustąpienia zagrożenia lub podjęcia środków zmniejszających je. Może być też wprowadzony na statku na czas przejścia przez rejon zagrożony piractwem lub w związku z sygnałami o nasileniu się działalności terrorystycznej.
- *Poziom 3* – jest ustanawiany w wypadku spodziewanego prawdopodobnego lub już zaszłego zagrożenia bezpieczeństwa (np. odebranie wiadomości o planowanym zamachu, podłożeniu bomby lub w czasie walk).

Ryc. 39. Mapka z danymi o atakach pirackich na statki (stan na marzec 2012 r.)

Źródło: <http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre> (dostęp: 17.03.2013).

Podobne założenia dotyczą bezpieczeństwa portów. Praktycznie nie ma możliwości zapewnienia 100 proc. bezpieczeństwa dla całego obszaru portu. W związku z tym należy określić ważniejsze elementy majątku i infrastruktury, których ochrona ma istotne znaczenie dla przedsiębiorstwa. Określić możliwe zagrożenia dla majątku i infrastruktury oraz określić prawdopodobieństwa ich zajścia w celu ustalenia środków ochrony (lub środków prewencyjnych). Do obowiązków firmy należy też identyfikacja, wybór i ustalenie kolejności wykorzystania środków przeciwdziałania czy zmian w obowiązujących procedurach oraz określenie poziomu ich skuteczności w minimalizacji poziomu niebezpieczeństwa. Ważna jest też specyfikacja słabych punktów (w tym czynnika ludzkiego) infrastruktury i procedur. Efektem

takich przedsięwzięć są *Plany ochrony obiektów portowych* (PFSP – Port Facility Security Plan – *chronimy tylko najważniejsze obiekty*) powstałe na podstawie ocen stanu ochrony, które będą zawierać postanowienia o zastosowaniu różnych środków ochrony (przeciwdziałania) dla każdego poziomu zagrożenia.

W przypadku naruszenia omawianych powyżej zasad bezpieczeństwa powinny zostać zastosowane środki, procedury i przepisy wynikające z odpowiednich regulacji krajowych, które określają postępowanie w sytuacji wystąpienia kryzysu lub zagrożenia bezpieczeństwa państwa.

Rozwój Morskiej Służby Poszukiwania i Ratownictwa (SAR). Morska Służba Poszukiwania i Ratownictwa, w skrócie określana Służbą SAR (Search And Rescue), zajmuje się akcjami ratowniczymi, usuwaniem szkodliwych substancji chemicznych, pracami podwodnymi (poszukiwania, badania). Polska służba powstała 1 stycznia 2002 r., do jej zadań należy pomoc i likwidowanie zagrożeń w akwenie polskiej strefy odpowiedzialności. Przed r. 2002 zadania ratownictwa morskiego były zlecone Polskiemu Ratownictwu Okrętowemu (PRO).

Dla realizacji powierzonych zadań w zakresie:

- poszukiwania i ratowania życia na morzu – w skład Służby SAR wchodzi Morskie Ratownicze Centrum Koordynacyjne w Gdyni, Pomocnicze Centrum Koordynacyjne w Świnoujściu, morskie statki ratownicze pełniące stałe pogotowie oraz brzegowe stacje ratownicze;
- zwalczania zagrożeń i zanieczyszczeń na morzu – w skład Służby SAR wchodzi Centrum Operacyjne Zwalczania Zanieczyszczeń Środowiska Morskiego, specjalne statki morskie do zwalczania zanieczyszczeń i lądowe bazy sprzętowo-magazynowe.

Dla realizacji zadań poszukiwania i ratowania życia na morzu Służba SAR dysponuje:

- morskim wielozadaniowym statkiem ratowniczym „Kapitan Point” przygotowanym do:
  - zwalczania zanieczyszczeń olejowych;
  - ratowania życia na morzu;
  - holowania ratowniczego;
  - gaszenia pożarów na statkach;
  - rozpoznawania skażeń;
  - prac podwodnych¹⁶;
- statkiem ratowniczym typu SAR-3000 przystosowanym do:
  - poszukiwania oraz podejmowania rozbitków z wody i środków ratunkowych;
  - udzielania rozbitkom kwalifikowanej pomocy medycznej;

---

¹⁶<http://www.sar.gov.pl/SAR> (dostęp: 20.03.2013).

- transportu poszkodowanych (rozbitków, rannych i chorych) na ląd;
- gaszenia pożarów na statkach;
- holowania ratowniczego;
- dwoma statkami ratowniczymi typu R-17 przygotowanymi do:
  - poszukiwania oraz podejmowania rozbitków z wody i środków ratunkowych;
  - udzielania rozbitkom kwalifikowanej pomocy medycznej;
  - transportu poszkodowanych (rozbitków, rannych i chorych) na ląd;
  - gaszenia pożarów na statkach;
  - holowania ratowniczego;
- siedmioma nowoczesnymi statkami ratowniczymi typu SAR-1500 o szybkości 30 węzłów i możliwości przyjęcia na pokład do 70 rozbitków (zadania jak wyżej);
- morskim statkiem ratowniczym do zwalczania zanieczyszczeń olejowych „Czesław II” przygotowanym do zwalczania zanieczyszczeń olejowych;
- brzegowymi stacjami ratowniczymi (Świnoujście, Trzebież, Dziwnów, Kołobrzeg, Darłowo, Ustka, Łeba, Władysławowo, Hel, Górkki Zachodnie, Świbno, Sztutowo, Tolkmicko) wyposażonymi w samochody terenowe i szybkie łodzie ratownicze.

Morska Służba Poszukiwania i Ratownictwa (Służba SAR) jest państwową jednostką budżetową podległą ministrowi właściwemu do spraw gospodarki morskiej. Podstawy prawne funkcjonowania Służby SAR stanowią:

- *Ustawa z dnia 16 marca 1995 r. o zapobieganiu zanieczyszczeniu morza przez statki;*
- *Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o bezpieczeństwie;*
- *Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 24 grudnia 2001 r. w sprawie szczegółowej organizacji Morskiej Służby Poszukiwania i Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 września 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i sposobu wykonywania zadań poszukiwania i ratowania życia na morzu oraz uprawnień członków ochotniczych drużyn ratowniczych;*
- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 września 2001 r. w sprawie prowadzenia nasłuchu radiowego na potrzeby Morskiej Służby Poszukiwania i Ratownictwa;*
- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 września 2001 r. w sprawie zasad i zapewnienia osłony meteorologicznej na potrzeby Morskiej Służby Poszukiwania i Ratownictwa;*
- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 grudnia 2002 r. w sprawie organizacji i sposobu zwalczania zagrożeń i zanieczyszczeń na morzu.*

Cechą szczególną działalności SAR jest fakt, że za akcje mające na celu ratowanie życia Służba SAR nie pobiera żadnych opłat. Wszystkie powyższe zapisy wynikają z międzynarodowych zobowiązań Polski w zakresie poszukiwania i ratowania

życia na morzu oraz zwalczania zagrożeń i zanieczyszczeń środowiska morskiego. Do najważniejszych z nich można zaliczyć:

- *Międzynarodową Konwencję o poszukiwaniu i ratownictwie morskim*. Hamburg 27 kwietnia 1979 r. (Konwencja SAR);
- *Konwencję o ochronie środowiska morskiego obszaru Morza Bałtyckiego*. Helsinki 9 kwietnia 1992 r. (Konwencja Helsińska);
- *Międzynarodową Konwencję o gotowości do zwalczania zanieczyszczeń olejami oraz współpracy w tym zakresie*. Londyn 30 listopada 1990 r. (Konwencja OPRC);
- *Protokół o gotowości i przeciwdziałaniu incydentom zanieczyszczenia substancjami niebezpiecznymi i szkodliwymi*. Londyn 15 marca 2000 r. (protokół OPRC-HNS)¹⁷.

Postanowienia tych konwencji nakazują państwom utrzymywanie sił i środków niezbędnych do poszukiwania i ratowania ludzi znajdujących się w niebezpieczeństwie na morzu, u ich wybrzeży, a także do zwalczania zagrożeń i zanieczyszczeń na morzu. Wymienione ustawy i rozporządzenia stanowią, iż koszty funkcjonowania Służby SAR pokrywane są z budżetu państwa, nakładają jednocześnie obowiązek:

- utrzymywania sił i środków w pełnej i ciągłej gotowości do akcji poszukiwawczych i ratowniczych oraz do likwidacji skutków zagrożeń i zanieczyszczeń na morzu;
- planowania rozwoju i doskonalenia Służby SAR oraz realizowania inwestycji wynikających z tych planów.

W ramach modernizacji i rozwoju Służby SAR zaplanowano zbudowanie nowoczesnej jednostki pływającej pierwszej kategorii typu SAR-3000/III. Seria obejmuje trzy jednostki ratownicze pierwszej kategorii typu SAR-3000. Pierwsze dwa „Pasat” i „Orkan” zostały sfinansowane w całości przez budżet państwa. Trzeci został zwodowany 30 września 2011 r. Statek otrzymał nazwę „Sztorm”¹⁸, a jego budowa została dofinansowana przez Unię Europejską.

Modernizacja i utrzymywanie infrastruktury dostępu do portów morskich od strony morza. Polskie porty morskie należą w większości do portów naturalnych, czyli zbudowanych u ujścia rzeki lub w dogodnych zatokach. Do ważniejszych portów sztucznych należy Gdynia i Władysławowo, pozostałe duże porty należą do portów naturalnych. Każdy z nich posiada swoją specyficzną infrastrukturę, do której zaliczamy:

1. Infrastrukturę wodno-lądową:
  - znajdujące się w granicach portu grunty, akweny, nabrzeża umożliwiające instalowanie urządzeń do operacji przeładunkowych, miejsc składowania towarów, ryb, obsługi pasażerów i dla celów rekreacyjnych;

---

¹⁷<http://www.sar.gov.pl/SAR> (dostęp: 20.03.2013).

¹⁸<http://www.sar.gov.pl/SAR/sar.php?mid=32> (dostęp: 20.03.2013).

- urządzenia cumownicze;
  - ogólnodostępne obiekty;
  - urządzenia hydrotechniczne;
  - sieć instalacji inżynierskich i urządzenia służące ochronie środowiska naturalnego, p.poż.
2. Infrastrukturę dostępu od strony lądu:
- urządzenia drogowe, kolejowe i wodne pozostające wewnątrz i poza obszarem portu, łączące port z drogowo-kolejowo-wodnopowietrznym węzłem komunikacyjnym¹⁹.
3. Infrastrukturę dostępu od strony wody:
- tory wodne;
  - związane z nimi drogi wodne do portu, kanały żeglowne, rzeki, kanały sztuczne;
  - obiekty, urządzenia i instalacje zapewniające bezpieczeństwo.

W dalszej części tej części pracy będą poruszane tylko problemy związane z infrastrukturą dostępu od strony wody. Ponieważ nakłady na tego rodzaju inwestycje przekraczają możliwości państwa, większość z nich realizowana jest przy wykorzystaniu dotacji Unii Europejskiej. Do najważniejszych z nich można zaliczyć:

- modernizację torów wodnych poprzez ich pogłębianie i zwiększanie szerokości oraz modernizację systemu nawigacyjnego. Przykładowo: na Wejściu Południowym do portu Gdynia wraz z monitorowaniem oznakowania nawigacyjnego, osłonę hydrograficzną na torach podejściowych i wewnętrznych portu zgodną z wymogami IHO, obejmującą wymianę systemu kontroli sytuacji batymetrycznej oraz uruchomienie na podejściu do portu w Gdyni systemu precyzyjnej radionawigacji w oparciu o system DGPS (Differential Global Positioning System) połączonym z systemem RTK (Real Time Kinematic). Dla zespołu Szczecin – Świnoujście środki przyznawane na prace czerpalne były niewystarczające do pogłębiania rejonów spłyceń do głębokości wymaganych przez obowiązujące przepisy, co stopniowo doprowadziło w konsekwencji do sytuacji, w której ze względów bezpieczeństwa należało wprowadzić na Zalewie Szczecińskim na odcinku od II Bramy Torowej do północnego cypla wyspy Chełminek ograniczenia ruchu statków o zanurzeniu większym niż 8,70 m (ruch jednokierunkowy, redukcja prędkości)²⁰;
- modernizację falochronów i wejść do portów, w tym przebudowę Falochronu Głównego portu w Gdyni, polegającą na przywróceniu parame-

¹⁹ Projekt ustawy dla *portów morskich*, śródlądowych, rybackich.

²⁰ <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NR/rdonlyres/D71AD180-A0A6-4610-85F5-47300BB8422F/49617> (dostęp: 20.03.2013) /1b_UrzdMorskiwSzczecinie.pdf (dostęp: 20.03.2013).

trów wytrzymałościowych i statecznościowych budowli. Celem jest polepszenie osłony Portu Zewnętrznego przed zafalowaniem i zalodzeniem w warunkach podniesionych stanów wody oraz podniesienie stopnia bezpieczeństwa żeglugi na torach podejściowych do portu w Gdyni²¹. Dążąc do podniesienia bezpieczeństwa żeglugi na wejściu do Portu Gdańskiego, opracowano projekt poszerzenia wejścia z 70 do 90 m. Rozebrany zostanie istniejący Falochron Zachodni i zbudowany nowy o długości 200 m, który dodatkowo przesunięty zostanie o około 45 m w kierunku zachodnim. Przeprowadzone zostanie ponadto pogłębienie przyległych akwenów. Dzięki tym pracom port uzyska możliwość rutynowej obsługi (niezależnie od warunków pogodowych) statków o długości 250 m, szerokości 36 m oraz zanurzeniu 10,6 m²². Parametry eksploatacyjne wejścia do portu wewnętrznego w Gdańsku stwarzały prawdopodobieństwo kolizji w przypadku niekorzystnych warunków pogodowych. Według dokumentacji budowlanej wskaźnik bezpieczeństwa manewrowania oceniono na 0,69. Według opracowań Instytutu Nawigacji AM w Szczecinie dla statków ponadgabarytowych o długości do 225 m i zanurzeniu do 10,2 m dla zachowania bezpieczeństwa stosowane było ograniczenie wprowadzania jednostek przy maksymalnym stanie morza 5°B. Problem ten odnosił się również do wejścia/wyjścia większych konstrukcji i statków do/z gdańskich stoczni. Zarówno względy bezpieczeństwa, jak i eksploatacyjne użytkowników Portu Gdańskiego przemawiały za koniecznością przebudowy wejścia do portu. Wymiernymi efektami tych przedsięwzięć jest zapewnienie wysokiego standardu bezpieczeństwa żeglugi, podniesienie poziomu obsługi w zakresie pewności, szybkości i punktualności operacji portowych, umożliwienie wprowadzania większych jednostek pływających w rejonie Martwej Wisły, także w niekorzystnych warunkach pogodowych oraz zmniejszenie ryzyka zagrożeń środowiska;

- budowę oraz modernizację portów, nabrzeży i basenów portowych. Jednym z takich zadań inwestycyjnych dla Świnoujścia jest budowa infrastruktury zapewniającej dostęp do portu zewnętrznego w postaci falochronu osłonowego i obiektów towarzyszących. Wybudowany zostanie nowy falochron wschodni o długości około 3000 m oraz nowy falochron zachodni o długości około 250 m. Budowa obejmować będzie również roboty pogłębiarskie (w tym budowę obrotnicy oraz nowego toru podejściowego i dostosowanie parametrów toru istniejącego). W porcie Kołobrzeg zakończono przebudowę wejścia do portu. Inwestycja trwała 10 lat i kosztowała

---

²¹ Sektorowy Program Operacyjny – Transport na lata 2004–2006.

²² Europejska szansa Portu Gdańskiego, <http://www.portgdansk.pl/wydarzenia/europejska-szansa> (dostęp: 25.03.2013).

ponad 144 mln 452 tys. zł. W całości finansował ją budżet państwa. Uzyskany efekt to poszerzone z 40 do 80 m wejście do portu pozwalające na zawijanie do Kołobrzegu statków o długości 100 m, szerokości 20 m, zanurzeniu 5 m, czyli o połowę większych niż dotychczas. Zupełnie nowy falochron zachodni ma 452 m długości (stary, już rozebrany, miał tylko 205 m), a wschodni został wydłużony o 150 m i osiągnął długość 513 m²³. W ramach tych przedsięwzięć można wyróżnić następujące wskaźniki: długość zmodernizowanych torów żeglugowych [m], długość zmodernizowanego nabrzeża [m], długość wybudowanego nabrzeża [m], długość wybudowanego falochronu w nowej linii [mb]; długość zmodernizowanego falochronu [mb]; liczbę nowych stacji radarowych [szt.]. Ze względu na duże rozczłonkowanie tych inwestycji nie zostaną one szczegółowo przedstawione;

- utworzenie systemu łączności operacyjnej i śledzenie jednostek ratowniczych, utworzenie krajowego systemu bezpieczeństwa żeglugi morskiej;
- uaktualnienie oprogramowania i modernizację infrastruktury systemu VTS Zatoka Gdańska oraz integracja VTS w KSBM;
- odbudowę systemu VTMS Świnoujście – Szczecin w technologii zapewniającej kompatybilność z systemem VTS Zatoka Gdańska oraz integrację VTMS w KSBM;
- objęcie nadzorem radarowym obszaru TSS Ławica Słupska w technologii zapewniającej kompatybilność z systemem VTS Zatoka Gdańska wraz z integracją w KSBM;
- utworzenie i wyposażenie ujednoczonych systemów nadzoru ruchu w kapitanatach portów (Hel, Władysławowo, Łeba, Ustka, Darłowo, Kołobrzeg) i ich integracja w KSBM²⁴.

Przedstawione powyżej problemy nie wyczerpują w całości tematu. Można uważać, że jest to tylko zasygnalizowanie wybranych problemów bezpieczeństwa w aspekcie morskim. Tematu tego nie będzie można nigdy uważać za zamknięty i skończony, ponieważ problem bezpieczeństwa jest zagadnieniem żywym, które jest odpowiedzią na coraz to nowsze wyzwania rzeczywistości.

---

²³ <http://www.gk24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20101206/KOLOBRZEG/490743949> (dostęp: 25.03.2013).

²⁴ Krajowy System Bezpieczeństwa Morskiego. Etap I (KSBM-I), ww.umgdy.gov.pl (dostęp: 25.03.2013).

12.4. Podsumowanie

Niniejszy rozdział pracy przedstawia wybrane zagadnienia związane z bezpieczeństwem morskim. Zasygnalizowano problemy zagrożeń militarnych i niemilitarnych, ekonomicznych, szkolenia przyszłych załóg statków oraz kwestie bezpieczeństwa żeglugi głównie w aspekcie nawigacyjnym. Ze względu na obszerność zagadnień należy go traktować jako zaproszenie do wymiany poglądów na tematy związane z bezpieczeństwem morskim.

ROZDZIAŁ 14 BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE MORZA BAŁTYCKIEGO

14.1. Wprowadzenie

W sensie etymologicznym pojęcie bezpieczeństwo wywodzi się z łacińskiego *securitas*, co znaczyło w czasach rzymskich pewność, stabilność polityczną. Współcześnie bezpieczeństwo określa się jako stan pewności i spokoju. Rodzaje bezpieczeństwa to m.in.: bezpieczeństwo polityczne, bezpieczeństwo militarne, bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo społeczne, bezpieczeństwo kulturowe, bezpieczeństwo ideologiczne i bezpieczeństwo ekologiczne.

Bezpieczeństwo ekologiczne ma wiele definicji różniących się treścią, a tym samym stopniem szczegółowości. Często przez to pojęcie rozumie się taki stan ekosystemu¹, w którym nie występuje ryzyko zakłóceń jego elementów lub jest ono niewielkie. Inaczej można stwierdzić, że bezpieczeństwo ekologiczne to proces (trwały, ciągły) zmierzający do osiągnięcia pożądanego i oczekiwanego stanu ekologicznego, zapewniający zadowalającą egzystencję wszystkich elementów systemu. Pojawiło się jako względnie nowy wymiar bezpieczeństwa wewnętrznego (państwa) oraz społeczności międzynarodowej. Bezpieczeństwo ekologiczne od zawsze było wielką wartością ludzkości, bez zapewnienia której trudno mówić o życiu i przetrwaniu gatunku ludzkiego i nie tylko jego.

Wyrazem dostrzegania problemów związanych z bezpieczeństwem ekologicznym jest zapis w Konstytucji RP mówiący, że państwo zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5). Stąd obowiązkiem państwa (władz publicznych) jest zapobieganie negatywnej dla zdrowia ludzkiego degradacji środowiska (art. 68), a także tworzenie warunków ochrony środowiska i prowadzenie takiej polityki, która zapewni bezpieczeństwo ekologiczne współczesnym i przyszłym pokoleniom. Państwo jest zobowiązane do udzielania informacji

---

¹**Ekosystem** (gr. *oikos* – dom, domostwo + *systema* = metoda, układ) – najwyższa jednostka ekologiczna o silnie wykształconych mechanizmach regulacyjnych, złożona z biocenozy (najwyższy szczebel organizacji przyrody żywej; zespół populacji wszystkich gatunków zasiedlających ten sam teren i na terenie tym wchodzących ze sobą w różnorakie zależności) i jej nieożywionego środowiska (biotopu). *Ekologia. Słownik encyklopedyczny*, Wrocław 2005, s. 80, 35.

o stanie i ochronie środowiska oraz wspiera działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska (art. 74). Z powyższego wynika, że obowiązek dbałości o należyty, przyjazny wszelkiej populacji stan środowiska ma charakter powszechny, również międzynarodowy, dotyczący osób fizycznych, prawnych i jednostek organizacyjnych.

W *Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP* z 2007 r., w rozdziale 3.7., zawarto cele działania państwa w obszarze bezpieczeństwa ekologicznego. Stwierdza się, że państwo zapewnia obywatelom warunki do lepszego życia w zdrowym środowisku poprzez ochronę przyrody².

W obszarze bezpieczeństwa ekologicznego do ważniejszych można zaliczyć następujące składowe: biologiczne, chemiczne, techniczno-technologiczne, powodziowe, epidemiczne, pandemiczne, morskie i inne. Zestawienie rodzajów bezpieczeństwa ekologicznego ujmuje rycina 40.

Ryc. 40. Zestawienie rodzajów bezpieczeństwa ekologicznego

Źródło: opracowanie własne.

² *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, wyd. cyt., 3.7. Bezpieczeństwo ekologiczne:

75. Nadzrędnym celem działań państwa w obszarze bezpieczeństwa ekologicznego jest zapewnienie obywatelom warunków do lepszego życia w zdrowym środowisku poprzez ochronę przyrody, w tym stymulowanie procesów zrównoważonego rozwoju.

76. Osiągnięcie tego wymagać będzie w szczególności pełnego wdrożenia standardów europejskich w sferze polityki ekologicznej, a zwłaszcza w odniesieniu do kompletności i stabilności regulacji prawnych, spójności i efektów działań w zakresie monitoringu i kontroli, zakresu i efektów działań edukacyjnych oraz opracowywania i realizowania przez grupy i organizacje pozarządowe projektów na rzecz ochrony środowiska. W gospodarce należy tak kształtować makroekonomiczne wskaźniki, aby sprzyjały one przybliżaniu rozwoju kraju do modelu rozwoju zrównoważonego. Finansowanie ochrony środowiska będzie realizowane ze źródeł oraz za pomocą mechanizmów określonych w Polityce Ekologicznej Państwa.

77. Polska będzie kontynuować działania na rzecz ochrony środowiska, tak aby zachowywać równowagę przyrodniczą oraz trwałość podstawowych procesów przyrodniczych w biosystemie. Szczególnie ważnymi zadaniami są poprawa czystości wód, zmniejszenie zanieczyszczenia powietrza, zapobieganie degradacji środków własnych i unijnych. Polska będzie nadal angażować się w regionalną i globalną współpracę międzynarodową na rzecz ochrony środowiska, w tym w przeciwdziałanie efektowi cieplarnianemu.

14.2. Charakterystyka Morza Bałtyckiego

Historia Morza Bałtyckiego³

Morze Bałtyckie przechodziło kilka faz rozwoju. Powstało z wód topniejącego lodowca w erze holocenu około 12 tys. lat temu. Zajmowało obszar dzisiejszego Bałtyku Właściwego. Tak zwane Bałtyckie Jezioro Lodowe było słodkowodne, o poziomie ponad 20 m wyższym od ówczesnego oceanu. Surowy klimat o charakterze arktycznym spowodował, że flora i fauna były bardzo ubogie (gatunki słodkowodne).

W okresie około 10–8 tys. p.n.e. lat wskutek dalszego topnienia lodowca powstało Morze Yoldiowe (nazwa pochodzi od mięczaka *Yoldia Arctica*). Zostało otwarte połączenie z Morzem Północnym, co spowodowało wyrównanie poziomu wód i wzrost zasolenia. Przypuszcza się, że do tego czasu istniało połączenie z Morzem Białym, skąd napływały ówczesne gatunki arktyczne. Część z nich zachowała się do dziś.

Dalsze topnienie lodowca spowodowało podniesienie się dna (również Skandynawii) i połączenie z Morzem Północnym zostało przerwane. Nastąpił dopływ wody słodkiej z topniejącego lodowca, a to spowodowało wyginięcie organizmów żyjących wyłącznie w wodach słonych. Powstało wielkie wysłodzone jezioro zasiedlone typową fauną słodkowodną z licznie występującym ślimakiem przytulikiem (*Ancylus fluviatilis*). Stąd morze przyjęło nazwę Jeziora Ancylusowego. W tej formie przetrwało ponad 1000 lat.

Kolejne tysiąclecia przyniosły dalsze zmiany. Około 7 tys. lat p.n.e. nastąpiło połączenie Jeziora Ancylusowego z Morzem Północnym przez obecne cieśniny Wielki i Mały Belt, Sund, Kattegat i Skagerrak. Powszechnym gatunkiem fauny stał się ślimak pobrzeżek (*Littorina littorea*). Wody stały się bardziej słone i nastąpiło ocieplenie klimatu. Około 1000 lat p.n.e., wskutek podniesienia się dna cieśnin łączących Morze Bałtyckie z Morzem Północnym, nastąpiło osłabienie dopływu wód słonych. To spowodowało, że morze, które przyjęło nazwę Mya (od małża *Mya arena*), jest słonawe (średnio 7‰).

Batymetria⁴

Batymetryczna charakterystyka Morza Bałtyckiego:

- powierzchnia (łącznie z cieśniną Kattegat) – około 415 266 km²;
- powierzchnia zlewiska⁵ – 1 721 233 km²;
- objętość morza – 21 721 km³;

³Na podstawie Atlasa Morza Bałtyckiego, pod redakcją Majewskiego A. i Lauera Z., Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Warszawa 1994

⁴**Batymetria** – dział hydrometrii zajmujący się pomiarami głębokości cieków i zbiorników wodnych.

⁵**Zlewisko** – obszar lądowy, z którego wszystkie wody powierzchniowe i podziemne spływają do jednego morza, oceanu bądź też innego zbiornika wodnego.

- długość linii brzegowej – okoo 8 100 km;
- średnia głębokość – 52,3 m;
- maksymalna głębokość (Głębia Landsort) – 459 m p.p.m.;
- głębokość Głębi Gdańskiej – 118 m.

Mapę batymetryczną Morza Bałtyckiego ilustruje rycina 41.

Fauna i flora⁶

Fauna Bałtyku w porównaniu z Morzem Północnym jest uboga. Niewielkie zasolenie stanowi barierę dla wielu zwierząt. Spotyka się cztery rodzaje ssaków. Są to: morświn, foka szara, foka obrączkowana (nerpa) oraz foka pospolita. Nieliczne są mięczaki. Natomiast takie zasolenie umożliwia życie wielu rydom słodkowodnym.

Ryc. 41. Mapa batymetryczna Morza Bałtyckiego

Źródło: pl.wikipedia.org (dostęp: 15.04.2013).

Flora występuje w Bałtyku do głębokości 30 m. Znajdują się tu zielenice (grupa jednokomórkowych o strukturze wiciowcowej, kapsalnej i kokoidalnej lub wielokomórkowych, samożywnych roślin występujących w wodach słodkich i słonych, rzadko w środowisku lądowym), brunatnice (klasa z królestwa Chromista obejmują

⁶ **Fauna** (od łac. *Faunus* – bóg trzód i pasterzy) – ogólne określenie na wszystkie gatunki zwierząt na danym obszarze (np. fauna Polski) lub w danym środowisku (fauna sawanna), a także okresie geologicznym. **Flora** (z łac. *Flora* – rzymska bogini kwiatów) – ogół gatunków roślin występujących na określonym obszarze w określonym czasie, pl. wikipedia.org (dostęp: 11.014.2013).

jąca około 2000 gatunków, morskie organizmy wielokomórkowe, żyjące najczęściej w wodach strefy zimnej i umiarkowanej półkuli północnej, o charakterystycznej barwie pochodzącej od brunatnych barwników roślinnych) oraz krasnorosty (typ obejmujący około 4000 gatunków Protista (przeważnie morskich). Cechą charakterystyczną krasnorostów jest posiadanie typowych barwników takich, jak: chlorofile a i d i inne).

Morfometria⁷

Bałtyk jest morzem śródlądowym. Łączy się z Morzem Północnym następującymi cieśninami zewnętrznymi: Kattegat i Skagerrak oraz wewnętrznymi Sund, Wielki Bełt i Mały Bełt. Do akwenów naturalnych Bałtyku zalicza się:

- Zatokę Botnicką;
- Morze Botnickie;
- Zatokę Fińską;
- Zatokę Ryską;
- Bałtyk Właściwy;
- Sund i Morze Bełtów;
- Kattegat.

Podział na akweny naturalne ilustruje rycina 42.

Rys. 42. Podział Morza Bałtyckiego na akweny naturalne

Źródło: [www. NaszBałtyk](http://www.NaszBałtyk) (dostęp: 15.04.2013).

⁷**Morfometria** (gr. *μορφή*, *morphé* – kształt i *μετρική*, *metron* – miara) zajmuje się metodami pomiarów i opisem obiektów na podstawie tych pomiarów. Pojęcie to jest używane we wszystkich tych dyscyplinach naukowych, w których morfologia, jako nauka o kształcie i formie, odgrywa znaczącą rolę, pl.wikipedia.com (dostęp: 13.04.2013).

Hydrologia⁸

Do Morza Bałtyckiego wody słodkie wprowadzają liczne rzeki (około 250). Natomiast wymiana wód z wszechoceanem jest utrudniona z powodu wąskich i wypiętrzonych cieśnin łączących z Morzem Północnym. Przyjmuje się, że całkowita wymiana następuje po okresie kilkudziesięciu lat (35–40), do czego przyczyniają się większe wlewy, pojawiające się nieregularnie, co kilka lat. Przyczyną są silne, zachodnie wiatry powodujące podniesienie poziomu wód Morza Północnego i przelewanie ich do Morza Bałtyckiego.

Zasolenie

Bałtyk jest morzem słonawym, o zasoleniu wód powierzchniowych w granicach 2‰ w Zatoce Botnickiej, do 20‰ w Kattegacie (średnio 7‰, 7 PSU⁹), przy średnim zasoleniu wód Morza Północnego i oceanicznych o wartości 35‰. Zasolenie wód przydennych jest większe, wzrastające znacznie w kierunku zachodnim (cieśnin duńskich).

Zasoby naturalne

Morze Bałtyckie jest źródłem wielu bogactw naturalnych. Duże znaczenie mają zasoby ryb morskich i słodkowodnych. Eksploracja dna morskiego umożliwia korzystanie z zasobów mineralnych. Znaczenia nabiera, wraz z postępem technicznym, wydobywanie ropy naftowej, gazu ziemnego, bursztynu i kruszywa budowlanego. W r. 2006 Petrobaltic¹⁰ sprzedał 266,7 tys. ton ropy naftowej. Eksploatacja obejmuje dwa (w tym jedno w fazie zagospodarowywania) złoża ropy naftowej i żadnego gazu ziemnego. Największe znaczenie ma platforma wiertnicza Baltic Beta na złożu B-3¹¹.

Gatunkami ryb o znaczeniu gospodarczym, które żyją w Bałtyku, są dorsz, śledź i szprot. Natomiast łosoś, flądra, płastuga i skarp stanowią uzupełnienie rybnych zasobów Bałtyku. Obecnie Polska pozyskuje z Bałtyku (International Council for the Exploration of the Sea, 1996) następujące ilości ryb: 45 tys. ton śledzia, 35 tys. ton szprota, 25 tys. ton dorsza, 9 tys. ton flądry, 230 ton płastugi i 133 ton łososa¹².

---

⁸ **Hydrologia** (z gr. hydor – woda) – dział geografii fizycznej zajmujący się badaniem wody (pod każdą postacią) występującej w środowisku przyrodniczym, pl.wikipedia.com (dostęp: 23.04.2013).

⁹ **PSU** – zasolenie praktyczne, PSU $\cong$ ‰.

¹⁰ **Petrobaltic** – Przedsiębiorstwo Poszukiwania i Eksploatacji Złóż Ropy i Gazu Petrobaltic SA – polskie przedsiębiorstwo zajmujące się poszukiwaniem i eksploatacją złóż ropy naftowej i gazu ziemnego na Bałtyku.

¹¹ pl.wikipedia.com (dostęp: 23.04.2013).

¹² Na podstawie: http://www.ios.edu.pl/biodiversity/2/r2_332.htm (dostęp: 23.04.2013).

14.3. Zanieczyszczenia Morza Bałtyckiego

Nad Bałtykiem w obszarze zlewni znajduje się dziewięć wysoko rozwiniętych przemysłowo i rolniczo państw, zamieszkałych przez 80 mln osób. Kraje te są producentami wielu zanieczyszczeń, które można podzielić ze względu na źródło pochodzenia na:

- wynikające z działalności na lądzie;
- wynikające z działalności na morzu.

Z działalności na lądzie zanieczyszczenia są wprowadzane do morza:

- rzekami;
- bezpośrednio z lądu (porty morskie, stocznie, nadmorskie miejscowości uzdrowiskowe i wypoczynkowe;
- powietrzem (emitowane gazy i pyły atmosfery).

W zlewni Bałtyku wytypowano szereg obszarów (miejs), które charakteryzują się dużą emisją zanieczyszczeń. Nazwano je „gorące punkty” (ang. *hot spots*) (lokalizację „gorących punktów” prezentuje mapa zlewni Bałtyku na rycinie 42).

Ryc. 43. Rozmieszczenie „gorących punktów” w zlewni Morza Bałtyckiego

Źródło: pl.wikipedia.com (dostęp: 25.04.2013).

Z zestawienia liczby „gorących punktów” wynika, że w ostatnich latach następuje ich sukcesywna redukcja. Tym niemniej pozostają jeszcze źródła aktywne, szczególnie na Śląsku, w Obwodzie Kaliningradzkim, na Łotwie i w obszarze Sankt Petersburga. Natomiast znaczącą redukcję „gorących punktów” odnotowano na obszarze takich krajów nadbałtyckich, jak Polska, Litwa, Estonia, Finlandia, Szwecja i Niemcy.

Natomiast z działalności na morzu zanieczyszczenia powstają w wyniku:

- uprawiania żeglugi;
- górnictwa morskiego;
- awarii statków na morzu, głównie wskutek wycieku substancji ropopochodnych.

Na statkach powstają następujące rodzaje zanieczyszczeń:

- bytowe, związane z życiem (przebywaniem) załogi i pasażerów;
- olejowe (pobieranie i zdawanie paliwa, eksploatacja instalacji paliwowych i smarnych, szlasy z separatorów i zbiorników paliwowych);
- gazowe (gazy spalinowe silników okrętowych, gazy ze spalarni okrętowych oraz parowanie węglowodorów, tj. czynników chłodzących, gaśniczych i paliwa);
- chemiczne (lakiery);
- ładunkowe (w zależności od przewożonego ładunku);
- użycie uzbrojenia (okręty wojenne).

Zanieczyszczenia wprowadzane do morza można podzielić na następujące rodzaje:

- substancje biogenne (eutrofizujące)¹³, głównie związki azotu i fosforu oraz materia organiczna;
- pierwiastki i związki toksyczne (metale ciężkie, pestycydy i inne trwałe związki organiczne);
- skażenia mikrobiologiczne;
- substancje ropopochodne (wycieki ropy naftowej i olejów, głównie wskutek awarii zbiornikowców oraz produkty spalania);
- substancje promieniotwórcze;
- bojowe środki trujące i amunicja konwencjonalna zatopione w głębiach morza oraz wraki;
- śmieci i inne odpady wytwarzane w czasie codziennej działalności statków, okrętów i portów morskich (stoczni).

---

¹³ **Eutrofizacja** – proces wzbogacania zbiorników wodnych w substancje pokarmowe (nutrienty, biogeny) skutkujący wzrostem trofii, czyli żyzności wód. Proces ten dotyczy nie tylko zbiorników wodnych, ale również cieków, pl.wikipedia.com (dostęp: 24.04.2013).

Substancje biogenne

Substancje biogenne są to pierwiastki i sole mineralne (biogeny) powodujące rozwój organizmów żywych. Do podstawowych biogenów zalicza się związki azotu i fosforu. W ściekach miejskich (miast nadmorskich i nad rzekami) zarówno nieczyszczonych, jak i biologicznie oczyszczonych znajdują się duże ilości tych zanieczyszczeń. Ścieki te są odprowadzane do rzek i jezior, a następnie do morza, zwiększając ich żyzność, wzbogacając w substancje pokarmowe i powodując eutrofizację (użyźnianie). Skutkiem eutrofizacji jest masowy rozwój glonów, które ulegając rozkładowi, powodują wtórne zanieczyszczenie wód do wystąpienia procesów gnicia i wytworzenia kwasu siarkowodorowego (H₂S). To zjawisko objawia się powstaniem „pustyń dennych”, tj. obszarów zamierania wszelkiego życia (flory i fauny) na dnie morza. Przyczyną takiego stanu jest rolnictwo (nawozy sztuczne, hodowla zwierząt), przemysł i motoryzacja (spalanie paliw) oraz gospodarka komunalna (używanie detergentów, ścieki komunalne).

Pierwiastki i związki toksyczne

Obecność związków i pierwiastków toksycznych (kadm, rtęć, ołów i inne) jest spowodowana odpływem ich polskimi rzekami do Morza Bałtyckiego. Również pestycydów (środków ochrony roślin i innych trwałych związków organicznych) (zestawienie toksycznych pierwiastków wprowadzanych do morza ilustruje tabela 18).

Zjawisko zanieczyszczania Morza Bałtyckiego związkami i pierwiastkami chemicznymi powodują przemysł (produkty uboczne procesów technologicznych), gospodarka komunalna (spalanie śmieci), motoryzacja (spalanie paliw) i rolnictwo (jego chemizacja – nawozy sztuczne).

Tabela 18

Pierwiastki toksyczne wprowadzane do Morza Bałtyckiego

Rodzaj Zanieczyszczeń	Masa [Mg, t]			
	1991	1995	1996	1997
Cynk	2014,6	851,6	511	523,3
Kadm	77,9	9,4	8,2	4,6
Miedź	317,5	134,9	115,6	140,6
Ołów	358,9	127	71,6	53,6
Rtęć	6,43	9,283	b.d.	2,028

Źródło: Na podstawie *Atlasu Morza Bałtyckiego*, A. Majewskiego, Z. Lauera (red.), Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Warszawa 1994.

Skażenia mikrobiologiczne

Skażenia mikrobiologiczne są spowodowane odprowadzaniem zanieczyszczonych biologicznie ścieków fekalnych oraz gnojowicy z gospodarstw hodowlanych. Najistotniejsze z nich to Staphylococcus sp., streptokoki fekalne, Escherichia coli, laseczki różycy, prątki gruźlicy, paciorkowce chorobotwórcze, wirus pryszczycy, grzyby oraz larwy i jaja robaków pasożytniczych (np. tasiemców). Źródłem skażenia wód Bałtyku są gospodarka komunalna (ścieki bytowe), rolnictwo (hodowla) i przemysł (odpady spożywcze).

Substancje ropopochodne

Substancje ropopochodne stanowią ropa naftowa, jej przetwory i produkty spalania. Źródłem skażenia są przemysł, motoryzacja, gospodarka komunalna, żegluga (katastrofy i awarie) i porty (przeładunki). Do największej katastrofy doszło gdy w 1981 r. tankowiec „Globe Assimi” uległ awarii przy wejściu do portu w Kłajpedzie (Litwa). Do morza przedostało się około 16 tys. ton oleju opałowego. Skażeniu uległo wiele kilometrów plaży.

Bojowe środki trujące, amunicja oraz wraki

W głębiach Bałtyku zatopiono tysiące ton bojowych środków trujących. Największe ilości amunicji chemicznej zatopiono po drugiej wojnie światowej w obrębie Głębi Bornholmskiej i Głębi Gotlandzkiej. Istnieją uzasadnione podejrzenia, że zatopienia dokonano również w Głębi Gdańskiej razem z amunicją konwencjonalną (na północ od Helu) (ilość zatopionej amunicji i bojowych środków trujących ujęto w tabeli 19, natomiast rejony zatopienia amunicji chemicznej i trasy transportu – na rycinie 44).

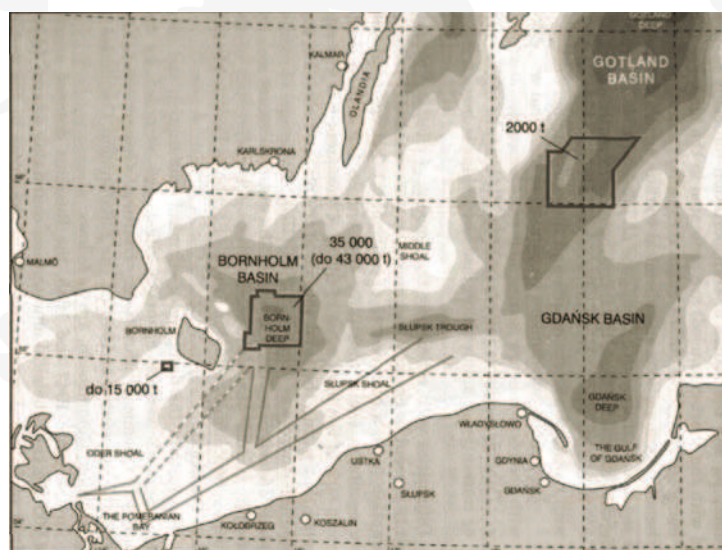
Na dnie Morza Bałtyckiego leżą dziesiątki wraków. Wiele z nich nie zostało jeszcze zlokalizowanych i zidentyfikowanych. Do największych katastrof po drugiej wojnie światowej należą zatonięcie promu „Jan Heweliusz” – 14 stycznia 1993 r. w godzinach wczesnorannych na Morzu Bałtyckim u wybrzeży niemieckiej wyspy Rugia oraz promu „MS Estonia” – promu pasażersko-samochodowego typu RO-PAX, który zatonął na Morzu Bałtyckim w nocy z 27 na 28 września 1994 r. Do katastrofy doszło 28 września 1994 r. w godzinach między 00.55 a 01.50 podczas rejsu z Tallinna w Estonii do Sztokholmu w Szwecji.

Tabela 19

Rodzaje amunicji chemicznej i masa [Mg] BST zatopionych w Morzu Bałtyckim pod kontrolą byłego ZSRR

Rodzaj amunicji	Iperyty siarkowy	Związki arsenu	Adamsyt	Chloro-acetofenon	Inne BST	Razem
Bomby lotnicze	6 432	984	642	520		8 578
Bomby burzące	341					341
Pociski artyleryjskie	729		66	39		834
Miny	46					46
Granaty dymne			71			71
Pojemniki bębny	87	1 225	773		80	2 165
Ogółem	7 635	2 209	1 552	559	80	12 035

Źródło: T. Kasperek, *Broń chemiczna zatopiona w Morzu Bałtyckim. Historia, teraźniejszość, zagrożenia, możliwości przeciwdziałania*, Toruń 1999, s. 27.

Ryc. 44. Rejony (akweny) zatopienia amunicji chemicznej i trasy transportu (skrót – linia przerywana)

Źródło: T. Kasperek, *Broń chemiczna zatopiona w Morzu Bałtyckim. Historia, teraźniejszość, zagrożenia, możliwości przeciwdziałania*, Toruń 1999, s. 23.

Substancje promieniotwórcze

Skażenie promieniotwórcze to znaczny wzrost aktywności promieniotwórczej przedmiotów, organizmów żywych, budynków i wielkich obszarów powyżej naturalnego poziomu aktywności promieniotwórczej (tła). Stanowią je radioizotopy¹⁴, głównie ¹³⁷Cs i ⁹⁰Sr, oraz inne, które się przemieściły po awarii w elektrowniach jądrowych, zwłaszcza z Czarnobyla (Ukraina) oraz z rzutu z odpadami. Po awarii elektrowni jądrowej we Fukushima (Japonia) należy się spodziewać wzrostu tła promieniowania na całym świecie. Fale tsunami spowodowane trzęsieniem ziemi 11 marca 2011 r. doprowadziły do awarii w elektrowni Fukushima I wyposażonej w sześć bloków z reaktorami BWR¹⁵.

Podsumowując przedstawione rodzaje zagrożeń środowiska naturalnego Morza Bałtyckiego, można stwierdzić, że najbardziej groźne zanieczyszczenia wywołujące ryzyko katastrofy ekologicznej to:

- jeden z najwyższych na świecie wskaźników ruchu statków (15 proc. wszystkich przewozów morskich na świecie) mający swą przyczynę m.in. w rozwijającym się przemyśle (15 proc. wszystkich wyrobów przemysłowych świata jest produkowanych w tym regionie);
- duża liczba statków, w tym zbiornikowców (tankowców) o niskim standardzie zabezpieczeń (pojedyncze poszycie kadłuba) zawijających do około 1 tys. portów;
- poszukiwania i eksploatacja ropy naftowej, gazu i innych surowców naturalnych, jak również ingerencja w środowisko morskie związane z budową gazociągu Nord Stream;
- rolnictwo przemysłowe na obszarze zlewni Morza Bałtyckiego;
- zalegające na dnie pozostałości po drugiej wojnie światowej (amunicja chemiczna i konwencjonalna, wraki z nierozpoznanym ładunkiem) oraz współczesne.

14.4. Przeciwdziałanie degradacji środowiska naturalnego morza

Akty prawne i organizacje proekologiczne

Ekologiczne ograniczenia prowadzenia działalności gospodarczej na Morzu Bałtyckim wynikają z wielu obowiązujących umów i konwencji międzynarodowych oraz dokumentów krajowych. Należą do nich konwencje o charakterze globalnym

---

¹⁴ **Izotopy promieniotwórcze, radioizotopy** – odmiany pierwiastków (izotopy), których jądra atomów są niestabilne i samorzutnie ulegają przemianie promieniotwórczej. W wyniku tej przemiany powstają inne atomy, cząstki elementarne, a także uwalniana jest energia w postaci promieniowania gamma i energii kinetycznej produktów przemiany. Radioizotopy wykazują aktywność promieniotwórczą.

¹⁵ BWR (Boiling-Water Reactor – reaktor wodny wrzący).

i regionalnym (bałtyckie):

- *Konwencja o prawie morza* (UNCLOS) z 1982 r. – nadaje suwerenne prawa w dziedzinie eksploatacji zasobów w wyłącznej strefie ekonomicznej oraz zobowiązuje państwa nadbrzeżne do ochrony środowiska przez zapobieganie zanieczyszczeniom ze źródeł lądowych;
- *Konwencja o zapobieganiu zanieczyszczeniom morza przez statki wszystkich typów i platformy wiertnicze* (MARPOL 73/78) z 1973 r. – określa zasady przewozu i usuwania ze statków i platform wiertniczych ładunków niebezpiecznych;
- *Konwencja ONZ o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym* z 1991 r. z Espoo;
- *Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska* z dnia 25 czerwca 1998 r. z Aarhus;
- *Konwencja o ochronie środowiska morskiego obszaru Morza Bałtyckiego* z 1974 r., uzupełniona konwencją kolejną z 1992 r., zwaną *Konwencją Helsińską* – określa zasady współpracy wszystkich państw nadbałtyckich w zakresie ochrony Bałtyku. Organem wykonawczym jest Komisja Helsińska (HELCOM), która zbiera informacje o stanie środowiska Morza Bałtyckiego i ładunkach zrzucanych do niego zanieczyszczeń. Dane są analizowane przez grupy ekspertów i na tej podstawie opracowywane są zlecenia skierowane do państw – sygnatariuszy zobowiązujące do ograniczenia ilości zanieczyszczeń oraz prowadzenia określonych działań na rzecz ochrony przyrody;
- *Konwencja o rybołówstwie i ochronie żywych zasobów w Morzu Bałtyckim i Beltach*, tzw. *Konwencja Gdańska* (z 1973 r.) – określa zasady współpracy pomiędzy państwami nadbałtyckimi w zakresie ochrony i zwiększania stanu żywych zasobów Morza Bałtyckiego i cieśnin duńskich. Organem wykonawczym jest Międzynarodowa Komisja Rybołówstwa Morza Bałtyckiego (IBSFC).

Szczególne znaczenie dla obszaru Morza Bałtyckiego ma *Konwencja Helsińska* z siedzibą Komisji Helsińskiej (HELCOM) w Helsinkach (Finlandia), która realizuje zadania w zakresie:

- oceny wpływu działalności ludzkiej na środowisko Morza Bałtyckiego;
- badania bezpośrednich skutków oddziaływania niebezpiecznych substancji na środowisko morskie;
- identyfikowania poważnych zagrożeń ekologicznych i lokalizacji zanieczyszczeń ze źródeł punktowych;
- współpracy z innymi organizacjami międzynarodowymi realizującymi podobne programy;
- popierania upowszechniania informacji o stanie środowiska Morza Bał-

tyckiego.

Ponadto celem tej konwencji (drugiej) jest ochrona prawa każdego z nas do życia w środowisku odpowiedniej jakości poprzez zagwarantowanie prawa do:

- dostępu do informacji;
- udziału w podejmowaniu decyzji oraz dostępu do sprawiedliwości.

Do aktów prawnych krajowych należą:

- *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody;*
- *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 17 lutego 2010 r. w sprawie sporządzania projektu planu zadań ochronnych dla obszaru Natura;*
- *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2010 r. w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla obszaru Natura;*
- *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 stycznia 2011 r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków;*
- *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków.*

Duże znaczenie dla ochrony środowiska naturalnego ma program *NATURA 2000*. Głównym celem funkcjonowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych i gatunków roślin i zwierząt, które uważa się za cenne (znaczące dla zachowania dziedzictwa przyrodniczego Europy) i zagrożone wyginięciem w skali całej Europy. Podstawą jego funkcjonowania są dwie unijne dyrektywy: *Dyrektywa 2009/147/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa* (zwana dyrektywą ptasią) oraz *Dyrektywa 92/43/EWG Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory* (zwana dyrektywą siedliskową). W myśl dyrektywy ptasiej oraz dyrektywy siedliskowej każdy kraj członkowski Unii Europejskiej ma obowiązek zapewnić siedliskom przyrodniczym i gatunkom roślin i zwierząt warunki sprzyjające ochronie lub zadbać o odtworzenie ich dobrego (naturalnego) stanu m.in. poprzez wyznaczenie obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO) oraz specjalnych obszarów ochrony siedlisk (SOO). Polska ustanowiła system obszarów chronionych, w skład którego wchodzi także obszary morskie oraz nadmorskie, niezależnie od obszarów chronionych ustalonych przez HELCOM, do których w strefie nadmorskiej należy pięć.

Ponadto funkcjonują organizacje wspierające działania na rzecz ochrony Bałtyku. Należą do nich następujące:

1. Organizacje pozarządowe:
  - Światowa Fundacja Ochrony Przyrody – World Wildlife Fund for Nature (WWF);
  - Koalicja Czystego Bałtyku – Coalition Clean Baltic (CCB);
  - Greenpeace International.
2. Organizacje naukowe:
  - Międzynarodowa Rada Badań Morza (ICES);

- Konferencja Oceanografów Bałtyckich (CBO);
- Organizacja Bałtyckich Biologów Morza (BMB).

Edukacja proekologiczna

Kierunki edukacji ekologicznej wyznaczyła Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju* przyjęta w 1997 r. W krajowym systemie edukacyjnym wdrażany jest także program ogłoszony przez UNESCO *Dekada Edukacji na temat Zrównoważonego Rozwoju 2005–2014*. Dużą rolę w edukacji odgrywa *Konwencja O Dostępie do Informacji, Udziale Społeczeństwa w Podejmowaniu Decyzji oraz Dostępie do Sprawiedliwości w Sprawach Dotyczących Środowiska*, tzw. Konwencja z Aarhus, która określa prawa człowieka do dostępu do informacji o środowisku oraz udziale społeczeństwa w procesach decyzyjnych na temat środowiska. Konwencja z Aarhus podpisana została 25 czerwca 1998 r. w Aarhus w Danii w czasie IV Paneuropejskiej Konferencji Ministrów Ochrony Środowiska, m.in. przez Polskę.

14.5. Podsumowanie

Niewątpliwie jednym z skuteczniejszych sposobów ochrony środowiska naturalnego Morza Bałtyckiego jest zmniejszenie emisji zanieczyszczeń w każdej formie. Poprawę kondycji morza można uzyskać poprzez zastosowanie wielorakich rozwiązań organizacyjnych i prawnych. Do najistotniejszych wśród nich można zaliczyć:

- dalszą rozbudowę systemów oczyszczalni ścieków, nie tylko w miejscowościach nadmorskich;
- zmniejszenie emisji pyłów i gazów;
- racjonalne stosowanie nawozów sztucznych i pestycydów w gospodarstwach rolniczych;
- szersze korzystanie z odnawialnych źródeł energii;
- racjonalne gospodarowanie odpadami i surowcami wtórnymi – tworzenie wysypisk śmieci przyjaznych dla środowiska;
- stosowanie w przemyśle technologii zmniejszających zużycie energii i emitujących mniej zanieczyszczeń;
- dokonywanie sukcesywnie poprawy sprawności i jakości środków transportu, szczególnie morskiego;
- promowanie wśród społeczeństwa postawy i zachowań proekologicznych.

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia do Rozdziału 1.

- Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.
- Bobrow D. B., Haliżak E., Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.
- Buzan B., *People, States and Fear: the National Security Problem in International Relations*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1991.
- Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder – London 1998.
- Dębski S., Górka-Winter B. (red.), *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, Warszawa 2003.
- Grygolec W., Kościuk L., *Bezpieczeństwo militarne państwa, pojęcie, uwarunkowania, polityka*, Warszawa 1998.
- Holiżak E., Kuźniar R. (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2001.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.
- Kitler W., *Obrona narodowa III RP. Pojęcie. Organizacja. System*, „Zeszyty Naukowe AON”, Warszawa 2002.
- Korzeniowski J. F., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008.
- Kowalkowski S. (red.), *Niemilitarne zagrożenia bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa 2011.
- Kozdrowski S., Urbanek A. (red.), *Refleksje nad bezpieczeństwem*, Kraków – Słupsk 2011.
- Koziej S., *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006.
- Lach Z., Skrzyp J., *Geopolityka i geostrategia*, Warszawa 2007.
- Liedel K., *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, Toruń 2008.
- Loranty K., *Bezpieczeństwo społeczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004.
- Łoś-Nowak T., *Wstęp do teorii stosunków międzynarodowych*, Poznań 1999.
- Madej M., *Zagrożenia asymetryczne państw obszaru transatlantyckiego*, Warszawa 2007.
- Matthews J., *Redefining Security*, „Foreign Affairs”, vol. 68, nr 2, 1989.
- Misiuk A., *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Warszawa 2008.

- Nowak E. (red.), *Zarządzanie kryzysowe w sytuacji klęski żywiołowej*, „Zeszyt Problematyczny” 2006, nr 1(45), Warszawa 2006.
- Nowak E., *Zarządzanie kryzysowe w sytuacji zagrożeń niemilitarnych*, Warszawa 2007.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Otok S., *Geografia polityczna*, Warszawa 2004.
- Pepłoński A., Kędzierska G., Siemak Z. (red.), *Zarządzanie kryzysowe. Wybrane problemy*, Białystok 2013.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2008 (i wcześniejsze wydania).
- Stankiewicz W. (red.), *Ekonomika obrony*, Warszawa 1994.
- Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1999.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, Warszawa 2007.
- Sulowski S., Brzeziński M. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.
- Śmiałek W., Tymanowski J. (red.), *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*, Toruń 2002.
- United Nations Development Program, Human Development Report 1994*, New York 1994.
- Urban A., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, Warszawa 2009.
- Urbanek A. (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Teoria, strategia, system*, Słupsk 2012.
- Urbanek A., *Koncepcja human security a kształtowanie środowiska bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe. Wybrane problemy*, Pepłoński A., Kędzierska G., Siemak Z. (red.), Białystok 2013.
- Widacki J., Czapska J. (red.), *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, Lublin 1998.
- Wiśniewski B., Fehler W. (red.), *Edukacja obronna społeczeństwa*, Białystok 2006.
- Wiśniewski B., Zalewski S. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006.
- Wojtaszczyk K. A., Jakubowski W. (red.), *Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, Warszawa 2003.
- Wojtaszczyk, K. A., Materska-Sosnowska A., *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.
- Zarządzanie bezpieczeństwem narodowym*, Jemioło T. (kier. nauk.), Warszawa 2006.
- Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.
- Żukrowska K., Grącik M. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006.

Bibliografia do Rozdziału 2.

- Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.
- Bobrow D. B., Halizak E., Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.
- Brown M. E. (red.), *Grave New World: Security Challenges in the 21st Century*, Georgetown University Press, Washington 2003.
- Buzan B., *People, States and Fear: the National Security Problem in International Relations*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1991.
- Buzan B., Wæver O., de Wilde J., *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder – London 1998.
- Cieślarczyk M., Kuriata R., *Kryzysy i sposoby radzenia sobie z nimi*, Łódź 2005.
- Czaputowicz J., *System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku*, Warszawa 1998.
- Dębski S., Górka-Winter B. (red.), *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, Warszawa 2003.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne – próba ujęcia modelowego*, „Myśl Wojskowa” 1997, nr 6.
- Freedman L., *International Security: Changing Targets*, „Foreign Policy” 1998, nr 110.
- Holizak E., Kuźniar R. (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa 2001.
- Kędzierska G., Peplowski A. (red.), *Zarządzanie kryzysowe. Podstawowe problemy*, Białystok 2012.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.
- Kitler W., *Obrona narodowa III RP. Pojęcie. Organizacja. System*, „Zeszyty Naukowe AON”, Warszawa 2002.
- Korzeniowski J. F., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008.
- Kostecki W., *Europe after the Cold War. The security complex theory*, Warsaw 1996.
- Kozdrowski S., Urbanek A. (red.), *Refleksje nad bezpieczeństwem*, Kraków – Słupsk 2011.
- Koziej S., *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2006.
- Kukułka J., *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależność i sprzeczności interesów*, „Sprawy Międzynarodowe” 1982, nr 7.
- Madej M., *Zagrożenia asymetryczne państw obszaru transatlantyckiego*, Warszawa 2007.
- Matthews J., *Redefining Security*, „Foreign Affairs”, vol. 68, nr 2, 1989.

- Misiuk A., *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa 2008.
- Nowak E. (red.), *Zarządzanie kryzysowe w sytuacji klęski żywiołowej*, „Zeszyt Problematyczny” 2006, nr 1(45), Warszawa 2006.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.
- Pietraś M., *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa in statu nascendi*, „Sprawy Międzynarodowe” 1997, nr 2.
- Rotfeld A. D., *Europejski system bezpieczeństwa in statu nascendi*, Warszawa 1990.
- Saraz E., *The New Demensions of Security*, „Foreign Policy Review” 2003.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 1996.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*, Warszawa 2007.
- Sulowski S., Brzeziński M. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.
- Śmiałek W., Tymanowski J. (red.), *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*, Toruń 2002.
- Ullman R., *Redefining Security*, „International Security” vol. 8, nr 1, Summer 1983.
- Urban A., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*, Warszawa 2009.
- Urbanek A., *Koncepcja human security a kształtowanie środowiska bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe. Wybrane problemy*, Peplowski A., Kędzierska G., Siemak Z. (red.), Białystok 2013.
- Urbanek A. (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Teoria, strategia, system*, Słupsk 2012.
- Walt S., *The Renaissance of Security Studies*, „International Studies Quarterly” 1991, t. 35, nr 2.
- Widacki J., Czapska J. (red.), *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, Lublin 1998.
- Wiśniewski B., Fehler W. (red.), *Edukacja obronna społeczeństwa*, Białystok 2006.
- Wiśniewski B., Zalewski S. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006.
- Wojtaszczyk K. A., Materska-Sosnowska A., *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.
- Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, Warszawa 2008.
- Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10.

Bibliografia do Rozdziału 3.

- Aronowitz A. A., *Progress in Community policing*, „European Journal on Criminal Policy and research” 1997.

- Babl S., Bassmann J., *Kriminalpravention in Deutschland und Europa – Akteure, Modelle und projekte, Ausgewahlte Dokumente aus dem Infopool Pravention*, Bundeskriminalamt, Wiesbaden 1998.
- Balandynowicz A., *Praca policji w środowisku miejskim*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 1.
- Balandynowicz A., *Przestępczość i problemy społeczne a praca Policji w środowisku miejskim*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7–8.
- Cesarz Z., Stadtmuller E., *Problemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 2002.
- Cielecki T. (red.), *Międzynarodowa konferencja – bezpieczeństwo lokalne – wyrazem wielostronnej współpracy*, Lublin 2005.
- Cielecki T., *Prewencja kryminalna. Studium z profilaktyki kryminologicznej*, Opole 2004.
- Clarke R., Hough J., *Crime and Police Effectiveness, H.M.S.O.*, London 1994.
- Cohen E. L., Felson M., *Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach*, „American Sociological Review” 1979.
- Durkheim E., *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 2000.
- Encyklopedia socjologii*, Warszawa 2000.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2004.
- Moczuk E., *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, Rzeszów 2009.
- Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa 1991.
- Pływaczewski W., Kędzierska G. (red.), *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001.
- Prevention in the Netherlands Four Largest Cities*, „Caliteit en Sociale Rechtvaardigheid”, Ars Aequi 1998.
- Raport w sprawie stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego w Polsce z 22.07.1999 r.* (Dz.U. Nr 26, poz. 390).
- Reber A. S., *Słownik psychologiczny*, Warszawa 2000.
- Serafin T., Parszowski S. (red.), *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa 2011.
- Sillami N., *Słownik psychologiczny*, Libraire Larousse 1989.
- Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1982.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- Strategia Rozwoju Kraju 2007–2015, którą zatwierdziła Rada Ministrów 29.11.2006 roku.
- Sprengel B., *Służby mundurowe ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego. Zarys problematyki*, Toruń 2008.
- Stefański M., Jaworska A., *Teoria i praktyka prewencji kryminalnej*, Słupsk 2008.
- Szewczuk W. (red.), *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985.
- Śmiałek W., Tymanowski J., *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*, Toruń 2002.

Tyrała P., *Zarządzanie kryzysowe. Ryzyko – bezpieczeństwo – obronność. Dla menedżerów administracji, polityki, wojska, policji, gospodarki i edukacji*, Toruń 2001.
Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1592).
Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o Policji, ustawy o działalności ubezpieczeniowej, ustawy – Prawo bankowe, ustawy o samorządzie powiatowym oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną (Dz.U. Nr 100, poz. 1084).
Walton P., Young J., *The New Criminology*, Londyn 1973.
Wiśniewski B., Zalewski S. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006.
Zarządzenie nr 768 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym (Dz.Urz. KGP Nr 15, poz. 119).

Bibliografia do Rozdziału 4.

Kuźniar R., *Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000*, Warszawa 2001.
Multan W., *Bezpieczeństwo międzynarodowe ery nuklearnej*, Warszawa 1991.
Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, Warszawa 2002.
Stefanowicz J., *Rzeczypospolitej pole bezpieczeństwa*, Warszawa 1993.
Strategia wojskowa RP, Warszawa 2003.
Wojnarowski J., Babula J., *Bezpieczeństwo militarne RP*, Warszawa 2006.

Bibliografia do Rozdziału 5.

Balcerowicz B., *Bezpieczeństwo polityczne RP*, Warszawa 2004.
Blok Z., *O polityczności, polityce i politologii*, Poznań 2009.
Carnovale M., *Partnerzy i sojusznicy NATO: Stosunki cywilno-wojskowe i demokratyczna kontrola nad armią*, „Bliżej NATO”, z. 3, Warszawa 1998.
Cline R. S., *The Power of Nations in the 1990s, A Strategic Assessment*, I. anham 1994.
Dobraczyński M., Stefanowicz J., *Polityka zagraniczna*, Warszawa 1984.
Dworecki S., *Charakter i właściwości zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 1994.
Fehler W., Tymanowski J. (red.), *Międzynarodowe i wewnętrzne aspekty członkostwa Polski w NATO*, Toruń 2000.
Floyd R., *Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move*, „Human Security Journal”, vol. 5, Winter 2007.

- Freedman L., *The Concept of Security*, [in:] M. Hawkesworth, M. Kogan: *Encyclopedia of Government and Politics. Vol. 2*. London – New York 1992.
- Gulczyński M., *Politologia. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2010.
- Kuźniar R., *Po pierwsze bezpieczeństwo*, „Rzeczpospolita” z 9.01.1996.
- Malak K., *Bezpieczeństwo i obronność państwa*, Warszawa 1998.
- Marczuk K. P., *Trzecia opcja*, Warszawa 2007.
- Pawłowski J. (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa państwa. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2011.
- Pietras J., *Nowy ład międzynarodowy*, Warszawa 2001.
- Sienkiewicz P., Marszałek M., Świeboda H. (red.), *Metodologia badań bezpieczeństwa narodowego*, t. 1, Warszawa 2010.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996.
- Sulowski S., *W poszukiwaniu bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2009, nr 1.
- Sulowski S., Brzeziński M. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne, państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.
- Symonides J., *Problemy pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego we współczesnym świecie*, Wrocław 1984.
- Wiśniewski B., Zalewski S. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006.
- Vukadinović R., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1980.
- Zalewski S., *Bezpieczeństwo polityczne państwa: studium funkcjonalności instytucji*, Siedlce 2010.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2007.
- Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989.
- Z problemów bezpieczeństwa. Prawa człowieka*, Jasudowicz T., Gierszewski J., Zientkowski P. (red. naukowa), „Zeszyty Naukowe PWSH Pomerania”, Chojnice 2012.

Bibliografia do Rozdziału 6.

- Bobrow D. B., Halizak E., Zięba R. (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997.
- Frejtag-Mika E., Kołodziejak Z., Putkiewicz W., *Bezpieczeństwo ekonomiczne we współczesnym świecie*, Radom 1996.
- Głapiak E., *Fiskus drogo płaci za ściąganie podatków do państwowej kasy*, <http://www.rp.pl/artukul/363496.html> (dostęp: 30.03.2013).
- Halizak E., *Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego*, [w:] Bobrow D., Halizak E., Zięba R., *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe*

u schyłku XX wieku, Warszawa 1997.

Hasenkamp, Miao-ling Lin. "Journal of International & Global Studies". Apr2012, vol. 3, Issue 2, p75–108. 34p.

Kopania P., *O naturze bezpieczeństwa ekonomicznego*, [w:] Stachowiak Z., Płaczek J. (red.), *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, Warszawa 2002.

Księżopolski K. M., *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa 2004.

Kukułka J., *Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe”, Warszawa 1982, nr 7.

Michałowski S., *Bezpieczeństwo ekonomiczne w stosunkach wschód – zachód*, Warszawa 1990.

Mijalković, Saša; Milošević, Goran, *Megatrend Review*. 2011, vol. 8, Issue 2, p437–453. 17p.

Nowak E, Nowak M, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.

Płaczek J., *Zorientowanie gospodarki na rzecz obronności – teoria problemu*, [w:] Stachowiak Z., Płaczek J. (red.), *Wybrane problemy ekonomiki bezpieczeństwa*, Warszawa 2002.

Szyjko T., *Gospodarcze podstawy bezpieczeństwa państwa a kultura zarządzania zasobami ludzkimi w kryzysie*, [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, nr 89, seria: Administracja i Zarządzanie, http://www.wz.uph.edu.pl/zeszyty/archiwalne/89-2011_9.pdf (dostęp: 23.02.2013).
Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2009 r. Nr 157, poz. 1240).

Włoch R., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa: Wybrane problemy*, Wojtaszczyk K. A., Majerska-Sosnowska A. (red.), Warszawa 2009.

www.bezpieczenstwoekonomiczne.pl/definicja.htm; strona internetowa dr. Krzysztofa Księżopolskiego (dostęp: 28.12.2010).

Żukrowska K., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, www.zukrowska.inf.pl (dostęp: 22.03.2012).

Bibliografia do Rozdziału 7.

Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe – uwarunkowania XXI wieku. Współczesne aspekty zarządzania kryzysowego, Włodarczyk M., Marjański A. (red.), *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, t. 12, z. 2, Łódź 2011.

Dzikija N., *Szpiegostwo przemysłowe: państwa tracą sekrety, a gospodarka miliardy euro*, http://forsal.pl/artykuly/612596,szpiegostwo_przemyslowe_panstwa_traca_sekrety_a_gospodarka_miliardy_euro.html (dostęp: 10.02.2013).

http://forsal.pl/artykuly/595347,chinscy_hakerzy_doprowadzili_do_upadku_kanadyjska_firme.html (dostęp: 15.02.2013).

- Jameson D. A., *The rhetoric of industrial espionage: the case of starwood v. Hilton*, "Business Communication Quarterly", Sep2011, vol. 74, Issue 3, p289–297. 9p.
- Janisz K., *Problemy niezawodności w przetwarzaniu informacji na potrzeby wywiadu gospodarczego z zastosowaniem metod rozmytych*, [w:] Borowiecki R., Kwieciński M., *Monitorowanie otoczenia. Przepływ i bezpieczeństwo informacji*, Zakamycze 2003.
- Kolka H. S., *Wywiad gospodarczy*, <http://www.technopark.gliwice.pl/54/dopobrania/Wywiad%20gospodarczy.pdf> (dostęp: 19.02.2013).
- Książopolski K. M., *Ekonomiczne zagrożenia bezpieczeństwa państwa. Metody i środki przeciwdziałania*, Warszawa 2004.
- Kwieciński M., *Koncepcja wywiadu gospodarczego – w stronę inteligencji przedsiębiorstwa*, [w:] Borowiecki R., Kwieciński M., *Monitorowanie otoczenia. Przepływ i bezpieczeństwo informacji*, Zakamycze 2003.
- Moryś A., *Geneza i ewolucja wywiadu gospodarczego. Część pierwsza*, „INFOTEZY” 2011, wol. 1, nr 1.
- Plecka M., *Nierównomierności ekonomiczne a bezpieczeństwo socjalne*, [w:] Kozdrowski S., Rzewuska M., *Funkcje i zadania systemu wywiadu gospodarczego*, http://www.swo.ae.katowice.pl/_pdf/227 (dostęp: 19.02.2013).
- Urbanek A., *Koncepcja human security a kształtowanie środowiska bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, [w:] Peplowski A., Kędzierska G., Siemak Z. (red.), *Zarządzanie kryzysowe. Wybrane problemy*, Białystok 2013.
- Urbanek A. (red.), *Refleksje nad bezpieczeństwem*, Kraków 2011.
- Wallerstein L., *Nowoczesny system – świat*, [w:] Jasińska-Kania A., Nijakowski L., Szacki J., www.wywiadgospodarczy.pl/index.php?id=11 (dostęp: 19.02.2013).
- Ziółkowski M. (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006.

Bibliografia do Rozdziału 8.

- Bączek P., *Zagrożenia informacyjne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2006.
- Białas A., *Bezpieczeństwo informacji i usług w nowoczesnej instytucji i firmie*, Warszawa 2006.
- Borowiecki R., Kwieciński M., *Monitorowanie otoczenia, przepływ i bezpieczeństwo informacji. W stronę integralności przedsiębiorstwa*, Zakamycze 2003.
- Ciborowski L., *Walka informacyjna*, Toruń 1999.
- Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Spoleczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Fundacja Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław 1965.
- Libicki M., *What is Information Warfare?*, "Journal of Defence Science", http://www.dodccrp.org/publications/pdf/Libicki_What_Is.pdf (dostęp: 25.03.2013).

Liedel K., *Bezpieczeństwo informacyjne w dobie terrorystycznych i innych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego*, Toruń 2008.

Madej M., *Zagrożenia asymetryczne bezpieczeństwa państw obszaru transatlantycznego*, Warszawa 2007.

Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2011.

Nowak J. S., *Spółeczeństwo informacyjne – geneza i definicje*, www.silesia.org.pl (dostęp: 30.03.2013).

Potejko P., *Bezpieczeństwo informacyjne*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa. Wybrane problemy*, Materska-Sosnowska A., Wojtaszczyk K. A. (red.), Warszawa 2009.

Sienkiewicz P., *Spółeczeństwo i wolność w globalnym społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2006 <http://www.dobrauczelnia.pl/upload/File/KONFERENCJE/BA-ZPIECZENSTWO/sien-kiewicz.pdf> (dostęp: 23.04.2013).

Toffler A., *Trzecia fala*, Warszawa 1986.

Tyrała P., *Zarządzanie kryzysowe. Ryzyko-bezpieczeństwo-obronność*, Toruń 2001.

Podstawowe akty prawne

Ustawa o zarządzaniu kryzysowym z dnia 26. kwietnia 2007 r. (Dz.U. z 2007 r. Nr 89, poz. 590).

Ustawa o ochronie informacji niejawnych z dnia 5 sierpnia 2010 r. (Dz.U. z 2010 r. Nr 182, poz. 1228).

Ustawa o ochronie danych osobowych z dnia 29 sierpnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 133, poz. 883).

Ustawa o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 112, poz. 1198).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 lipca 2011 r. w sprawie podstawowych wymagań bezpieczeństwa teleinformatycznego.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. Nr 88, poz. 553).

Bibliografia do Rozdziału 9.

Andrzejewski A., *Mieszkanie jako element środowiska materialnego i społecznego – funkcje i forma mieszkania*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005.

Barr N., *Ekonomika polityki społecznej*, Poznań 1993.

Beeg D., Fischer S., Dornbusch R., *Makroekonomia*, Warszawa 2007.

Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Warszawa 2008.

Chłopecki J., *Kwestia społeczna, problem społeczny, zmiana społeczna*, „Studia Gospodarcze” 2000, nr 1.

Dornbusch R., Fischer S., *Macroeconomics*. McGraw – Hill, New York 1990.

Firlit-Fesnak G., Szyłko-Skoczny M. (red.), *Polityka społeczna*, Warszawa 2007.

Golimowska S., *Polityka społeczna państwa w gospodarce rynkowej. Studium ekonomiczne*, Warszawa 1994.

Gospodarka mieszkaniowa w 2005 r., Warszawa 2006.

Grzywacz W., *Spoleczno-gospodarcze problemy ekonomii i polityki gospodarczej*, Szczecin 1996.

Grzywacz W., *Wprowadzenie do polityki społecznej*, „Oeconomicus”, Szczecin 1999.

Holzer J., *Demografia*, Warszawa 1994.

Huzarski M., *Zmienne postawy bezpieczeństwa i obronności państwa*, Warszawa 2009.

Kisiel-Łowczyk A. (red.), *Współczesna gospodarka światowa*, Gdańsk 2000.

Kłosiński K. A., *Wprowadzenie do międzynarodowych stosunków gospodarczych*, Lublin 2006.

Koziej S., *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo u progu XXI wieku*, Toruń 2008.

Koziej S., *Podstawy bezpieczeństwa międzynarodowego i narodowego*, [w:] „Myśl Wojskowa” 2005, nr 4.

Kwiatkowski E., *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002.

Managing mobility matters – a European perspective, Raport: Pricewaterhouse Coopers & Landwell.

Mankiw N. G., Taylor M. P., *Makroekonomia*, Warszawa 2009.

Milewski R., Kwiatkowski K., *Podstawy ekonomii*, Warszawa 2006.

Nickell S., Bell B., *Would Cutting Payroll Taxes on the Unskilled Have a Significant Impact on Unemployment*, “LSE CEP Discussion Papers”, London 1996, nr 276.

Nickell S., Layard R., *Labour Market Institutions and Economic Performance*, “LSE CEP Discussion Papers”, London 1998, nr 407.

Piasecki R. (red.), *Ekonomia rozwoju*, Warszawa 2007.

Samuelson P. A., Nordhaus W. D., *Ekonomia*, t. 2, Warszawa 2004.

Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, przeł. Wolf G., Einfeld O., Sadowski Z., Warszawa 1954.

Socha M., Sztanderska U., *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Warszawa 2000.

Sołdaczuk J., Kamecki Z., Bożyk P., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Teoria i praktyka*, Warszawa 1983.

Witaszek Z., *Aspekty ekonomiczne mobilności kadr kierowniczych*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2004.

Włodarczyk C., Paździoch S., *Systemy zdrowotne. Zarys problematyki*, Kraków 2001.

Zarychta H., *Skutki i koszty bezrobocia na lokalnym rynku prac*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1994, nr 6.

Narodowy Program Zdrowia, www.mz.gov.pl (dostęp: 12.01.2013).

http://www.menis.gov.pl/oswiata/biezace/strategia_2007_2013.pdf (dostęp: 02.02.2013)

Bibliografia do Rozdziału 10.

Wydawnictwa zwarte i artykuły

- Boksański Z., *Stereotypy a kultura*, Wrocław 1997.
- Cesarz Z., *Polityczne aspekty problemów kultury*, [w:] Cesarz Z., Stadtmüller E., *Problemy polityczne współczesnego świata*, Wrocław 2002.
- Charymska E., *Bezpieczeństwo kulturowe Europy w XXI wieku*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa w XXI wieku. Człowiek. Społeczeństwo. Państwo*, Horyń W., Wełyczko L. (red.), Wrocław 2012.
- Czaja J., *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004.
- Erikson E., *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Poznań 1997.
- Giddens A., *Socjologia*, Sutton P. W. (współpraca), Siara O., Szulżycka A., Tomanek P. (tłumacz.), Warszawa 2012.
- Huntington S. P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997.
- Jabłoński M., Obirek S., *Cywilizacja*, [w:] *Słownik społeczny*, Kraków 2004.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe Kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011.
- Kobyliński Z., *Konwencja o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego*, „Ochrona Zabytków” 2002, nr 2.
- Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003.
- Majczyzna M., *Podmiotowość a tożsamość*, [w:] *Tożsamość człowieka*, Gąłdowa A. (red.), Kraków 2000.
- Malinowski A., Strzałko J., *Antropologia*, Warszawa – Poznań 1985.
- Mały słownik antropologiczny*, Bielicki T. (red.), Warszawa 1976.
- Michałowska G., *Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych*, Warszawa 1991.
- Michałowska G., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji procesów społecznych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XXI wieku*, Bobrow D. B., Haliżak E., Zięba R. (red.), Warszawa 1997.
- Serejski H. (red.), *Nauki historyczne*, [w:] *Historycy o historii 1918–1939*, t. 2, Warszawa 1963.
- Shils E., *Tradition*, Chicago 1981, The University of Chicago Press.
- Skoczyński J., *Kultura*, [w:] *Słownik społeczny*, Kraków 2004.
- Sokolik M., *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*, Warszawa 1993.
- Stosunek Polaków do innych narodów*, raport z badań CBOS (BS/22/2012), Warszawa 2012.
- Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012.

Świętochowska U., Leska-Ślęzak J., *Przemiany cywilizacji współczesnej*, Toruń 1996.

Świętochowska U., *Patologie współczesnej cywilizacji*, Toruń 2001.

Włodkowska A., *Bezpieczeństwo kulturowe*, [w:] Wojtaszczyk K. A., Materska-Sosnowska A. (red.), *Bezpieczeństwo państwa*, Warszawa 2009.

Zięba R., *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Bobrow D. B., Haliżak E., Zięba R. (red.), Warszawa 1997.

Akty prawne

Konwencja Haska z 1954 r. (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212).

Konwencja UNESCO z 1970 r. dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przewozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultur (Dz.U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106).

Konwencja UNESCO z 1972 r. o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190).

Konwencja UNESCO z 2001 r. o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego (nie ratyfikowana przez Polskę).

Konwencja UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Dz.U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018).

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (tekst jednolity: Dz.U. z 1998 r. Nr 98, poz. 1150).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Bibliografia do Rozdziału 11.

Benedyk E., *Groza ozonowa*, „Polityka” z dnia 14.04.2007 r., nr 15.

Cachrane J., *Znikające Borneo*, „Newsweek” 2001, nr 2.

Collins A., *Trzynastu Jeźdźców Apokalipsy. Człowiek i natura w trzecim tysiącleciu*, Katowice 2007.

Dobrzański G., Dobrzańska B. M., Kielczewski D., *Ochrona środowiska przyrodniczego*, Białystok 2007.

Górecka P., *Niebo dla zielonych*, „Newsweek” 2007, nr 22.

Górska K., Poskrobko B., Radecki W., *Ochrona środowiska*, Warszawa 2001.

Graniczny M., Mizerski W., *Katastrofy przyrodnicze*, Warszawa 2007.

Karczan M., *Potrzeby działań na rzecz ochrony klimatu*, wykład w Polskim Klubie Ekologicznym, Kraków 26.10.2006 r.

Korzeniowski L. F., *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*, Kraków 2008.

Korzeniowski P., *Zasady prawa ochrony środowiska wynikające z przepisów Kon-*

stytucji RP, [w:] *Prawo ochrony środowiska*, Górski M. (red.), Warszawa 2009.

Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych, Kotowska M., Pływaczewski W. (red.), Olsztyn 2011.

Maciejewska J., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako konstytucyjny obowiązek państwa*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2010, nr 2, Toruń 2010.

Mazurski K. R., *Podstawy socjologii*, Wrocław 1998.

Morgolis M., *Zielone złoto – iluzja*, „Newsweek” 2004, nr 9.

Paczulski R., *Ochrona środowiska*, Bydgoszcz 2008.

Pietraś M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie*, Lublin 1996.

Pylka-Gutowska, *Ekologia z ochroną środowiska*, Warszawa 1996.

Stępczak K., *Ochrona i kształtowanie środowiska*, Warszawa 1994.

Strzałko J., Mossr-Pietruszewska T., *Kompendium wiedzy o ekologii*, Warszawa 2003.

Szubrycht T., *Bezpieczeństwo morskie państwa*, Gdynia 2011.

Wierzbicka E. (red.), *ABC Przyrody*, Warszawa 1998.

Więckowski S. K., Więckowska I., *Globalne zagrożenie środowiska*, Kielce 1999.

Wiśniewski M., *Biologia*, Warszawa 2002.

Wojciechowski J., *Ekologiczne problemy kształtowania środowiska*, Warszawa 1987.

Bibliografia do Rozdziału 12.

Aktualizacja założeń do planu zaopatrzenia w ciepło, energię elektryczną i paliwa gazowe dla obszaru miasta Poznania, Energoprojekt – Katowice SA, nr projektu 755.03.

Bayou C., *L'Europe et la diplomatie énergétique du pouvoir russe. Défiances et dépendances*, „La revue Internationale Strategique” 2007/2008, nr 68.

Bojarski W., *Ogólne problemy bezpieczeństwa energetycznego Polski*, symposium pt. *Bezpieczeństwo systemów energetycznych*, Warszawa 8–9 grudnia 2004.

Dyrektywa 2003/55/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego i uchylająca dyrektywę 98/30/WE (Dz.U. L 176 z 15.07.2003 r.).

Dyrektywa 2003/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 czerwca 2003 r. dotycząca wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej i uchylająca dyrektywę 96/92/WE (Dz.U. L 176 z 15.07.2003 r.).

Ekonomiczne i prawne aspekty wykorzystania odnawialnych źródeł energii w Polsce, Europejskie Centrum Energii Odnawialnej, Warszawa 2000.

Energy. Yearly statistics 2005, Eurostat statistical book 2007.

Europe in figures, Eurostat year book 2008.

Gikas A., Keenan R., *Statistical aspects of the energy economy in 2005*, „Statistics in focus. Environment and energy” 2006, nr 13.

Kowalik P., *Aktualny stan i perspektywy wykorzystania energii biomasy w Polsce*,

międzynarodowe seminarium pt. *Odnawialne źródła energii w strategii rozwoju zrównoważonego*, EC BREC/IBMER, Warszawa 1998.

Mazurkiewicz J., *Bezpieczeństwo energetyczne Polski*, „Polityka Energetyczna”, t. 11, z. 1, PL ISSN1429-6675, Poznań 2008.

Polityka energetyczna Polski do 2030 r., załącznik do uchwały nr 202/2009 Rady Ministrów z dnia 10 listopada 2009 r., Warszawa 2009.

Polityka energetyczna Polski do 2030 r., Warszawa 2009.

Prognoza oddziaływania na środowisko dokumentu „Polityka energetyczna Polski do 2030 r.”, Proeko CDM Sp. z o.o., Warszawa 2009.

Tuszyński H. S., *Zagrożenie energetyczne, czyli o dywersyfikacji*, [http:// globaleconomy.pl /content Mew](http://globaleconomy.pl/content/Mew) (dostęp: 21.12.2012).

Wojtaszczyk K. A., Materska-Sosnowska A., *Bezpieczeństwo państwa*, Warszawa 2009.

Europejska strategia na rzecz zrównoważonej, konkurencyjnej i bezpiecznej energii, Zielona Księga, COM (2006) 105 z 8.03.2006 r.

Zimny J., *Możemy być samowystarczalni*, „Nasz Dziennik” z 14.01.2002 r.

Żukrowska K., Gracik M., *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006.

Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa państwa i zakłóceń na rynku naftowym (Dz.U. Nr 52, poz. 343).

Bibliografia do Rozdziału 13.

Europejska szansa Portu Gdańskiego, www.portgdansk.pl/wydarzenia/europejska-szansa (dostęp: 25.03.2013).

Konwencja o Prawie Morza z 1982 r. (Dz.U. 2002 Nr 59, poz. 543).

Krajowy System Bezpieczeństwa Morskiego, etap I (KSBM-I), [w:] www.umgdy.gov.pl (dostęp: 25.03.2013).

Leksykon bezpieczeństwa morskiego, AMW, 2008.

Operacja Eunavfor Atalanta.

Przepisy klasyfikacji i budowy statków morskich, cz. I. Zasady klasyfikacji, PRS, Gdańsk 2011.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 14 marca 2003 r.

Rozporządzenie Ministra infrastruktury z dnia 5 listopada 2010 r. w sprawie narodowego systemu monitorowania ruchu statków i przekazywania informacji.

Sektorowy Program Operacyjny – Transport na lata 2004–2006.

Ships Home > Ships in Detail > Azel Maersk, Discovery Channel.

Urbański J., Morgaś W. i Kopacz Z., *Bezpieczeństwo morskie i ochrona żeglugi oraz zarządzanie nimi, próba identyfikacji przedmiotu*, [http://www.bhmw.mw.mil.pl/zasoby /ph/pliki/PH_4_Urbanski&Morgas&Kopacz.pdf](http://www.bhmw.mw.mil.pl/zasoby/ph/pliki/PH_4_Urbanski&Morgas&Kopacz.pdf) (dostęp: 12.02.2013)

Wardin. K, *Współczesne piractwo morskie zagrożeniem dla międzynarodowego transportu morskiego*, ZN AMW, ROK XLX 2009, NR 3(178).

Założenia polityki morskiej Rzeczypospolitej Polskiej do r. 2020, Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa 2009.

Strony internetowe

www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NR/rdonlyres/D71AD180-A0A6-4610-85F-5-47300BB8422F/49617/1b_UrzdMorskiwSzczecinie.pdf (dostęp: 20.03.2013).

www.gk24.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20101206/KOLOBRZEG/490743949 (dostęp: 25.03.2013).

www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre, mapa z danymi o atakach pirackich na statki (dostęp: 17.03.2013).

www.sar.gov.pl/SAR/ (dostęp: 20.03.2013).

www.sar.gov.pl/SAR/sar.php?mid=32 (dostęp: 20.03.2013).

www.transport.gov.pl/2-482076faaa403.htm (dostęp: 15.03.2013).

www.umgdy.gov.pl/pium/historia/podglad? (dostęp: 15.03.2013).

Bibliografia do Rozdziału 14.

Atlas Morza Bałtyckiego, Majewski A., Lauer Z. (red.), Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Warszawa 1994.

Kasperek T., *Iperyty nadal groźny*, „Zeszyt Naukowy Akademii Obrony Narodowej” 1994, nr 2(15), Warszawa.

Kasperek T., *Problemy monitorowania rejonów i miejsc prawdopodobnego zatopienia amunicji chemicznej w Morzu Bałtyckim*, „Zeszyt Naukowy Akademii Marynarki Wojennej” 1998, nr 1(136), Gdynia.

Kasperek T., *Problemy ochrony środowiska morskiego*, materiały z konferencji nt. *Ochrona wojsk i ludności oraz środowiska naturalnego przed skażeniami*, biuletyn 1994, nr 1(23), Wojskowy Instytut Chemii i Radiometrii, Warszawa 1994.

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

WYKAZ RYCIN

Ryc. 1. Dziedziny bezpieczeństwa narodowego i powiązania między nimi.....	23
Ryc. 2. Kluczowe podmioty bezpieczeństwa narodowego i ich wzajemne powiązania	47
Ryc. 3. Środowisko bezpieczeństwa państwa	78
Ryc. 4. Rola Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa	80
Ryc. 5. Ogólny algorytm określania zadań dla Sił Zbrojnych RP	86
Ryc. 6. Podstawowe zadania Sił Zbrojnych RP	88
Ryc. 7. Wskaźnik nakładów na jednego żołnierza w wybranych państwach NATO	93
Ryc. 8. Bezpieczeństwo polityczne w modelu bezpieczeństwa wewnętrznego ...	112
Ryc. 9. System polityczny jako przedmiot ochrony	113
Ryc. 10. Bilans płatniczy Polski w latach 1994–2011 w mln zł	137
Ryc. 11. Zadłużenie zagraniczne Polski w latach 1995–2011 w mln zł	137
Ryc. 12. Zadłużenie Polski w stosunku do PKB w porównaniu do innych krajów	138
Ryc. 13. Koszt ściągania należności skarbowych.....	142
Ryc. 14. Struktura działań wywiadu gospodarczego w organizacji.....	152
Ryc. 15. Klasyfikacja zagrożeń bezpieczeństwa.....	170
Ryc. 16. Zagrożenia informacyjne	172
Ryc. 17. Negatywne skutki bezrobocia w skali makroekonomicznej.....	210
Ryc. 18. Negatywne skutki bezrobocia w skali mikroekonomicznej	211
Ryc. 19. Społeczne skutki bezrobocia	212
Ryc. 20. Pozytywne skutki bezrobocia	213
Ryc. 21. Cywilizacje na świecie po 1990 r. według S. P. Huntingtona	233
Ryc. 22. Państwa świata według udziału imigrantów w ogólnej populacji	245
Ryc. 23. Miejsce pamięci w Nyamata (Rwanda).....	247
Ryc. 24. Bezpieczeństwo energetyczne systemu gazowniczego	288
Ryc. 25. Obszary występowania gazu łupkowego w Polsce	289
Ryc. 26. Złoża ropy naftowej w Polsce	297
Ryc. 27. Zasoby i wydobycie ropy naftowej w Polsce	298
Ryc. 28. Unijny import ropy naftowej	298
Ryc. 29. Ropa naftowa w Polsce (udział w dostawach do rafinerii krajowych)...	299
Ryc. 30. Magistrale gazowe z Rosji do Europy	299
Ryc. 31. Dostawy ropy naftowej do Polski.....	300
Ryc. 32. Zasoby i wydobycie węgla kamiennego w Polsce	300
Ryc. 33. Produkcja i import węgla w Europie (dane w mln ton/rok)	301
Ryc. 34. Udział paliw importowanych w całkowitym zapotrzebowaniu na nośniki energii w Krajach Unii Europejskiej (EU-25).....	301

Ryc. 35. Zapotrzebowanie na energię w krajach Unii Europejskiej (EU-25).....	302
Ryc. 36. Przewidywana emisja gazów cieplarnianych (przemysł i energetyka, zgodnie ze scenariuszem „business as usual”).....	305
Ryc. 37. Projekty dywersyfikacji dostaw gazu do Polski	308
Ryc. 38. Przewidywane trasy Nabucco, Nord Stream i South Stream	308
Ryc. 39. Mapka z danymi o atakach pirackich na statki (stan na marzec 2012 r.)	320
Ryc. 40. Zestawienie rodzajów bezpieczeństwa ekologicznego.....	330
Ryc. 41. Mapa batymetryczna Morza Bałtyckiego.....	332
Rys. 42. Podział Morza Bałtyckiego na akweny naturalne	333
Ryc. 43. Rozmieszczenie „gorących punktów” w zlewni Morza Bałtyckiego.....	335
Ryc. 44. Rejony (akweny) zatopienia amunicji chemicznej i trasy transportu (skrót – linia przerywana)	339

WYKAZ TABEL

Tabela 1. Klasyfikacja i charakterystyka funkcji państwa	17
Tabela 2. Kategoryzacja studiów nad bezpieczeństwem	52
Tabela 3. Bezpieczeństwo polityczne a stopień powiązania między podmiotami	107
Tabela 4. Relacja sektorów bezpieczeństwa i ich poziomów	108
Tabela 5. Najważniejsze elementy politycznych uwarunkowań bezpieczeństwa Polski.....	118
Tabela 6. Przegląd wybranych definicji bezpieczeństwa ekonomicznego.....	124
Tabela 7. Zarys bezpieczeństwa ekonomicznego (wybrane zagadnienia).....	127
Tabela 8. Klasyfikacja determinantów bezpieczeństwa gospodarczego	134
Tabela 9. Rodzaje wywiadu i ich charakterystyka w obrębie wywiadu państwowego.....	154
Tabela 10. Atrybuty bezpieczeństwa informacji	166
Tabela 11. Model państwocentrycznego i policentrycznego świata polityki.....	168
Tabela 12. Zagrożenia informacyjne	170
Tabela 13. Rozkład zagrożeń społecznych i ekonomicznych	194
Tabela 14. Rozkład kosztów ponoszonych przez państwo z tytułu istnienia bezrobocia	209
Tabela 15. Preferencje mobilności przestrzennej kadry kierowniczej	221
Tabela 16. Stężenie metali śladowych w wodach Bałtyku i Północnego Atlantyku.....	269
Tabela 17. Zdolności wytwórcze krajowych źródeł paliw i energii	294
Tabela 18. Pierwiastki toksyczne wprowadzane do Morza Bałtyckiego	337
Tabela 19. Rodzaje amunicji chemicznej i masa [Mg] BST zatopionych w Morzu Bałtyckim pod kontrolą byłego ZSRR	339

Instytut Bezpieczeństwa
Narodowego

